

TRABZON’DA VATANSEVER OLMAK: YEREL, BÖLGESEL VE ULUSAL BOYUTLARIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ*

M. Yavuz ALPTEKİN*
Hasan AMANET**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, vatansaverliği genel geçer bir yaklaşımla araştırmak, milliyetçilikten farkını ortaya koymak ve Türkiye’de vatansaverlikten ne anlaşıldığını yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde analiz etmektir. Çalışmanın odak noktası Türkiye bağlamında Karadeniz Bölgesi ve buranın içinde de Trabzon şehridir. Bu kapsamda ilgili amaçlara ulaşabilmek üzere 2017 yılında Trabzon’da ve çoğu Karadeniz Teknik Üniversitesi öğrencilerinden oluşan 1622 kişiye anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler dokuz kategoride ayrı ayrı analiz edilmiştir. Bu kategoriler sırasıyla vatansaverliği ülke vatan, hususi vatan, milliyetçilik ve dindarlık, devletçilik, fedakârlık, ekonomik/mali durum, vatandaşlık bağı, çoğulculuk ve çokkültürcülük ve son olarak futbol ile ilişkilendiren kategorilerdir. Her bir kategori kendi içerisinde bir ölçek olarak da düşünülmüş ve bölgelere puan verilerek aralarında sıralama da yapılmıştır. Gerek tek tek önermeler düzeyinde ve gerek kategoriler düzeyinde Karadeniz Bölgesi’nin ve Trabzon’un Türkiye geneline kıyasla daha bir coşkun vatansaverlik anlayışına sahip oldukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Karadeniz Bölgesi’nin ve Trabzon’un yerel ve bölgesel vatansaverliğinin önemli ölçüde hususi vatancı, devletçi, milliyetçi, dindar ve spor bağlamında futbol takımçı bir vatansaverlik olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vatansaverlik, Milliyetçilik, Türkiye, Karadeniz Bölgesi, Trabzon.

BECOMING A PATRIOT IN TRABZON: COMPARATIVE ANALYSIS OF LOCAL, REGIONAL AND NATIONAL DIMENSIONS

ABSTRACT

The main objective of this study is to investigate patriotism with the mainstream approach, to reveal the difference between nationalism and patriotism local and to analyze what is understood from patriotism in Turkey at local, regional and national level. The focus of the study is Turkey’s Black Sea Region and, in particular, the province of Trabzon. In this context, in order to reach the relevant objectives, 1,622 people in Trabzon mostly consisting of students of Karadeniz Technical University in 2017 were interviewed. The achieved data was analyzed separately under nine categories, including local-patria, nationalism and religiousness, statism, altruism, economic /financial status, bond of citizenship, pluralism, and multiculturalism within the context of soccer /football. Each category was considered as a scale in and of itself, and a ranking was made between them by scoring each region. Our findings reveal that the level of each propositions and level of categories that the Black Sea Region including Trabzon have a more enthusiastic patriotism when compared with the whole of the Turkey. However, it is understood that the local and regional patriotism of the Black Sea Region and Trabzon is significantly a local-patriotism, statist, nationalist, and religious within the context of sport.

Keywords: Patriotism, Nationalism, Turkey, Karadeniz Region, Trabzon.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 05.06.2019; Yayına Kabul Tarihi: 10.08.2019

* Bu makale çalışması, 2017 yılında KTÜ., BAP projesi olarak yapılan çalışmanın verilerinden hareketle üretilmiştir.

* Doç. Dr., KTÜ., Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, TRABZON, ORCID: 0000-0002-6221-7913,
E-posta: m.yavuzalptekin@ktu.edu.tr

** KTÜ., İstatistik ve Bilgisayar Bilimleri Bölümü Doktora Öğrencisi. TRABZON,
E-posta: hasan.amanet@gmail.com

Giriş

Vatanseverlik en basit haliyle kişinin doğup büyüdüğü ve kendi vatani olarak gördüğü yere karşı kalbinde ve içinde beslediği istem dışı bir sevgidir. Bu sevgi, insanın içindeki birçok hissiyatın oynadığı role benzer bir şekilde, kişiliğin birliği, bütünlüğü ve motivasyonu açısından büyük bir önemi haizdir. İlgili motivasyonun çok aşırı olması durumunda bunun sosyal ilişkilere olumsuz yansiyabileceği ihtimali bir kenara bırakılırsa, vatan duygusunun aynı zamanda bir *kişilik bileşeni* olarak görülmesi yanlış olmayacaktır. Tam da bu sebeple, özellikle modern zamanlarda anne ve babası farklı bölgelerin insanı olan bireylerin çoğalmasıyla bahsedilen *kişilik motivasyonunun* düşüklüğü daha iyi gözlemlenebilir olmuştur. Anne ve babası farklı bölgelerden olan insanlar, nereli olduğu anlamında memleketini tam ve net olarak ifade edememekten kaynaklı bir *yetersiz ve zayıf motivasyon sendromu*, başka bir ifadeyle bir tür *kişilik parçalanması* yaşamaktadırlar. Bununla birlikte bu parçalanmanın kişiliğe etkisinin nitelikle ilgili olmayıp, bir derece farkı ürettiği belirtilmelidir. Tümöyle bir insanın toplumsal hayatta sosyal ilişkilerini yürütürken yaşadığı ve hissettiği iç motivasyonun zayıf veya güçlü olmasıyla ilişkilidir.

Benzer bir şekilde, kişinin vatanına duyduğu sevgi planlı ve iradi bir sevgi olmaktan çok plansız ve irade dışıdır. Bu yönüyle daha çok doğal olanla, sevki tabiiyle ve kendiliğinden olanla ilişkili bir sevgi olduğu söylenebilir. Bu ölçüde derecesi attıkça olumsuz noktalara uzanma riski de barındıran bir sevgidir. Eğer medeni insanın görevi gerçekten doğal duyguların yerine iradi olanları yerleştirerek davranmak ise, bu duygunun en azından irade ile olgunlaştırılması gereken bir duygu olduğu iddia edilebilir.

Bu çalışmanın verileri 2017-18 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde BAP çalışması olarak yapılan bir projeye dayanmaktadır. Çalışmanın aktif verileri nicel yöntemle elde edilmiştir. Bu amaca hizmet etmek üzere 1622 kişiyle yüz yüze anket yapılmıştır. Anketler durum soruları ve beşli likert tipi sorulardan oluşmuştur. Anket uygulanan 1622 kişinin % 54,4'ü kadınlardan ve % 45,6'sı ise erkeklerden müteşekkildir. Ankete katılanların % 47,4'üne tekabül eden 769 kişisi Trabzonlu katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların geriye kalan kısmı yani % 54,4'e tekabül eden 853 kişisi de Trabzonlu olmayan katılımcılardan oluşmuştur. Bu rakamlar, gerek Trabzon insanında vatanseverliği incelemek, gerek bu olguyu Türkiye ile mukayese etmek ve gerekse Türkiye ile ilgili bir kanaate varmak için yeterli bir nicel veri setine işaret eder.

Trabzon insanı, Karadeniz insanına kıyasla, özellikle de genel Türkiye vatandaşlarına göre bir derece farkı ile çok daha milliyetçi ve vatansever olarak bilinir. Bununla birlikte, bu vatanseverlik nasıl bir vatanseverliktir? Müteharrik gücünü nereden alır ve nerede başlar, nerede biter? Bu soruların cevabını vermeye çalışan hususi bir araştırma bugüne kadar yapılmamıştır. Bu çalışma bu tür soruların cevabını bulabilme niyetiyle yapılmıştır. Bütün ülkede merak konusu olan Trabzon insanına ait ilgili dinamizmin kökenleri ve mahiyetini açıklayabilmek üzere bu çalışmaya girilmiştir. Ayrıca ülkemizde milliyetçilik ile vatanseverlik birlikte düşünülmemekte ve aralarında bir ayırım da yapılmamaktadır. Bu bağlamda Trabzon insanının ilgili dinamizmi daha çok milliyetçilik olarak nitelendirilmektedir. Gerçekten böyle midir, yoksa bu iki kavram arasında bir ayırım yapılabilir mi ve bu bağlamda Trabzon insanının öne çıkan özelliği hangisidir? Bu çalışmanın ilk yola çıkış niyeti bu sorulara cevap bulmaktır.

Vatan Nedir ve Neresidir

Vatan sözcüğünün literatürde çok fazla değişken bir anlamı olmasa da, kapsam ve derece farkı yönünden yine de değişken bir anlam derinliğine sahip olduğu söylenebilir. Hemen her sözcükte/kavramda olduğu gibi bir de maddi ve manevi ayırımının

bulduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Hıristiyanlık geleneğinde “gerçek inananların hakiki vatani cennet” olarak belirlenir. Diğer yandan, vatan kavramı siyasal bir anlam içereceği tarihe kadar çok önemli bir kavram olmuş değildir. Ne zaman ki, bu siyasal muhtevayı içermiş, işte o zaman çok daha önemli ve ateşleyici bir kavram haline gelmiştir. Hobsbawm (2014: 31)'in iddiasına bakılacak olursa, *Vatan* anlamındaki *Tierra* sözcüğü 1884 yılına kadar bir devletle ilişkilendirilmeye başlanmamıştı; 1925 yılına kadar da, *patria*'yı yurtseverlerin severek sadakatlerini korudukları geçmişin, günümüzün ve geleceğin maddi ve manevi unsurlarının toplamını içeren *kendi milletimiz* olarak tanımlayan modern yurtseverliğin duygusal tınısını duyamayız. Bu aktarıma itibar edilecek olursa, vatan sözcüğünün siyasal bir kavram haline gelmesinin, siyasal bir anlam yüklenmesinin ve siyasal bir derinlik kazanmasının son yüzyılın eseri olduğu iddia edilebilir.

Bu son dönemden önceki “vatan olgusu”nun, hemen hemen hiçbir şekilde Siyaset Biliminin, Sosyolojinin veya Siyaset Sosyolojisinin konusu olmadığı ve/veya olmayacağı açıktır. Bu haliyle vatan olgusu ancak tarihin ve özellikle antropolojinin inceleme konusu olacaktır. Eğer bu yargıya itibar edilecek olursa, vatan olgusu, antropolojinin süzgecinden geçerek, siyaset biliminin, sosyolojinin ve nihayet siyaset sosyolojisinin bir araştırma nesnesi haline gelmiş olduğu söylenebilir. Bu yargı literatürde vatan olgusuyla ilgili malzemenin daha çok antropolojik bir tandansa sahip olduğunu göstermesi veya bu sonucun bu bağlamla anlamlı hale getirilmesi açısından manidar olabilir.

Günümüz Anadolu Türkçesindeki Vatan, doğum veya ikamet yeri anlamına gelen klâsik bir Arapça sözcüğün Türkçeleştirilmiş şeklidir. Vatan, kullanıldığı anlama göre, fiziki kapsamı ve sınırı küçük olandan büyük olana doğru, bir mahalle, köy, kasaba, şehir, vilayet, bölge ve ülke de olabilir. Nitekim Türkçede bu değişen kapsamın hepsi için de vatan ifadesi kullanılabilir. Bununla birlikte kişinin kalbinde en yüksek düzeyde hissettiği vatan sevgisinin bu fiziki sınırlardan en büyük olana yönelik olması gerekmez. Pekâlâ, bu sevgi daha küçük hatta en küçük olanlardan birisine yönelik de olabilir. İşte bu konu tam da reayadan bireye, tebaadan ulusa evrilmenin konusudur. İmparatorlukların insanları anlamında reaya veya tebaa daha çok kendi mahalle veya köyünü/şehrini vatan olarak görürken; modern toplumlar uluslaşma ölçüsünde ulus-devletin sınırları içinde kalan toprakların tamamını vatan olarak görme eğilimi içine girerler. Nitekim bir Osmanlı tebaası için vatanın anlamı ve sınırları, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının vatandan anladığından çok farklı tezahür edebilir. Mesela Cevdet Paşa'ya göre, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında bu kavram, bir Türk askerine *köy meydanından* daha fazla bir şey ifade etmezken; on dokuzuncu yüzyıl sonlarında, Namık Kemal'e, Arabistan'ın Kutsal Şehirleri de dâhil olmak üzere – belki de özellikle bunlar – bütün Osmanlı İmparatorluğunu ifade ediyordu. 1911'de Pantürkist Ziya Gökalp için vatan ne Türkiye ne de Türkistan'dı, geniş Turan ülkesi idi (Lewis 1996: 335-336). Benzer bir şekilde 1923'ün ulusçu/milliyetçi Gökalp'i için vatan “küçük ideal”in karşılığı olarak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin politik düzeyde hâkim olduğu Anadolu'ydu. Kısacası vatan fikri Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyetine geçişte, hem konuyla ilgilenen düşünürlerin benimsediği dünya görüşüne göre, hem de dönemin çok boyutlu konjonktürel şartlarına bağlı olarak değişiklikler göstermiştir.

Türk Dil Kurumu (TDK) *Büyük Türkçe Sözlük*'te kavramın eşanlamlı sözcüğü “Yurtseverlik” olarak verilmekte ve vatanseverlik kavramı “...doğduğu yeri, evini, köyünü, müstakil devlet sınırları içinde memleketini sevmektir” diye tanımlanmaktadır (TDK Büyük Türkçe Sözlük (BTS, şeklinde mi yazılsın? 2005)). Bu açıklamadan hareketle “Vatanseverlik”, vatan olarak düşünülen ve sınırları son derece değişken olabilen,

üzerinde yaşanan toprak parçasına beslenen duygusal bağlılık olarak tanımlanabilir. Vatan çok zaman değişken bir kavram olabilmektedir. Bu kapsamda anavatan, atavatan, şehir ve köyvatan kavramları da gündeme gelebilmektedir. Mesela “anavatan” kavramı, bireyin ve mensup olduğu topluluğun fiili olarak yaşamakta olduğu toprakları ifade ederken; “atavatan” kavramı, geçmişte ve belli belirsiz bir tarihte, destanlar hatta efsaneler çağında, uzak geçmişteki ataların hatta ata olarak “varsayılan” kimselerin yaşadıkları uzaklardaki veya yakında bile olsa, sınırları daha az kesin olan bir bölgeyi temsil etmek üzere kullanılmaktadır. Şehir ve Köyvatan ise, insanların birey ve yakın akraba çevresi, komşuları ve sosyal ağları içerisinde bulunan hemşeri ve köylüleri ile birlikte yaşadığı yere atıf yapmak üzere kullanılmaktadır.

Vatan kavramı ülke kavramı ile ilişkili ve çok benzer olsa da farklıdır. Bu farklılık üzerinden gitmek belki vatan kavramının daha iyi anlaşılmasına hizmet edebilecektir. Ülke (pays, country), kişinin doğduğu yere göndermede bulunabildiği gibi, bir topluluğun yaşadığı sınırları belirlenmiş, adlandırılmış ve tanımlanmış bir coğrafi gerçeklik oluşturan “toprak” (territoire) anlamına da gelebilmektedir. ‘Vatan’ın ise ülkeden farklı olarak daha değer yüklü bir kavram olarak kullanımı söz konusudur. Vatan kavramını her zaman için bireyle ilişkiye sokan, onu aidiyet, duygu ve bağlılık ilişkisi temelinde temsil etmeye yönelik olan bu vurgu, vatani ülkeden daha üstün, daha özel bir konuma yükseltmektedir. Başka bir anlatımla vatan sözcüğünün üç farklı semantik boyutundan söz edilebilir: Topraksal (teritoryal), kökensel (vatan tarihsel bir veridir; ataların bıraktığıdır) ve son olarak kolektif/ulusal (ulusun mekânsal boyutu). Ancak milliyetçiliğin, özellikle de Alman milliyetçiliğinin duygusal boyutu vatani aşkın bir değer, mutlak ve o oranda kutsal bir ideal haline getirir. Dolayısıyla vatanla semantik ilişki içinde bulunan, başta vatanseverlik olmak üzere bütün kavramlar duygu alanında ifade edilir: vatan için fedakârlıkta bulunmak, vatan için savaşmak, vatan için ölmek. Zira vatan duygusal olarak bağlı olunan ülke, ataların ülkesidir (Üstel, 2016: 158-159). Özellikle Avrupa için söz konusu duyguların savunulduğu idealler *Haçlı Savaşları* dönemine kadar götürülebilir.

Vatan en dolaysız anlamıyla yakındakilere duyulan sevginin somut bir çerçevesi gibidir. Nitekim F. Nietzsche, ‘yakındakilere duyulan sevgi’yi ‘uzaktakilere duyulan sevgi’den ayırmıştır (Kohn 2012: 135-136). Ne var ki, bu yakınlığın ve uzaklığın mahiyeti önemlidir. Bazen fiziksel olarak yakın olan, moral olarak uzak olan olabileceği gibi, doğrudan en uzaktaki anlamında “öteki” de olabilir. İnsanoğlu zaten ötekini özenle kendine fiziksel olarak yakın olanların arasından seçip çıkarır. Somut olarak kendine uzak olanların onun duygu, düşünce ve değer dünyasında her hangi bir yer işgal etmesi zaten pek muhtemel değildir. Benzer bir şekilde bazen de fiziksel olarak uzak olan yakın olabilir. Bu bağlamda vatanseverlik için fiziksel olarak yakın olan sevilirken; total düşünce ve ideolojilerden milliyetçilik ve ümmetçilik gibi ideolojilerde durum tam tersi tezahür edebilir. Bu ideolojilerde fiziksel olarak uzakta olan pekâlâ daha çok tercihe mazhar bulunabilir. Dolayısıyla her prensip kendi şartları içerisinde geçerlidir. Nietzsche’nin sözünü de bu minvalde düşünmek gerekir ve bu düşünceden hareket edilirse vatanseverlik, bir bakıma kişinin yakınındakine duyduğu sevgidir. Bu sevgi fiziksel olarak yakın olanın moral olarak üstün olması durumudur. Bu durum toplum tiplerinden göçebe, ticaret ve sanayi toplumu için de böyledir ama özellikle toprakla organik bağı bulunan tarım toplumu için insanın en yakını yine en yakınındaki yani yine topraktır. İnsanın üzerinde yaşadığı toprak parçası ve bu toprak parçası üzerindeki her şey ona daha yakındır ve ona duyduğu sevgi uzaktakine duyduğu sevgiden açıkça ayırt edilir. Bununla birlikte, bu sevginin ilk hali hemen vatanseverlik olarak nitelendirilemez.

Bazı düşünürler bu sevgiyi önceleyen durumu farklı isimlerle anmayı daha uygun bulurlar. Bunlardan C. Nicolet bu sevgi için "coğrafi yurttaşlık" nitelmesi yapmayı tercih eder. E. Renan, bu kavrama "tarihsel yurttaşlık" kavramını ilave eder. A. Shaftesbury ise, "toprağın yurtseverliği" ile "cumhuriyetçi politik yurtseverlik" kavram çiftleri üzerinden bu epistemolojiyi yürütür. Ona göre, gerçek yurtseverlik olarak nitelendirdiği "cumhuriyetçi politik yurtseverlik" ile "toprağın yurtseverliği" arasındaki fark, bağlanmanın yoğunluğunda değil, niteliğinde ortaya çıkar. Benzer bir şekilde J. Lipsius, "doğal" ve "politik yurtseverlik" ayrımı yapar (Viroli 1997; Bar-Tal vd., 1997). Son olarak vatanseverliğin ilk ve ilkel biçimi F. Tönnies'in *kan, yer ve düşünce* cemaati tiplmelerinden, yer cemaati tiplemesine uygun düşer (Gezgin, 1997).

Bu kavramlar, insanların fiziksel olarak yakınlarında bulunan kişilere duydukları sevgiyi, onlara atfettikleri moral üstünlüğü ve bu arada vatan sevgisinin ilkel biçimini yazan ve akıl-duygu matrisinde formüle eden kavramlardır. İlerleyen zaman ve gelişen toplumsal şartlar içerisinde sevk-i tabiinin yerini akıl, ham duyguların yerini bedii duygular ve maddi olanın yerini moral değerler aldıkça insanoğlunun her şeyi değiştirdiği gibi, vatanseverlik duyguları da değişecek, dönüşecek ve gelişecektir. Bu ikinci ve ileri safhada bir sevk-i tabii ve bir kaba duygusallık olan birinci tür vatanseverliğin yerini ikinci tür vatanseverlik, yani Tönnies'in düşünce cemaati dediği toplum tipinin vatanseverliği olan cumhuriyetçi, politik ve nihayet *gerçek* vatanseverlik alacaktır.

Antik çağlardan günümüze kadar Avrupa'da ve Yeni Dünyada o dünyaların ve ülkelerin önde gelen düşünürleri vatanseverliği çeşitli şekillerde anlamış, algılamış ve anlatmışlardır. Dolayısıyla ve beklenebileceği üzere vatanseverliğin tek bir tipolojisi söz konusu değildir. Ülkeye, kültüre, coğrafyaya, dine ve zamanın ruhuna göre her dönemde farklı bir vatanseverlik formu öne çıkabilmiş veya vatanseverlik popülerken, sıradan bir duygu veya olumsuzlanan bir his olarak algılanabilmiştir. Bununla birlikte ilk zamanlardan günümüze vatanseverliğin cumhuriyetçi-politik, kralcı-monarşik, toprakçı-hemşerici, dine dayalı ve özgürlükle ilişkili olan özgürlükçü vatanseverlik gibi farklı tipleri gelişip yaygın hale gelebilmiştir.

Vatanseverlik Nedir?

Türkçe literatürde vatan, bölge, yerellik, hemşehricilik gibi kavramları karşılamak üzere yabancı (region) kökenli "rejyon" kelimesini kullanan belki de tek kişi Remzi Oğuz Arık'tır. *Coğrafyadan Vatana* isimli eserinde bu konuya bir bölüm ayırmış ve görüşlerini ortaya koymuştur.

Arık (1983: 38)'a göre iki tür "rejyonalist" vardır. Birincisi siyaset yapar. Buna örnek; imparatorluklar döneminde, sömürgeleri olan yönetimlerde, aile ve aile içi evlilikler sayesinde bir devletten öbürüne katılan topraklarda rastlanandır. "Avrupanın siyasi, mülki tarihinde XVI. asırdan beri gördüğümüz rejyonalistin menşeyini derebeyliklere, Ortaçağ'a dayamak lazımdır." Bu nedenle de; Avrupa'da siyasi rejyonalistin; Ortaçağ yerleşmeleri, o devrin vatan kurma sistemine bağlanmak gerekir. Kendi şatosu, kendi surları içinde soyunun, dininin icaplarına riayetle beraber -hatta başıboş, hatta fizyolojik imkânlar (contingences) a tabii -bir istiklal ile yaşayan bu küçük belde-devlet (Cite-Etat)ler; büyük merkezîyetçi devletler kurulmaya başlayıp bu beylikler onların çerçevesi içine sokuldukça ayaklandılar. İnsan tabiatından tutunuzda cemiyetin, coğrafyanın zaruretlerine kadar bütün amiller, derebeyini dürtüklemiş, onu bu ilhaklar karşısında gerilemeye, kandırılmaya teşvik etmiş gibidir."

İkinci rejyonalist örneği çok daha farklıdır. Bu örneğin aslını hislerimiz, bu hislerin en iptidaisi, fakat en köklüsü olan doğduğumuz, büyüdüğümüz yerlere karşı duyduğumuz tabii sevgiye bağlamak gerekiyor. Fikir, siyaset ve özellikle edebiyat adamları bu sevginin öğelerini çok irdelemişlerdir. “İçtimai insanın karakterini yoğuran coğrafya; onun bütün beşeri temayüllerine oluk ve havuz işi gören sevgiler, kinler, korkular, heyecanlar, doğup büyüdüğümüz yere karşı bağlılığımızın örgüleridir. Ömrümüzde, hiçbir zaman hür olmadığımız bu cemiyet hayatının çemberinden kurtulamayıp çevremize –ancak içtimai insanın duyacağı- derin bir melal ile bakındığımızda; muhayyilemizin bizi alıp götürdüğü tek teselli iklimi olan çocukluk hatıraları bu bağlılığın örgülerindeki sırrı, metafiziği anlatmaya yeter (Arık 1983: 39).

Türkiye dışında konu benzer ama daha değişik boyutlarıyla birlikte tartışılmıştır. Bernard Lewis’e göre, Modern vatancılık veya çağdaş vatanseverlik anlayışı, önce İngiltere’de, sonra Fransa’da kralın devlet olmaktan çıktığı ve devletin kral yerine ulus, halk veya vatanla özdeşleştiği Batı Avrupa’da doğdu (Lewis 1996: 331-332).

Daha önce de belirtildiği gibi, Nietzsche, “yakındakilere duyulan sevgi”yi “uzaktakilere duyulan sevgi”den ayırmıştır. Vatanseverlik, bir bakıma kişinin yakınındakine duyduğu sevgidir. Göçebe, ticaret ve sanayi toplumu için de böyledir ama özellikle toprakla organik bağı bulunan tarım toplumu için insanın en yakını yine topraktır. İnsanın üzerinde yaşadığı toprak parçası ve bu toprak parçası üzerindeki her şey ona daha yakındır ve ona duyduğu sevgi uzaktakine duyduğu sevgiden açıkça ayırt edilir. Bu sevginin ilk hali hemen vatanseverlik olarak nitelendirilemez. Bazı düşünürler bu sevgiyi önceleyen durumu farklı isimlerle anmayı daha uygun bulurlar. Bunlardan Claude Nicolet bu sevgi için “coğrafi yurttaşlık” nitelemesi yapmayı tercih eder. Ernest Renan ise bu kavrama “tarihsel yurttaşlık” kavramını ilave eder (Ferry 2010: 294-295). Bu kavramlar insanların yakınlarına duydukları sevgiyi ve bu arada vatan sevgisinin ilkel biçimini yer ve zaman matrisinde formüle eden kavramlardır.

‘Vatan’ kelimesine üç farklı semantik boyut yüklenir. İlk olarak, topraksal (teritory), ikinci olarak kökensele (ataların bıraktığıdır), son olarak da kolektif/ulusal (ulusun mekânsal boyutu olarak) bir anlam taşır (Beken, 2010). Vatanseverliğin üç boyutu olduğunu beyan etmek, eksik bir saptama olacaktır. Bu üç boyuta en azından dördüncü bir boyut olarak dini alanı da eklemek gerekecektir. Bütün inananların, bütün müminlerin veya aynı dine inanan her hangi bir din topluluğunun yaşadığı bütün bir coğrafyanın vatan olarak görüleceği kabulünden hareketle, dini boyut veya dini alanın da ilave edilmesi realiteye uygun olacaktır. Böyle olunca vatan en azından dört boyutta çok somut olarak tezahür etmiş olacaktır. Bunlar teritoryal, kökensele, ulusal ve dini alan olmak üzere dört vatan boyutu şeklinde sıralanacaktır.

Uzun yıllar, on yıllar, yüzyıllar belki binyıllar boyunca belli bir toprak parçasında yaşayan insanlar için toprağa bağlılık tutarlı ve güçlü bir duygu haline gelir. Bu uzun dönemlerde, yöre halkının her değişen siyasi hanedana, siyasi yapılanmaya ve devlet sistemine bağlılık duyması ve hatta onun taraftarı, partizanı, gönüllü metbuu veya “milliyetçisi” olması garip karşılanabilir ama onun için en temel bağlılık ata toprağında varlığını sürdürmektir ve bu “kutsal” denebilecek varlığını sürdürmenin yanında her yeni gelen siyasi hâkimiyetin, hanedanın taraftarı olmak artık onun için, sıradan veya tolere edilebilecek bir tür faziletli ama kesinlikle zaruri bir “kusur” olarak kalır. Zaman zaman etrafımızda ve birçok ülkede yerel ölçekte görülebilen en milliyetçi kişilerin çoğunlukla farklı kökenden gelenler olması ancak bahsedilen bu “coğrafi yurttaşlık”, “tarihsel yurttaşlık” ve ata toprağına bağlılık duygusunun önemi, önceliği ve kutsallığıyla

açıklanabilir. Bu kimseler, ata toprağına olan bağılılığı etrafında örgülediğı güçlü vatanseverlik duyguları içinde, zamana ve döneme göre değışebilen hanedan ve siyasi yapılanmalara uygun "milliyetçilik"ler geliştirebileceklerdir. Burada daha esaslı duygu ve daha kapsamlı olanı vatanseverliktir. Milliyetçilik ise, onun içinde döneme göre çeşitli şekillerde tezahür edebilecektir.

Milliyetçilikte olduğı gibi, vatanseverlikte de modernist yaklaşımlar ve teoriler söz konusudur. Vatan tarih boyunca hep var olmuşsa da, iddiaya göre vatanseverlik ya belli politik amaçlar için coşturulmuş veya da tümüyle yeniden üretilmiştir. Hans Kohn vatanseverliğin tabir yerindeyse "primordial" bir duygu olmadığı iddiasında olanlardandır. Ona göre vatanseverlik, vatana bağılılığın doğal bir sonucu gibi görülse de, gerçekte tarihsel süreçte yapay entelektüel çabaların eseri olarak üretilmiş ve inşa edilmiştir. Vatan aslında bir insanın doğal olarak sevdiği anayurdu, doğduğu köy, kasaba, şehir yahut kişisel anılarıyla iç içe geçmiş somut detaylarıyla iyi bildiğı, hayatının büyük kısmını üzerinde geçirdiğı küçük bir yöreden ibarettir. Milli sınırların içinde kalan ve büyük bir coğrafi çeşitlilik gösteren kocaman bölgeyse, milliyetçilik çağından önce sadece ufak bir azınlığın gerçekleştirebildiğı seyahatlerle bilinebiliyor, sıradan bir insanın bu bölgeden haberi bile olamıyordu (Kohn 2012: 135). Bu yaklaşıma göre, coğrafyanın yaşanan yer olması çok eskiydi ama geniş kapsamıyla yaşanan yerin 'vatan' olması oldukça yeni bir şeydi. Bir yerin vatan olması, o coğrafya üzerinde yaşayan insanların nesnel durumlarıyla öznel durumlarını, fiili durumlarıyla duygu ve düşüncelerini birleştirmeleri sonucunda oluşabilmiştir. Her ikisinin eşitlenemediğı bir yerde modern anlamıyla vatandan bahsetmenin de çok mümkün olmadığı iddia edilebilir.

Milliyetçilik ve Vatanseverlik Farkı

Gerek alan yazınında gerekse halk dilinde "vatan aşkı" ve "milli sadakat" yurtseverlik ve milliyetçilik aynı anlamlar ifade eden kavramlar olarak birbiri yerine kullanılmıştır. Bununla birlikte, vatanseverlik ve milliyetçilik kavramlarının birbirine yakın ve bir diğeriyle ilişkili oldukları şüphe götürmez ise de, bu kavramlar birbirinden özenle ayrılması gereken farklı kavramlardır.

Günümüzün öne çıkan milliyetçilik uzmanlarından Walker Connor'a göre, Milliyetçilik ve vatanseverlik özensiz bir dille birbirine karıştırılmamalıdır. Ona göre milliyetçilik akıl dışı ilkel bir kuvvettir. "Milliyetçilik ulusun etnik birlik duygusuna dayandığından göçmen milletlerin ulusal sadakatleri milliyetçi olarak tarif edilmemelidir" (Billig 2002: 68). Birleşik Devletlerde sadakat için milliyetçi adlandırması pek uygun düşmüyorsa, bu durumda onu vatanseverlik olarak isimlendirebiliriz. Birleşik Devletler milliyetçiliğın bazı ilkelerini benimsemiş olabilirler ancak bu tam olarak milliyetçilik değildir.

"Bayly'ye göre "vatanseverlikler", milliyetçiliklerin ortaya çıkmasını sağlayan kültürel malzemeyi temin ederler" (Jaffrelot 2010: 26). Her ne kadar ulus ve ulusçuluk vatandan beslense de, ondan farklıdır (Guimor 1998: 146-148). Hatta Baron'a göre, ulusçuluk vatanseverlikten farklı olmanın ötesinde, onu "engelleyen" veya en azından onu kendi bünyesinde toplayan ve mezceden bir kapsayıcılığa sahiptir. Ona göre ulusçuluk anlamına gelebilecek olan merkezi milliyetçiliğın bulunduğu yerde vatanseverliğe bir tür gerek kalmamaktadır: "İnsanın içinde yer aldığı toplumsal grubu kadar, toprağına, köyüne, kasabasına ya da bölgesine olan bağılılığı, merkezi milliyetçilik tarafından engellenmektedir" (Baron 2007: 313).

Karl Deutsch'a göre, "Yurtseverlik patria'da yani ülkede doğan ya da yaşayan bütün insanların çıkarlarını gözetme çabası ve isteği iken milliyetçilik aynı *natio*'dan yani ortak bir atadan gelen ve ortak bir terbiye almış, yani birbirini bütünleyen iletişim alışkanlıkları olan bir gruptan bütün insanların çıkarlarını gözetir. Milliyetçilik etnik grubun bütün üyelerine hitap eder. Yurtseverlik ikamet esasına dayanır..." (Deutsch 1953: 232'den aktaran; Viroli, 1997).

Viroli'ye göre, cumhuriyetçi yurtseverliğin düşmanları tiranlık, despotizm, baskı ve yozlaşma iken milliyetçiliğin düşmanları kültürel kirlenme, heterojenlik, ırksal karışma ile sosyal, politik ve entelektüel bölünmedir. Bu cümleler, yurtseverliğin yandaşlarının kültürel etnik arka planı, gelenekleri ihmal ettiklerine işaret etmektedir. Yurtseverler için birincil değer cumhuriyet ve onun tarafından sağlanan özgür yaşam iken, milliyetçiler için "halkın manevi ve kültürel birliğidir". Yurtseverler ve milliyetçiler farklı idealleri savunmakla beraber içimize farklı sevgi türlerinin tohumlarını atarlar ve varsa eğer bunları yeşertirler. Yurtseverlik müşfik ve cömert bir sevgi, milliyetçilik ise kayıtsız şartsız bir sadakat ve dışlayıcı bağlamında bir sevgi eker (Viroli 1997: 12-13). İkisini bir diğerinden ayıran sadece bağlanılanın kendisi değil, aynı zamanda bağlanmamın niteliğidir.

Milliyetçilik, vatanseverlik, faşizm, ırkçılık gibi sözcükler sıklıkla birbirine karıştırılır. Milliyetçilik ile vatanseverlik arasındaki fark ve bu iki kelimeden birini tercih etmek ideolojik tutumlar hakkında fikir vermektedir. "Vatanseverlik" (patriotism), "milliyetçilik" (nationalism) arasındaki farkı şu şekilde açıklamak mümkün: vatanseverlik özü itibarıyla bir tür milliyetçiliktir. Bir milleti millet yapan değeri, ortak bir vatani paylaşmak olarak kabul ederseniz, vurguyu birlikte yaşanan toprak üzerine yaparsanız bunun adı vatanseverliktir. "Vatandaş" kelimesi, aslında ulus-devletlerin milleti aynı vatanda yaşayan insanlar olarak kabul etmesi anlamına gelir. "Milletdaş" yerine "vatandaş" kelimesinin tercih edilmesi üzerinde çok düşünülmüş ve tartışılmış bir kararı ifade eder. Bu tartışmaların tamamı Fransız İhtilali'ne dayanır. Bugün egemen olan bütün ulus-devletlere özgü milliyetçilik, vatanseverlik olarak tanımlanıyor. Örneğin İngiltere farklı dört milletin, Kraliçe'nin tacı etrafında birleşmesi ve aynı vatani paylaşması ile kendini tanımlıyor. Fransa'da ise Franklar diye bir millet yoktur. Bu yüzden Fransızlar aralarındaki bağı ortak vatanda yaşamak olarak, çok güçlü bir vurguyla ifade ederler. Aynı vatanda yaşayan insanlar bir hukuk etrafında bir araya geliyor ve kendi haklarına sahip çıkıyor. Fransız, vatanseverliğini tanımlamak için kullanılan bir sözdür: "her Fransız öbür Fransız'dan nefret eder, ama her Fransız Fransa'yı sever." Fransa'nın muktedir siyasetçilerinden De Gaulle, vatanseverlikle milliyetçilik arasındaki farkı, birincisini "kendimize benzeyenleri sevmek," ikincisini ise "bize benzemeyenlerden nefret etmek" olarak ayırıyor. Bir arada uyum içinde yaşamının ortak şartını kendi içimizdeki bağları güçlendirerek tanımlamak ile bir günah keçisi bulup ötekinden nefret etmeyi dayanışmanın ön şartına dönüştürmek, vatanseverlik ile milliyetçilik arasındaki fark olarak yaygın bir şekilde görülebilir (Türköne 2012: 19).

Söz konusu ayırım ile ilgili olarak D. Hocaoğlu'nun mütaalası şu yöndedir: Vatanseverlik (Patriotism) kavramı Milliyetçilik (Nationalism) kavramından daha kıdemli bir kavram olarak göze çarpmakta olduğu ve birçok düşünür Vatanseverlik'in daha tabii ve daha fitri ve bu sebeple de hem daha sağlıklı ve hem de daha kuşatıcı bir kavram olduğunu ve buna binaen, daha üstün olduğunu ileri sürmektedir. Meselâ George Orwell "On Nationalism" isimli makalesinde (1945) bu konuya hassaten vurgu yaparak ikisinin aynı şey olmadığını, Vatanseverlik'in esas itibarıyla tedafii (savunmacı) olmasına mukabil Milliyetçilik'in ise kudret ve hükmetme arzusundan beslendiğini ve binaenaleyh taarruzî

bir vasfa sâhip olduğunu ileri sürmektedir. Fakat mesele elbette bu kadar basite indirgenemeyecek kadar karmaşık olduğu gibi yanıltıcıdır da. Her milliyetçilik aynı zamanda vatanseverliği de tazammun eder; fakat Vatanseverlik'in esas olarak "toprak-bağlılık" olmasına karşılık, Milliyetçilik bu bağlılığın ötesine ulaşır veya ulaşma temâyülünü taşır: Anadolu Milliyetçiliği'nin toprak-bağlı olmasına karşılık Pan-Türk Milliyetçiliği'nin çok daha geniş kapsamlı ve "ideal" olan bir vatan-bağlılık tazammun etmesi gibi. Diğer yandan, aynı "vatan"a bağlılıktan farklı milliyetçilikler de türetilbilir; Osmanlı'nın parçalanması örneğinde olduğu gibi. Vatanseverlik ile Milliyetçilik arasındaki bağ ve farklılık konusunda Carlton J. H. Hayes şunları söylemekteydi: Milliyet bir vâkiadır ve tarihin zuhurundan beri çeşitli gelişme veya gerileme safhalarında muhtelif milliyetler var olagelmışlerdir. Fakat insanlar milliyetin şuuruna varmadıkça ve onu vatanseverliklerinin baş hedefi yapmadıkça, kültürel ve siyasî milliyetçilikler üretemezler. O halde, vatanseverlik nedir? Evet, "ülke sevgisi"dir. "Sevgi" gibi, düşkünlüğü, duygusal yakınlığı, sadakati içeren bir histir. Şu ya da bu biçimde, onun toplu halde yaşamasının tabîi bir parçası ve aslî bir sacayağı olarak ortaya çıkar. Vatanseverlik menşe ve kökenindeki fitrîliğine karşılık; geniş bir toprakta dağılmış büyük bir milliyetten ziyade sınırlı bir sahadaki küçük bir cemaatle daha tabîi ve gönülden birleşmektedir. Ancak yoğun ve kapsamlı bir eğitim süreci sayesinde ki, mahallî bir insan grubu bütüncül milliyetlerinden tam anlamıyla haberdar olacak ve en yüksek sadakatini ona duyacaktır. Milliyetin temellerini ortak bir dil ve ortak tarihî gelenekler oluşturur. Bunlar, bir eğitim süreci tarafından popüler duygusal vatanseverliğin hedefi haline getirildiğinde, sonuç milliyetçiliktir (Hocaoğlu 2003: 44-55; Ayrıca bk. Bar-Tal vd. 1997: 3).

Görüldüğü gibi antik çağlardan günümüze kadar Avrupa'da ve Yeni Dünyada o dünyaların ve ülkelerin önde gelen düşünürleri vatanseverliği çeşitli şekillerde anlamış, algılamış ve anlatmışlardır. Dolayısıyla ve beklenebileceği üzere vatanseverliğin tek bir tipolojisi söz konusu değildir. Ülkeye, kültüre, coğrafyaya, dine ve zamanın ruhuna göre her dönemde farklı bir vatanseverlik formu öne çıkabilmiş veya vatanseverlik popülerken, sıradan bir duygu veya olumsuzlanan bir his olarak algılanabilmiştir. Bununla birlikte ilk zamanlardan günümüze vatanseverliğin cumhuriyetçi-politik, kralcı-monarşik, toprakçı-hemşerici, dine dayalı ve özgürlükle ilişkili olan özgürlükçü vatanseverlik gibi farklı tipleri gelişip yaygın hale gelebilmiştir.

Özet olarak, milliyetçiliğin zemini soy ve etni iken; vatanseverliğin zemini topraktır. İlki bir tür belirlenmişlik iken; ikincisi daha az oranda bir belirlenmişlik ve daha fazla oranda bir belirlemedir. Benzer bir şekilde ilki ontolojiye yapılan bir vurgu ve üstünlük iddiası iken; ikincisi daha çok bir sevgi, nostalji, bağlanma ve hayranlıktır. Milliyetçilik ontolojik bir birliğin kutsallığı iken; Vatanseverlik daha çok "toprak" üzerindeki insanların bir dayanışmasıdır. Birinciler kendi uluslarının dünyanın en eski, en köklü, en haşmetli, en güçlü, en büyük ve en faziletli milleti olduğunu düşünürken; ikinciler kendi ülkelerinin dünyanın en güzel ülkelerinden biri olduğunu, elbette bunun göreceli olduğunu ama kendi ülkelerinin pekâlâ daha da iyileştirilip, geliştirilip, güzelleştirilebileceğini düşünürler. Milliyetçiler için ulusun iyileştirilebileceğini düşünmek onun daha baştan gelişmemiş, zayıf, niteliksiz olduğunu kabul etmek olacağından, böyle bir düşünce asla kabul edilebilir değildir. Vatanseverler eksikleri olabileceğini kabul ederler ve bu anlamda eleştiriye daha olumlu bakarlar. Oysa milliyetçiler eleştiriye çoğunlukla kendi milliyetine yapılmış bir hakaret ve saldırı olarak algırlar. İlkini benimseyenler başkalarının faziletlerini göremez, görmek istemez veya daha da ötesi bu faziletleri küçümseyebilir hatta olumsuzlayabilirken; kendi faziletlerini aşırı bir şekilde abartma eğiliminde olurlar. İkinciler hem kendi eksiklerini görebilir ve hem de başkalarının faziletlerini kabul ve

teslim edebilirler. İlki geçmişte yapılan hatalara mazeretler üretirken; ikincisi hatalarla yüzleşmeye daha yatkındır. Benzer bir şekilde milliyetçilik birey düzeyinde üyelerinden sadakati ve adanmışlığı talep ederken; vatanseverlik daha çok kendi ülkesine karşı sorumlulukları ön plana çıkarır. Bu kavram ve betimlemelerden hareketle, milliyetçiliğin doğası gereği farklı olana karşı biraz saldırgan veya en azından agresif olduğu, buna karşın vatanseverliğin farklı olana karşı daha yapıcı ve olumlu olduğu söylenebilir. Vatanseverler diğer ülkelerin vatanseverleri ile insanlık ortak paydası altında pekâlâ olumlu, yapıcı ve dostane ilişkiler kurulabileceğini düşünürler. Bu bağlamda vatanseverler için karşılıklı iyi ilişkiler ve karşılıklı kazanma söz konusu olabilir. Oysa milliyetçiler için durum çok farklıdır. Onlara göre diğer milletler ancak kendi kendilerinin dostudur ve kendi milletinin tek gerçek dostu da yine kendisidir. Yine onlara göre, milletler için gerçek dostluk diye bir kavram söz konusu olamaz. Ne var ki, bu iki kavram arasındaki mahiyet farkının bir benzeri, literatürde “cumhuriyetçi yurtseverlik” ve “doğal yurtseverlik” diye adlandırılan kategoriler için de geçerlidir. Buna daha sonra değinilecektir. Bu yorumlardan hareketle denebilir ki, Avrupalı toplumlar genellikle vatansever, Asya ve Afrika ise milliyetçidir. Benzer bir şekilde zengin kuzey vatansever, fakir güney milliyetçidir. Gelişmiş toplumlar vatansever ve geri kalmış olanlar milliyetçidir. Türkiye'nin ise bu bağlamda milliyetçilik çağından vatanseverlik çağına, orada da doğal yurtseverlikten, cumhuriyetçi bir yurtseverliğe geçişin iç içe geçmiş süreçlerini yaşamakta olduğu söylenebilir.

Nicel Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Bu çalışmanın nicel verileri toplamda 1622 kişiyle yapılan anket çalışmasına dayanmaktadır. Bu sayının bölgelere dağılımı değişiklik arz etmektedir. Beklenebileceği üzere en yüksek katılım Doğu Karadeniz Bölgesi'ndendir. Zira çalışma Trabzon merkez alınarak yine bu ilde yürütülmüştür. Bu ilden katılanlar diğer illerden katılanlara göre hem daha fazla hem de değişik yaş ve sosyal düzeylerden katılımcılardır. Trabzonlu katılımcıların sayısı toplamda 769 kişidir. Anket çalışmasına, Türkiye'deki yedi bölgeden katılanların sayısı en yüksek olandan en düşük olanına doğru sırasıyla şöyledir: Karadeniz Bölgesi'nden 1062 kişi; İç Anadolu Bölgesi'nden 157 kişi; Marmara Bölgesi'nden 119 kişi; Doğu Anadolu Bölgesi'nden 86 kişi; Akdeniz Bölgesi'nden 69 kişi; Ege Bölgesi'nden 44 kişi; Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden ise 24 kişi. Trabzon dışından katılan toplam 853 kişinin, belli bir yaş ve eğitim düzeyinde oldukları ilave edilmelidir. Zira bu grubun tamamı Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin çeşitli fakülte ve bölümlerindeki öğrencilerinden oluşmuştur. Anlaşılabileceği üzere, özellikle Güneydoğu Bölgesi ve Ege Bölgesi ile ilgili katılımcı sayısı yetersiz durumdadır. Bununla birlikte, karşılaştırma yapılabilmesi ve bir fikir vermesi adına çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu nicel özellikler çerçevesinde elde edilen veriler, dokuz kategoride bölgeler arası karşılaştırmaya tabi tutulmuştur. Bölgelere ilave olarak, analize çalışmanın yürütüldüğü il olan Trabzon da dâhil edilmiştir.

Tablolardaki önermeler, tek tek değerlendirildiği gibi, aynı zamanda her bir tablo kendi içinde ölçek olarak da değerlendirilmiştir. Önermeler vatanseverlikten, ülke-vatandan, ulusçu bir anlayıştan ve nihayet cumhuriyetçi bir vatanseverlikten yana oluşturulduğu için, önermelere en yüksek düzeyde olumlu cevaplar, yedi bölge bulunmasından dolayı, yedi (7) rakamından başlayarak bir (1)'e doğru sıralanmış ve puanlanmıştır. Bununla birlikte, ölçek puanları rakam karmaşası yaratmamak adına her tabloya değil, hem az sayıda satırı bulunduğu için hem de önermenin tersinden kurulumunu ve puanlamanın en yüksek desteğe bir (1)'den başlanarak yapılmasını içerdiği için 4. Tabloda örnek olarak gösterilmiştir. Bunun dışındaki tablolarda puanlar her bir tabloda her satıra yazılmak yerine bölgelerin toplam puanı yazılmakla yetinilmiştir.

Böylece en sonunda her bir kategorinin içindeki önermeler düzeyinde bölgelerin aldığı puan toplanarak bir genellemeye varılmaya da çalışılmıştır.

Vatansaverliği Ulusal Sınırlara Taşıyan Yaklaşım: Cumhuriyetçi Vatansaverlik

	Trabzon %	Karadeniz %	Ege Bölgesi	Marmara	Doğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	Akdeniz	İç Anadolu
1.1. Vatansaverliğin sınırları, ülke sınırlarıyla aynıdır!	63.8	63.4	73.17	53.04	54.12	54.17	63.24	56.95
1.2. Ülkemin her yerini, kendi ilimin toprağı gibi görürüm!	84.2	84.3	84.31	85.94	87.1	96.0	84.51	87.2
1.3. Ülkemin çıkarlarını bölgemin ve şehrimin çıkarlarının üzerinde tutarım!	85.7	84.8	80.39	87.3	85.11	84.0	84.29	84.47
1.4. Ülke huzur içinde değilse, yaşadığınız yer de huzur vermez!	93.2	93.3	91.67	91.27	86.96	78.26	94.2	93.87
1.5. Ülkemin her bölgesi için ölümü göze alabilirim!	80.6	79.9	80.0	86.4	76.34	72.0	80.0	83.95
Bölgelerin toplam puanı:	-	21	20	22	18	14	23	26

Tablo 1: Vatansaverliği Ülke Vatan / Umumi Vatan ile İlişkilendiren Önermeler

İlk önermeler kategorisi, vatansaverliği ülke-vatan, diğer bir ifadeyle umumi-vatan ile ilişkilendiren önermeler grubudur. Bu kategoride beş önerme bulunmaktadır. İlk önerme, vatansaverliğin sınırlarının ülke sınırları ile aynı olduğunu ileri sürmektedir. Tablodan da görüldüğü üzere, bu önermeye verilen destek en yüksekten en düşüğe doğru Ege (EB), Karadeniz (KB), Akdeniz (AB), İç Anadolu (İAB), Güneydoğu Anadolu (GAB), Doğu Anadolu (DAB) ve Marmara Bölgesi (MB) olarak sıralanmaktadır. Bu önermede MB'yle ilgili yorum yapmak güç ise de, diğerleri son derece anlaşılır görünmektedir. Ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyinin görece daha yüksek olduğu kıyı şeridinde vatan kavramı daha bir ulus-devlet sınırlarıyla örtüşmüş görünmektedir. Sosyal şartların daha iyi olmasının beraberinde yer cemaatinden ulusal topluluğa; mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya; feodal ilişkilerden, devlet-vatandaş ilişkisine geçişi kolaylaştırdığı ve bu sayede bu bölgelerde vatan anlayışının köy, kasaba ve şehir sınırlarını aşarak ulus-devlet anlamında ülke ile eşitlenmesini sağladığı anlaşılmaktadır.

İkinci önerme, ülkenin her yerini kendi beldesinin, şehrinin toprağı gibi görmeye ilgilidir ve bu önermeye en yüksek destek GAB'nden gelmiş, bundan sonrakiler ise İAB, DAB, MB, AB, EB ve KB şeklinde sıralanmıştır. Sıralamanın bir önceki önermeye kıyasla tam tersine döndüğü söylenebilir. Bunun en akla yakın açıklaması önerme içerisinde geçen "toprak" sözcüğü olabilir. Kırsal bölge menşeli katılımcılar için bu kelime sempatik gelmiş ve bu sebeple önerme fazlaca olumlu olabilir. Eğer böyleyse, bu veri, bu bölgelerle ilgili toprakçı, pastoral, feodal, organik vatansaverlik anlayışının geçerli olduğuna dair öngörünün başka bir delili olarak görülebilir.

Kategorinin üçüncü önermesi kişinin ülkesinin çıkarlarını, kendi şehrinin ve bölgesinin önünde görmesiyle ilgilidir. Bu önermeye bölgelerin verdiği destek, en yüksekten en düşüğe doğru MB, DAB, KB, İAB, AB, GAB ve EB şeklinde sıralanmıştır. MB'nin ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyi bakımından görece ileri olmasının bu sonuçta etkili olduğu ileri sürülebilir.

Bu kategorinin dördüncü önermesi benzer bir şekilde, ülkenin huzuru ile insanların yaşadığı yerin huzuru arasında ilişki kurmakta olup, önermeye verilen destek en yüksekten en düşüğe doğru AB, İAB, KB, EB, MB, DAB ve GAB şeklinde sıralanmaktadır. Kentleşme ve Sosyo-Ekonomik gelişmişlik düzeyi bu önermede de açık bir şekilde etkili olmuş görünmektedir.

Bu kategorinin son önermesi, vatanseverliği Appadurai ve Fichte'nin öngördüğü üzere "yurttaşın ülkesi için ölme istidadı" ile ilişkilendirmekte olup (Jaffrelot 2007: 63), bölgeler arasında önermeye verilen destek en yüksekten en düşüğe doğru MB, İAB, EB, AB, KB, DAB, GAB şeklinde sıralanmaktadır. Aynı argümanın burası için de açıkça etkili olduğu söylenmelidir.

Bölgelerin yerel vatan yerine, ülke vatani ön plana çıkardığı bu kategorideki beş önermeden her birisi için aldığı puan hesaplandığında, en yüksekten en düşüğe doğru İAB, AB, MB, EB, KB, DAB ve GAB şeklinde sıralandığı görülür. İç Anadolu Bölgesi hariç, Kıyı şeridindeki bölgelerin daha ülke-vatancı bir vatanseverlik anlayışına sahip oldukları görülmektedir. Bunun diğer anlamı, Türkiye'de kentleşmenin yüksek olduğu ve sosyo-ekonomik gelişmenin görece daha iyi olduğu kıyı şeridi bölgelerde vatanseverlik anlayışının yerel, hemşerici, organik ve geleneksel sınırları ve kalıpları aşarak daha bir ulusçu, ülke-vatancı ve cumhuriyetçi bir forma büründüğü şeklindedir.

Diğer yandan, yüzeysel bir yaklaşımla, Trabzon'un da Karadeniz Bölgesi'yle birlikte bu genel değerlendirmeye uygun bir vatanseverlik anlayışına sahip olduğu söylenmelidir. Bununla birlikte, tabloda da görülebileceği gibi, Trabzon beş önermeden üçünde, içerisinde bulunduğu Karadeniz Bölgesi'ne göre daha ülke vatancı bir eğilimdedir. Trabzon'un diğer Doğu Karadeniz illerine (Artvin, Rize, Giresun, Ordu) göre daha gelişmiş, sosyalleşmiş ve toplumsal sirkülasyonu fazla olan bir şehir konumunda bulunmasının, bu eğilimde etkili olduğu söylenebilir.

Vatanseverliği Yerellekle İlişkilendiren Yaklaşım: Hususi-Vatan Anlayışı ve "Mekân Mistisizmi"

	Trabzon %	Karadeniz %	Ege Bölgesi	Marmara	Doğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	Akdeniz	İç Anadolu
2.1. Trabzon insanı, diğer illerin insanına göre ayrıcalıklı bir şekilde daha fazla vatanseverdir!	83.7	76.6	42.0	64.06	53.19	60.0	59.15	58.54
2.2. Benim ilimin insanı diğer illerin insanına göre ayrıcalıklı bir şekilde daha fazla vatanseverdir!	78.2	77.1	60.42	67.8	63.1	50.0	71.01	59.74

2.3. Vatan bazen bütün ülke, bazen de sadece yaşadığın yerdir!	70.9	71.3	72.0	72.44	66.3	52.0	60.0	70.55
2.4. Herkes yaşadığı yeri korur, yüceltirse, ülke de korunmuş ve yüceltilmiş olur!	90.5	90.9	90.0	88.28	86.96	80.0	81.69	90.18
2.5. Doğduğum yerde sağlıklı ve hür isem, ülkenin diğer şehirleri bir şekilde düzelir!	30.8	29.7	27.45	30.71	23.66	28.0	18.31	26.71
Bölgelerin toplam puanı:	-	32	19	29	14	14	14	18

Tablo 2: Vatanseverliği Şehir Vatan / Hususi Vatan ile İlişkilendiren Önermeler

Bu kategorinin ilk önermesi, katılımcılara Trabzon insanının vatanseverliği hakkındaki katılım düzeylerini sormaktadır. Elbette bu önermeye Trabzonluların en yüksek düzeyde ve Karadenizlilerin de diğer bölgelerden daha yüksek düzeyde puanlama yapması beklenirdi ve böyle de olmuştur. İlginç olan, diğer bölgelerin insanının, Trabzonluları neredeyse kendi şehir ve bölgelerinin insanı kadar vatansever addetmeleridir. Tablo 2.1'de görülebileceği üzere, mesela İAB katılımcıları kendilerini küçük bir farkla birlikte, ancak Trabzonlular kadar vatansever gördüklerini beyan etmişlerdir. Burada vatanseverlik algısı düşük olan İAB değil, aksine Trabzonlularla ilgili bu algının bu bölgede daha da yüksek bir orana tırmandığı şeklindedir. Nitekim diğer çalışmalar da bu veriyi açıkça desteklemektedir. KTÜ öğrencileriyle yapılan başka bir çalışmada, Karadeniz dışından Trabzon'a gelen üniversite öğrencilerinin, Trabzonluların olumlu özelliği olarak sıraladıkları özelliklerin başında onların vatanseverliklerini vurguladıkları görülmüştür (Alptekin vd. 2018: 189-218).

Bölgelerin aldığı puanlamanın yekûnuna bakıldığında, en yerelci, şehir-vatancı bölge beklenebileceği üzere Karadeniz Bölgesi olmuştur. Onu Marmara Bölgesi takip etmiştir ki, bu sonuçta, Marmara Bölgesindeki Karadenizlilerin ve özellikle Trabzonluların fazla olmasının etkili olduğu iddia edilebilir. Zira bu nüfusun çocukları üniversite eğitimi almak için yaygın bir şekilde yine KTÜ'yü tercih edebilmektedirler.

Her ne kadar açıkça sorulamamış olsa da, genel verilerden ve gözlemlerden elde edilen kanaate göre şu sonuca varmak mümkündür; Trabzonlu olmayanların doğdukları şehir dışında bir yerde yaşama isteği, Trabzonlulardan daha yüksek tezahür edecektir. Bu anlamda Karadenizliler ülkenin diğer bölgelerinde yaşayanlara göre ve Trabzonlular da Karadeniz Bölgesi'nin diğer şehirlerinde yaşayanlara göre doğdukları topraklara veya memleketim dedikleri yerlere daha fazla oranda ve daha güçlü bir şekilde bağlıdırlar.

Literatürde doğduğu toprağa veya memleketim deyip sahiplendiği toprağa bağlılık hususu memleket sevdası veya memleketçilik denebilecek anlamlarıyla "Topofili" (Topophilia) olarak nitelendirilmekte (Tuan, 1974; Bachelard, 2013) ve bu sevgi etrafında bir "mekân mistisizmi" oluşturulmaktadır (Billig 2002: 92). Bu kavram burada "memleket mistisizmi" veya "şehir mistisizmi" olarak da revize edilebilir. Nitekim Trabzonlularda tespit edilebilecek olan mekân, memleket veya şehir mistisizminin bir benzeri başka şehir halklarında bu düzeyde asla görülememektedir. Bu bağlamda Trabzon'un fethi tarihinin son iki rakamıyla plakasının örtüşmesi mistik bir şekilde anlamlı bulunmakta ve Trabzon'un ayrıcalıklı konumuna güçlü bir işaret olarak görülebilmektedir. Bu bağlamda yerel gazetelerin ana başlıklarında "Burası İmparatorların Diz Çöktüğü Yerdir Aslanım" manşeti atılabilmektedir. Benzer bir şekilde Trabzon ili plaka numarası Trabzon halkı tarafından çeşitli şekillerde mekân mistisizminin sembolü yapılmaktadır. Bunlardan

bazıları “61: Saatlerin ulaşamadığı dakika”; “Orucu bilerek bozarsan 61 gün kefaret tutarsın!”; 61: Kendinden ve birden başka bölüni yoktur”; “6 üstü 1 aşk” şeklindedir. “Bize her yer Trabzon!” söylemi Trabzonlunun mekân mistisizminin diğeri en önemli söylemlerinden birisidir. Trabzonlu Çin seddini ziyarete bile gitse, üzerinde bu sloganın yazılı olduğu boyun bağına açarak poz vermekte ve fotoğraf çektirebilmektedir.

Trabzonlunun mekân mistisizminin başka bir açılımı Trabzon Spor sevgisidir. Bu sevgi bazen bu iki kelimenin baş harfleri olan T-S de kendini gösterirken bazen de takım bayrağının renklerinde, tezahür etmektedir. Mesela Trabzonlu esnaf “Tavuk Shop” ismindeki iki baş harfi sırasıyla mavi ve bordoya boyayarak burada bile dolaylı ve sübliminal bir yolla da olsa mekân mistisizmi yapabilmektedir. Yine benzer bir şekilde inşaat işçisi olarak Arabistan’a giden bir Trabzonlu kişi, Kâbe’den görülebilecek bir konumda bulunan inşaatın balkonuna büyükçe bir Trabzon Spor bayrağı açabilmekte ve tavaf yapmakta olan Türk hacılara buradan bile mesaj verebilmektedir.

Trabzonluların vatanın neresi olduğu konusundaki düşüncelerini araştıran nadir çalışmalardan birisinde bu konuya da ışık tutan veriler elde edilmiştir. Bu çalışma gençler üzerinde yapılmış olup, elde edilen verilere göre Trabzonlu gençler için vatan şu anlamlara gelmektedir: “doğduğum yer”, “benim toprağım”, “Türklerin var olduğu, Türklüğü yansıtabileceğimiz her yer”, “81 ilin tamamı”, “aynı kültürü paylaşabildiğin her yer”, “doyduğum, desteklediğim yer”, “Türk yeri”, “geçmiş, tarih, dökülen kanlar”, “namus” ve “sınırları çizilmiş kara parçası”. Bu anlamıyla katılımcılar için vatan, aynı ortak kültürün paylaşıldığı, yansıtıldığı, yaşatıldığı, Türklere ait olan, onları var eden, sınırları çizilmiş, uğruna fazlaca kan dökülerek korunmuş, doğulan, doyulan ve kan bağıyla bağlı olduklarının desteğinin alındığı toprak parçasıdır (Doğanay 2018: 152). Bu verilerin mevcut olanla uyumlu halde bulunduğu söylenebilir. Trabzon insanının vatan anlayışı, yerelden ulusala geçiş aşamasında olan duyguları yoğun yaşanan bir vatanseverliktir.

Doğduğu yere, toprağına ve memleketine bağlılığıyla Trabzon insanı bir tür F. Tönnies’in cemaat tiplerinden “Yer Cemaatine” tekabül eder. Tönnies cemaat tiplerini yer, kan ve fikir olarak üçe ayırmıştır (Gezgin 1997: 91) ve Trabzonlunun yüksek dozlu mekân mistisizmi, onun bunlardan daha çok “Yer Cemaatine” uyduğuna işaret etmektedir.

Diğeri yandan Trabzon halkı yerel-vatan, ülke-vatan ikileminde Karadenizlilerin konumu ile ülke insanının konumu arasında bir yerde bulunmaktadır. Yerelcilikten bütün ülke anlamında memleketçiliğe, şehir ve hususi vatan anlayışından, ülke vatancılık anlayışına geçiş aşamasında buldukları iddia edilebilir. Ne var ki, diğeri önermelerle ilgili kategorilere bakıldığında aynı Trabzon halkı ülke insanından daha fazla vatansever olarak da görülebilmektedir. Burada iki husus öne çıkmaktadır. İlki, Trabzon insanının hem ülke vatancı ve hem de şehir vatancı karakteridir. İkincisi ise, tek başına ve salt olarak ülke vatan anlamında da Trabzonlular diğeri bölgelerin insanlarına göre daha fazla oranda coşkun vatanseverlik duygularına sahiptirler. Ne var ki, doğup büyüdüğü yer olan Trabzon’un tabii güzellikleri onları şehir vatani da bir ellerinde sabit olarak tutmaya sevk etmektedir. Trabzon’un ve bölge düzeyinde Karadeniz’in tabii güzellikleri onların zihninde ve gönlünde bir “mekân mistisizmi”nin oluşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Trabzon insanı adeta *ne yardan ne serden* vazgeçebilir durumdadır. Her ikisini de eşit derecede ve coşkun duygularla önemseme eğilimindedir. Bir başka yorum, genelde Karadeniz insanının ve özelde Trabzon insanının, milliyetçilik teorilerinden ezeliyetçi (primordialist) teorideki çekirdek etni (core ethni)’nin güçlü olması ölçüsünde etnik grubun ve nihayet ulusun da güçlü ve kararlı olması gibi, Trabzon insanının da yerel vatan duygusunun güçlü olması ölçüsünde umumi vatanseverliği ve ülke vatancılığı da güçlü ve kuvvetli olduğu yolludur.

Diğer alan çalışmalarında da Trabzon halkı son derece vatancı bulunmaktadır. Mesela gençlerle yapılan bir çalışmada gençlerin hem ulusal hem yerel vatani gözettileri, bir ellerinde birini, diğer ellerinde diğerini tutmaya ve bu ikisi arasında bir tür denge gözetmeye devam ettikleri tespit edilmiştir. “Böylece gençlerin kente olan aidiyetlerinin mikromilliyetçi bir tutumla dile getirildiği görülmektedir. Hatta “Bize her yer Trabzon” sözünde olduğu gibi ikisi çoğu durumda iç içe geçmektedir. Türkiye Trabzon’dur, Trabzon ise Türkiye’dir” (Doğanay 2018: 152). Trabzon ve Karadeniz insanı Türkiye’deki tabir yerindeyse “çekirdek vatan anlayışı” en güçlü toplum kesimi olduğu için, umumi vatan veya ülke vatan anlayışı da o derece diğerlerinden daha güçlü ve kuvvetlidir. Olgunun nicel yorumu bu şekildedir ama nitel yorumu pekâlâ farklı olabilir. Nitekim vatanserverlik yazınında güçlü bir şekilde yer verilen “gerçek yurtseverlik” ile “toprağın yurtseverliği” arasındaki farkın, bağlanmanın niceliğinden değil niteliğinden kaynaklandığına dair güçlü vurgu üzerinde daha fazla düşünmeye değer anlamlar barındırır.

Vatanserverliği Milliyetçilik ve Dindarlıkla İlişkilendiren Yaklaşım: Organik Vatanserverlik

	Trabzon %	Karadeniz %	Ege Bölgesi	Marmara	Doğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	Akdeniz	İç Anadolu
3.1. Vatanserver olmak, dindar bir dünya görüşüne sahip olmaktır!	27	26.5	20.0	28.13	18.28	20.0	17.65	25.31
3.2. Vatanserver olmak, milliyetçi bir dünya görüşüne sahip olmaktır!	71	70.8	70.0	71.09	62.77	60.0	69.57	72.56
3.3. Milliyetçi ve dindar olmadan da vatanserver olunabilir!	69.3	69.1	52.38	67.23	82.56	75.0	65.71	72.73
Bölgelerin toplam puanı:	-	15	15	18	6	7	11	15

Tablo 3: Vatanserverliği Milliyetçilik ve Dindarlıkla İlişkilendiren Önermeler

Vatanserverliğin milliyetçilik ve dindarlıkla ilişkilendirilmesini, milliyetçilik teorilerinde yer alan ve milliyetçiliği dil ile yakın hatta ayrılmaz bir ilişki içerisinde düşünen yaklaşımlara istinaden “organik” kavramı ile nitelemek mümkündür (Özkırmımlı 2009: 33-40). Tablodan da görüldüğü üzere, vatanserverliği dindarlıkla ilişkilendirmede en öne çıkan bölgeler MB, KB ve İAB’dir. Benzer bir şekilde, vatanserverliği milliyetçilikle ilişkilendiren bölgeler ise yine bu bölgeler olup, sadece sıralama İAB, MB ve KB şeklinde değişmiştir. Bu kategorinin üçüncü önermesi mantığı tersten kurduğu için, puanlamada en yüksek puan en yüksek katılımı gösterene değil, aksine en düşük katılımı gösteren bölgeye verilmiştir. Dolayısıyla milliyetçi ve dindar olmadan vatanserverliğin olmayacağını iddia eden bölgeler sırasıyla EB, AB ve MB şeklinde tezahür etmiştir. Bu arada Trabzon bu kategorideki her üç önermeye de KB’nden daha yüksek destek vermiştir. İlk iki destek “organik vatanserverlik” bağlamında değerlendirilebilirse de, üçüncüsü tam tersi istikamette olduğu için, Trabzonluların coşkun duygularıyla, her hal ve şartta vatanserver olunabileceği yönlü kabulleriyle ilişkili görülebilecektir. “Her hal ve şartta” meydan okuması, sınır ve engel tanımazlığı, ısrarı, gözükaralığı, tabir yerindeyse “kabadayılığı”

Trabzon insanında var olan bir özelliktir ve kendini en güzel *Bize her yer Trabzon* klişesinde ifade etmiştir.

Trabzonlular bu kategoride yer alan üç önermeden ikisine Türkiye ortalaması ve Karadenizlilerin desteğinden daha yüksek bir oranla destek vermektedirler. Bunun diğer anlamı, Trabzonluların vatanseverliği din ve milliyetçilikle ilişkilendirme noktasında ülke genelinden ve Karadeniz genelinden daha önde oldukları şeklindedir. Bu kategorinin üçüncü önermesi ayrıca incelenmeye değerdir. Bu önerme “Milliyetçi ve dindar olmadan da vatansever olunabilir” şeklindedir ve Trabzon halkı bu önermeye Karadeniz ortalamasının üzerinde ve Türkiye ortalamasının altında bir destek sunmuştur. Daha önce vurgulanan Karadeniz ve Türkiye ortalaması arasında bulunma pozisyonu yine kendi göstermiş durumdadır. Trabzonluların bu ikircikli pozisyonunu her hal ve şartta vatansever olmaktan taviz vermek istemedikleri şeklinde yorumlamak mümkündür. Hem vatanseverliğin dindarlık ve milliyetçilikle yakından ilişkili olduğunu düşünüyorlar ve hem de bunlar olmaksızın da vatansever olunabileceğini kestiriyorlar. Burada esas tutumun vatanseverlik tutumu olduğunu ama tercihen milliyetçiliğin ve dindarlığın bir arada bulunmasını da onayladıkları şeklinde bir yorum yapılabilir. Vatanseverlik onlar için esas ve kaçınılmaz, milliyetçilik ve dindarlık ile birlikteliği ise idealdir. Daha başka bir ifadeyle milliyetçilik ve dindarlık gerek şart, vatanseverlik ise yeter şarttır. Muhtemelen Trabzonlulara “vatansever olunmadan da milliyetçi ve dindar olunabilir!” diye bir önerme sunulsaydı buna Türkiye ortalamasının çok çok üstünde açıkça olumsuz cevap vereceklerdi.

Vatanseverliğin Kurumsal/Resmi Formu: Devletçi Vatanseverlik

	Trabzon %	Karadeniz %	Ege Bölgesi	Marmara	Doğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	Akdeniz	İç Anadolu
4.1. Vatandaş, devlete kayıtsız şartsız itaat etmelidir!	50.7	48.37	38.644	36.751	37.933	45.836	37.682	43.875
4.2. Devletçi bir yaklaşıma sahip olmadan da vatansever olunabilir!	56.9	55.81	38.07	53.234	52.135	52.06	54.292	53.993
Bölgelerin Toplam Puanı:	-	8	11	5	8	12	4	8

Tablo 4: Vatanseverliği Devletçilikle İlişkilendiren Önermeler

Vatanseverliği devlet ile ilişkilendiren bu kategorinin ilk önermesine en yüksek desteği KB, GAB ve İAB sunmuşken; ikincisine en yüksek desteği KB, AB ve İAB'leri sunmuştur. Ne var ki, ikinci önerme ters bir mantıkla oluşturulduğu için, önermeye en düşük desteği veren bölgelerin vatanseverliği devletçilikle ilişkilendirmesi söz konusu olacağından EB, GAB ve DAB öne çıkar. Karadeniz Bölgesi'nin her iki önermeye de en yüksek desteği sağlaması hem devletçi ve hem de her hal ve şartta vatanseverci coşkunun yaklaşımıyla ilişkili görülebilir. Benzer bir şekilde Trabzon her iki önermeye de Karadeniz Bölgesi'nden daha yüksek destek sağlamış olmakla bu yoruma fazlasıyla tabidir.

Bu kategorideki önermelere Trabzonlu katılımcılar Karadeniz ve Türkiye ortalamasından daha yüksek oranda destek sunmuşlardır. Bu yüksek oranlı destek ile Trabzonlu katılımcı önermeleri olumlulamakta ama bir tür “devletçi olmadan vatansever

olunamaz" mesajı içeren kategori olumsuzlamaktadır. Yani ilk bakışta, devletçi olmadan da vatansaver olunabilir gibi bir cevap verdiği sanılabilir. Ne var ki, Trabzonlu katılımcı burada vatansaverliği olumlayabilmek, vatansaver olabilmek adına devletçilikten muvakkaten ödün vermiş durumdadır. Devletçilik her ne kadar kendisi için çok önemli de olsa, vatansaverliğin daha önemli olduğunu ve eğer birinden ödün vermesi veya vazgeçmesi gerekirse bu vatansaverlik olmayacaktır mesajı vermektedir. Bu nedenle bu önermeye verilen ikircikli cevabı iyi anlamak ve buna göre yorumlamak icabedecektir. Sonuç itibarıyla Trabzon halkının kesinlikle devletçi bir vatansaverlik tutumuna sahip olduğu söylenebilir. Sadece bunlar içerisinde bir sıralama yapmak icabederse o takdirde vatansaverliği daha öne alma eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.

Vatansaverliğin Fedakârlıkla İlişkilendirilmesi: *Alturist Vatansaverlik*

	Trabzon %	Karadeniz %	Ege Bölgesi	Marmara	Doğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	Akdeniz	İç Anadolu
5.1. Vatansaver olmak, yaşadığın ülkeyi karşılıksız sevmektir!	92.4	93.1	94.12	93.75	92.55	96.0	97.14	93.87
5.2. Kişi, zor zamanlarında ülkesi için karşılıksız çalışabilmelidir!	92.3	93.1	90.2	96.85	92.55	92.0	92.96	95.06
5.3. Kişi, vatani için her şeyi göze alabilmelidir!	93.4	93.9	94.12	96.85	88.17	88.0	95.71	96.93
5.4. Ülkem için faydalıysa, Büyükşehir uygulamasının yaşadığım şehirden alınmasına rıza gösteririm!	74.6	71.4	70.45	67.23	70.59	66.67	71.43	67.52
5.5. Ülkem için faydalıysa, ilimdeki milletvekili sayısının azaltılmasına rıza gösteririm!	76.7	75.3	68.18	78.15	67.82	70.83	75.36	72.44
Bölgelerin toplam puanı:	-	21	16	25	12	13	29	24

Tablo 5: Vatansaverliği Fedakârlıkla İlişkilendiren Önermeler

Beşinci kategori önermeler vatansaverliği fedakârlıkla ilişkilendirmektedir. Bu bölümdeki fedakârlık daha çok kişisel ve siyasi anlamda toplumsal özveri ile ilişkilidir. Bu kategorideki beş önermeye en yüksek düzeyde destek sunan bölgeler sırasıyla AB, MB, İAB ve KB'dir. İç Anadolu Bölgesi haricindeki bölgelerin yine kıyı şeridi bölgeleri olduğu dikkatten kaçmamaktadır. Trabzon'un da Karadeniz'le birlikte fedakar bir profil çizdiği görülmektedir.

Bu kategorideki beş önermeden üçüne Trabzonlu katılımcılar Karadeniz ortalamasının üstünde destek vermişlerdir. Özellikle son iki önermeye verilen bariz destek dikkate değerdir. Buradaki anahtar sözcüklerin "ülkem için faydalıysa" sözcükleri olduğu düşünülmektedir. Trabzon insanının zihin dünyasında "ülke çıkarı" veya "ülke menfaati" çok müstesna bir yere sahiptir. Konu doğrudan bu noktaya işaret edince Trabzonlular için adeta "akan sular durmaktadır." Nitekim diğer kategorilerde de "ülkem için faydalıysa" diye başlayan önermeler mevcuttur ve Trabzonlular bu önermelere de aynen bunlarda olduğu gibi, yüzdelik farklarla birlikte hem Karadenizlilerden ve hem de Türkiye ortalamasından daha yüksek oranda destek sunmuşlardır. Bu verilerden hareketle,

Trabzon insanının vatan anlayışının bir ülke konseptine sahip olduğu, Trabzon'un bir parça olarak bütün içerisindeki yerinin son derece bilincinde olduklarını gösterdiği iddia edilebilir. Bununla birlikte, başka önerme gruplarındaki aksi yönlü cevaplar, Trabzon insanının başka yerlerde de gördüğümüz karmaşık, karşılıklı, şartlı, fiili gereksinimleri gözetken, ikircikli zihin dünyasıyla ilişkili olarak görülebilir.

Vatanseverliği Ekonomik/Mali Durumla İlişkilendiren Yaklaşım: “Duygusal” Vatanseverlik

	Trabzon %	Karadeniz %	Ege Bölgesi	Marmara	Doğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	Akdeniz	İç Anadolu
6.1. Alışveriş yaparken yerli malını, yabancı malına tercih ederim!	64.6	66.6	52.0	62.5	58.51	52.0	69.01	62.2
6.2. Vergimi severek, zamanında veririm!	83.1	82.7	78.43	81.6	75.82	83.33	80.0	77.99
6.3. Doğduğum yer değil, doğduğum yer vatanımdır!	43.3	46.5	52.27	40.34	56.47	50.0	49.28	54.49
6.4. Başka bir ilde, mevcut aylık kazancımın en az iki mislini teklif eden bir iş bulursam oraya taşınırım!	53.8	54.5	55.81	58.97	56.32	54.17	68.57	66.23
6.5. Başka bir ülkede, mevcut kazancımın en az iki katı kadar kazanacağım bir iş bulsam, o ülkeye göç ederim!	30	28.5	34.88	34.75	37.21	20.83	25.0	29.22
6.6. Ülkem için faydalıysa, yerel ürün ekimine son vermeye rıza gösteririm!	45.9	43.9	36.36	43.7	40.23	33.33	39.13	47.13
Bölgelerin toplam puanı:	-	35	17	28	14	28	26	21

Tablo 6: Vatanseverliği Ekonomik ve/veya Mali durumla ilişkilendiren Önermeler

Bu kategoride vatanseverlik ekonomik ve mali durumlarla ilişkilendirilmekte olup, toplamda bu önermelere en yüksek desteği sunan bölgeler sırasıyla KB, GAB, MB ve AB'dir. Karadeniz Bölgesi'nin bu gruptaki önermelere açık ara büyük destek sağladığı dikkate değerdir. Üç, dört ve beşinci önermeler tersinden kurulduğu için, bu önermelerde puanlama da tersinden yapılmıştır. Karadeniz'le birlikte Trabzon'un da vatanseverliği, ekonomik/mali durumun ötesinde ve üstünde gören derinlikli bir yaklaşıma sahip olduğu görülmüştür.

Vatansaverliği Vatandaşlık İle İlişkilendiren Yaklaşım: Cumhuriyetçi Vatansaverlik

	Trabzon %	Karadeniz %	Ege Bölgesi	Marmara	Doğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	Akdeniz	İç Anadolu
7.1. Türk olmayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları da Türkiye vatansaveri olabilir!	77.2	77	63.64	85.71	79.31	70.83	84.29	85.35
7.2. Özgürlükçü (Liberal) bir dünya görüşüne sahip olmak, vatansaver olmaya engel değildir!	71.6	73.7	65.91	79.83	86.05	91.3	68.57	78.85
Bölgelerin toplam puanı:	-	6	2	12	10	9	7	10

Tablo 7: Vatansaverliği Vatandaşlık Bağı ile İlişkilendiren Önermeler

Yedinci kategori vatansaverliği vatandaşlık bağı ve bu bağlamda düşünölebilecek olan liberalizmle ilişkilendirmektedir. Bu kategorideki önermelere en yüksek desteği sırasıyla MB, DAB, İAB ve GAB sunmuştur. Karadeniz'le birlikte Trabzon'un bu kategori bakımından biraz farklı bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. Verilere bakılırsa Karadeniz'le birlikte Trabzon biraz daha etnik bağlamı olan, bu arada Türklüğe vurgu yapan ve biraz da devletçi, resmi söylemci bir vatansaverlik anlayışına eğilim göstermekte olup, liberal yaklaşıma mesafeli durmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Yedinci kategorideki önermelere pozitivist bir yaklaşımla bakıldığında Trabzonluların Karadenizlilerle birlikte vatansaverliği vatandaşlık bağına istinaden düşünmediği ortaya çıkar. Trabzonlular için vatansaverlik vatandaşlık bağına iliştilerilemeyecek kadar önemli bir konu olup, bu bağı aşan bir mahiyete sahiptir. Salt vatandaşlık bağıyla hâsil olacak bir vatansaverliğin muhtemelen yapay olacağını ve belki tam da bu sebeple yetersiz kalacağını düşünmektedirler. Bu yönüyle hem Trabzon'un ve hem de Karadeniz'in vatansaverlik anlayışının sivil bir vatansaverlik anlayışı olmadığı, pekâlâ muhafazakâr ve tutucu olduğu düşünölebilir. Benzer bir şekilde bu kategorinin diğer önermesi bağlamında Trabzonluların Karadeniz ortalamasından da daha düşük bir oranda özgürlük yanlısı olduğu ve bu konuda her ikisinin Türkiye ortalamasının altında kaldığı belirtilmelidir. Bu oranlarla önce Trabzonluların ve ardından Karadenizlilerin Türkiye geneline kıyasla özgürlüğu daha az tolere etme eğiliminde olduğu ve pekâlâ vatansaverliği de özgürlükle daha azalan bir oranla ilişkilendirme temayülünde olacağı söylenebilir. Benzer bir şekilde bu sonuçlarla Trabzonluların vatansaverlik anlayışının vatandaşlık esasına dayalı, asgari düzeyde olsun modern özellikleri haiz bir vatansaverlik anlayışı olmadığı iddia edilebilir.

Vatanseverliği Çoğulculukla İlişkilendiren Yaklaşım: Çoğulcu Vatanseverlik

	Trabzon %	Karadeniz %	Ege Bölgesi	Marmara	Doğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	Akdeniz	İç Anadolu
8.1. Komşumun farklı bir şehirden olması beni hiç rahatsız etmez!	85.7	86.9	84.09	90.6	81.61	87.5	84.29	89.1
8.2. Evleneceğim veya çocuğumun evleneceği kişinin hemşerim olması çok önemlidir!	32.6	30.8	16.28	29.41	21.18	12.5	17.65	24.84
Bölgelerin toplam puanı:	-	5	8	9	5	12	8	9

Tablo 8: Vatanseverliği Çoğulculukla ilişkilendiren Önermeler

Bu kategorideki önermeler doğrudan vatanseverliğe vurgu yapmasa da, ortak yararı ve toplumsal düzeni çoğulculukla ilişkilendiren mahiyete sahip olup, buradaki önermelere en yüksek desteği sunan bölgeler sırasıyla GAB, İAB ve MB şeklindedir. Karadeniz’le birlikte Trabzon’un bu bölgelerden farklı olarak biraz daha yerelci ve tektipçi yaklaşıma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Vatanseverliği Futbol İle İlişkilendiren Yaklaşım: Takımcı Vatanseverlik

	Trabzon %	Karadeniz %	Ege Bölgesi	Marmara	Doğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	Akdeniz	İç Anadolu
9.1. Vatansever olmak, yaşadığın şehrin futbol takımını desteklemektir!	42.9	39.3	28.0	24.6	35.48	29.17	28.57	37.04
9.2. Rakip ulusal futbol takımı, yabancı bir futbol takımı ile maç yaparken, yabancı takımı değil, yerli takımı desteklerim!	87.1	87.3	79.55	87.39	90.59	91.3	91.04	90.45
9.3. Milli maçları, kadroya kendi tuttuğum takımdan oyuncu alınmasa dahi yine de coşkuyla izlerim!	74.6	81.5	72.73	82.2	82.76	91.67	85.51	81.41
9.4. Komşu ilin futbol takımının şampiyon olmasını, bir İstanbul takımının şampiyon olmasına tercih ederim!	64	60.6	34.09	41.18	50.57	41.67	41.18	47.77
Bölgenin toplam puanı:	-	7	14	18	14	23	20	13

Tablo 9: Vatanseverliği Futbol ile ilişkilendiren Önermeler

Son kategorideki önermeler vatanseverliği spor bağlamında futbol ile ilişkilendirmekte, futbol üzerinden bölgelerin ve bu arada Trabzon'un şehir-vatancı mı yoksa ülke-vatancı mı bir yaklaşıma sahip olduğu tespit etmeye çalışmaktadır. Önermelerden ikisi yerelci bir yaklaşımla oluşturulduğu için bu önermelerde puanlama da bekleneceği üzere tersinden başlanarak yapılmıştır. Sonuçta bu kategorideki önermelere en yüksek desteği GAB, AB ve MB sunmuştur. Karadeniz Bölgesi'yle birlikte beklenebileceği üzere Trabzon'un en düşük puanla futbol üzerinden şehirci, şehir-vatancı, hemşerici ve yerelci bir yaklaşıma sahip olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Şehrinin futbol takımı söz konusu olduğunda Karadenizliler ve Trabzonlular için öncelik takımlarıdır ve "önce can sonra canan" gelir.

Dokuzuncu ve son kategorideki önermeler vatanseverliği futbol ile ilişkilendiren önermelerdir. Dokuzuncu ve son kategorideki cevaplara rakamsal ve pozitivist bir yaklaşımla bakıldığında Trabzon insanının Karadeniz-dışı Türkiye geneline göre çok daha yüksek oranlarla yerelci ve şehir-vatancı bir tutum benimsediği ortaya çıkmaktadır. Bu kategori bağlamında Karadeniz insanı da yerelci düşünse de, tabir caizse "şampiyonluk" Trabzonluların uhdesinde bulunmaktadır. Bu sonuçların hem Trabzon ve hem de Karadeniz için modern ve sivil olmayan bir vatanseverlik anlayışına sahip olunduğuna dair verileri güçlendirdiğine şüphe yoktur.

Bu grupta dört tane önerme bulunmakta ve futbol takımı sevgisi ve taraftarlığı üzerinden dolayı olarak da olsa, vatanseverlik duygusunun yerelci, şehirci ve hemşerici mi yoksa sivil ve ulusal bir vatanseverlik mi olduğunu tespit etmeye çalışmaktadır. Bu kategorideki ilk önerme "Vatansever olmak, yaşadığın şehrin futbol takımını desteklemektir!" şeklindedir ve Trabzonlu katılımcı bu önermeye açık ara daha fazla destek sunmuştur. Bu destek Karadeniz ortalamasından % 3 kadar, Türkiye ortalamasından da % 7 daha fazladır. Üstelik Türkiye ortalaması Karadeniz çıkarıldıktan sonra alınırsa bu takdirde Trabzon ortalaması Türkiye ortalamasından % on dört puan kadar daha yüksektir ki, anketteki en yüksek yüzdeli fark da bu önermede gerçekleşmiş olmaktadır. Buradan Trabzon halkının, yaşadığı şehrin futbol takımını desteklemeyi çok önemli gördüğü hatta bunu bir tür vatanseverlik olarak da nitelendirdiği belirtilmelidir. Bu önermeye verilen yüksek destek, pozitivistik bir bakış açısıyla pekâlâ yerelci, şehirci, hemşerici bir vatanseverliğin güçlü bir emaresi olarak okunabilir. Bununla birlikte, daha zor ve karmaşık da olsa, yorumlayıcı bir okumayla bu desteğin aynı zamanda umumi ve ülke vatancı bir tutum olduğu da söylenebilir. Nitekim Ernest Renan'ın ifade ettiği "ulus, her gün yenilenen bir plebisittir!" sözü Trabzonlular için Türkiye'ye "ulus, her hafta oynanan Trabzonspor maçıdır" şeklinde uyarlanabilir. Trabzon halkı ve Trabzonspor taraftarları her ne kadar diğer şehirlerin takımları ile kıyasıya bir rekabet içerisine giriyorlarsa da, yine onların üzerinden ve onlarla yaptıkları maçlar sayesinde ulusal gündeme bağlanmaktadır ve ulusal konseptin bir parçası haline gelmektedirler. Her ne kadar söz konusu rekabet bir tür "düşmanlık" olarak da görülebilirse de, yorumlayıcı bir bakış açısıyla pekâlâ her takım bir diğerinin referans grubunu temsil edebilmekte, rekabet dolayımı bir şekilde yerel ulusala bağlanmaktadır. Spor üzerinden geliştirilen bu diyalektik ilişki, Trabzon halkının ve Trabzon kimliğinin bir ayağı yerelde, diğeri ulusalda ve hatta küreselde olan bir işleve taşınmasına aracı olmaktadır.

Bu kategorinin ikinci önermesi "Rakip ulusal futbol takımı, yabancı bir futbol takımı ile maç yaparken, yabancı takımı değil, yerli takımı desteklerim!" şeklindedir ve Trabzonlu katılımcı bu önermeye hem Karadeniz ve hem de Türkiye ortalamasının altında bir destek

sunmuştur. Bunun anlamı, Trabzonspor taraftarının yabancı bir takımla da oynasa, rakip bir futbol takımını desteklemekte Karadeniz ve Türkiye ortalamasına göre daha az coşkulu olacağı şeklindedir. Bunu somutlaştırmak gerekirse, Trabzonspor taraftarı mesela Fenerbahçe-Manchester United maçında Fenerbahçe'ye vereceği destek hem Karadeniz ortalamasının ve hem de Türkiye ortalamasının daha altında olacaktır. Belki de daha çok Fenerbahçe'yi düşünerek Trabzonlular bu önermeyi böyle cevaplamış olabilirler. Dolayısıyla bu önermeye verilen desteğin en düşüğü dahi, % 80'lerin üzerinde bile olsa Trabzonluların desteğinin en düşük desteği temsil etmesi bu çalışmanın hipotezleri açısından anlamlıdır. Trabzonluların vatanseverliğinin bu anlamda daha az ulusal boyutlu, daha çok yerel boyutlu, şehir vatancı olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, diğer bir çok önermede görüldüğü üzere, Trabzonlu katılımcılar diğer Karadenizli katılımcılara kıyasla daha az yerel düşünürken burada neden bölge içinde en yerelci, hemşerici ve şehir vatancı oldukları sorgulanmalıdır. Bunun sebebinin Trabzonspor'un özel durumu olduğu açıktır. Trabzonlular kendi şehirlerinin takımının Türkiye 1. Ligindeki iddialı duruşu, imajı ve pozisyonundan dolayı böylesi bir reflekste bulunmuş olabilir. Nitekim diğer Karadeniz şehirlerinin böylesi iddialı bir takımları mevcut değildir ve belki de pekâlâ bu sebepten dolayı bu konuda Trabzonlulara göre daha rahat bir halde bu önermeyi cevaplamış olabilirler. Burada diğer büyük takımların iddialı durumları kafa karıştırabilecektir ama o takımların buldukları şehirlerin Trabzon gibi bir bölgesel, yerel ve klişe ifadesiyle "taşra" ve "Anadolu şehri" olmaması bir yana Türkiye'nin en büyük ve beynelmilel şehirleri olmaları dolayısıyla o takımların taraftarlarının zaten yerelci bir hissiyata sahip olmaları da beklenmezdi. Bu sebeple Trabzonlu katılımcıların bu önermeyi görece daha az ülke-vatancı anlama gelecek şekilde cevaplamaları bir nebze olsun anlaşılabilir bir durumdur.

Bu kategorinin üçüncü önermesi "Milli maçları, kadroya kendi tuttuğum takımdan oyuncu alınmasa dahi yine de coşkuyla izlerim!" şeklindedir ve Trabzonlu katılımcılar bu önermeye hem Karadeniz ve hem de Türkiye ortalamasının epey altında bir destek sunmuşlardır. Önermeye destek oranındaki düşüklüğün % beş altı puanı bulması dikkat çekicidir ve diğer önermelerde olduğu gibi pozitivist bir bakış açısıyla kısıdan ve kolayca Trabzonluların yerelci, hemşerici ve şehir vatancı tutumuyla ilişkilendirilebilecek ise de, yorumlayıcı bir bakış açısıyla pekâlâ hafifletici sebeplerinin ve mazeretlerinin bulunabileceği söylenebilir.

Bu kategorinin son önermesi "Komşu ilin futbol takımının şampiyon olmasını, bir İstanbul takımının şampiyon olmasına tercih ederim!" şeklindedir ve hem Karadenizli katılımcı hem de Trabzonlu katılımcı bu önermeye Türkiye ortalamasından epey yüksek oranlı destek sunmuştur. Hatta Türkiye ortalaması Karadeniz dışı olarak hesaplandığında birçok önermede bindelik farklarla rakamlar değişirken; burada fark % yirmiyi aşabilmektedir. Bunun pozitivist bakış açısıyla diğer anlamı, Karadeniz insanının Türkiye'nin diğer yerlerine göre daha bölgeci düşündüğü şeklindedir. Bu anlamda Trabzon daha da önde görünmektedir. Bununla birlikte, daha önceki önermeler için de belirtildiği üzere, yorumlayıcı sosyoloji bakış açısıyla bakıldığında durumun bütün bütün böyle olmadığı da anlaşılacaktır. Nitekim ülkenin diğer bölgelerinde ve şehirlerinde İstanbul takımları ile rekabet edebilecek belli bir takım ve bu anlamda bir gelenek ortaya çıkabilmiş değildir. Karadeniz insanı Trabzonspor özelinde pekâlâ böylesi bir hafıza, imaj ve geleneğe sahiptir ve bu bağlamda Karadenizli katılımcıların hafifletici sebeplerinin bulunduğu; sadece bu önermenin cevabına bakarak Trabzonluların ve bütün Karadenizlilerin tümüyle yerelci, bölgeci ve bu anlamda tutucu ve nihayet ülke-vatan bilincinden uzak oldukları sonucuna ulaşılması pekâlâ yanıltıcı olacaktır. Bu kategorideki

önermelere verilen cevaplar bir arada değerlendirildiğinde Trabzonlu katılımcıların kendi şehirlerinin futbol takımlarını desteklemeyi vatanseverliğin önemli bir ögesi olarak gördükleri sonucuna kesinlikle varılabilir. Bu bağlamda vatanseverliği yerelden ulusala, merkezden muhite doğru tasarlamakta ve yakın şehirlerin futbol takımlarını desteklemeyi bu bağlamda daha öncelikli ve daha vatanseverlikle ilişkili olarak kabul etmektedirler.

Sonuç

Dokuz kategori topluca ele alındığında, vatanseverliği umumi vatanla ilişkilendiren önermeler kategorisi bakımından Trabzon insanı az farkla da olsa ülke-vatancı, hususi vatanla ilgili kategori bakımından net bir şekilde hususi-vatancı; vatanseverliği milliyetçilik ve dindarlıkla ilişkilendiren önermeler bakımından milliyetçi ve dindar bir vatancı duruşa sahip ama tercih durumunda net bir şekilde salt vatansever; konuyu devletçilikle ilişkilendiren kategori bakımından devletçi bir vatansever ama tercih durumunda net bir şekilde salt vatansever; konuyu fedakârlıkla ilişkilendiren önermeler bakımından az farkla daha az fedakâr; vatanseverliği ekonomik, mali durumlarla ilişkilendiren önermeler kategorisi bakımından yerelci, yerlici ve millici; vatandaşlık bağıyla ilişkilendiren kategori açısından vatandaşlık bağına önemsiz gören “organik” bir vatanseverlik yanlısı; çoğulculukla ilgili kategori bakımından çoğulcu olmayan; futbol ile ilişkili kategori bakımından kesinlikle hususi/şehir-vatancı bir tutuma sahiptir. Dolayısıyla Trabzon insanının vatanseverlikle ilişkili tutumu sırasıyla ülke-vatanseverliği, duruma göre şehir-vatanseverliği, milliyetçi ve dindar vatanseverlik ama tercih durumunda salt vatansever, devletçi vatansever ama tercih durumunda salt vatanseverlik, ihtiyatlı bir fedakârlık içeren vatanseverlik; yerelci, yerlici ve millici; cumhuriyetçi değil organik vatanseverlik; çoğulculuğa ihtiyatla yaklaşan monolitik vatanseverlik; spor üzerinden kesinlikle yerelci, hususi-vatancı, hemşerici bir vatanseverlik kavramlarıyla içli-dışlı ve ilişkili görünmektedir.

Trabzonlunun vatanseverlik anlayışının ilişkili bulunduğu bu kavramlar yorumlayıcı bir yaklaşımla, toplumsal hayattan gözlemlerle, deneyimlerle, tecrübelerle nasıl ilişkilendirilir ve nasıl açıklanabilir? Çalışmanın başından beri ortaya konan farklı görüşlere bakıldığında iki tür vatanseverliğin öne çıktığı görülecektir. Bunlardan ilki daha eski, daha yaygın ve daha doğrudan olan vatanseverlik anlayışı olarak “doğal yurtseverlik”tir. İkincisi ise, görece daha yeni, daha istisnai ve daha dolaylı bir vatanseverlik anlayışı olarak “cumhuriyetçi yurtseverlik” anlayışıdır. Bunlardan “doğal yurtseverlik” literatürde çeşitli isimlerle anılır ve birçok görünümü vardır. Salt toprağa bağlı yurtseverlik anlamında toprakçılık veya toprakçı yurtseverlik, hemşericilik, hususi vatanseverlik ve bu anlamda şehir/köy-vatanseverliği kavram ve olgularının tümü “doğal/naturel yurtseverlik” bağlamında düşünülebilir. Diğer yandan, yasalar, kanunlar ve anayasa metinleri çerçevesinde insanların doğal bağlarını aşarak kendini yine kendi koyduğu ölçülerle tanımlaması ve bu tanımlara sadakat beslemesi, siyasi bir tanımlama ile bir araya gelmesi ise “cumhuriyetçi yurtseverlik” olarak düşünülebilir ve literatürde doğrudan “siyasi vatanseverlik” veya “sivil vatanseverlik” olarak isimlendirilir. Belki her ikisi arasında bir tür geçiş formu olarak görülebilecek üçüncü bir vatanseverlik aşaması da tahayyül edilebilir. Bu da imparatorluklar çağında “kralcı yurtseverlik” ve ulus devletler döneminde pekâlâ “devletçi yurtseverlik” olarak nitelendirilebilecek olan tutucu bir tür yurtseverlik veya “yarı politik” yurtseverliktir.

Tam da bu sebeple Trabzon insanının vatanseverlik anlayışı daha bir devletçi ve resmi bir vatanseverlik anlayışıdır. İkinci olarak Trabzon insanının vatanseverlik anlayışı siyasi kimlikle doğrudan değil, dolaylı olarak ilişkili bulunan, bölgesel ve yerel kimlikle iç

İçe bir vatanseverliktir. Vatandaşlık esasına dayalı vatanseverliği değil, kimlikle örtüşen vatanseverliği ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda din, etnik kimlik, milliyet ve milliyetçilik vatanseverliğin olmazsa olmaz unsurları olarak kabul edilmektedir.

Her ne kadar her özel olgu özünde kendine özgü olsa da, Trabzon insanının da literatürdeki bu tiyolojilerden birine veya birinden diğerine geçiş aşamasında bulunan bir vatanseverlik anlayışına ait olduğu iddia edilebilir. Nitekim bu çalışmanın verilerinin pozitivist bir açıklaması bu vatanseverlik tiyolojisinin pekâlâ “doğal yurtseverlik” tiyolojisi olduğu şeklindedir. Yorumlayıcı bir yorumu ise, bu vatanseverlik tiyolojisinin doğal bir yurtseverlikten, ülke-vatancı bir yurtseverliğe geçiş aşamasında bulunan üçüncü tür tiyolojiye yakın olduğu yönündedir.

Trabzon halkının doğal yurtseverliği üzerine birkaç hususa değinmek gerekirse, bu doğal/naturel, toprakçı, hususi, hemşerici yurtseverliğin sebeplerini ortaya koymak ve kökenlerinin pozitivist bir yaklaşımla açıklamasını yapmak mümkün olabilir. Genelde Karadeniz insanı ve özelde Trabzon insanı toprağını çok sever ve ona çok değer verir. Bunun sebebi toprağın az, hatta kıt olmasıdır. Az olanın, kıt bulunanın değerli olması eşyanın tabiatı gereğidir. Trabzon halkı toprağına çok değer verir. Bahçesinin bir kürek toprağı bile onun için değerlidir. Gerekirse yağmur, sel ve heyelan gibi saiklerle kaybolan toprağına arayıp, bulup sırtında tekrar bahçesine ait olduğu yere getirmesi onun için en önemli görevdir. Trabzon’da fazlaca denk gelinen bir örnek olarak, yol çalışmalarının bahçelerden toprağın koparak gitmesine sebep olur. Ne var ki, kadınlar ama özellikle yaşlı nineler ta uzak yollardan dolaşarak yola, o toprağın yanına iner ve bahçelerine ait olan o toprağı sırtlarında tekrar bahçeye çıkarırlar. Bunun örneğine bu çalışmanın yazarları da bizzat tanık olmuşlardır. Toprak bu kadar kıymetli olunca, onun üzerinde yetişen bitkilerin kıymetsiz olması düşünülemez. Mısır, lahana, fındık, çay ve yöreye ait diğer tarım bitkileri Trabzon insanı için son derece önemlidir. Hatta bu değer ve kıymetten bu toprak üzerinde yaşayan, sosyalleşen ve bu toprağın, bu yörenin kültürünü alan insanlar da nasibini alır. Bu nedenle genelde Karadeniz insanı ama özelde ve özellikle Trabzon insanı çok daha fazla hemşericidir.

Toprağın değerli, kıymetli oluşu, onun zeminini oluşturduğu mekânı da son derece önemli yapar. Trabzon halkı için Trabzon’un yaşanılan bir şehir, kasaba veya köy olmaktan öte, çok daha aşkın anlamları vardır. Daha önce de bahsedildiği üzere, bu aşkın anlamlar etrafında dört başı mamur bir “mekân mistisizmi” de oluşturulmuştur. “Mekân mistisizmi”, memleket insanının memleketiyle ilgili olarak, literatürde adına “Topofili” (Topophilia) denen aşkın sevgisi etrafında örgülediği gizemli duygu, düşünce ve inançlar manzumesidir. Bu kavram Trabzonlular için “memleket mistisizmi” veya “şehir mistisizmi”, bu anlamda “Trabzon mistisizmi” olarak da revize edilebilir. Her ne kadar Trabzon, Türkiye’nin diğer illeri gibi dağdan, taştan, topraktan, nehir ve denizden oluşsa da, onun toprağının bahsedilen özelliği ve belki diğer bazı yardımcı faktörler nedeniyle, üzerinde yaşayanlar tarafından bir mistisizmi de oluşturulmuştur. İlgili başka bir çalışmada kendisiyle derinlemesine mülakat yapılan katılımcılardan birisi Trabzon’da duyulan hasreti “mübarek toprakları” görmek için umreye çıkan bir insanın Mekke ve Medine hasreti çekmesine benzetecek kadar mekân mistisizmi yapabildiği. Yine aynı çalışmada Trabzon’un özelliklerinin ve öneminin abartılması “şehrin mitselleştirilmesi” olarak nitelendirilmiş ve katılımcıların önemli bir kısmı bu konuya vurgu yapmışlardır. Mesela birisi Türkiye’nin T’sinin, Trabzon’un T’si olduğunu; bir başkası Trabzon’un Türkiye’nin “emniyet supabı” olduğunu; bir başkası Trabzon’un Karadeniz’in merkezi ve ağabeyi olduğunu vurgulama ihtiyacı hissetmişlerdir (Doğanay 2018: 188, 202-211).

Nitekim Trabzonlularda tespit edilebilecek olan mekân, memleket veya şehir mistisizminin bir benzeri başka şehir halklarında asla görülmemektedir. Bu bağlamda Trabzon'un fethi tarihinin son iki rakamıyla trafik plaka numarasının örtüşmesi mistik bir şekilde anlamlı bulunmakta ve Trabzon'un ayrıcalıklı konumuna güçlü bir işaret olarak görülebilmektedir. Bu bağlamda yerel gazetelerin ana başlıklarında "Burası İmparatorların Diz Çöktüğü Yerdir Aslanım" manşeti atılabilmektedir. Benzer bir şekilde Trabzon ili plaka numarası Trabzon halkı tarafından çeşitli şekillerde mekân mistisizminin sembolü yapılmaktadır. Bunlardan bazıları "61: Saatlerin ulaşamadığı dakika"; "Orucu bilerek bozarsan 61 gün kefaret tutarsın!"; "61: Kendinden ve birden başka böleni yoktur"; "6 üstü 1 aşk"; "Hayat bizi 61 kenara" şeklindedir. Trabzon'da yolcu taşıyan dolmuşların çoğunda bu popüler "tekerleme"lerin veya aforizmaların en azından birisine denk gelmek mümkündür. Dolmuş esnafı için aracın iç tavanı bu tür mesajların verilebildiği "gerçek" bir ortam sağlamaktadır. Trabzon'da toplu taşıma hizmeti veren dolmuş minibüslerinin çoğunda bu tür iç görseleğe rastlamak mümkündür. Yine benzer bir şekilde Trabzon'da veya il dışında bile bulursa Trabzonlular arasında 61 kiloda veya yaşında bulunmak, sınavdan 61 almak veya telefonunun bir çift numarasının, genellikle son iki hanesinin, 61 olması son derece önemsenen ve olumlanan durumlardır. Öbür yandan "Bize her yer Trabzon!" söylemi Trabzonlunun mekân mistisizminin diğer en önemli söylemlerinden birisidir. Trabzonlu Çin seddini ziyarete bile gitse, üzerinde bu sloganın yazılı olduğu boyun bağına açarak poz vermekte ve fotoğraf çektirebilmektedir. Trabzonlunun mekân mistisizminin başka bir açılımı Trabzonspor sevgisidir. Bu sevgi bazen bu iki kelimenin baş harfleri olan T-S de kendini gösterirken bazen de takım bayrağının renklerinde, tezahür etmektedir. Mesela Trabzonlu esnaf "Tavuk Shop" ismindeki iki baş harfi sırasıyla mavi ve bordoya boyayarak burada bile dolaylı ve sübliminal bir yolla da olsa mekân mistisizmi yapabilmektedir. Yine benzer bir şekilde inşaat işçisi olarak Arabistan'a giden bir Trabzonlu kişi, Kâbe'den görülebilecek bir konumda bulunan inşaatın balkonuna büyükçe bir Trabzonspor bayrağı açabilmekte ve tavaf yapmakta olan Türk hacılara buradan bile görsel mesaj verebilmektedir. Bütün bu örnekler, Trabzonlu ortalama insanların onaylayacağı ve bizzat uygulayacağı örneklerdir. Benzer bir şekilde bütün bu örnekler Trabzon insanının inşa ettiği "Trabzon mistisizmi"nin görünümünü temsil ederler. Daha önce de belirtildiği üzere, Trabzon insanının bu grup davranışı onun Sosyolojinin kurucularından Tönnies'in belirlemesiyle cemaat olgusunun üç varyantından "yer cemaati" diye tanımladığı topluluğa karşılık düşer.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, M. Yavuz - Nihal CERİT (2018). "Misafir Öğrenci Bakışıyla Evsahibi Toplumun Değerlendirilişi: Doğu Karadeniz Bölgesi Dışından Gelen KTÜ Öğrencilerinin Trabzon Halkının Karakteristik Özellikleri Hakkındaki Görüşleri". *Doğu Karadeniz'de Toplumsal Yapı Kültür ve Gündelik Hayat*. (ed. M. Yavuz Alptekin). Trabzon: Serander Yayınları: 185-212.
- ARIK, Remzi Oğuz (1983). *Coğrafyadan Vatana*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- BACHELARD, Gaston (2013). *Mekânın Poetikası*. (çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- BARON, Salo Wittmayer (2007). *Modern Milliyetçilik ve Din*. (çev. Mehmet Özay). İstanbul: Açılım Kitap.

- BAR-TAL, Daniel - Ervin STAUB (1997). "Introduction: Patriotism: Its Scope and Meaning". *Patriotism in the Life of individuals and Nations*. (ed. D. Bar-Tal - E. Staub). Chicago: Nelson-Hall.
- BEKEN, Deniz Can (2010). *Türkiye'de Ulus Devletin İnşasında Üniversite Mezunlarının Vatanseverlik Olgusuna Katkıları*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BILLIG, Michael (2002). *Banal Milliyetçilik*. (çev. Cem Şişkolar). İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- DEUCTSCH, Karl (1953). *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*. New York: Technology Press of the Massachusetts Institute of Technology.
- DOĞANAY, Gülmelek (2018). *Kentin Aidiyet ve Benlik Mekânı Olarak İnşası: Gençlerin Trabzon Deneyimi ve Trabzonluluk*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- FERRY, J. Marc (2010). "Milliyetçiliğin Ötesinde". *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*. (hızl. Alain Dieckhoff - Christophe Jaffrelot). (çev. Devrim Çetinkasap). İstanbul: İletişim Yayınları.
- GEZGIN, M. Fikret (1997). *Sosyal Yapı Açısından Genel Sosyoloji-Köy Sosyolojisi İlişkileri*. İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları.
- GUIOMAR, Jean-Yves (1998). "Fransız Devrimi ve Ulusun Ortaya Çıkışı". *Uluslar ve Milliyetçilikler*. (hızl. Jean Leca). (çev. Siren İdemen). İstanbul: Metis Yayınları: 144-148.
- HOBBSAWM, Eric J. (2014). *Milletler ve Milliyetçilikler Program, Mit, Gerçeklik*. (çev. Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- HOCAOĞLU, Durmuş (2003). "Saldırgan Küreselleşme ve Yeni Milliyetçilik". *2023 Dergisi*. 24: 44-55.
- JAFFRELOT, Chirstohpe (2010). "Bir Milliyetçilik Kuramı İçin". *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*. (hızl. Alain Dieckhoff - Christophe Jaffrelot). (çev. Devrim Çetinkasap) İstanbul: İletişim Yayınları.
- KOHN, Hans (2012). "Milliyetçilik Fikri". *Milletler ve Milliyetçilikler*. (ed. Mümtazer Türköne). İstanbul: Etkileşim Yayınlar.
- LEWIS, M. Bernard (1996). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖZKIRIMLI, Umut (2009). *Milliyetçilik Kuramları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Büyük Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRKÖNE, Mümtazer (2012). "İttihad-ı İslam, İttihad-ı Osmani ve Milliyetçilik". *Milletler ve Milliyetçilikler*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- ÜSTEL, Füsün (2016). *Makbul Vatandaşın Peşinde*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TUAN, Yi Fu (1974). *Topophilia*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- VIROLI, Maurizio (1997). *Vatan Aşkı Yurtseverlik ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme*, (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

2006-2009 DOĞAL GAZ KRİZLERİ SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN 'GÜVENİLİR GÜZERGAH' TEZİNİN ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ*

Şeref ÇETİNKAYA**

Ahmet ÖZTÜRK***

ÖZET

Enerji konusunun son yıllarda uluslararası sistemin önemli bir alanını oluşturması, ülke ekonomilerinin istikrarını etkileyebilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Ekonomide yaşanacak sorunların hem ulusal güvenliğe hem de toplumsal refaha karşı ciddi bir risk taşıdığı gerçektir. Bu özellikleri itibarı ile enerji konusu 2000'li yılların başından itibaren Avrupa Birliği ile Rusya arasında yaşanan gerilimlerin nedenlerinden biri olmuştur. Özellikle Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz temelli krizler, doğrudan Avrupa ülkelerini etkilemiş ve enerji güvenliği konusunu tekrar gündeme getirmiştir. Rusya'nın tedarikçi konumu ile Ukrayna'nın transit ülke pozisyonu Avrupa tarafından sorgulanır hale gelmiştir. Karadeniz'de yaşanan bu gelişmelerden Türkiye'nin etkilenmesi kaçınılmazdır. Türkiye'nin enerji alanındaki dışa bağımlı yapısı, enerji diplomasisini jeopolitik konumuna göre şekillendirmesinde önemli olmaktadır. 2006 ve 2009 yıllarında yaşanan Rusya-Ukrayna doğal gaz krizleri sürecinde Türkiye, enerji diplomasisini Ukrayna'nın enerji güvenliğini yeterince sağlayamadığı ve bu duruma en iyi alternatif olabileceği fikri üzerine inşa etmiştir. Bu çalışma, Türkiye'nin Rusya ile AB arasında yaşanan bu gerilimlerdeki tutumu ile her iki taraf arasında nasıl bir rol oynadığını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Enerji Güvenliği, AB, Ukrayna, Türkiye.

THE EVALUATION OF TURKEY'S 'RELIABLE ROUTE' THESIS IN THE CONTEXT OF ENERGY SECURITY DURING THE 2006-2009 NATURAL GAS CRISIS

ABSTRACT

The fact that energy has been an important area of the international system in recent years is directly related to its ability to affect the stability of the national economies. It is a fact that the problems to be experienced in the economy carry a serious risk to both national security and social welfare. As a result of these characteristics, the energy issue has been one of the reasons of the tensions between the European Union and Russia since the beginning of 2000s. Especially the natural gas-based crises between Russia and Ukraine directly affected the European countries and brought the issue of energy security back to the agenda. These developments in the Black Sea are closely related to Turkey. In the process of Russia-Ukraine natural gas crises in 2006 and 2009, Turkey built energy diplomacy on the fact that Ukraine could not provide enough energy security and that it could be the best alternative to this situation. This study aims how Turkey played a role on these tensions between Russia and the EU.

Keywords: Energy, Energy Security, EU, Ukraine, Turkey.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 20.07.2019; Yayıma Kabul Tarihi: 15.08.2019

* Bu çalışma, “Enerji Arz Güvenliği Üzerinde Rusya-Batı Gerilimi ve Türkiye” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., İstanbul Emniyet Müdürlüğü, İSTANBUL, ORCID: 0000-0002-6446-2322,
E-posta: seref_c@hotmail.com.

*** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
İSTANBUL, ORCID: 0000-0002-6546-4039, E-posta: aozturk001@yahoo.com.

Giriş

Enerji kaynaklarının dünya üzerindeki dağılımına bakıldığında, en çok talep edilen kaynakların –fosil yakıtların- asimetrik dağılımı ve bu durumun uluslararası sistem üzerinde etkileri olduğu görünmektedir. Enerji rezervlerine sahip ülkeler ile kaynak ihtiyacı olan ülkeler arasında enerji konusunda diplomatik etkileşim söz konusu olmaktadır. Bu etkileşimin sonucunda enerjinin fiyatı, taşınması, talep miktarı gibi alt konular ortaya çıkmaktadır. Bu alt konular enerji güvenliği kavramının ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Dağdemir 2007: 257).

Enerji güvenliği daha çok enerjinin dışarıdan temin edilmesi noktasında gündeme gelmektedir. Bunun en önemli nedeni dış kaynaklı arz üzerindeki kontrolün yeterli seviyede olmamasıdır. Dolayısıyla enerji konusunda dışa bağımlı ülkeler açısından enerji güvenliği hayati bir konu olmaktadır (Stern 2012: 18). Enerji güvenliği ülkelerin ekonomik dengelerini doğrudan etkilemekte, devlet üzerinde ödemeler dengesi ve ekonomik istikrar konularında ciddi baskılar yaratmaktadır (Correlje vd. 2006: 532). Bu nedenle enerji güvenliği konusu önem arz etmektedir.

Enerji güvenliği kavramının kapsamı oldukça geniştir. Şöyle ki; bu kavram ile ilgili değerlendirme yapıldığında, yatırım eksenli problemlerden enerji dağıtımının sağlandığı altyapı tesislerine karşı yapılabilecek sabotajlara, doğal afetler sebebiyle meydana gelebilecek olumsuz durumlardan ambargolara, grevlerden lokavtlara, iç savaştan işgale kadar birçok olasılık göz önüne alınması doğru olacaktır (Pamir 2007: 14). Enerji güvenliği kavramı, hem mevcut enerji kaynaklarına ulaşım sorununu hem de talep artışına bağlı olarak ortaya çıkabilecek sıkıntıları kapsamaktadır (Çalışkan 2009: 306). Bu çok boyutlu yapısı ile enerji güvenliği her ülke için olduğu kadar Türkiye için de oldukça önemli bir konudur.

Türkiye'nin enerji güvenliğinin sağlanması, dışa bağımlı yapısı nedeniyle oldukça karmaşık ve zor bir sürece işaret etmektedir. Üstelik Türkiye'nin enerji güvenliğinin sağlanması dolaylı olsa da AB'nin enerji güvenliği ile de ilişkilidir. AB'nin enerji ihtiyacını sürekli ve istenilen şartlarda sağlayabilmesi noktasında Türkiye'nin Doğu ile Batı dünyasını birbirine bağlayıcı konumu öne çıkmaktadır. Rusya ile AB arasında enerji güvenliğinin tesisinde rol alacak bir Türkiye, bu durumun sağlayacağı fiyat, lojistik gibi konularda belirli önceliklere sahip olabilecek ve enerji güvenliğine katkı sağlayabilecektir.

Bu çalışmanın amacı, enerji konusunda Rusya ile AB ülkeleri arasında transit ülke konumundaki Ukrayna ile Rusya arasında yaşanan doğal gaz kaynaklı gerilimlerde Türkiye'nin enerji diplomasisinin ne yöne evrildiğini ve rolünü belirlemeye çalışmaktır. Bu amaç kapsamında Rusya ile AB arasındaki enerji ticaretinde temel enerji kaynağı olan doğal gaz ele alınacaktır.

Literatür ve Yöntem

Bakır (2016), dünyanın en büyük enerji ithalatçısı olan Avrupa Birliği'nin neden enerji arz güvenliği sorunu yaşadığını, hangi faktörlerin arz güvenliği riskini artırdığını ve arz güvenliğinin sağlanmasında Türkiye'nin oynayabileceği rolü ve önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Saltık (2015) ise günümüz piyasalarında artan enerji ihtiyacının tedariki ve bu süreçte kullanılan enerji kaynaklarının ekonomik ve çevresel boyutlarını ayrıntılarıyla incelemiştir. Başkan (2008)'in yapmış olduğu çalışmaya göre; Avrupa Birliği'nin ithal enerjiye olan bağımlılığının giderek artması, Birliğin enerji güvenliğini tehdit eden unsurların başında gelmektedir. 2006 yılında yaşanan Rusya-Ukrayna enerji krizi, enerji arz güvenliği konusunu AB'nin gündemine getirmekle kalmamış, aynı

zamanda Rusya'nın AB için güvenilir bir enerji kaynağı olup olmadığına ilişkin soru işaretlerini de beraberinde getirmiştir. Bu sorundan hareketle, AB, enerji politikasının çeşitlendirme stratejisi doğrultusunda çeşitli mekanizmalar oluşturmuştur. Fakat üye devletlerin enerji güvenliklerinin tehlikede olması, bu devletlerin ulusal enerji stratejileri izlemelerine sebep olmuş ve dolayısıyla AB'nin Rusya'nın enerji kaynaklarına olan bağımlılığını azaltmayı amaçlayan çabalarına da gölge düşürmüştür. Sonuç olarak, AB'nin enerji güvenliği politikasında belirleyici unsuru, uluslar üstü girişimler yerine üye devletlerin ulusal çıkarları oluşturmuştur. Ayanlar (2014), AB açısından enerji arz güvenliği bağlamında Türkiye'nin rolünü ve AB'ye üyelik sürecine etkisini analiz etmiştir. Bu bağlamda deneysel yöntem kullanılarak istatistiki verilerden yararlanılmıştır. AB'nin kendi enerji arzını sağlama konusunda ciddi sorunlarla karşılaştığı, siyasal olarak istikrarsız bölgelere yüksek derecede bağımlı olduğu gözlemlenmiştir. Dağcı ve Çaman (2013), yaptıkları çalışmada; enerji arz güvenliğini ülkeler açısından ulusal çıkar meselesi olarak ele almışlardır. Askeri ve ekonomik açıdan gelişmiş ancak enerji açısından kendine yetemeyen ülkeler için bu durumun daha da kritik seviyede önem arz ettiğini iddia etmişlerdir. Avrupa Birliği'nin enerji arz güvenliğinin sağlanması konusunda dış politika oluşturma gayretinde olduğunu belirtmişlerdir. Cherp ve Jewell (2014), enerji güvenliğinin dört unsurunun (uygunluk, erişilebilirlik, satın alabilirlik ve kabul edilebilirlik) ve ilintili yaklaşımların güvenlikle ilgili soruları ele almaktan uzak olduğunu ifade etmişlerdir. Umbach (2010), enerji güvenliğinin küresel ve jeopolitik boyutlarını inceleyerek bu boyutların gelecekte AB'yi nasıl etkileyeceğini ortaya koymaya çalışmıştır. Rusya'nın enerji kaynaklarını ve tekel pozisyonunu siyasi kazanç elde etmek için kullanması durumunda AB'nin kendi kendine yetebilmesinin önemini vurgulamıştır. Mohapatra (2013) Rusya'nın elindeki bu enerji gücünü 'short-term weapon (kısa vadeli silah)' olarak ifade etmiştir. Smith (2008), Rusya ile AB arasındaki enerji ticaretine ve bu ticaret sırasında enerji güvenliği konusunda Ukrayna'nın önemine değinmiştir.

Bu çalışmada ise önceki çalışmalardan farklı olarak, Türkiye'nin Rusya-Ukrayna doğal gaz krizlerinde enerji diplomasisini, 'güvenilir güzergâh' olduğu tezi üzerine kurguladığı fikri ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu amaca yönelik olarak genel tarama modeli kullanılacaktır. Yine bahse konu dönemi incelemek için kesitsel araştırma yaklaşımına yer verilmek suretiyle taraflar arasındaki ilişkiler analiz edilmeye çalışılacaktır.

Enerji Güvenliği ve AB-Rusya İlişkilerinin Enerji Boyutu

Enerji Güvenliği: Kavram ve Kapsam

Enerji güvenliği konusunun geçmişi her ne kadar 100 yıl kadar geriye götürülebilecekse de (Energy Charter Secretariat 2015: 6) gündeme tam anlamıyla gelmesi Soğuk Savaş sonrası döneme karşılık gelmektedir. Enerji güvenliği, yeni bir güvenlik alanı olarak kabul edilmeye başlamış, uluslararası alanda yaşanan değişime paralel olarak enerji sektöründe yaşanan ve sektörü yapısal boyutta etkileyen değişimlerin de katkısıyla ülkeler için dış politika kararlarının alınması sürecinde etkin ve önemli bir nokta olarak kabul görmeye başlamıştır (Şöhret 2015: 1).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya ve Japonya için petrol rezervlerini kontrol edebilmek Sovyetler karşısında belirledikleri en önemli amaçlardan biri olmuştur (Yergin 1991: 296-300). 1970'li yıllar ise enerji konusunda en güvensiz dönem olarak değerlendirilmekte ve bunun sebebi olarak da bu yıllarda yaşanan ve büyük bir coğrafyayı etkileyen petrol krizleri gösterilmektedir (Yergin 1991: 566). Bu kriz dönemlerinin de etkisiyle enerji literatürüne kazandırılan enerji arz güvenliği kavramının günümüzdeki

çıkış noktası olarak ise 2001 yılında Avrupa Birliği'nin ilgili komisyonu tarafından 'Enerji Arz Güvenliği İçin Bir Avrupa Stratejisine Doğru' isimle hazırlanmış çalışma gösterilmektedir. Bu çalışmaya göre enerji arz güvenliği, tüm toplumun iyi olması, ekonomik alanda istikrarın sağlanabilmesi adına devam eden kalkınma hedefleri doğrultusunda tüm son kullanıcılar için fiyat değişikliklerine bağlı kalmadan enerji pazarına aralıksız olarak fiziki erişim sağlayabilmek şeklinde tanımlanmıştır (Taştan, 2013). Kısaca enerji arz güvenliği, ekonominin ihtiyacı olan enerji hizmetlerinin aksamadan tedarik edilebilmesidir (Karagöl vd. 2014: 12).

Enerji güvenliği, günümüzde uluslararası sistemin en kırılğan noktalarından biri haline gelmiştir. Bu noktada, dünya enerji sektöründe devletler, enerji fazlasına sahip olanlar ve enerjide açık verenler olmak üzere iki başlıkta kategorize edilmektedir. Önceleri devletlerin küresel güç hiyerarşisindeki yeri, sahip oldukları askeri güç unsurları ile ölçülürken, günümüzün dünya düzeninde devletlerin hiyerarşisi, sahip oldukları fosil yakıtların miktarı ya da enerji zengini ülkelerin fosil yakıt kaynakları üzerinde kendi çıkarlarını korumak için hâkimiyet kurabilmeleri ile ölçülmektedir. Bu kapsamda, kaynak zengini devletler ile kaynaklardan nispeten daha yoksun devletler arasında kurulan ilişkiler, her iki tarafın da çıkarlarının korunması açısından önem taşımaktadır (Klare 2008: 14).

Enerjide dışa bağımlılıkları fazla olan ülkeler doğal olarak enerji ithalatına yüksek miktarlarda bütçe ayırmak durumundadırlar. Bu da ülke ekonomileri üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Bu durum, enerjide dışa bağımlılığın yarattığı negatif dışsallık olarak açıklanmaktadır. Diğer bir ifade ile ithalatçı ülkenin enerjisi almak için katlandığı maliyet ve refah kaybı, enerjiden elde edeceği refah artışından fazla olmaktadır (Dağdemir 2007: 252).

Enerji arz güvenliği konusu, uluslararası boyutta kazandığı önemine binaen giderek üzerinde daha çok tartışılan bir alan haline gelmiştir. Enerji bu anlamda değerlendirildiğinde devletlerin hem ticari hem de güvenlik sorunları ile ilgili olarak enerji diplomasilerini etkin şekilde kullanmaları gerekliliği de kaçınılmaz olmuştur. Enerji arz eden ülkeler ile bu enerjisi talep edenler arasındaki ilişkiler başka diplomatik alanların da bundan etkilenecek rekabetin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu rekabetin en somut örneklerinden biri de AB ile Rusya arasında yaşanmaktadır.

AB-Rusya İlişkilerinin Enerji Boyutu

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun temelini oluşturduğu Avrupa Birliği'nin oluşumunda enerji faktörü önemli bir rol oynamıştır. Son dönemde yaşanan gelişmeler (Rusya'nın Avrupa'yı etkileyen gaz kesintileri, iklim değişikliği ile mücadele gibi) Avrupa'nın ortak bir enerji politikası geliştirmesini gerekli kılmıştır. Genişleyen AB'nin enerji konusunda da yeni politikalar üretmesi gündeme gelmiştir. Bunların en önemlileri; enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, yerli üretimin artırılması ve tüketimin optimize edilmesidir (Dixigroup 2016: 9). AB'nin enerji alanında özellikle de doğal gaz konusunda en önemli tedarikçisi olan Rusya ile ilişkileri bu anlamda öne çıkmaktadır.

AB ile Rusya arasındaki ilişkilerin başlangıcı, 1994 yılında taraflar arasında imzalanan 'Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması'na dayanmaktadır (Bildt 2015: 1). Bu iş birliği çerçevesinde ekonomi, çevre, güvenlik, adalet ve eğitim gibi alanlarda ortak politikalar üretmek konusunda karşılıklı anlaşma sağlanmıştır (Kaleağası, 2017). Bu ortak çalışma alanlarına 2003 yılında taraflar arasında gerçekleşen zirve sonrasında uzay araştırmaları, kültürel konular gibi yeni alanların eklenmesi ve iş birliğinin artırılması şeklinde kararlar alınmıştır. Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olması, jeopolitik konumu,

enerji rezervleri gibi etkenler Rusya'yı AB ile iyi ilişkiler kurmaya ve iş birliği yapmaya iten sebepler arasında bulunmaktadır (Semercioğlu 2016: 192).

AB ile Rusya arasındaki ilişkilere yön veren en önemli alanlardan biri enerji konusudur. Özellikle AB'nin enerji talebini karşıladığı coğrafyalara bakıldığında Rusya gerçekten oldukça önemli bir tedarikçi olarak karşımıza çıkmaktadır. AB ülkeleri ihtiyaçları olan enerjinin yaklaşık üçte birini Rusya'dan karşılamaktadır. Enerji kaynağı açısından AB'nin talebine cevap veren coğrafyaların başında gelen Avrasya Bölgesi'nde meydana gelebilecek istikrarın bozulmasına yönelik olaylar Avrupa ülkelerinin yakından ilgilendiği konular arasına girmiştir. Avrupa ülkeleri olası enerji güvenliği sorunlarına hazırlı olmak için bölgeye duyarlı olmak durumundadır. Buna karşın Rusya'nın, teknolojik açıdan ve/veya nakil hatlarının Avrupa pazarına ulaşımında yok denecek kadar az sayıda sorun yaşamasının avantajıyla çevresindeki diğer enerji ihracatçısı ülkelere nazaran Avrupa pazarındaki payı da oldukça fazla olmaktadır (Alkan 2015: 221-222).

Enerji konusu Rusya ekonomisinin en önemli kalemlerinden birisidir. Özellikle Putin iktidara geldikten sonra izlediği politikalar sonrası oluşturduğu devlet kapitalizmi (Bremmer 2009: 44), enerji alanında da kendini göstermiştir. Rusya'nın enerji alanında liberalleşmeye karşı tutum izlemesi sonucunda özel şirketlerin bu alandaki üretim payları 2007'de % 6 ya kadar gerilemiştir. Buna karşılık devlet şirketi Gazprom'un payı da 2006 yılında % 85 civarında seyretmiştir (Zhussipbek 2011: 58).

Rusya'nın diğer ülkeler ile ilişkilerinde genellikle enerji ve jeopolitik konularında işbirliğine yönelik girişimleri ön planda tuttuğu söylenebilir (Larsson, 2007). Her iki alanda da baskın güce sahip Rusya, müttefiklerine kazandıran, rakiplerini cezalandıran bir konuma yerleşmeye çalışmakta ve bu imajı korumaya çalışmaktadır (Proedrou 2018: 77). Rusya'nın Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinde de zaman zaman bu ölçüde davrandığı düşünülebilir.

Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan süreç Avrupa'ya, ekonomik bölünmüşlüğü ortadan kaldırmak için önemli fırsatlar sunmuştur. Doğu ve Batı'nın yakınlaşmasında en önemli faktörlerden biri olarak enerji sektörü, ülkelerin karşılıklı menfaatleri aralarında uzlaşma ve iş birliğinin doğmasına sebep olmuştur. Enerji konusunda dışa bağımlı olan Batı Avrupa ülkelerinin menfaatleri, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinden güvenli petrol ve doğal gaz teminini sağlarken Orta Doğu hidrokarbon kaynaklarına olan bağımlılığın düşük seviyelere inmesinde birleşirken, Rusya ve SSCB sonrasında ortaya çıkan ülkelerin menfaatleri de batılı büyük şirketlerin sağlayacağı daha fazla enerji üretme imkânı sağlayacak yatırımlarına duyulan ihtiyaç konusunda birleşmekteydi. Menfaatlerin uyuşması 1991 Avrupa Enerji Şartı Deklarasyonu'nun oluşmasına sebep olmuştur. Bu deklarasyonda enerji konusunda iş birliği yapılırken serbest piyasa kurallarının, şeffaflığın ve rekabetçi temellerin ön planda olması vurgulanmıştır (Demir, 2017).

2000 yılında AB ve Rusya Federasyonu enerji sektöründe iş birliğinin geliştirilmesi doğrultusunda Ekim ayında gerçekleştirilen AB-Rusya zirvesinde, iki taraf arasında enerji konusunda diyalog oluşturulması kararlaştırılmıştır. Oluşturulan enerji diyalogu bir yıl sonra taraflar arasında hedefler ve yükümlülüklerin belirlenmesiyle birlikte onaylanmıştır. Enerji diyalogunu oluşturan beş temel konu aşağıda sıralanmaktadır (Romanova 2008a: 220):

- Enerjinin daha verimli şekilde elde edilmesi ve iletilmesi,
- Enerji arzının ve enerji piyasalarının güvenliği,
- Teknoloji, hukuk ve yatırım alanlarındaki gelişmeler ve çerçevelerin belirlenmesi,

- Nakil hatlarının altyapısı ve güvenliği,
- Kyoto Protokolü ve pan-Avrupa enerji piyasasının kurulmasıdır.

Enerji diyalogunun temel gerekçesini oluşturan en önemli unsur, her iki taraf arasında bazı durumlarda teknik, bazı durumlarda siyasallaşmış sorunlara çözüm bulmak olmuştur. Enerji diyalogunu oluşturan yapısal, teknik ve siyasi temeller AB-Rusya ilişkilerinin doğasını ortaya koymaktadır (Romanova 2008b: 65). Enerji diyalogunun geri planını fikri çıkarların gözetilmesi oluşturmaktadır. Kısaca, bu diyalog vasıtası ile Rusya'nın AB yatırımlarına erişimi, Avrupa'nın ise Rus enerji kaynaklarına güvenli erişimi amaçlanmıştır (Grant vd. 2011: 1).

AB ile Rusya arasındaki ilişkilerin geliştirilmeye çalışılması iki taraf arasında bazı dönemlerde ilişkilerin gerilmesine engel olamamıştır. Bu gerilimler özellikle Rusya ile AB arasında sıkışıp kalan Ukrayna üzerinden tezahür etmiştir.

AB-Rusya Arasında Sıkışan Ukrayna ve Bu Bağlamda Türkiye'nin Enerji Diplomasisi

Enerjide Transit Bir Ülke: Ukrayna

Ukrayna, 603.628 km²'lik yüzölçümü ve 45,6 milyonluk nüfusu (Esen 2011: 2) ile Rusya ile Avrupa arasında hem coğrafi hem de tarihi bir köprü konumundadır. SSCB'nin dağılmasını takip eden süreçte 24 Ağustos 1991 tarihinde Ukrayna Parlamentosu'nda bağımsızlığını ilan eden Ukrayna, ekonomik ve siyasal alanda hızlı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Fakat bu dönüşüm diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine nazaran çok daha zor olmuş ve uzun sürmüştür. Bu durumun en önemli nedeni olarak Ukrayna'nın Sovyet sistemi içerisindeki etkin ve ayrıcalıklı konumunu gösterebiliriz. Ukrayna Komünist Partisi'nin ikinci Genel Sekreterliği görevini yapmış Nikita Kruşçev'in daha sonraki süreçte SSCB Komünist Parti Genel Sekreterliği'ne yükselebilmemesi, Sovyetlerin dört temel askeri deniz üssünden biri olan Sivastopol Limanı'na sahip olması ve yine Sovyet nükleer silahlarının bir kısmının Ukrayna'da bulunması gibi sebepler bu ayrıcalıklı konumun nedenleri arasında sayılabilir (Bilener 2007: 116-118).

Ukrayna, Rusya ile ilişkilerinin yanında Avrupa ile de ilişkilerini geliştirmeye ve Batı ile uyumlu politikalar üretmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Ukrayna ile Avrupa Birliği arasındaki ilk resmi anlaşma Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması'dır. Bu anlaşma 1994 yılında imzalanmış, Mart 1998'de yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma daha çok ekonomik anlamda ilişkileri geliştirmeye yönelik gibi görünse de anlaşma her iki tarafı siyasi ve yönetim alanlarında da yakınlaştırmıştır. Anlaşma Ukrayna'nın yerel yasama faaliyetleri ile ilgili hükümler de içermektedir (Dimitrova vd. 2009: 858). Bu haliyle iyi yönde gelişmeye başlayan ilişkiler, 2002 yılında Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma'nın, AB'ne üye olmak istediklerini ve bunun için gerekli hukuki çalışmaları yapacaklarını ilan edecek seviyeye ulaşmıştır. Genişlemeye devam eden Avrupa Birliği yeni ülkelerin Birliğe katılımıyla Ukrayna ile komşu durumuna gelmiş ve ticari ilişkilerini daha da geliştirmişlerdir (Bilener 2007: 130).

Avrupa ile Ukrayna ilişkilerinin bu noktada olması, gerek kendi ulusal sınırları içerisinde gerek de sınırları dışında nüfuz sahibi olduğu coğrafyalarda yönlendirme politikası izleyen Rusya'nın dikkatinden kaçmamıştır. Özellikle de Ukrayna'da Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde meydana gelen, 2004 yılı Kasım ayı sonunda başlayarak 2005 yılı Ocak ayına kadar süren olayların bir başka adıyla 'Turuncu Devrim'in sonucunda Cumhurbaşkanı seçilen Viktor Yuşçenko, Batı yanlısı politikalara yönelmiştir. Bu durum 2010 yılında yapılan seçimleri kazanan Viktor Yanukoviç dönemine kadar

devam etmiştir. Yanukoviç'in başa gelmesiyle birlikte Rusya yanlısı politikalar ağırlık kazanmaya başlamıştır. Rusya'nın bu dönemde Ukrayna üzerindeki etkisi iyice artmış ve Kırım askeri üssündeki Rus varlığının süresi 25 yıl daha uzatılmıştır. Yine aynı dönemde Ukrayna ile Rusya arasında serbest ticaret antlaşması imzalanmıştır (Romanova 2008a: 222).

Ukrayna, bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren Avrupa ile Rusya arasında ikilem yaşamıştır. Bir taraftan geleceğini Batı dünyası ile ortaklık ve iş birliği temelinde şekillendirmek isteyen Ukrayna, diğer taraftan ortak tarihi geçmişe sahip olduğu, ekonomik, politik ve kültürel iş birliği içerisinde bulunduğu Rusya ile de ilişkilerini iyi tutmak istemektedir (Sandıklı vd. 2015: 16). Ukrayna'nın coğrafi konumu her iki tarafın da bu ülke üzerinde stratejiler ve politikalar oluşturmaya neden olmaktadır.

Ukrayna'nın coğrafi konumunun Batı ile Rusya açısından önemli oluşu şu sebeplere dayanmaktadır: AB açısından Ukrayna'nın önemi özellikle enerji nakil hatları üzerinde oluşundan kaynaklanmaktadır. Ayrıca Ukrayna'nın AB üyeliği perspektifini de eklediğimizde ilişkilerin daha da sıkılaştığı söylenebilir (Erbil 2010: 132). Rusya da tarihsel bağları, ülkede yaşayan nüfusun önemli bir kısmının Ruslardan oluşması ve Ukrayna'nın Batı'ya açılan kapı olması gibi nedenlerle Ukrayna'ya oldukça fazla önem vermektedir. Rusya'nın, Batı'ya açılan kapısının anahtarlarını başkasıyla paylaşmaya bu anlamda tahammülü yoktur. Bu anlamda Rusya ile Ukrayna arasında 2006 ve 2009 yıllarında yaşanan ve her iki ülke sınırlarının çok daha ötesinde bulunan coğrafyaları da etkileyen doğal gaz krizlerine bakıldığında enerji güvenliğinin ne kadar önemli bir konu haline geldiği daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca Türkiye'nin enerji diplomasisinin bu kriz dönemlerindeki tavrı ve konumu da ifade edilmeye çalışılacaktır.

Rusya-Ukrayna Arasında Yaşanan Doğal Gaz Krizleri ve Bu Süreçte Türkiye'nin Enerji Diplomasisi

Rusya Federasyonu ve Ukrayna ortak bir tarihi geçmişi paylaşan iki ülkedir. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde bu ortaklık en üst seviyede olmuştur. Bu uzun süreli ortak birliktelik her iki tarafın özellikle etnik kökenleri konusunda yaşadıkları anlaşmazlıkları çözmeleri için yeterli olamamıştır. Ukrayna milliyetçileri ile Rus milliyetçileri arasında etnik kökenlerine yönelik farklı iddialar bulunsa da genel kabul gören anlayışa göre, iki tarafın da birbirine yakın etnik kökene sahip oldukları kabul edilmekte hatta Ukraynalılar küçük Ruslar olarak adlandırılmaktadırlar (Bingöl 2014: 18).

Tarihsel birlikteliklerine rağmen iki ülke arasında çeşitli zaman dilimlerinde gerginlikler yaşanmıştır. Fakat bu gerginlikler arasında 'Turuncu Devrim' ayrı bir yere sahiptir (Bozkurt 2006:126). Turuncu Devrim'in, Rusya'nın Ukrayna üzerindeki nüfuzunun azalmasını başlangıç noktası olduğu ifade edilebilir. 2005 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Batı yanlısı olduğu bilinen Viktor Yuşçenko'nun kazanması bu durumun bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaşananlar nedeniyle Ukrayna üzerinde etkisinin azalmasına Rusya'nın tepkisi de sert olmuştur. Rusya, 2006 yılının başında yaşanacak olan doğal gaz krizine giden sürecin düğmesine basarak karşılık vermiştir. Bu bağlamda Rusya kendini savunmak için enerji kaynaklarını cezalandırıcı bir güç olarak kullanmıştır diyebiliriz (Erkan 2014: 98). Rusya ile Ukrayna arasında iki transit doğal gaz boru hattı bulunmaktadır. Bu hatlardan bir tanesi Orta ve Batı Avrupa'ya, diğeri ise Balkanlara ve Türkiye'ye doğal gaz taşımaktadır (Aydilek, 2006). 2006 krizinde Orta ve Batı Avrupa'ya giden hattaki gaz kesilmiştir ve bu kesintiden ilk etkilenen ülke Macaristan olmuştur. Daha sonra Polonya ve Avusturya da bu kesintiden nasibini almıştır.

2006'da yaşanan doğal gaz krizinde Batı ülkeleri Rusya'nın suçlu olduğu tezine destek vermiştir. Hatta bu teze Uluslararası Enerji Ajansı da dâhil olmuştur. Buna karşılık Rusya suçlunun, Avrupa'ya giden hattın doğal gaz çaldığını iddia ettiği Ukrayna olduğunu belirtmiştir. Rusya ile Ukrayna arasında 2006 yılının başında yaşanan bu krizin çözüme ulaştırılması amacıyla devreye Batılı büyük devletler girmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Rusya ile Ukrayna uzlaşmaya varmışlardır. Rusya'nın Gazprom şirketi ile Ukrayna'nın gaz dağıtım şirketi Naftogaz arasında 5 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır (Sabah Gazetesi, 2006). Bu anlaşmanın şartları şu şekildedir; Ukrayna, Kazakistan ve Türkmenistan'dan alacağı 1000 m³ doğal gaz için 95 dolar ödeyecektir. Ukrayna yıllık tüketimi olan 58 milyar m³ doğal gazın önemli bir bölümü olan 40 milyar m³'lük kısmını bu iki ülkeden alacaktır. Bu iki ülkeden sağlanacak gazın Ukrayna'ya akışı Rusya tarafından engellenmeyecektir. Ukrayna iç tüketimi için yetmeyen geride kalan 18 milyar m³ gazı genelde kendi kaynaklarından, bunun da yetmemesi durumunda ise 230 dolar fiyatla Rusya'dan ek olarak temin edebilecektir. Bu krizden önce Ukrayna 1000 m³ doğal gaz için 50 dolar ödemekteyken krizin ardından 230 dolara kadar yükselen fiyatı kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu kriz sonrasında Rusya hem ekonomik hem de siyasi bir zafer kazanmıştır demek yanlış olmayacaktır (Erkan 2014: 108).

Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan krizin adı her ne kadar enerji krizi ya da doğal gaz kaynaklı kriz olarak anılsa da aslında yaşanan durumun çok daha karmaşık olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir ifade ile sorunu sadece ekonomik parametreler ışığında cevaplamaya çalışmak yetersiz olacaktır. Krizin arkasında yatan ana sebeplerden biri de Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan siyasal sorunlardır. Özellikle daha önce bahsedildiği üzere; Ukrayna'da yaşanan Turuncu Devrim sürecinden ötürü Rusya, Ukrayna'ya eski Sovyetlerden kalan alışkanlıkla 'Büyük Ağabey' olarak kendini siyasi alanda yeniden hatırlatma ihtiyacı duymuştur. Bu hatırlatmayı da güçlü olduğu bir alan olan doğal gaz üzerinden yapmayı tercih etmiştir. Doğal gaz üzerinden yaşanan bu sorun sadece Ukrayna'yı etkilemekle kalmamış, Avrupa ülkeleri için de enerji arz güvenliğinin ne kadar önemli olduğu gerçeğinin bir kez daha anlaşılmasına neden olmuştur (Erbil 2010: 157).

Rusya ile Ukrayna arasında 2009 yılı başında yeni bir doğal gaz krizi baş göstermiştir. Kriz, Rusya'nın Ukrayna'dan doğal gaz için ödemesini istediği fiyat konusunda çıkan anlaşmazlığa, Ukrayna'nın eski borçlarını ödeyememesinin de eklenmesiyle ortaya çıkmıştır (Yorkan, 2009). 2009 krizinde Rusya, Ukrayna'dan alacağı olan 2 milyar doları talep ettiğini ancak Ukrayna'nın bu ödemeyi yapmadığını belirtmiş ve Kiev yönetimini suçlamıştır. Aynı zamanda kriz süresi boyunca günde ortalama 120 milyon dolar zarara uğradığını belirtmiştir. Ukrayna ise Rusya'ya 2 milyar dolarlık miktarı o an için ödeyemeyeceğini açıklamıştır. Bunun üzerine Rusya, Ukrayna'ya indirimli fiyattan doğal gaz vermektен vazgeçtiğini deklare etmiştir. Rusya yeni fiyatı 418 dolara yükseltmiştir. Bu karara Ukrayna'nın tepkisi, Avrupa'ya olan gaz sevkiyatını durdurduğunu açıklaması olmuştur. Avrupa'ya giden vanaların Ukrayna tarafından kapatılmasının akabinde Rusya da Ukrayna'nın gaz çaldığını öne sürerek Ukrayna'ya yolladığı gaz sevkiyatını durdurmuştur. Rusya tarafından Ukrayna'nın çaldığı gazın bedelinin 614 milyon dolar olduğu iddia edilmiştir (Erbil 2010: 160). Kriz bu şekilde günlerce devam etmiştir.

Ukrayna hattı vasıtasıyla gerçekleştirilen doğal gaz akışının denetlenmesi için uluslararası bir kontrol mekanizmasının kurulmasının sağlayan protokol 10 Ocak 2009'da Rusya ve Ukrayna arasında imzalanmıştır. Bu protokol iki taraf arasındaki sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır. Ukrayna, Rusya'ya hiçbir borcu olmadığını belirtirken, Rusya Ukrayna'nın 1 Ocak 2009 tarihi itibari ile çaldığını iddia ettiği gazın karşılığı olan

614 milyon dolarlık borcunu ödemediğini açıklamıştır. Bunun yanı sıra Rusya, Ukrayna'nın doğal gaz akışı başlamasına rağmen gaz akışını Avrupa'ya iletmediğini iddia etmiştir. Karşılıklı anlaşmazlıklar derinleştikçe Ukrayna AB ülkelerinin de taraf olduğu yeni bir protokolün imzalanmasını talep etmiştir. Bu süreç boyunca Türkiye görüşmelerde yer alarak sorunun çözümüne katkıda bulunmak amacıyla arabuluculuk yapmıştır (Hürriyet Gazetesi, 2009).

Rusya-Ukrayna arasında yaşanan anlaşmazlık, dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin AB ülkelerinin her iki tarafa tazminat davası açmalarını önermesiyle birlikte sonlanarak her iki tarafın masaya oturmasıyla neticeye varmıştır. 17 Ocak 2009 tarihinde taraflar Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev tarafından doğal gaz zirvesine davet edilirken Türkiye'den Enerji Bakanı'nın katıldığı toplantıya farklı ülkeler Devlet Başkanı, Başbakan veya Bakan düzeyinde katılmıştır. Ukrayna Başbakanı Yuliya Timoşenko toplantıdan önce ve sonra Moskova'ya gelmiş ve Başbakan Vladimir Putin ile görüşerek problemin sonlanmasını sağlayan anlaşmayı imzalamışlardır (Oğan, 2009).

Yaşanan bu krizin arka planına bakıldığında yalnızca doğal gaza ilişkin nedenleri görmek yeterli olmayacaktır. İki ülke arasındaki gerilimlerde siyasi anlaşmazlıkların etkisinin de yadsınamaz bir gerçek olduğu söylenebilir. 2009 gaz krizinden kısa bir süre önce, 8 Ağustos 2008'de, Rusya'nın Gürcistan'ın Osetya (Erkan 2016: 41) bölgesine müdahale etmesine ve yine Kiev yönetiminin Rusya'nın Osetya'ya asker çıkarmasına karşı çıkması, Ukrayna ve Rusya'nın yeniden karşı karşıya gelmesine neden olmuştur (Sevim 2014: 6). 8 Ağustos'ta başlayan Gürcistan-Rusya çatışması 5 gün sürmüş ve Avrupalı devletlerin araya girmesiyle iki ülke arasında ateşkes imzalanmıştır. Ateşkesi takip eden süreçte 26 Ağustos 2008 tarihinde Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanıyan ilk ülke Rusya olmuştur. Bu çatışma sürecinde Rusya Gürcistan'a verdiği elektriği kesmiş ve bu konuda ciddi sıkıntıya düşen Gürcistan Türkiye'den elektrik talebinde bulunmuştur. Türkiye de bu talebe karşılık Gürcistan'a elektrik desteği vermiştir (Milliyet Gazetesi, 2008). Ukrayna ise Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanımayacağı görüşünü her dönem ifade etmiştir.

Görüldüğü üzere; Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz krizleri sadece bir enerji ya da ekonomi krizi değildir. Daha derine inildiğinde Rusya'nın küresel siyasi nedenlerle Ukrayna ile kriz yaşadığı söylenebilir. Rusya-Batı ile siyasi güç mücadelesini bir süre için Ukrayna üzerinden sürdürmüştür. Yaşanan doğal gaz krizleri, Avrupa ülkelerinin kendilerini enerji alanında yeniden değerlendirmelerine yol açmıştır. Özellikle enerji arz güvenliği konusunun oldukça önemli olduğu anlaşılmıştır. 2006 ve 2009 doğal gaz krizlerinden etkilenen ülkeler, transit ülke olarak Ukrayna, kaynak ülke olarak da Rusya hakkında güven bunalımı yaşamışlardır. Yine bu krizler Rusya'nın elindeki enerji kaynakları kartını diplomatik bir baskı aracı olarak kullanıp sonuç alabileceğini göstermiştir.

Türkiye'nin 2006 ve 2009 yıllarında yaşanan bu krizlerdeki enerji diplomasisine değinmeden önce kısaca enerjide alanındaki konumunu değerlendirmek uygun olacaktır.

Türkiye'nin Dışa Bağımlılık Sorunu

Türkiye, doğal yapısı ve jeopolitiği gibi nedenlere bağlı olarak fosil yakıt rezervleri bakımından kendine yetemeyen ve bu alanda önemli ölçüde ithalat yapan bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır (İlter vd. 2017: 187). Enerji alanında öne çıkan doğal gaz ve petrolün Türkiye'deki üretiminin azlığı ve özellikle küresel boyutta petrol kaynaklarının

tükenmesi ile ilgili yapılan değerlendirmeler, Türkiye'nin dışa bağımlılık konusuna daha fazla eğilmesini gerektirmektedir (Bilginlioğlu vd. 2012, 4395).

Türkiye'nin enerji alanında büyük ölçüde dışa bağımlı bir ülke olduğu dikkate alındığında, Türkiye açısından enerji arz güvenliği konusunun ne kadar önemli olduğu da ortaya çıkmaktadır (Selçuk 2010: 56). Enerji arz güvenliği konusunun öne çıkmasındaki bir başka etken ise Türkiye'nin coğrafi konumu gereği (Güneş vd. 2018: 46), enerji kaynakları bakımından ihracatçı konumunda bulunan doğu ülkeleri ile enerji talebi yüksek Batı ülkeleri arasında bir koridor ülke konumunda bulunmasıdır (Demir 2010: 169). Türkiye'nin enerji koridoru olmasından hareketle hem kendi enerji güvenliğini sağlamak hem de uluslararası sistem içerisinde daha etkin olmak adına birçok enerji projesine dâhil olma konusunda ciddi bir irade göstermektedir (Özev 2017: 99). Bu noktada, Türkiye'nin enerji diplomasisinde oluşturulacak çok yönlü politikalar enerji güvenliği sorunsalının çözümüne destek olabilecektir. Üstelik çeşitli enerji hatlarının geçeceği bir ülke olarak bölgede önemli bir geçiş ülkesi olma pozisyonunu güçlendirebilecektir (APEREC, 2007).

Türkiye'nin enerji politikalarının kapsamı, yakın coğrafyasında yaşanan siyasi gelişmelerden etkilenmektedir. Özellikle Orta Doğu ve Hazar Bölgesi'nde meydana gelen ve bölgesel istikrarı olumsuz etkileyen olaylar karşısında enerji arz güvenliği açısından sorunların yaşanmaması için ulusal enerji şirketlerinin, bu bölgelerde daha etkin olabilmesi açısından gerekli önlemlerin alınması da oldukça önemli olmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014). Dolayısıyla hem Türkiye hem AB ülkeleri açısından, Türkiye'nin güvenilir güzergah olarak konumunu koruması enerji güvenliğinin sağlanmasına önemli katkılar sunabilecektir.

2006 ve 2009 Doğal Gaz Krizlerinde Türkiye'nin Tutumu

2006 ve 2009 yıllarında Rusya-Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz krizlerini Türkiye'nin enerji diplomasi faaliyetleri açısından değerlendirildiğinde; ilk olarak Türkiye'nin diğer Avrupa ülkeleri kadar olumsuz etkilere maruz kalmadığını söylemek mümkündür. Türkiye'nin Rusya'dan Mavi Akım üzerinden doğrudan doğal gaz tedarik ediyor olması ve bu hattan alınan gaz miktarının yüzde 20 oranında arttırılması ile bu krizlerin etkileri azaltılmıştır. Türkiye bu anlamda enerji diplomasisini güvenli hat üzerinden daha fazla gaz tedariki yoluyla krizin olumsuz etkilerinden uzak kalma üzerine kurguladığı söylenebilir. Yine Türkiye'nin enerji diplomasisi için önemli bir unsur olan boru hattı güzergâhlarının (Triantaphyllou vd. 2010: 56) öne çıkması Türkiye açısından kazanca dönüşebilecek bir ortam yaratmıştır.

2006 ve 2009 doğal gaz krizleri, Rusya'nın kaynak ülke olarak yaşattığı güven bunalımı, Avrupa ülkeleri için alternatif nakil hatlarının önemini ortaya koymuştur. Türkiye'nin önemli bir konumda bulunduğu Nabucco Projesi'nin önemi de AB açısından daha da artmıştır (Ersöz 2009: 4). Ukrayna-Rusya gerilimlerinden olumsuz etkilenen AB ülkeleri için Türkiye, alternatif bir transit ülke olarak ön plana çıkmıştır. Türkiye'nin enerji diplomasisinin temelini oluşturan, enerji arz eden coğrafyalar ile enerji talebi yüksek ülkeler arasında önemli bir güzergâh olarak konumlanarak enerji merkezi olma stratejisi bu kriz süreçlerinde de öne çıkmıştır. Bu sayede iki taraf arasında köprü konumunu kullanarak enerji ihtiyacını da en uygun koşullarda karşılamaya çalışmaktadır.

Sonuç

Doğal gaz ve petrolün dünya üzerindeki dağılımına bakıldığında; arz eden ülkelerin, büyük ölçüde Doğu'da, buna karşılık talep eden ülkelerin ise daha çok Batı'da yoğunlaştığı, diğer yandan özellikle AB ülkeleri ile Türkiye'ye enerji ihraç eden kaynak ülkelerin başında da Rusya'nın geldiği görülmektedir. Rusya'nın bu imkân ve konumunu Avrupa başta olmak üzere Batı ile arasındaki ilişkilerde zaman zaman kullanma eğilimine girdiği görülmektedir. Bu da doğal gazı ve daha geniş anlamda enerji kaynaklarını, devletler arası ilişkilerin bir aracı haline getirmektedir.

Bu hususta, doğal gaz ve petrolün dünya coğrafyasındaki dağılımının ortaya çıkardığı sorunlardan bir tanesi de, bu kaynakların güvenli bir şekilde temin edilmesi noktasında kendini göstermektedir. Bu nedenle, enerji güvenliği, özellikle enerjide ithal kaynaklara bağımlı olan ülkelerin katkısıyla, son yıllarda dünya enerji politikalarının öncelikli konuları arasına girmiştir. Enerjinin uygun fiyatla, yeterli miktarda ve istenen zamanda elde edilebilmesi şeklinde tanımlanan enerji güvenliği, bu ülkelerin dış politikalarının önemli ve sürekli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Çünkü ekonomik gelişmelerinin ortaya çıkardığı artan enerji talebini ithalat yoluyla karşılayabilen ülkeler için enerjinin güvenli bir şekilde temini giderek artan bir etki ve ölçüde bir ulusal güvenlik sorununu da ifade etmektedir.

Avrupa Birliği, ihtiyacı olan enerji kaynaklarının büyük bir kısmını ithal etmek durumundadır. ABD'nin Orta Doğu'daki kaynaklara Rusya'nın da Hazar Bölgesi kaynaklarına hâkim olan pozisyonları, Avrupa'nın enerji güvenliğini ciddi boyutta tehdit eder hale gelmiştir. Genişleme sürecindeki AB'nin ihtiyacı olan doğal gazın neredeyse üçte birini Rusya tedarik etmektedir. Bu durum uluslararası siyasi yapı içerisinde Rusya'nın elini AB karşısında güçlendirmektedir. Enerji diplomasisini bağımlılık yaratmak suretiyle siyasi nüfuz elde etme üzerine planlayan ve enerjinin süper gücü olmayı hedefleyen Rusya, bu hedefe ulaşmakta ne kadar kararlı olduğunu geçmişte yaşanan Ukrayna krizleri ile göstermiştir. Rusya'nın Avrupa'ya yolladığı gazın yaklaşık üçte ikisinin Ukrayna sınırları içerisinde geçiyor olması bu krizlerde etkili olmuş, Rusya ve Batı arasında sıkışan Ukrayna o dönem Rusya'nın sert yüzüyle karşılaşmıştır.

Enerji konusunda Rusya ile Batı arasında yaşanan enerji kaynaklı bu gerilimler Avrupa başta olmak üzere çok geniş bir bölgeyi etkilemektedir. Özellikle Ukrayna üzerinden yaşanan krizlerde bu durum açık bir şekilde görülmüştür. Bu noktada Türkiye enerji diplomasisini, Türkiye üzerinden geçecek boru hatları güzergâhının daha güvenli olduğu fikri üzerine inşa ederek bu yolun Avrupa için önemli bir alternatif olabileceğini göstermiştir. Bir başka deyişle, enerji güvenliği konusundaki mevcut durumu hem Avrupa hem de kendi lehine çevirebilecek bir yaklaşım ve strateji önermiştir. Bir başka deyişle, Türkiye, Batı ile Rusya arasında yaşanan ve gelecekte de ortaya çıkabilecek enerji güvenliği kaynaklı sorunlarda gerilimleri azaltıcı rol oynayabileceğini söylemiş, politika ve proje düzeylerinde açıkça ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- ALKAN, M. Nail (2015). "Avrupa Birliği Enerji Güvenliği ve Ukrayna Meselesi". *Karadeniz Araştırmaları*. XLIV: 215-227.
- AYANLAR, Ayça (2014). *The EU's Security of Energy Supply and Turkey's Accession: Turkey's Role as a Potential Energy Hub for The EU*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- BAKIR, Adnan (2016). *Avrupa Birliği Enerji Arz Güvenliğinde Türkiye'nin Yeri ve Önemi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyaş Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BAŞKAN, Deniz (2008). *Security of The Energy Supply of The EU: A Breaking Point in Integration?*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BİLENER, Tolga (2007). "Ukrayna Dış Politikasını Etkileyen Unsurlar". *Karadeniz Araştırmaları*. XIII: 115-132.
- BİLGİNLIOĞLU, M. Ali - Cüneyt DUMRUL (2012). "Türk Ekonomisinin Enerji Bağımlılığı Üzerine Bir Eş-Bütünleşme Analizi". *Journal of Yasar University*. XXVI/7: 4392-4414.
- BİNGÖL, Oktay (2014). "Ukrayna Krizinin Ulusal, Bölgesel-Küresel Bağlamı ve Gelecek Öngörülerini". *Karadeniz Araştırmaları*. XLI: 15-38.
- BOZKURT, Saynur Giray (2006). "Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Renkli Devrimler-Kırgızistan Örneği". *Akademik İncelemeler Dergisi*. I: 118-138.
- BREMMER, Ian (2009). "State Capitalism Comes of Age: The End of Free Market?". *Foreign Affairs*. LXXXVIII/3: 40-55.
- CHERP, Aleh - Jessica JEWELL (2014). "The Concept of Energy Security: Beyond the four As". *Energy Policy*. LXXV: 415-421.
- CORRELJE, Aad - Cobyvan der LINDE (2006). "Energy Supply Security and Geopolitics: A European Perspective". *Energy Policy*. XXXIV: 532-543.
- ÇALIŞKAN, Şadan (2009). "Türkiye'nin Enerjide Dışa Bağımlılık ve Enerji Arz Güvenliği Sorunu". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. XXV: 297-310.
- DAĞCI, Kenan ve Efe ÇAMAN (2013). "Enerji Politikaları ve Enerji Güvenliği Perspektifinden Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası". *OAKA*. VII/16: 21-48.
- DAĞDEMİR, Elif U.(2007). "Avrupa Birliği'nin Enerji Arz Güvenliği İçin Dış Enerji Politikası Arayışları". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. VIII/1: 247-268.
- DIMITROVA, Antoaneta - Rilka DRAGNEVA (2009). "Constraining External Governance: Interdependence with Russia and the CIS as Limits to the EU's Rule Transfer in the Ukraine". *Journal of European Public Policy*. XVI/6: 853-872.
- ERBİL, Yazgan (2010). *Rusya-Ukrayna Doğal Gaz Krizi ve Enerji Güvenliği*. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ERKAN, Anıl Çağlar (2014). "Küresel Doğal Gaz Krizlerine Karşı Enerji Arz Güvenliğinin Sağlanması ve Enerji Arz Güvenliği İçin Kriz Yönetimi". *KTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. VII: 87-110.
- ERKAN, Süleyman (2016). "2008 Rusya-Gürcistan Savaşı ve Uluslararası Toplum". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. XVII: 41-64.
- ESEN, Bora (2011). "Ukrayna Ülke Raporu". *T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Raporu*. Ankara.
- KARAGÖL, Erdal T. - Salihe KAYA (2014). "Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru (GGK)". *SETA Analiz*. CVIII.

- KLARE, Michael T. (2008). *Rising Powers, Shrinking Planet The New Geopolitics of Energy*. New York: Metropolitan Books.
- LARSSON, Robert L. (2007). *Tackling Dependency: The EU and its Energy Security Challenges*. Stockholm: FOI Swedish Research Agency Defence Analysis.
- MOHAPATRA, Nalin Kumar (2013). "Energy Security and Russia's Foreign Policy". *CRP Working Paper*. England: Cambridge University Press. 11.
- PAMİR, A. Necdet (2007). "Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye". *Stratejik Analiz*. VI/83: 3-22.
- PROEDROU, Filippou (2018). "Russian Energy Policy and Structural Power in Europe". *Europe-Asia Studies*. LXX/1: 75-89.
- ROMANOVA, Tatiana (2008a). "The Russian Perspective on the Energy Dialogue". *Journal of Contemporary European Studies*, XVI/2: 219-230.
- ROMANOVA, Tatiana (2008b). "Energy Dialogue from Strategic Partnership to the Regional Level of the Northern Dimension". *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*. (der. Pami Aalto). Hampshire: Ashgate Publishing Co.: 63-91.
- SALTIK, Hacer Hilal (2015). *Enerji Arz Güvenliği ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SEMERCİOĞLU, Harun (2016). "Ukrayna Krizi Bağlamında AB-Rusya İlişkilerinin Ekonomi Politikası". *EUL Journal of Social Sciences*. VII/2: 188-202.
- SEVİM, Tuğçe Varol (2014). "Ukrayna'nın Yönetemediği Enerji Politikası ve Bugünkü Sonuçları". *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Özel Raporu*. No.19. Ankara.
- SMITH, Keith C. (2008). *Russia and European Energy Security: Divide and Dominate*. Washington: The CSIS Press.
- STERN, Andy (2001). *Dünden Bugüne Petrol Savaşları: Hırs, Rekabet, Şiddet*. (çev. Sabri Kalıç). İstanbul: Neden Kitap Yayınevi.
- ŞÖHRET, Mesut (2015). *Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- TRIANAPHYLLOU, Dimitrios - Eleni FOTIOU (2010). "The EU and Turkey in Energy Diplomacy". *Insight Turkey*. XII/3: 55-61.
- UMBACH, Frank (2010). "Global Energy Security and the Implications for the EU". *Energy Policy*. XXVIII/3: 1229-1240.
- YERGIN, Daniel (1991). *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*. Newyork: Simon & Schuster Press.
- ZHUSSIPBEK, Galym (2011). "Avrupa Birliği ile Rusya Federasyonu Arasındaki Stratejik Ortaklığın Analizi". *Uluslararası Hukuk ve Politika*. VII/25: 47-85.

İnternet Kaynakları

- AYDİLEK, Olcay (2006). "Üç Günlük Gazımız Var". *Sabah Gazetesi*. (Erişim Tarihi: 21.12.2018).
- <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/01/03/eko101.html>

- BILDT, Carl (2015). *Russia, the European Union and the Eastern Partnership*. ECFR Riga Series. (Erişim Tarihi: 08.04.2019).
https://www.ecfr.eu/page/-/Riga_papers_Carl_Bildt.pdf
- DEMİR, Esra (2003). “Enerji Şartı Anlaşması”. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*. (Erişim Tarihi: 03.02.2019).
<http://www.mfa.gov.tr/enerji-sarti-anlasmasi.tr.mfa>
- DIXIGROUP (2016). *Energy Diplomacy: International Models for Ukraine*. (Erişim Tarihi: 17.03.2019).
http://dixigroup.org/storage/files/2016-09-15/web_energy_diplomacy_dixi_2016_en-1.pdf
- ENERGY CHARTER SECRETARIAT (2015). *International Energy Security: Common Concept for Energy Producing, Consuming and Transit Countries*. (Erişim Tarihi: 15.03.2019).
https://energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Thematic/International_Energy_Security_2015_en.pdf
- GRANT, Charles - Katinka BARYSCH (2003). “The EU-Russia Energy Dialogue”. *Centre for European Reform Briefing Note*. (Erişim Tarihi: 10.12.2018).
http://www.cer.org.uk/pdf/briefing_eu_russia.pdf
- Hürriyet Gazetesi* (2013). “Tarihi Anlaşma İmzalandı”. (Erişim Tarihi: 10.04.2019).
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/25382807.asp>
- KALEAĞASI, Bahadır. “AB-Rusya İlişkileri”. (Erişim Tarihi: 10.03.2019).
<http://www.gundem.be/tr/avrupa-birligi/ab-ve-rusya-iliskileri>
- Milliyet Gazetesi* (2008). “Türkiye, Tiflis’e Elektrik Verdi”. (Erişim Tarihi: 02.03.2019).
<http://www.milliyet.com.tr/turkiye--tiflis-e--font-color--red--elektrik--font--verdi/dunya/haberdetay/09.08.2008/976438/default.htm>
- OĞAN, Sinan (2009). “Rusya-Ukrayna Doğal Gaz Krizi ve Çıkarılacak Dersler”. (Erişim Tarihi: 04.12.2018).
<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/423-rusya-ukrayna-dogalgaz-krizi-ve-cikarilacak-dersler>
- Sabah Gazetesi* (2006). “Doğal Gaz Krizi Hükümet Düşürdü”. (Erişim Tarihi: 22.03.2019).
<http://arsiv.sabah.com.tr/2006/01/11/dun105.html>
- SANDIKLI, Atilla - Elnur İSMAYILOV (2015). “Ukrayna Krizi’nin Bölgesel Güvenliğe Etkileri ve Türkiye”. *Silahlı Kuvvetler Küresel, Bölgesel, Ulusal Güvenlik ve Türkiye Paneli*. (Erişim Tarihi: 15.04.2019).
http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-81-2015112633ukrayna_krizi.pdf
- TAŞTAN, Vahap (2013). “Güney Gaz Koridoru: Yeni Enerji Düzeninde Avrupa Enerji Güvenliği, Rusya, Türkiye ve Güney Kafkasya Üzerine Oyun Teorik Uygulama”. (Erişim Tarihi: 07.12.2018).

<http://politikaakademisi.org/2013/11/15/guney-gaz-koridoru-yeni-enerji-duzeninde-avrupa-enerji-guvenligi-rusya-turkiye-ve-guney-kafkasya-uzerine-oyun-teorik-uygulama/>

YORKAN, Arzu (2009). "Ukrayna-Rusya Doğal Gaz Krizi: Avrupa ve Türkiye Zor Günler Geçiriyor". (Erişim Tarihi: 28.04.2019).

http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1008/ukraynarusya_dogal_gaz_krizi_avrupa_ve_turkiye_zor_gunler_geciryor

GÜVENLİKLEŞTİRME KURAMI AÇISINDAN TRANSDİNYESTER SORUNU

Selim KURT*

İbragim KHASANOV**

ÖZET

Esasen geçmişi çok eskilere dayanan Transdinyester Sorunu, Sovyetler Birliği'nin dağılma emareleri gösterdiği 1980'li yılların sonlarında Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) içerisinde sıcak çatışmaya dönüşen bir anlaşmazlıktır. Bu sorun toprak temelli bir anlaşmazlık olarak görülmektedir. Ancak bu problemin ortaya çıkmasında dönemin Rus yönetiminin önemli bir payı bulunmakta olup, Rus Çarlığı'nın 18. yüzyılda bugünkü Moldova topraklarını ele geçirmesini takiben söz konusu topraklara Rus ve Slav nüfusu iskan etmesinin sorunun temel nedenlerinden biri olduğu söylenebilir. Bu nedenle çalışmada, temel referans nesnesi olarak devleti alan ve devletin güvenliğine yönelik en önemli tehdit kategorisi olarak da askeri tehditleri gören klasik güvenlik çalışmalarının yerine, Kopenhag Okulu temsilcileri tarafından geliştirilen Güvenlikleştirme Teorisi tercih edilmiştir. Çünkü bu teorinin bir alt sektörü olan Toplumsal Güvenlik referans nesnelere kimliği de eklemekte ve Moldova'daki ayrılıkçılık probleminin de temelinde yer aldığı düşünülen “göç”, “yatay rekabet” ve “dikey rekabet” gibi tehditleri de güvenlik analizlerine dahil etmektedir. Bu doğrultuda yapılan inceleme sonucunda sorunun esasen kimlik temelli bir anlaşmazlık olduğu ve tarihsel süreçte Rus Çarlığı tarafından bölgeye teşvik edilen Slav göçleri sonucunda, bölgenin etnik yapısının bugünkü etnik Moldova nüfusunu da teşkil eden Romenlerin aleyhine değiştirilmesine dayandığı tespit olunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Transdinyester Sorunu, Güvenlikleştirme, Toplumsal Güvenlik, Moldova, Kimlik.

THE TRANSDNISTRIA CONFLICT IN TERMS OF SECURITIZATION THEORY

ABSTRACT

The Transnistria conflict, which dates back to old times, is a dispute that turned into a hot conflict within the Soviet Socialist Republic of Moldova in the late 1980s, when the Soviet Union showed signs of disintegration. It is seen as a territorial dispute. However, the Russian administrations have played an important role in the emergence of this problem in historical process. One of the main reasons for the problem was that settlement of Russian and Slavic populations by Tsarist Russia into today's Moldova lands following the conquest of it in the 18th century. For this reason, the Securitization Theory, developed by the representatives of Copenhagen School, was preferred in this study instead of classical security studies, which take the state as the main reference object and see military threats as the most important threat category for the security of the state. Also, Societal Security, which is a sub-sector of this theory, added identity among its referent objects, and included in its analyses threats such as “immigration”, “horizontal competition” and “vertical competition”, which are considered among the factors that form the basis of separatism problem in Moldova. As a result of the examination it was found out that the conflict is fundamentally an identity based, and it was rooted in the transformation of the ethnical structure of the region by Slav immigration promoted by Russians to the detriment of Romanians, who constitute today's ethnic Moldavian population.

Keywords: The Transnistria Conflict, Securitization, Societal Security, Moldova, Identity.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 05.08.2019; Yayıma Kabul Tarihi: 01.09.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, GİRESUN, ORCID: 0000-0002-0462-5791 E-posta: selim.kurt@giresun.edu.tr,

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, GİRESUN, ORCID: 0000-0003-1544-3739, E-posta: khasanov.ibragim@yandex.ru

Giriş

Kökleri 18. yüzyıla kadar giden Transdinyester Sorunu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılma arifesinde, Moskova'nın birliğe bağlı Cumhuriyetler üzerindeki kontrolünün gerilediği bir dönemde daha belirgin bir hal almaya başlamıştır. Esasen ülkeyi coğrafi olarak ikiye bölen Transdinyester ırmağı, ülkedeki etnik ayrılığı da tespit etmektedir. SSCB'nin fiilen dağılmasıyla birlikte etnik olarak ekseriyetle Romen olan ırmağın batı yakasında yaşayan topluluk ile ekseriyetle Rusça konuşan doğu yakasındaki, Transdinyester bölgesinde yaşayan, topluluk arasında meydana gelen silahlı çatışmalarla post-Sovyet coğrafyasındaki bir diğer anlaşmazlık noktası olarak belirmiştir.

Sovyetlerin daha dağılma emareleri verdiği dönemde, Sovyet coğrafyasında yaşayan milletler arasında bulunan ve geçmişi çok eskilere dayanan anlaşmazlık konuları, anlaşmazlık hususunda ön alarak, avantajlı konuma geçmek isteyen taraflarca ısıtılmaya başlanmıştır. Sovyetlerin dağılmasının yarattığı güç boşluğu ise, taraflara istedikleri fırsatı sunmuş olup, aralarındaki anlaşmazlıklarda üstün konuma gelmek isteyen taraflar güç kullanma yoluna gitmişlerdir. Bu ise eski Sovyet coğrafyasında pek çok çatışma noktasının belirmesine neden olmuştur. Transdinyester sorunu da bunlardan biridir.

1991-1992 yıllarında yaşanan kısa süreli çatışmanın ardından, 1992 yılında ihtilafın tarafları olan Kışinev ile Transdinyester yönetimleri arasında Rusya Federasyonu'nun (RF) arabuluculuğu ile bir ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Ancak tüm çabalara rağmen günümüze kadar sorunun tam manasıyla çözümlenebilmesini sağlayacak bir barış antlaşmasına varılamamıştır. Bu durumun temel nedeni ise, sorunun çözümü için, bölgeye konuşlandırılmış olan RF'ye bağlı 14. Ordu'nun bölgeden çekilmesi ile Moldova'nın toprak bütünlüğünün yeniden tesis edilmesi gibi faktörler üzerinde durulmasına karşın, altta yatan temel gerekçeler olan anlaşmazlığın kimliksel ve kültürel boyutlarının göz ardı edilmesidir. Bir diğer ifadeyle devleti ve güvenliğini temel referans nesnesi, ona yönelik tehditleri ise askeri tehditler ile sınırlayan klasik güvenlik anlayışı çerçevesinde Transdinyester sorununun analiz edilmesi anlaşmazlığın asıl mahiyetinin ortaya çıkarılmasına olanak tanımamaktadır.

Bu çerçevede çalışmada, güvenlik çalışmalarında devletin yanı sıra devlet-altı ve devlet-üstü seviyedeki aktörleri de inceleme konusu yapan ve askeri tehditler ile birlikte politik, ekonomik, toplumsal ve çevresel sektörlerden kaynaklanan tehditleri de göz önünde bulunduran Güvenlikleştirme Teorisi kullanılarak, daha kapsayıcı bir bakış açısından Transdinyester sorununun analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda birinci bölümde Güvenlikleştirme Teorisi ile sorunun incelenmesinde göz önünde bulundurulmuş alt sektörü olan Toplumsal Güvenlik'in teorik olarak incelenmesini takiben, ikinci bölümde de Transdinyester sorunu Toplumsal Güvenlik çerçevesinde analiz edilmeye çalışılarak, sorunun arkasında yatan temel gerekçelerin neler olduğunun ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Teorik Perspektif: Güvenlikleştirme Teorisi ve Toplumsal Güvenlik

Güvenlikleştirme Teorisi

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin yarattığı yeni güvenlik ortamı, bilimsel çalışmalarda güvenlik kavramını yeniden değerlendirmeyi amaçlayan kuramsal yaklaşımların sayısında artış yaşanmasına neden olmuştur. Böyle bir ortam ise, Güvenlik Çalışmaları disiplinde

yürütülecek çalışmalarda güvenlik kavramının daha geniş kapsamlı bir tehdit yelpazesi göz önünde bulundurularak ve yeni konuları da kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini savunan Güvenikleştirme Teorisi'nin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Güvenikleştirme ilk olarak Kopenhag Okulu temsilcilerinden Ole Waever'ın 1995 yılında yayınlanmış olan ünlü makalesi "Securitization and Desecuritization"da ortaya atılmış daha sonra 1998 yılında basılan "Security: A New Framework for Analysis" başlıklı kitapta ayrıntılı bir şekilde tartışılarak Güvenlik Çalışmaları disiplininde yerini almıştır (Baysal vd. 2015: 71).

Kopenhag Okulu, güvenliğin sadece askeri bir bakış açısıyla değerlendirilmesiyle yetinmemiş ve askeri güvenlik haricinde farklı sektörler de tanımlayarak güvenliğin gündemini genişletmiştir (Baysal vd. 2015: 71). Bu çerçevede Güvenikleştirme Teorisinde beş ana güvenlik sektöründen bahsedilmektedir. Bunlar; askeri, politik, ekonomik, çevresel ve toplumsal sektörlerdir (Yesevi 2017: 136). Güvenliğe yönelik böyle bir yaklaşım askeri sektörün güvenlik çalışmaları içindeki tekeline meydan okusa da, yine de bu sektörün önemi göz ardı edilmemektedir. Bu noktada Açıkmeşe, Güvenikleştirme yaklaşımı çerçevesinde A'dan Z'ye her şeyin tehdit olarak inşa edilebileceğini ifade etmiştir (Akgül Açıkmeşe 2011: 59).

"Uluslararası İlişkilerde bir meseleyi, bir güvenlik sorunu haline getiren şeyin aslında ne olduğu" sorusu, Güvenikleştirme Teorisi'nin temel çıkış noktasıdır. Bu yaklaşıma göre, güvenlik sorunları, bir devletin egemenliğini ya da bağımsızlığını hızlı ve çarpıcı bir biçimde tehdit eden sorunlar oldukları için, normal siyasi düzenin işleyişini sekteye uğratmakta ve bu tehditlere karşı maksimum çabanın sergilenmesi gerekmektedir (Buzan 1997: 13-14). Bu çerçevede bahsi geçen tehditlerin özel doğası, onlarla mücadele için olağanüstü tedbirlerin kullanımını gerektirmektedir. Güvenliğin uygulanması genel olarak varoluşsal tehditlerle mücadele adına harekete geçmek veya özel önlemler almak için devlete bir yol açmaktadır (Kurt 2017a: 3-4). Bir meselenin güvenlik tehdidi olabilmesi için ise bu sorun karşısında önlem almaya yetkili aktörler tarafından o sorunun herhangi bir öznenin varlığına yönelen ve bu nedenle de söz konusu aktörler tarafından rutin siyasi süreçlerin dışına taşan acil ve meşruiyet kazanmış önlemler alınmasını gerektiren bir sorun olarak tanımlanması gerekir (Akgül Açıkmeşe 2014: 251). Yani bir mesele, yönetici elitler onu bir güvenlik sorunu olarak ilan ettikleri zaman bir güvenlik sorununa dönüşmekte ve güce sahip olanlar bu güvenikleştirme aracını kendi çıkarları için kullanabilmektedirler. Kopenhag Okulu'na göre, bir devlet yetkilisi "güvenlik" kelimesini telaffuz ederek, belirli bir gelişmeyi özel bir alana taşır ve böylece onu engellemek için gerekli olan her türlü aracı kullanmaya yönelik özel bir hak iddia etme imkanına kavuşur (Waever 1995: 44-45). Bu çerçevede Waever "güvenlik nedir?" sorusuna, dil teorisinin de yardımıyla, güvenlik bir "sözylem"dir şeklinde cevap vermektedir. Bu nedenle esasen hiçbir mesele güvenlik problemi değildir, güvenlik dilsel olarak ifade edilmiş bir vakadır (Waever 1995: 54-55).

Güvenliğin kelime anlamına dayanan bir analiz, diğerlerinden daha önemli olması ve öncelikli olarak ele alınması zarureti nedeniyle bir meselenin "güvenlik problemi" olarak tayin edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bunun gerçekleşmesi için bir meselenin varoluşsal bir tehdit olarak etiketlenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, bir tehdidin gerçek anlamda varoluşsal bir tehdit olmamasına rağmen, "sözylem" yoluyla öyle sunulması bir güvenlik problemine dönüşmesi güvenliğin kendi kendine göndermede bulunan bir kavram olduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple güvenikleştirmenin kesin

kriteri, varoluşsal bir tehdidin öznelarası olarak kurgulanmasıyla oluşmasıdır (Kurt 2017a: 4). Diğer taraftan, güvenikleştirme için sadece güvenlik söyleminin dile getirilmesinin yeterli olmadığı ve bu durumun dinleyiciler/hedef kitle tarafından kabul edilmesinin de gerekli olduğu vurgulanmaktadır (Baysal vd. 2015: 81).

Güvenikleştirme teorisyenlerine göre, bir güvenikleştirme eyleminin başarılı ya da başarısız olmasında belki de en önemli etken, söylemin yöneltildiği insan topluluğunun bu söyleme verdiği tepkidir. Zira her güvenikleştirme eylemi, zorunlu olarak başarılı bir şekilde sonuçlanmayabilir (Buzan vd., 1997: 25). Diğer bir ifadeyle ancak hedef kitlenin ikna edilmesi sonucunda güvenikleştirme gerçekleşmiş olur; aksi takdirde süreç “güvenikleştirme girişimi” olarak kalır.

Dinleyici kitle hususunda Balzacq’ın tespitleri Güvenikleştirme Teorisi açısından önem arz etmektedir. Balzacq’a göre, güvenikleştiricinin dinleyici/hedef kitlenin özelliklerini iyi analiz ederek, konuşmalarını bu doğrultuda yapması güvenikleştirmenin başarıyla sonuçlanması ihtimalini artıracaktır. Bununla birlikte, Balzacq verdikleri destek açısından dinleyici/hedef kitleyi ikiye ayırmaktadır. Bunlar siyasal elitlerin/karar alıcıların alacakları olağanüstü tedbirler ve kullanacakları olağanüstü araçlara meşruiyet kazandıran, halkın ahlaki desteği ile başta ülkelerin parlamentoları olmak üzere kurumların verdiği resmi destektir. Bunlar savaş ilan edilmesi sürecinde de olduğu gibi güvenikleştiricinin eylemlerine ahlaki ve resmi meşruiyet kazandırması için elde etmesi gereken desteklerdir (Baysal ve Lüleci 2015: 86).

Dinleyici kitlenin belirlenmesiyle ilgili teoriye bir diğer katkı da O’Reilly tarafından yapılmıştır. O’Reilly bu hususta dinleyicilerin sayısını ifade eden “hacim” ve konuyla ilgilerini ifade eden “çap” gibi öğelerden teşkil olan “kritik kitle” kavramını ileri sürmüştür. O’Reilly göre, kritik kitle, “yeterli sayıda doğru kişiden” oluşmaktadır ve bu kitlenin ikna edilmesi halinde güvenikleştirme gerçekleşmektedir (Baysal vd. 2015: 87).

Sonuç olarak, güvenikleştirmenin üç önemli bileşeni olduğu söylenebilir: Bir nesnenin varlığına yönelik tehdit, söz konusu tehdidin politik elitlerce “sözlemsel” bir süreçle devletin politik gündemine sokularak, onunla mücadele için acil önlemler talep edilmesi ve dinleyici kitlenin mevcudiyete dair tehdit iddiasını kabul edip, acil önlemleri onaylaması (Kurt 2017a: 4).

Güvenikleştirme teorisyenleri her ne kadar güvenliğin kapsamının genişletilmesini savunsalar da esasen her konunun güvenlik terimleri içinde düşünülmesi taraftarı da değildirler. Zira güvenlik kelimesinin kullanımı bir sorunu politikacıların gündeminin öncelikli konusu haline getirip, devletin tüm imkânlarıyla seferber olmasını gerektirecek acil bir durum imajı yaratarak devletin siyasi düzenini alt-üst etmektedir. Bu alarm koşulları altında sivil toplumun baskı altında tutulması, devletin baskıcı ve müdahaleci politikalar izlemesi ve ekonominin olumsuz etkilenmesi gibi sonuçların söz konusu olma ihtimali artmaktadır (Akgül Açıkmeşe 2014: 251). Bu tür sakıncaları göz önünde bulundurarak Kopenhag Okulu teorisyenleri güvenliğin devletin bekası ile ilgili konularla sınırlı tutulmasını, diğer konuların ise güvenikleştirilmemesini ve normal siyasal süreçler içinde çözümlenmesini önermektedirler. Bu doğrultuda daha önce tehdit olarak görülen bir hususun artık tehdit olmaktan çıkarılmasını ifade eden “güvenlikdışılaştırma” Okul’un güvenlik terminolojisine kazandırdığı önemli bir kavram olarak öne çıkmaktadır (Kurt 2017a: 5).

Toplumsal Güvenlik

Soğuk Savaş sona ermesiyle birlikte başta eski Sovyet coğrafyası olmak üzere dünyanın muhtelif bölgelerinde meydana gelen güç boşlukları iki kutuplu sistemde devletler tarafından kontrol edilen/baskı altında tutulan etnik ihtilafların gün yüzüne çıkmasına olanak tanımıştır. Soğuk Savaş dönemi güvenlik çalışmalarındaki devlet merkezli anlayışın bahsi geçen etnik ihtilafları analiz etmekte yetersiz kalması bu alanda Kopenhag Okulu'na yeni bir saha açmıştır. Bu çerçevede Kopenhag Okulu teorisyenleri tarafından geliştirilen Güvenikleştirme Teorisi'nin alt sektörlerinden biri olan ve kimlik, din ve toplumsal cinsiyet gibi referans nesnelere de inceleme konusu yapan toplumsal güvenliğin söz konusu çatışmaların analiz edilmesinde faydalı bir teorik çerçeve olarak ön plana çıktığı söylenebilir.

Ole Waever (2008: 158-161), toplumsal güvenlik çerçevesinde tehdit olarak görülen dört konudan bahsetmektedir ve bunlardan ilki "göç"tür. Waever göç tehdidini, şu şekilde açıklamaktadır: "X halkı, Y halkı tarafından istila edilmekte veya o halk yüzünden özelliklerini kaybetmektedir; X topluluğu eskisi gibi var olmayacaktır, çünkü nüfusunu diğerleri oluşturacaktır. X kimliği, nüfusun yapısındaki değişim nedeniyle (Çinlilerin Tibet'e, Rusların Letonya'ya göçü gibi) farklılaşmaktadır." İnsanlar, ekonomik fırsattan, çevre baskısına ve dini özgürlüğe kadar uzanan geniş yelpazedeki nedenlerden dolayı yer değiştirme konusunda bireysel, toplumsal kararlar verebilirler. Bununla birlikte, insanlar ayrıca bir devletin nüfusunu homojenleştirmeye yönelik siyasi programının bir parçası olarak da yer değiştirmeye zorlanabilirler.

Göç hususunda iki türlü güvenikleştirme gerekçesi ortaya konulmaktadır. Bunlardan ilki daha çok ülkelerin dış sınırları ile ilgili olup, göçmenlerin beraberlerinde terörizm ve suç getirmeleri nedeniyle, ülkeye kabul edilmemeleri veya kendilerine yerleşim imkânı tanınmamasıyla ilgilidir. İkinci gerekçe ise daha çok iç sınırlarla ilgili olup, göçmenlerin ülkelerin barışına uzun vadede tehdit teşkil edecekleri anlayışına dayanmaktadır (Kurt 2017a: 6).

Bir diğer tehdit olan "yatay rekabet" ise şu şekilde tanımlanmaktadır: "Orada hala X halkı yaşamaya devam etse de komşu kültür Y'nin öne çıkan kültürel ve dil açısından etkileri yüzünden yaşam şekilleri değişecektir (Kanada'nın Amerikanlaşmaktan korkması gibi)". Yatay rekabet, bir yandan büyük/dinamik kültürlerle, öte yandan küçük kültürler arasındaki karşılıklı etkileşimin planlanmayan etkilerinde; işgal edilen düşmanların kasıtlı olarak yeniden oluşturulmasında (Japonya ve Almanya'nın Amerikalılaştırılması gibi) ve çağdaş ticaret politikasında "kültürel engeller"in artan rolünde kendini gösterebilir.

Diğer taraftan Waever bir diğer tehdit kategorisi olan "dikey rekabeti" ise şu şekilde ifade etmektedir: "İnsanlar kendilerini X olarak görmeyi bırakacaktır, çünkü ya bir entegrasyon projesi (örneğin Yugoslavya, AB) vardır veya ayrılıkçı-bölgeselci bir proje (örneğin Quebec, Katalon, Kürt) vardır. Bu projeler onları daha geniş veya daha dar kimliklere doğru çekmektedir".

Dikey rekabet önemli ölçüde bir devlet içinde hayata geçirilen entegrasyon ya da ayrılıkçılık projelerine dayanmaktadır. Bir devletle eşleşecek ortak bir kültür oluşturma amacı güden entegrasyon projelerinin kültürel yeniden üretim mekanizmalarını kontrol etmeye çalışmaları sonucunda artan baskı, azınlıkları ayrılıkçı projelere yöneltebilmektedir. Dikey rekabette tehdit azınlık grubuna yöneliktir ve iki boyuttan

oluşmaktadır. İlk boyutta daha soyut ve dönüşmeyle alakalı olan tehditlerde insanlar kendilerini başka bir şey olarak düşünmeye başlarken; ikinci boyutta ise alınan siyasi kararlar ile azınlık grubu kültürel kimliğini yeniden üretim için gereken kurumları kontrol etme imkanından yoksun kalmaktadır (Waever 2008: 160-161).

Waever tarafından tanımlanan olası bir diğer tehdit ise veba, savaş, açlık, doğal felaket veya yok etme politikaları nedeniyle “nüfusun azalması”dır. Nüfusun azalması taşıyıcıları yani insanları tehdit ettiği için doğrudan kimliği hedef almaktadır. Bu çerçevede Holokaust, soykırım gibi bir kimliği/etnik grubu yok etmeye yönelik politikalar toplumsal güvenliğin meseleleri olarak değerlendirilmektedir. Nüfus ile ilgili öne çıkan bir diğer husus da doğum oranları ile bağlantılıdır. Doğum oranları rakiplere kıyasla daha düşük olduğunda ve sosyo-ekonomik istikrarı bozma tehdidi taşıdıklarında endişeye yol açabilmektedir.

Toplumsal güvenlik kapsamında yukarıda bahsi geçen olguların tehdit ettiği referans nesnelere olarak “kimlik” , “din” ve “toplumsal cinsiyet” öne çıkmaktadır. Bu referans nesnelere arasında ehemmiyeti bakımından kimliğin ilk sırada yer alması 20. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan bir dizi gelişmeyle ilintilidir. Eski Avrupa sömürgelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte yeni ve bazen Batı karşıtı bir kimlik inşa etme çabaları, sosyalist sistemin toplumlara beklediklerini verememesi sonucunda insanların kendilerini tanımlamada daha çok milliyetçiliğe yönelmeleri ve Batı-merkezli küreselleşmeye meydan okuma isteği gibi gelişmeler kimlik siyasetindeki yükselişin başlıca nedenleridir (Waever 2008: 171-172).

İnsanların çoklu kimliklere sahip olmaları ve bu yüzden istikrarlı ve objektif olmayan kimliklerin savunulması her ne kadar zor olarak gözükse de esasen kimlikler güvenleştirildiklerinde verili ve kapsayıcı bir kimlik inşası da gerçekleşmektedir. Bu çerçevede son 200 yıldır siyasi otoritenin kaynağı olan ve toplu öldürmelerle ırkçı eylemleri motive eden ulusal kimlik çok kolaylıkla güvenleştirilebilmektedir ve çatışma durumlarında diğer tüm kimlikleri içine alabilmektedir (Waever 2008: 155-156).

Waever din ve dini toplulukları kendi kendini devam ettiren önemli biz-kimlikleri, topluluklar ve gruplar olarak tanımlamakta ve onları da toplumsal güvenliğin referans nesnelere arasında göstermektedir. Gerçek bir çatışma başladığında, toplumsal (ve askeri) güvenlik meselelerine benzer dinamikler bu alanda da işlemeye başlamaktadır. Gruplar “biz” ve “onlar” perspektifine göre hareket ederek üyelerini düşmanlardan gelecek tehdiye karşı korumakta ve sosyal grubun uyumuyla ilgili endişe duymaktadırlar. Bununla birlikte sadece grupla ilgili özelliklerin dikkate alınması, dinle ilgili ruhani/dini yönü kaçırma riskini taşımaktadır. Zira bir din için güvenleştirme eylemi gerçekleştirildiğinde, tehdit, öncelikle toplumun varlığını değil de, inancın varlığını tehlikeye atmaktadır (Waever 2008: 165-167).

Toplumsal güvenliğin gündeminde yer alan bir diğer referans nesnesi ise “toplumsal cinsiyet”tir. Toplumsal cinsiyet, cinsiyet kavramıyla tanımlanan ‘biz’in savunulması için harekete geçildiğinde toplumsal güvenliğin konusu haline gelmektedir. Cinselliğin homoseksüellik gibi diğer çeşitlerinin bu kategoriye alınarak aşırı güvenleştirmenin merkezi haline getirilmesinin yanı sıra erkekler ile kadınların birbirleriyle yarışan rollerle inşa edilmeleri halinde de toplumsal cinsiyet açısından konunun güvenleştirilmesi söz konusu olmaktadır. Geleneksel anlayıştaki savaşların kadın, çocuk ve “kırılgan” olarak nitelenen diğerlerini korumak için yapıldığı miti de yine toplumsal cinsiyet algısının bir

yansımasıdır. Dikkat çeken ve belirtilmesi gereken bir diğer husus ise “anavatan”, “anayurt” ve devlet gibi kavramların oluşturulmasında cinsiyetleştirilmiş öznellikleri ifade eden toplumsal cinsiyetin uluslararası ilişkilerde diğer topluluk kategorilerinin inşa edilmesinde de önemli bir araç işlevi görmesidir (Kurt 2017a: 9-10).

Transdinyester Sorununun Güvenikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi

Transdinyester sorunu, post-Sovyet coğrafyada meydana gelen ve birçoğu halen muhtelif aşamalarda varlığını sürdüren diğer sorunlar gibi 1990’lı yılların başında çatışmaya dönüşmüştür. Ancak ihtilafın kökleri çok daha eskiye gitmektedir.

Transdinyester bölgesi, tamamıyla Moldova ile Ukrayna arasında Dinyester ırmağının sol tarafında yer alan ve de-facto bağımsız olan bir bölgedir. Transdinyester sorununun doğru analiz edilmesi açısından bölgenin geçirmiş olduğu tarihsel süreçte değinilmelidir. Bugünkü Moldova Cumhuriyeti’nin bulunduğu topraklar XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır. 1787-1791 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Dinyester ırmağının sol tarafı, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda ise Prut ile Dinyester ırmakları arasında yer alan bölge, yani tarihi Besarabya toprakları, Rusya Çarlığı’nın idaresi altına girmiştir (Andrushyak 2002: 89-95). Bu gelişme bahsi geçen bölgenin sosyo-ekonomik, siyasi ve demografik yapısında önemli değişikliklerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bir taraftan, bölgenin nüfusu artmaya başlarken, diğer taraftan da etnik yapısında değişiklikler ortaya çıkmıştır. 1812-1859 yılları arasında Besarabya’nın nüfusu 256 binden 941 bine yükselmiştir. Bu nüfus artışında Rusya İmparatorluğu’nun diğer bölgelerinden Besarabya’ya yaşanan göçlerin payı % 39 oranında olmuştur. Bu nüfus artışı etnik gruplar baz alınarak incelendiğinde Moldovalıların nüfusu 1859’da 570,6 bine ulaşarak 1,5 kat artmış, Ukraynalıların nüfusu aynı dönemde 202,7 bine ulaşarak 3,8 kat artmış ve Rusların nüfusu da 39,8 bine ulaşarak 3,9 katlık bir artış göstermiştir. Diğer bir ifadeyle, 1817’de Besarabya’nın nüfusunun % 78,2’i Moldovalılar oluştururken 1859’da bu oran % 54,9’a düşmüştür. Buna karşın, aynı dönemde Ukraynalı nüfusu % 12,4’ten % 19,4’e, Rus nüfusu da % 2’den % 3,7 oranına yükselmiştir. Benzer bir durum Transdinyester bölgesi için de söz konusu olmuştur. Bölgenin nüfusu Rus hakimiyetinin tesisinden sonra artmaya başlamış ve XIX. yüzyılın ortalarında 50 bine ulaşmıştır. Bu dönemde Transdinyester nüfusunun % 48,8’ini Moldovalılar, % 18,6’sını Ukraynalılar, % 4,1’ini Ruslar, kalan kısmını da diğer etnik gruplar oluşturmuştur (Andrushyak 2002: 113-115). Dolayısıyla bugünkü Moldova Cumhuriyeti toprakları Rus idaresine girdikten sonra bölgenin etnik yapısı Moldovalılar aleyhinde bir seyir izlemeye başlamıştır.

1878 yılına gelindiğinde Romanya, Osmanlı’dan bağımsızlığını kazanmış ve Besarabya da denilen bugünkü Moldova topraklarını 1918’de ilhak etmiştir. Sovyetler Birliği kurulduktan sonra Besarabya’nın Romanya tarafından ilhakını kabul etmemiştir ve kendi topraklarında bir dizi mühim girişimlerde bulunmuştur (Tüysüzöğlü 2015: 120). 1924’te Sovyet Hükümeti Sovyet Ukrayna topraklarının batı kısmında (bugünkü Transdinyester topraklarına tekabül etmektedir) merkezi 1929’da kadar Balta, sonrasında ise Tiraspol olmak üzere Ukrayna SSC’ne bağlı Moldova Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ni (MÖSSC) tesis etmiştir. MÖSSC’nin nüfusunun % 48,5’ini Ukraynalılar, % 8,5’ini Ruslar ve yaklaşık % 30’unu da Moldovalılar teşkil etmektedir. Ukraynalılar ile Ruslar birleştirildiğinde Cumhuriyet’in nüfusunun % 57’sinin Slavlardan oluştuğu görülmektedir (Kolosov vd. 2001: 93). 1939’da Sovyetler Birliği ile Nazi Almanyası

arasında imzalanan Molotov-Ribbentrop Paktı çerçevesinde Sovyetler 1940'da Besarabya'yı ilhak etmiştir ve bu topraklar daha evvel bahsedilen MÖSSC'yle birleştirilerek 1991'e kadar varlığını sürdürecektir olan Moldova SSC kurulmuştur. Moldova SSC'yi kurulduktan sonra Transdinyester'e Moskova'nın da yönlendirmesiyle önemli bir Rus ve Ukraynalı göçü başlamıştır. Bu gelişmeler Transdinyester'i ağırlıklı olarak Rusça konuşanlardan (Rus ve Ukraynalılar kastedilmektedir) ibaret olan bir bölge haline getirmiştir (Timoshev 2008: 7-8). Sovyetler Birliği'nin 1989 yılında yapılan son nüfus sayımına göre, Moldova SSC'ye bağlı Transdinyester bölgesinin nüfusu %39,9 oranında Moldovalılardan, %28,3 oranında Ukraynalılardan ve %25,5 oranında da Ruslardan teşkil etmektedir. Diğer bir ifadeyle, %53,8'lik oranla Slav ırkına mensup etnik gruplar/Rusça konuşanlar bölgenin nüfus bakımından hakim unsuru haline gelmişlerdir (Protsyk 2008: 8).

Bölgeyle ilgili belirtilmesi gereken önemli hususlardan birisi de bugünkü Moldova Cumhuriyeti'nin yapay bir devlet olduğudur (Kurt 2017b: 135). Zira tarihsel süreçte biraz daha geri gidildiğinde XVIII. yüzyılın sonlarında Rusya Çarlığı'nın bir parçası haline gelene kadar Transdinyester bölgesinin kuzey kesimleri Polonya'ya, güneyi ise Osmanlı'ya bağlıdır. Başka bir ifadeyle, 1940'ta Besarabya ile MÖSSC'yi birleştirilene kadar Transdinyester toprakları tarihsel olarak ne Moldova/Boğadan Prensiği'ne ne de Romanya ait olmuştur (Pavlika vd. 2017: 143).

1991'de Belarus'un Belovejsk kentinde Rusya, Ukrayna ve Belarus yöneticileri arasında akdedilen ve Sovyetler Birliği'nin ortadan kalktığını ve yerine Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurulduğunu ilan eden antlaşma ile Baltık cumhuriyetlerinin başlattığı "bağımsızlık ilanı" süreci hızlanmıştır. Bu süreç devamında sadece Birliği teşkil eden cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle kalmamış ayrıca bu cumhuriyetlerin içerisinde de bağımsız olmak isteyen ayrılıkçı hareketlerle aktif etnik ihtilafın yaşanmasının önünü açmıştır (Timoshev 2008: 6). Bu süreçlerden biri de Moldova'da yaşanmıştır. 1990 yılının Eylül ayında Transdinyester bölgesinde Sovyetler Birliği'ne bağlı Transdinyester Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (TMSSC) kurulduğu ilan edilmiştir. Ağustos 1991'de ise TMSSC bağımsızlığını ilan etmiştir ve Transdinyester Moldova Cumhuriyeti (TMC) adını almıştır. Kişinev yönetiminin bunu kabul etmemesi üzerine merkezi hükümetle Tiraspol yönetimi arasında silahlı çatışmalar başlamıştır. 21 Temmuz 1992'de Moldova ile RF arasında Transdinyester temsilcisinin de katılımlarıyla imzalanan ihtilafın barışçıl yollardan çözümünün ilkelerine dair antlaşmayla taraflar arasında silahlı çatışmalar sona ermiştir (Devyatkov 2009: 111).

İhtilafın çözümü için çeşitli mekanizmalar tesis edilmiştir. Süreç önceleri Moldova, Transdinyester, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), RF ve Ukrayna arasında yürütülmüştür. Ardından Kişinev'in talebi doğrultusunda sürece Avrupa Birliği (AB) ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) de dahil edilerek, müzakereler, Moldova ile Transdinyester'in sorunun tarafları, AGİT'in arabulucu, AB ile ABD'nin gözlemci ve RF ile Ukrayna'nın da garantör ülkeler olduğu "5+2" formatında yürütülmeye başlanmıştır (Vataman 2016:195). Fakat muhtelif nedenlere bağlı olarak yürütülen müzakerelerden ve bu süre zarfında önerilen başta "Primakov Memorandumu", "Kozak Memorandumu" ve "Yuşenko Planı"ndan ihtilafın çözümü için bir sonuç elde edilememiştir.

Sorunun nedenleri Güvenikleştirme teorisi çerçevesinde ele alındığında XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında Moldova Cumhuriyeti'nin bugün sahip olduğu

toprakların Rus idaresine geçmesiyle başlayan ve 1940'ta Moldova SSC'nin kurulmasından Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar olan süre zarfında bölgeye yaşanan "göç"lerin güvenikleştirmenin bir alt sektörü olan toplumsal güvenlik sektöründeki referans nesnelere "kimliği" tehdit ederek ihtilafı tetiklediği söylenebilir. Waever (2008: 160) toplumsal güvenliğe bir tehdit olarak telakki ettiği "göç"ün kasıtlı, programlı ve siyasi olabildiği kadar önceden planlanmayan ve yapısal da olabileceğini belirtmektedir. Bu çerçevede meseleye bakıldığında, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin genelinde olduğu gibi Moldova'da da yaşanmaya başlanan hızlı sanayileşmeyle birlikte bir yandan Moskova'nın yönlendirmesiyle ülkeye ve bilhassa Transdinyester bölgesine yönetim, sanayi, bilim ve kültür gibi alanlarda Sovyet sistemini yerleştirmek için Rusya, Ukrayna ve Belarus'tan Slav nüfusun göçü teşvik edilmiş, diğer yandan da bahsi geçen bölgenin artan refah düzeyi ve cazip iklim şartları Sovyetlerin kuzey ve uzak-doğusundan insanların bu topraklara göç etmesini sağlamıştır (Kolosov vd. 2001: 95). Daha evvel de belirtildiği gibi kısa bir zaman zarfında Transdinyester bölgesinin nüfusunda Rusça konuşanların/Slavların ağırlık kazanması 1980'lerin sonlarında büyük ölçüde etnik olarak Romen olan Moldovalılar ile Transdinyesterliler/Ruslar/Rusça konuşanlar arasında kimlik temelli çatışmaları tetiklemiştir. Bağımsızlığı takiben ülkede artan Romen milliyetçiliği ise Transdinyesterliler tarafından etnik ve dilsel olarak yakın oldukları Moskova'dan uzaklaşma olarak algılandığı için kimliklerine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak kabul edilmiştir. Moldovalılar ise aynı akımın etkisiyle birlikte Çarlık devrinden itibaren Rusya'nın Moldova'yı parçalamak istediğini, birleşmiş Romen ulusunun oluşmasına karşı olduğunu, emperyal/yayılmacı bir siyaset izleyerek 1940'da Besarabya'yı işgal ettiğini savunarak, (Şornikov 1997: 12-13) Moskova idaresi ile Rus kimliğini kendi kimliklerine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak algılamışlardır. Tarafların bu yaklaşımlarıyla birlikte meselenin güvenikleştirme süreci başlamıştır

Bu noktadan hareketle, Transdinyester meselesinin temellerinin basit bir toprak ihtilafı olmaktan ziyade esasen önce Çarlık sonra Sovyet idaresi döneminde yaşanan göçlerle birlikte Transdinyester'in nüfus yapısının Ruslar/Slavlar lehinde bir hal alması sonucu Moldovalı/Romen kimliği ile Rus/Rusça konuşan kitlenin kimliği arasındaki mücadeleye dayandığı söylenebilir. Söz konusu ihtilafın 1980'li yılların sonlarında vuku bulmasında sosyalizmin insanların siyasal özlemlerini ifade etme biçimi olarak 1970'lerden sonra cazibesini kaybetmeye başlamasıyla birlikte milliyetçiliğin yeni kimlik arayışlarının ana kaynağı haline gelmesi ve bu istikamette etnik milliyetçilik hareketlerinin atmasının da payı vardır (Kurt 2017a: 12).

Toplumsal güvenliği tehdit eden bir diğer unsur olarak öne çıkan "yatay rekabet"i Waever (2008: 158,160) bir halkın kendi bölgesinde yaşamaya devam etmesiyle birlikte diğer halkın öne çıkan/baskın kültürel ve dilsel etkileri sonucunda yaşam şeklinin değişmesi olarak tanımlamaktadır. Transdinyester ihtilafı incelendiğinde "yatay rekabet" in de sorunu tetikleyen tehdit kategorilerinden biri olduğu söylenebilir. SSCB'nin dağılma arifesinde Kişinev ile Tiraspol arasında gerilimi tırmandıran ilk hadise ise 31 Ağustos 1989'da Moldova Yüksek Sovyeti'nin Romenceye son derece benzer olan Moldovacayı tek devlet dili/resmi dil olduğunu ve bu dilin yazımında Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçildiğini ilan eden dil kanunu olmuştur. Transdinyester başta olmak üzere diğer bazı bölgeler bu kanuna karşı çıkararak protesto etmişlerdir (Tsukanova 2011: 246). Ayrıca siyasi etkinliği artmakta olan milliyetçi Moldova Halk Cephesi'nin mitinglerde ve parlamento toplantılarında Moldovalıların esasen Romen, ülkenin dilinin ise Romence

olduğu yönündeki söylemlerinin yanı sıra Sovyet Moldova Parlamentosu'nun Moldovacanın tek resmi dil olarak ilan edildiği 31 Ağustos'u tatil günü olarak kabulü (Haritonova 2008: 191) gibi kültürel ve dilsel politikaların ise Transdinyester'de yaşayan Rusça konuşan halkın yaşam şeklinin değişmesinden endişe duymasına ve bu nedenle de kendi kimliğini güvenceleştirmesine yol açtığı söylenebilir.

Bu noktada, Mayıs 1990'dan itibaren hükümet ve güvenlik güçleri ile sağlık, eğitim ve basın alanlarındaki kurumlarda devletin resmi diline hakim olmayanların görevlerinden uzaklaştırılmaya başlanması Transdinyester halkının, "yatay rekabet" çerçevesinde kimliklerini güvenceleştirmesi açısından önemli bir tetikleyici olmuştur. Yine bu minvalde değerlendirilmesi gereken bir başka husus da Moldova'da eğitim alanında Kişinev tarafından tatbik edilen politikalar. Sovyetler Birliği döneminde iki dilde (Moldovaca ve Rusça) ve sadece Rusça eğitim veren okul öncesi, okul ve mesleki eğitim kurumları tek dilde (Moldovaca) eğitim verilen kurumlara dönüştürülmeye başlanmıştır. Bu çerçevede, 1991-1993 yılları arasında Rus dilinde eğitim veren okul öncesi eğitim kurumlarının sayısı 613'ten (ki bu Moldova'da bahsi geçen kurumların % 26,6'sına tekabül etmektedir) 296'ya (% 16,8 olmuştur) inmiştir. İlaveten, Transdinyester dışında Moldova'nın tamamında 1993-1994 yılları arasında Rus dilinde eğitim veren okullardaki öğrenci sayısı 198.200'den 130.200'e gerilemiştir. Ayrıca, 1989-1992 yılları arasında sağlık meslek kurumlarının Rusça eğitim veren bölümleri için ayrılan kontenjanların oranı % 34,9'dan % 25,5'e düşürülmüş, 1993 yılında ise hiç kontenjan ayrılmamıştır (Şornikov 1997: 82-83). Görüldüğü üzere, 1980'lerin sonlarında Transdinyester halkının kimliğini güvenceleştirmeye başlaması sürecinin yukarıda bahsi geçen adımlar nedeniyle 1990'lı yıllarda da devam ettiği söylenebilir.

Bununla birlikte, "yatay rekabet" çerçevesinde Transdinyester halkının kimliğini güvenceleştirmesine neden olan unsurların halen var olduğu belirtilmelidir. 2013 yılının Aralık ayında Moldova Anayasa Mahkemesi ülkenin resmi dilinin Romence olduğuna dair bir karar kabul etmiştir. 31 Ağustos 2016'da ise dönemin Cumhurbaşkanı Nicolae Timofti Anayasa Mahkemesi'nin bu kararını desteklediğini ifade ederek parlamentoya Anayasa'nın 13. maddesinde gerekli değişikliğin yapılması için çağrıda bulunmuştur (IA Regnum, 2016). 2017 yılında ise Moldova Liberal Demokrat Partisi'nden bir grup milletvekili devletin resmi dilinin Romence'ye dönüştürülmesi için bir kanun teklifi vermiş ve Anayasa Mahkemesi bu kanun teklifini onaylamıştır (Radio Free Europe, 2017). Aynı yıl, Hükümet bahsi geçen kanun teklifini destekleyeceğini bildirmiştir (Russia Today, 2017). 2018 yılında ise Başbakan Pavel Filip bir beyanatında "Romence evine döndü" sözleriyle Moldova'nın resmi dilinin Romence olduğu yönündeki talepleri desteklediğini göstermiştir (Publika, 2018).

"Yatay rekabet" in yanı sıra toplumsal güvenlik çerçevesinde tanımlanan bir diğer tehdit kategorisi olan "dikey rekabet" in de Transdinyester sorununun ortaya çıkmasında rol oynadığı söylenebilir. Sovyetler Birliği'nde resmi ideolojinin erozyona uğramaya başlamasıyla birlikte muhtelif cumhuriyetlerde aydınların oluşturduğu kitleler eski/Sovyet öncesi kültürlerine yönelmeye başlamışlardır. Fakat bu yöneliş örneğin Ruslar, Ukraynalılar ve Ermeniler'de onların milliyetçi/ulusal duygularını kuvvetlendirirken Moldovalılar'da Sovyetlerin aşıladığı Moldovalı kimliği yerine Romen kimliğini/ulusçuluğunu ön plana çıkarmıştır (Furman vd. 2007: 42-43).

1989'da Romen milliyetçiliğini savunan Halk Cephesi'nin kurulması ve parlamentoya girmesi, Moldova bayrağının çok ufak değişikliklerle Romanya bayrağına benzetilmesi ve Moldova Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Grossu'nun Moldovacaya iyi hakim olan Luçinskiy'le değiştirilmesi gibi adımlar, ülkede Romanya'yla birleşme amacı güden bir entegrasyon projesinin uygulandığı yönünde bir algının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ise çoğunluğu Moldovalı (etnik Romen) olmayan Transdinyester halkının kendilerine yabancı olan bir ülkede küçük bir azınlık haline gelme ve asimile olma endişeleriyle daha üst bir kimlik kategorisi olan Rus kimliğine yönelmelerine neden olmuştur. Bu çerçevede Transdinyester bölgesinde yaşayan Slav/Rusça konuşan kitle Moldova'dan ayrılma, bağımsız olma, Rusya'ya bağlanma mücadelesine girişmiştir. Bu bağlamda, vuku bulan olaylar Waever'ın (2008: 158) insanların entegrasyon veya ayrılıkçı bir proje çerçevesinde kendilerini eskisi gibi görmeyerek daha geniş ya da dar kimliklere çekilmesi şeklinde tanımladığı "dikey rekabet" in bariz bir tezahürü niteliğindedir. Aynı şekilde "dikey rekabet" tehdidinin Moldovalılar için de söz konusu olduğu belirtilmelidir. 23 Haziran 1990'da Moldova SSC Yüksek Sovyet'i 1939 tarihli Molotov-Ribbentrop Paktı'nın imzalanmasını sert bir şekilde kınayarak bu çerçevede 28 Haziran 1940'ta Besarabya'nın Sovyetler Birliği'ne bağlanmasını Kızıl Ordu'nun ilhaki olarak kabul ettiğini beyan etmiştir (Haritonova, 2008: 191). Diğer bir ifadeyle, ülkelerindeki Rus idaresini işgalci, bölücü ve emperyalist olarak görmeye başlayan Moldovalılar'ın Transdinyester'in Moldovacaya ilave olarak Rusçanın da resmi dil olmasını istemesini, bölgenin RF ve BDT ile işbirliği/entegrasyondan yana olmasını ve 14. Ordu'nun bölgede kalmasını savunmasını kendi kimliklerine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak görmelerine sebebiyet vermiş ve daha üst bir kimlik kategorisi olan Romen kimliğine (Romanya'yla birleşmeye) yönelmelerine neden olmuştur. Transdinyester sorununda tarafların kimliklerine yönelik bahsi geçen hususlara dayalı olarak ortaya çıkan karşılıklı tehdit algılamaları 1992'de silahlı çatışmaların yaşanmasına yol açmıştır.

Transdinyester ihtilafında toplumsal güvenliğin en önemli referans nesnesi olan kimliğe yönelik "göç", "yatay rekabet" ve "dikey rekabet" gibi tehditlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Böylelikle güvenikleştirme sürecinin ilk aşaması tamamlanmış bulunmaktadır. Sözeyleme dayalı olan güvenikleştirmede ikinci aşama bahsi geçen tehditlerin devletleri adına söz söylemeye yetkili aktörler tarafından varoluşsal tehditler olarak politik gündeme sokulmasıdır. Bu hususta gerek Kişinev gerekse Transdinyester yönetimlerinin güvenikleştirme sürecini tetikleyecek çok sayıda söyleme sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Kişinev yönetimi açısından bakıldığında; Moldova'nın ilk Cumhurbaşkanı Mirça Snegur 22 Ekim 1990'da televizyonda yaptığı halka sesleniş konuşmasında "ayrılıkçı kuvvetlerin egemen Moldova'yı parçalamalarını engellemek için savunma birliklerinin oluşturulması" yönünde bir çağrıda bulunarak (Tsukanova 2011: 246) varoluşsal bir tehdit olarak gördüğü sorunu devletin politik gündemine sokmakta ve onunla mücadele için askeri önlemlerin kullanımını gerekçelendirmektedir. Moldova'nın üçüncü Cumhurbaşkanı Vladimir Voronin ise 9 Mart 2005'te Le Figaro gazetesine verdiği bir demeçte Transdinyester bölgesini "silah ve uyuşturucu kaçakçılığının hüküm sürdüğü bir kara delik" olarak nitelendirmiş ve ihtilafın çözümü için hazırlanan planda Transdinyester bölgesine Moldova'nın toprak bütünlüğü çerçevesinde geniş bir özerklik verilebileceğine işaret etmiştir (InoPressa, 2005). Voronin ayrıca 16 Mayıs 2006'da Frankfurter Allgemeine gazetesindeki demecinde Tiraspol yönetiminin arzu ettiği gibi Moldova'nın

federe bir devlete dönüşmesinin asla söz konusu olmadığına altını çizmiştir (InoPressa, 2006) ve 14 Kasım 2007'de Euronews'a verdiği bir demeçte de "Transdinyester bölgesinin mafya grupları tarafından ele geçirildiğini ve bunların 16 yıldır ayrılıkçı yönetimin başını çektiğini" ifade ederek (Dyakonu 2008: 374) bir kez daha meselenin varoluşsal bir tehdit olduğunu resmi ağızdan dile getirmiştir. Aynı şekilde Moldova'nın dördüncü Cumhurbaşkanı Nicolae Timofti, bir röportajında ülkesinde bulunan ve Rusya'ya ait olan 14. Ordu'nun Moldova Anayasası'nın ülkede yabancı devletlerin askeri birliklerinin bulunmasını yasaklayan 11. maddesini ihlal ettiğini belirterek, Transdinyester sorunun çözümü için mevcut barış gücünün yerine uluslararası gözlemcilerin görevlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir (IA RIA Novosti, 2015). Timofti başka bir beyanatında ise Transdinyester meselesine işaret ederek Moldova'nın güvenliğine yönelik ciddi tehditlerin var olduğunu altını çizmiş ve Rusya'yı ayrılıkçı olarak nitelendirdiği Tiraspol yönetimine destek vermekle itham etmiştir (IA RIA Novosti, 2016). Bu şekilde, sorun söylem yoluyla bir kez daha devletin politik gündemine sokularak güvenleştirilmiştir. Transdinyester sorunu, 2016 yılında Cumhurbaşkanı olarak seçilen ve Rusya/Rus yanlısı olarak telakki edilen İgor Dodon'un da gündeminde yer alan en önemli konulardan biridir. Dodon, 23 Aralık 2016'da Cumhurbaşkanlığı yemin töreninde Dinyester ırmağının iki tarafının (Transdinyester ile Moldova'nın diğer bölgeleri) birleştirilmesinin görev süresi boyunca en önemli amaçlarından biri olacağını beyan etmiştir (Presedinte.md, 2016). Dodon ayrıca katıldığı bir televizyon programında Transdinyester bölgesinin hiçbir zaman bağımsız ya da RF'nin bir parçası olamayacağını ve bahsi geçen bölgenin geleceğinin "tek Moldova devleti" çerçevesinde olduğunu vurgulayarak (NewsMaker, 2017) ihtilafı varoluşsal bir tehdit olarak algıladığını söylem yoluyla ortaya koymuş ve güvenleştirmiştir. Bu noktada dikkat çeken mühim bir hususu ifade etmekte yarar bulunmaktadır. Moldova devletinin bağımsızlığından bu yana Rus yanlısı olarak nitelenen Vladimir Voronin ve İgor Dodon gibi Cumhurbaşkanları dahi Transdinyester meselesi söz konusu olduğunda Tiraspol yönetiminin bilhassa iki eşit devlet ve 14. Ordu'nun sürekli varlığı gibi taleplerini varoluşsal tehdit olarak algılayıp, reddettikleri görülmektedir.

Transdinyester yönetimi tarafında da aynı durumun söz konusu olduğundan bahsetmek mümkündür. İhtilafın silahlı çatışmalara evrildiği dönemde ayrılıkçı yöneticiler bu çatışmayı Transdinyester halkına yönelik bir Moldovalı/Romen milliyetçi/faşist kalkışma olarak nitelendirmişlerdir (Cojocar, 2006'dan aktaran; Kurt 2017b: 141). Transdinyester'de kurulan ayrılıkçı yönetimin ilk başkanı İgor Smirnov bir Rus haber ajansına verdiği beyanatta "Biz 19 yıl önce elimizde silahlarla kendi benliğimizi muhafaza edebildik, aşırı milliyetçiliğin topraklarımızı sarmasına engel olduk" (RIA Novosti, 2009) demiştir. Smirnov, 17 Mart 2009'da Der Spiegel gazetesine verdiği bir demeçte ise "Transdinyester Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinin Sovyetler Birliği'nden sonra kendilerini "Romenleştirme çabalarına" karşı atılmış zorunlu bir adım olduğunun ve bölgedeki 14. Ordu'nun 1990'lı yıllarda 'soykırımı' önlediğinin ve 'halen kan dökülmesini' engellediğinin" altını çizmiştir (InoPressa, 2009). 2011'de Transdinyester'in Devlet Başkanı seçilen Yevgeniy Shevchuk, Kişinev yönetimi ile ticari sınırlamaların kaldırılması gibi bazı meseleleri müzakere ederken bağımsızlıktan taviz vermeyen açıklamalar yaparak ve Rus kuvvetlerinin bölgenin güvenliğine sağladığı katkıyı vurgulayarak 14. Ordu'nun bölgeyi terk etmesi yönündeki talepleri reddetmiştir (Gökdağ 2014: 21) ve meseleyi güvenleştirdiğini ortaya koymuştur. Yine bahsi geçen yönetimin mevcut Hükümet Başkanı Martinov, Kişinev'in bağımsızlık karşıtı söylemlerle Transdinyester'de kaos

yaratmak istediğini ve bölgenin tercihini bağımsızlıktan yana net olarak kullandığını belirterek, (IA Novosti PMR, 2017) Kişinev'in birleşme teşebbüslerini mevcudiyetlerine yönelik varoluşsal tehdit olarak algıladıklarını göstermiştir. Tiraspol yönetiminin 2016 yılından itibaren Devlet Başkanlığı görevini yürüten Vadim Krasnoselskiy de bir mülakatında 14. Ordu'nun taraflar arasında barışı koruyan ve Transdinyester'in güvenliğini sağlayan en önemli unsurlardan biri olarak bölgede varlığını sürdürmesini desteklediklerini (Parlamentskaya Gazeta, 2018) ifade ederek sözeylemsel olarak meselenin güvenikleştirmesine katkıda bulunmuştur. İhtilafın taraflarının bu ve benzer içeriğe sahip birçok beyanati ihtilafın sözeylemsel olarak devletin politik gündemine taşınması aşamasının da gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Güvenikleştirme sürecinin son aşaması şüphesiz dinleyici kitlenin ikna edilmesidir. Bunun başarılammaması sürecin bir "güvenikleştirme girişimi" olarak kalmasına neden olmaktadır. Dinleyici kitlenin varlığına yönelik tehdidi kabul etmesi ve yöneticiler tarafından alınacak tedbirlerin onaylaması ise güvenikleştirme sürecinin başarıyla tamamlanmasını sağlayacaktır. Bu çerçevede, Transdinyester bölgesi yöneticilerinin 1990'lı yılların başlarında vuku bulan silahlı çatışmalardan Kişinev yönetimini sorumlu tutmalarının ve Transdinyester'in bağımsız olması ve RF ile ileride birleşmesi gerektiğini savunmalarının bölge halkı nezdinde olumlu karşılık bulduğu ifade edilmesi gereken mühim bir husustur. 1990'dan bugüne Transdinyester'de yedi önemli referandum gerçekleştirilmiştir. Bunlardan 1989-1990'da yapılan TMSSC'nin kurulmasına dair referandumda seçmenlerin % 95,8'i, 1991'deki Transdinyester Moldova Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına dair referandumda seçmenlerin % 97,7'si, 1995'deki 14. Rusya Ordusu'nun bölgedeki varlığına dair referandumda seçmenlerin % 90,9'u ve nihayet 2006'daki Transdinyester'in bağımsızlığına ve ileride RF'ye bağlanılmasına dair referandumda ise seçmenlerin % 97,1'i "evet" oyu kullanarak (IA Novosti PMR, 2018) varoluşsal tehdit iddialarını kabul ettiklerini ve sorunun çözümü için yöneticileri tarafından alınan tedbirleri onayladıklarını bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, sorunun çözümü için yürütülen müzakereler çerçevesinde RF'nin en geç 2020'ye kadar Transdinyester'den askerlerini çekmesini ve Moldova'nın federatif bir yapıya dönüştürülmesini öneren 2003 tarihli "Kozak Memorandumu" halkın tepkileri üzerine dönemin Cumhurbaşkanı Vladimir Voronin tarafından imzalanmamıştır (İsmayilov, 2014'dan aktaran Kurt 2017b: 144). Ayrıca Moldovalılar'ın sorunu varoluşsal bir mesele olarak gördükleri ve çözümüne yönelik tavizkar adımları desteklemedikleri 2000'li yılların başlarında Moldova genelinde (Transdinyester dahil değil) yapılan bir kamuoyu araştırmasında kendini bir kez daha göstermiştir. Bu araştırmada katılımcılardan birleşmenin olanaklı olduğunu düşünenlerin 2/3'nin sadece % 7'si Transdinyester'in talep ettiği gibi birleşmenin iki egemen devletten oluşan bir konfederasyon ve % 11,9'u da federasyon şeklinde olabileceğini beyan etmiştir. Buna karşın, olası bir birleşmeye olumlu bakanların yine 2/3'nin % 30,8'i Moldova devletinin resmi çizgisini yani Transdinyester'e üniter bir devlet içerisinde geniş bir özerklik verilmesini onaylamıştır (Kolosov vd. 2001: 109). 2010 yılında yapılan başka bir kamuoyu araştırmasında "Rusçanın ikinci resmi dil olmasını onaylıyor musunuz?" sorusuna Moldovalı katılımcıların % 46,5'i (yani çoğunluğu zira evet oranı % 44,8'dir) hayır cevabı vermiştir (Institute for Public Policy, 2010). Kasım 2017'de yapılan başka bir kamuoyu araştırmasında ise "Moldova Cumhuriyeti'nin Moldova, Transdinyester ve Gagauzya özerk devletleri şeklinde federe bir yapıya dönüşmesine karşı mısınız ya da karşı değil misiniz?"

sorusuna Moldovalı katılımcıların %39,1'i (yani çoğunluğu zira sadece %13 karşı değilim demştir) kesinlikle karşıyım yanıtını vermiştir (Institute for Public Policy, 2017). O'Reilly dinleyici kitlenin desteğini resmi destek ile halkın desteği olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu çerçevede, yukarıda belirtilen hususlar Moldova halkının Transdinyester meselesinde siyasi liderlerine destek verdiği kanıtlanmaktadır. Bununla birlikte, Kişinev yöneticilerinin resmi desteği de aldıklarını gösteren bir takım örnekler de mevcuttur. Örneğin Moldova Cumhuriyeti'nin Parlamentosu 22 Temmuz 2005'te Transdinyester bölgesinin Moldova'nın özel muhtariyete sahip, ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade eden bir kanunu kabul ederek (IA Regnum, 2005) müzakerelerde, yürütmenin yaklaşımını desteklediğini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak ihtilafın her iki tarafının da dinleyici kitlelerini sorunun mahiyeti ve alınan/alınacak tedbirler hususunda başarılı bir şekilde ikna etmeleri güvenikleştirme süreci için gerekli olan tüm şartların yerine getirildiğini göstermektedir. Bilindiği üzere Transdinyester ihtilafında silahlı çatışmalar 1992 yılında RF aracılığıyla Kişinev ile Tiraspol arasında imzalanan bir ateşkes anlaşmasıyla son bulmuştur. Bu çerçevede taraflar arasında henüz bir barış antlaşmasının imzalanmamış olması, Transdinyester sorununun güvenlikdışlaştırılmadığının bir göstergesi olarak ön plana çıkmaktadır.

Sonuç

Transdinyester sorunu, post-Sovyet coğrafyasında 1990'lı yıllarda meydana gelen çatışmalardan biridir. Sovyetler Birliği'nin dağılma arifesinde Moldova merkezi hükümeti ile ayrılıkçı Transdinyester bölgesi arasında ortaya çıkan anlaşmazlık 1992'de silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Aynı yıl ihtilafa RF'nin müdahil olmasıyla imzalanan ateşkesle Transdinyester'de Kişinev'e tabi olmayan bir yönetim tesis edilmiştir. Bu gelişme çeyrek asırdan fazla bir süredir devam ederek de-facto ikiye bölünmüş bir Moldova Cumhuriyeti'nin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Soğuk Savaş döneminin sonra ermesiyle birlikte ortaya çıkan çatışmalara devlet merkezli, yani ulusal güvenlik anlayışıyla, bakılmasının bir sonuç vermemesi güvenlik çalışmalarında yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çerçevede Kopenhag Okulu temsilcilerinin geliştirdiği Güvenikleştirme Teorisi ön plana çıkmıştır. Transdinyester ihtilafı ilk bakışta toprak temelli bir anlaşmazlık olarak görülmesine karşın Güvenikleştirme teorisi çerçevesinde incelendiğinde köklerinin Çarlık ve bilhassa Sovyet Rusya dönemlerine kadar giden kimlik temelli bir problem olduğu anlaşılmaktadır. Önce Çarlık Rusya'nın akabinde de Sovyetler Birliği'nin Besarabya üzerinde hakimiyet kurması ve bölgeye (bilhassa Transdinyester'e) Rus, Ukraynalı, Belarus/Slav göçünü teşvik etmesi başlangıçtan itibaren suni bir yapı olarak tesis edilen Moldova'da, 1980'lerin sonlarında Moskova'nın kontrolünün de gerilemesine paralel olarak, kimlik temelli bir ihtilafın vuku bulmasına sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte, ihtilafı tetikleyen nedenler arasında göçün yanı sıra Kişinev tarafının bağımsızlıkla birlikte uluslaşma sürecinde Romen kimliğini ön plana çıkarmasının ve Romanya'yla birleşme yolunda adımlar atmasının Transdinyesterliler tarafından dilsel ve kültürel etkileri dolayısıyla kendi yaşam şekillerini değiştirecek adımlar olarak görülmesi nedeniyle, daha geniş bir kimlik kategorisi olan Rus kimliğine yönelmelerinin de payı vardır. Kişinev yönetimi ise geleceğini esas itibarıyla AB ve diğer Batı kurumlarıyla gördüğünden Rusya'nın öne sürdüğü federasyon / konfederasyon önerilerine yakın durmamakta ve ülkeyi parçalama riski taşıyan ayrılıkçı Transdinyester bölgesini kendisi için varoluşsal bir tehdit olarak görmektedir.

İhtilafın Toplumsal Güvenlik çerçevesinde sıralanan “göç”, “yatay rekabet” ve “dikey rekabet” gibi tehditleri içerdiği açık bir şekilde görülmektedir. İlâveten konunun güvenikleştirilmesi için gerekli olan devlet adına söz söylemeye yetkili siyasal elitlerin bu tehditleri sözeylemsel olarak devletin politik gündemine sokarak onlarla mücadele için olağanüstü tedbirler alınmasını talep etmeleri aşamasının yanı sıra dinleyici kitlenin (halkın, kamuoyunun) mevcudiyete dair tehdit iddiasını kabul edip, acil tedbirleri onaylaması aşamasının da söz konusu ihtilaf da tamamlanarak, konunun her iki tarafça da güvenikleştirildiği görülmektedir.

Bu koşullarda, 1990’lı yılların başında taraflar arasında yaşanan çatışmanın ardından imzalanan ateşkese karşın, bu çatışmayı tam olarak sonlandırılacak bir barış antlaşmasının tüm çabalara rağmen halen daha imzalanamaması konunun güvenikleştirme sarmalından çıkamadığının en güzel örneğidir. Ayrıca gerek Kişinev gerekse Tiraspol yönetimlerinin müzakere sürecinin bir şekilde devam etmesine rağmen birbirlerine duydukları karşılıklı güvensizlik ve ihtilafa AB, ABD ve RF gibi karşıt görüşlere sahip aktörlerin de müdahil olmaları gibi gelişmeler de yakın zamanda Transdinyester meselesinin çözümünü imkansız kılmakta ve sorunun sürekli olarak güvenikleştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

KAYNAKÇA

- AKGÜL AÇIKMEŞE, Sinem (2011). “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. VIII/30: 43-73.
- AKGÜL AÇIKMEŞE, Sinem (2014). “Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenikleştirme”. *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*. (ed. Evren Balta). İstanbul: İletişim Yayınları: 241-257
- ANDRUSHYAK, Viktor (2002). *İstoriya Respubliki Moldova*. Kişinev: Elan-Poligraf.
- BAYSAL, Başar – Çağla LÜLECİ (2015). “Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. XI/22: 61-96.
- BUZAN, Barry (1997). “Rethinking Security after the Cold War”. *Cooperation and Conflict*. XXXII/1: 5-28.
- BUZAN, Barry vd. (1997). *Security: A New Framework of Analysis*. Colorado: Lynne.
- DEVYATKOV, Andrey (2009). “Rossiya i Voorujennaya Stadiya Pridnestrovskogo Konfliktı (1991-1992 gody)”. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta*. X/191: 108-112.
- DYAKONU, Vitaliy (2008). “Pridnestrovskiy Konflikt: Zamorojenniy, no Razreshimiy”. *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*. III-IV/57-58: 370-380.
- FURMAN, Dmitriy - Kristina BATOG (2007). “Moldova: Moldovane ili Rumını? Vliyaniye Osobennostey Natsionalnogo Soznaniya Moldovan na Politicheskoye Razvitiye Respubliki Moldova”. *Evolyuetsiya Vostochnoy Yevropy*. III/31: 40-57.
- GALINSKİY, İlya - Yaroslav GALINSKİY (2018). “Pridnestrovye: Problemi Stanovleniya i Razvitiya Gosudarstvennosti”. *Vlast* XXIV/5: 62-68.

- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız (2014). "Moldova'nın AB Üyeliği Sürecinde Gagauz Özerk Bölgesi Bağımsızlığa Mı Yürüyor?". *Karadeniz Araştırmaları*. 43: 17-42.
- HARİTONOVA, Natalya (2008). "Pridnestrovye: Voyna i Peremeriye (1990-1992 gg.)". *Noviy istoricheskiy vestnik*. XVII/1: 187-197.
- KOLOSOV, Vladimir - Dmitriy ZAYATS (2001). "Moldova i Pridnestrovye: Natsionalnoye Stroitelstvo, Territorialniye İdentichnosti, Perspektivi Razresheniya Konflikta". *Vestnik Evrazii*. 1: 88-122.
- KURT, Selim (2017a). "Dağlık Karabağ Sorunu'nun Güvenlikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi". *Güvenlik Bilimleri Dergisi*. VI/2: 1-22.
- KURT, Selim (2017b). *Geniş Karadeniz Bölgesindeki Çatışma Noktaları*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- PAVLİKA, Alyona - Marina PONYAVİNA (2017). "İstoriya Pridnestrovyaya". *Nauka bez granits. İstoricheskiye nauki*. XI/16: 143-146.
- PROTSYK, Oleh (2008). Representation and Democracy in Eurasia's Unrecognized States: The Case of Transnistria. Working Paper 40. Flensburg: European Centre for Minority Issues (ECMI).
- SHORNİKOV, Petr (1997). *Pokusheniye na Status: Etnopoliticheskiye Protsessi v Moldavii v Godı Krizisa 1988-1996*. Kişinev: Inessa.
- TİMOSHEV, Rafael (2008). "Pravo Natsiy na Samoopedeleniye i Sovremenniye Mejnatsionalniye Konflikti". *Armiya i Obshestvo*. III/15: 53-63.
- TSUKANOVA, Olga (2011). "Etapı Moldovo-Pridnestrovskogo Konflikta". *Problemi v Rossiyskom Zakonodatelstve*. 2: 246-249.
- TÜYSÜZOĞLU, Göktürk (2013). *Karadeniz Havzasında Rekabet Analizi; İşbirliği Söylemlerinin Bölgesel Çatışma Beklentilerine Yansıması*. İstanbul: Derin Yayınları.
- VATAMAN, Aleksandr (2016). "Formirovaniye i Realizatsiya Natsionalnih İnteresov Pridnestrovyaya". *Vlast*. 2: 192-197.
- WAEVER, Ole (1995). "Securitization and Desecuritization". *On Security*. (ed. Ronnie Lipschutz). New York: Columbia University Press: 46-87.
- WAEVER, Ole (2008). "Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. V/18: 151-178.
- YESEVİ, Çağla (2017). "Güvenlikleştirme Teorisi Açısından İsrail'in Türk Dünyası Politikası". *Türk Dünyası Araştırmaları*. CXV/227: 133-162.

İnternet Kaynakları

- "Are You for or against the Federalization of the Republic of Moldova (Formation of a Federation with Three Autonomous States of Moldova, Transnistria and Gagauzia)?" Public Opinion Barometer Institute for Public Policy. (Erişim Tarihi: 14.02.19). <http://bop.ipp.md/en>
- "Do You Agree with Russian as the Second State Language?" Public Opinion Barometer Institute for Public Policy. (Erişim Tarihi: 14.02.19). <http://bop.ipp.md/en>

- “Înăuguratsionnaya Rech Prezidenta Respubliki Moldova Gospodina Îgorya Dodona”. Moldova Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (Erişim Tarihi: 14.02.19).
<http://www.presedinte.md/rus/discursuri/discursul-de-investitura-al-domnului-igor-dodon-in-functia-de-presedinte-al-republicii-moldova-98116>
- “Moldova's Top Court Endorses Proposal to Switch Official Language to 'Romanian' in Constitution”. Radio Free Europe/Radio Libery (2017). (Erişim Tarihi: 14.02.19).
<https://www.rferl.org/a/moldova-romanian-constitutional-court-moldovan/28826605.html>
- KLUSSMAN, Uve (2009). “Ne putayte Nas s GDR”. (Erişim Tarihi: 14.02.19).
<https://www.inopressa.ru/article/17Mar2009/spiegel/smirnow.html>
- NewsMaker (2017). “Pridnestrovye Nikogda Ne Budet Nezavisimım”. (Erişim Tarihi: 14.02.19).
<http://newsmaker.md/rus/novosti/dodon-pridnestrove-nikogda-ne-budet-nezavisimym-31547>
- NIKOLSKIY, Aleksey (2015). “Glava Moldavii: Bezopasnost Stranı Obespechit Lish Sblijeniyeh s NATO”. (Erişim Tarihi: 16.01.18).
<https://ria.ru/20150401/1055993152.html>
- OLISHEVSKIY, Dmitriy (2018). “Pridnestrovye Predlagayet Stat Posrednikom v Otnosheniyah Rossii i Moldavii”. (Erişim Tarihi: 14.02.19).
<https://www.pnp.ru/politics/pridnestrove-predlagaet-stat-posrednikom-v-otnosheniyakh-moldavii-i-rossii.html>
- PRIDNESTROVYA, Novosti (2017). “İgor Dodon, Pridnestrovyeh i Sindrom Voronina”. (Erişim Tarihi: 06.12.18).
<https://novostipmr.com/ru/content/igor-dodon-pridnestrove-i-sindrom-voronina>
- PRIDNESTROVYA, Novosti (2018). “12 İnteresnyh Faktov o Pridnestrovyeh”. (Erişim Tarihi: 06.12.18).
<https://novostipmr.com/ru/news/18-05-14/12-interesnyh-faktov-o-pridnestrove>
- Publika (2018). “Rukovoditeli Stranı Pozdravili Grajdan s Dnyem Yazıka”. (Erişim Tarihi: 14.02.19).
https://ru.publika.md/rukovoditeli-strany-pozdravili-grazhdan-s-dnem-yazyka_2164335.html
- Regnum (2005). “Parlament Moldavii Prinyal Zakon o Pravovom Statuse Pridnestrovyeh”. (Erişim Tarihi: 16.01.19).
<https://regnum.ru/news/488108.html>
- Regnum (2016). “Prezident Moldavii: Mı Etnicheskiye Rumını, hotya Nazıvayem Sebya Moldovanami”. (Erişim Tarihi: 14.02.19).
<https://regnum.ru/news/2173710.html>

RIA Novosti (2009). "İgor Smirnov: Ruminskih Mirotvortsev v Pridnestrovye ne Vosprimut". (Erişim Tarihi: 06.12.18).

<https://ria.ru/20090901/183138407.html>

Russia Today (2017). "Pravitelstvo Moldavii Odobriło Smenu Nazvaniya Gosudarstvennogo Yazıka na Ruminskiy". (Eriřim Tarihi: 14.02.19).

<https://russian.rt.com/ussr/news/459854-pravitelstvo-moldavii-smena-nazvaniya-yazyka>

SHALAPUDA, Ruslan (2016). "Prezident Moldavii Nazval Rossiyu Prepyatstviyem na Puti Sblijeniya ES". (Erişim Tarihi: 16.01.19).

<https://ria.ru/20160610/1445674783.html>

THEDREL, Arielle (2005). "Vladimir Voronin: Mı Hotim Vstupit v Evropeyskiy Soyuz". (Erişim Tarihi: 14.02.19).

<https://www.inopressa.ru/article/09Mar2005/lefigaro/voronin.html>

VENER, Markus (2006). "U Pridnestrovyaya Net Nichego Obshego s Kosovo". (Erişim Tarihi: 14.02.19).

<https://www.inopressa.ru/article/16May2006/faz/pridnestrovie.html>

SALİSBURY VAKASI (SERGEİ SKRİPAL) SONRASI İNGİLTERE VE RUSYA YANLISI SÖYLEMLER İLE TARAFSIZ SÖYLEMLERİN ANALİZLERİ ÜZERİNDEN İNGİLTERE- RUSYA İLİŞKİLERİNİN GÜNCELİ

Muhammet Murat TEKEK*

ÖZET

Bu çalışma, GRU eski mensubu-rütbeli subay Sergey Skripal'in ve babası Sergey Skripal'i yaşamakta olduğu İngiltere'nin Salisbury Kasabası'nda ziyaret etmek üzere Rusya'dan İngiltere'ye giden kızı Yuliya Skripal'in, 04 Mart 2018 tarihinde, askeri sınır sinir ajanı Novichok ailesinden nörotoksik A-234 adlı kimyasalın etkisiyle zehirlenmelerinin ardından Rusya ve İngiltere arasında ve bu meydana uluslararası arenada oluşan gerilim esnasında sarfedilen sözlerin ve kullanılan söylemlerin analizine odaklanmaktadır. Çalışmada, hermeneutik bir metodoloji ile; Rusya Federasyonu (RF) devleti yetkilileri kapsamında; devlet başkanı, dışişleri bakanı, devlet başkanı danışmanı, devlet sözcüsü, RF'nin Londra Büyükelçisi ve Rusya yanlısı kişiler, kuruluşlar, diğer tarafta İngiltere devleti yetkilileri kapsamında; başbakan, dışişleri bakanı ve İngiltere yanlısı kişiler, kuruluşlar ve son olarak üçüncü bir söylem kapsamında; tarafsız kalanların söylemleri ele alınmaktadır. Çalışma bu söylemleri belirleyerek text ve context olarak incelemelerini yapmaktadır. Tüm bunlar yapılırken süreç takibi içinde vakadaki gelişmeler de aktarılmaktadır. Bu çalışma; sözkonusu olayın Rusya-İngiltere ilişkilerini siyasi, sosyal, diplomatik, eğitsel, kültürel, askeri boyutta nasıl etkilediğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Olayın etkileyemediği ekonomik ilişkiler ayrı bir ara başlık altında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sergey Skripal, Yuliya Skripal, Salisbury, Novichok, OPCW

THE CURRENT OF ENGLAND-RUSSIA RELATIONSHIPS ON THE ANALYZES OF DISCUSSIONS WITH THE UNITED KINGDOM AND THE RUSSIA AFTER SALISBURY CASE (SERGEY SKRIPAL)

ABSTRACT

This is a study by Yuliya Skripal, daughter of former member of the GRU, Sergey Skripal and her father, Sergey Skripal, visiting Russia from England to visit Salisbury, England, where he lives. The class nerve agent focuses on the analysis of the remarks and discourses used during the tension between Russia and the UK and in the international arena after the poisoning of the Novichok family by the neurotoxic A-234. In the study, with an interpretive methodology; Within the scope of the authorities of the Russian Federation (RF) state; the head of state, foreign minister, head of state consultant, state spokesperson, RF Ambassador to London and pro-Russian persons, organizations and, on the other, the authorities of the UK government; the prime minister, the foreign minister and pro-British people, organizations and finally a third discourse; is the discourse of the neutral. The study determines these discourses and analyzes them as text and context. While all this is done, developments in the case are also reported in the process follow-up. This work; it aims to determine how this event affects the relations between Russia and Britain in political, social, diplomatic, educational, cultural and military dimensions. The economic relations that the event cannot affect are handled under a separate heading.

Keywords: Sergey Skripal, Yuliya Skripal, Salisbury, Novichok, OPCW

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 07.06.2019; Yayına Kabul Tarihi: 10.08.2019

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Ana Bilim Dalı, ANKARA; ORCID:0000-0002-8985-4760, E-posta: mmurattekek@gmail.com

Giriş

Rusya Federasyonu Askeri İstihbarat Servisi (GRU) eski mensubu Albay Sergei Skripal'in insan sağlığına etki eden askeri sınıf sinir ajanı Novichok ailesinden nörotoksik A-234 adlı kimyasal ile hedef alınmış olması, uluslararası ortamda Rusya ve İngiltere arasında süregelen suçlamaların ve söylem savaşının görünür nedenini oluşturmaktadır.

Sergei Skripal GRU'daki kariyeri sürerken 1995 yılında İngiltere tarafından angaje edilmiştir. 1999 yılında GRU'dan emekli olmuştur. 2004 yılında Avrupa'daki Rus ajanların isimlerini aktarmak suretiyle İngiltere hesabına çalıştığı iddiasıyla yakalanan double (iki taraf için çalışan) ajan Skripal, 2006 yılında hüküm giyerek 13 yıl hapis cezası almıştır. Skripal cezasını çekmekte iken, ABD Federal Güvenlik Bürosu (FBI)'nin ABD'de 10 kişiden oluşan 'uyuyan' Rus istihbarat hücrelerini deşifre etmesiyle bir ajan takası gündeme gelmiş bilahare Viyana'da havalanında Skripal ve diğer 3 kişi karşılığında içerisinde medyatik isimlerden Anna Chapman'ın da bulunduğu 10 Rus ajan değiş-tokuş edilmişlerdir (BBC 2010).

Skripal, Batı tarafına fiziken de geçtikten sonra ilerleyen zaman içerisinde İngiltere'nin Wiltshire-Salisbury kasabasına yerleşerek yaşamını sürdürmeye devam etmiştir.

Süreç (Söylemler ve Edimler)

Bu bölümde, aralarında birlik olan ve belirli bir zaman dilimi içinde gelişen olay ve hareketler dizisinden olmak üzere 4 Mart 2018'den bu makalenin yazıldığı 2019 yazına kadar geçen süreç takip edilerek, yetkili ve ilgililerce dile getirilen, yayınlanan, yazılı olarak kamuoyunun bilgisine sunulan söylemler ile edimlerin analizlerine yer verilmiştir.

Salisbury'de düşük profilde bir şekilde yaşamına devam eden İngiltere vatandaşlığı kazanmış Sergei Skripal ve babasını ziyaret eden Rusya vatandaşı kızı Yulia Skripal 4 Mart 2018 tarihinde Salisbury kasabasında bir kafe ardından bir restoranda yemek yedikten sonra açık hava tarzı alışveriş merkezindeki bir bankta yığılıp kalmışlardır. Bilinç kaybı yaşayan kişilerden erkek olanın eski bir ajan olduğunun ortaya çıkması konuyu Rusya ve İngiltere arasında alevlenecek hassas bir tartışmaya taşımıştır.

İngiltere olay üzerine ilkin doğal bir refleksle iç güvenlik enstrümanlarını ve savunma birimlerini devreye sokarak soruşturma başlatmış; olay yerinin korunması, delillerin toplanması, askeri yapıdan çok sayıda personel ve ekipmanın bölgeye sevk edilmesi, tanıkların dinlenmesi, kamera kayıtlarının incelenmesi gibi bir dizi soruşturma faaliyetini gerçekleştirmeye başlamıştır. İngiltere bunlardan da önce Başbakan Theresa May vasıtasıyla Rusya'ya çağrıda bulunarak ve kısa bir süre de tanıyarak açıklama talebinde bulunmuştur.

İlk bulgu ve tespitlerin ardından güvenlik birimlerinden (Savunma Bakanı Gavin Williamson, İçişleri Bakanı Amber Rudd, İngiltere Başsavcısı Jeremy Wright, ordu ve istihbarat kurumlarının şefleri) aldığı bilgilerle 12 Mart 2018 günü dönemin İngiltere Başbakanı Theresa May (Başbakanlık Görev Süresi:13 Temmuz 2016-07 Haziran 2019) Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada;"

"Değerlendirmemiz, Rusya'nın ülkeden kaçan bazı kişileri suikastlar için meşru hedefler olarak gördüğü yönündedir. Rusya'nın bu saldırının sorumlusu olması son derece güçlü bir olasılıktır. Eski Rus ajanı Sergey Skripal ile kızının, Rusya tarafından geliştirilen tipte askeri nitelikte, sinir sistemi üstünde etkili bir maddeyle zehirlendiği

anlaşılmaktadır. Rusya'nın devlet destekli yurtdışı cinayetler konusunda sicili kabarıktır ve bazı Rus muhalifleri meşru hedefler olarak görmektedir. Olayın iki makul açıklaması bulunmaktadır: Bu, ya Rus devleti tarafından ülkemize karşı doğrudan yapılan bir eylemdir ya da Rus hükümeti, potansiyel olarak felakete yol açan bu sinir sistemini etkileyen maddenin kontrolünü kaybetmiştir ve başkalarının eline geçmesine izin vermiştir." (NTV 2018).

demıştır.

Theresa May'in yukarıdaki açıklamasının söylem analizini yaptığımızda şunlara erişebiliriz: May, İngiltere-Rusya arasındaki karşılıklı söylemi devlet yetkilileri arasında başlatan ilk üst düzey yetkilidir. Ulusal güvenlik teşkilatlarının değerlendirmelerini içeren brifing alan ve bunu kamuoyuyla paylaşan eski Başbakan'ın söylediklerine göre; Rusya'nın geçmişteki benzer cinayetler hakkında arşiv (sabıka) kayıtları mevcuttur ve sözkonusu kayıtlar bu yeni olayda da haliyle Rusya'nın parmak izini saptamak için yeterlidir. Geçmişteki benzer olaylardan kastedilenin başında tabi ki Aleksandr Litvinenko vakası gelmektedir. May'e göre; zehirlenmeye neden olan sinir ajanıyla Ruslar ya İngiltere'yi, bu ülkenin egemenliğini, dış güvenliğini, vatandaşlarının güvenliğini, prestijini hedef almıştır ya da ikinci bir senaryo olarak; patentine sahip oldukları sinir ajanının üretim, dağıtım vb. kontrolünü kaybetmişlerdir. Olayda kullanılan sinir gazının imalatçısı Ruslar olduğuna göre de bu ancak onlardan kuvvetle şüphelenilmesi halini ortaya çıkarmaktadır.

Theresa May'in açıklamasının son cümlelerine cevap Rusya Dışişleri'ne bağlı Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme ve Kontrolü Dairesi Başkanı Vladimir Yermakov'dan gelmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın Rus elçilerle 21 Mart 2018 günü yaptığı toplantıda konuşan Yermakov; *"Basit bir mantıkla şu iki şey söylenebilir: İngiliz yönetimi ya topraklarındaki bir terör saldırısını önleme becerisine sahip değildir ya da saldırıyı doğrudan ya da dolaylı olarak kendileri düzenlemiştir."* sözlerini sarf etmiştir. Yermakov, ortada İngiltere topraklarında bir Rusya vatandaşına (Yuliya Skripal) saldırının söz konusu olduğunu da vurgulamıştır (Sputnik, 2018).

Bu noktada söylemin analizinden başka bir edim analizi olarak ilaveten denebilir ki; Rusya'nın İngiltere tarafından suçlanması ve suçlu olduğunu iddia etmesi aceleci sayılacak bir tavır olmuştur. Takip eden günlerle birlikte İngiltere iyiden iyiye Rusya'yı olaydan sorumlu tutarak yüklenmeye başlamış ve ilk planda cevaplandırılmasını istediği bazı suçlayıcı tarzda sorular yönelmeyi sürdürmüştür. Doğal olarak bu sorulara Rusya'nın reddeden cevapları karşısında İngiltere tedricen siyasi, diplomatik ve kültürel ilişkileri en alt seviyelere çekecek aksiyonlar sergilemeye başlamış, Rusya'nın da karşılık vermesiyle konu enteresan bir noktaya sürüklenmiştir.

İngiltere, evvela, aldığı bir kararla 23 Rus diplomatın Persona Non Grata/Personae Non Gratae (İstenmeyen kişi/kişiler) ilan ederek Londra'yı terk etmeleri için bir hafta süre vermiştir. Rus diplomatlar ve ailelerinden oluşan yaklaşık 80 kişilik kafile tanınan süreye uyarak 20 Mart 2018'de özel bir uçakla İngiltere'den ayrılmışlardır (Sputnik, 2018; RT, 2018).

Diplomatlar içerisinde Rus gizli servis mensuplarının bulunmasının -Belki de çoğunluğunun- muhtemel olduğu söylenmiştir. İngiltere'nin diplomatları sınır dışı etme aksiyonuna Rusya da müteakabiliyetle (Karşılıklılık) vererek 23 İngiliz diplomatı (Eksik veya fazla değil) sınır dışı etme kararı almıştır. İngiliz diplomatlar da kendilerine tanınan süre içerisinde elçilik bahçesinde toplanan ve elçilikte kalmaya devam edecek olan diğer

elçilik görevlilerinin alkışları arasında Moskova'yı terk etmişlerdir. Kafilenin, İngiltere'ye güvenli ve emniyetli bir şekilde ulaştığı haberini bizzat dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Boris Johnson (Dışişleri Bakanlığı görev süresi:13 Temmuz 2016-9 Temmuz 2018-İstifa) Twitter hesabından bildirmiştir.

İngiltere'yi o tarihlerde endişelendiren bir husus da yaşanmamış değildir: *"Acaba Rusya ihraç ettiği İngiliz diplomatlarının isimlerini ifşa edecek midir?"* II. Dünya Savaşı günlerinden bu yana uygulanan zımnî bir centilmenlik anlaşmasıyla istenmeyen kişi/kişilerin isimleri (Çoğunlukla da diplomatik pasaport taşıyan istihbarat, terörle mücadele gibi hassas çalışmalar yürüten yetkililer) açıklanmamaktadır. Bugüne değin, her iki ülke, *'Kavgada bile söylenmeyecek şeyler vardır'* kuralına uymuş görünmektedirler.

Bunun yanı sıra, o tarihlerde, Avrupa Birliği (AB) kulislerinde Baltık ülkeleri, Fransa, Çekya, Danimarka, İrlanda ve Polonya'nın, Rus diplomatları, ülkelerinden sınırdışı etme kararı alabilecekleri konuşulmuş, ilk hamle Letonya ve Çekya'dan gelmiş, sözkonusu iki ülke Rus diplomatlardan bazılarını sınırdışı etme kararı almıştır. AB üyesi ülkelerin, Salisbury krizinden istifadeyle, ülkelerinde sakıncalı faaliyetler yürüttüğünü düşündükleri Rus yetkilileri topraklarından uzaklaştırma niyetini taşıdıkları bilahare günyüzüne çıkmıştır. Bu arada aynı günlerde Avusturya Başbakanı, münferit bir şekilde, kendilerinin Rus diplomat ihraç etmeyeceklerini açıklamıştır.

İngiltere'nin lobi çalışmaları sadece yukarıda adı geçen ülkeler nezdinde değil doğal müttefiki konumundaki ABD ve Fransa'nın ve ayrıca Almanya'nın devlet ya da hükümet başkanları düzeyinde de etkili olmuştur. Anılan ülkelerin yaptıkları ortak açıklamayla Rusya'yı bir anlamda suçlamaları ve İngiltere'nin yanında blok oluşturmaları İngiltere'nin boş durmayarak bir dizi telefon diplomasisi trafiğine girdiği sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Söylem savaşı esasen her iki taraftan birinin açıklaması ile değil üçüncü bir tarafın açıklamalarıyla açıklanmıştır. Theresa May'in bir telefon ve yüzyüze görüşme trafiğiyle birlikte Fransa Cumhurbaşkanı Macron yanında Almanya Şansölyesi Merkel olduğu halde bir açıklama yapmıştır:

Fransa Devlet Başkanı Macron: *"May'in, üye ülkelerin liderlerine Salisbury saldırısının arkasında büyük ihtimalle Rusya'nın olduğu şeklinde bilgi verdiğini"* kaydetmiş ve şöyle devam etmiştir:

"Tüm üye ülkeler, müttefikleri İngiltere'ye tam desteklerini bildirdiler. Tüm liderler, başka bir açıklaması olamayacağını düşündükleri bu saldırının ardında Rusya'nın sorumluluğunun olduğunu teyit ettiler. Biz bu saldırıyı güvenliğimize karşı ciddi bir tehdit ve Avrupa'nın egemenliğine yönelik bir saldırı olarak görüyoruz" diye konuştu. "Bu saldırıya karşı AB'den ortak bir tepki verilmesi gerektiğini vurgulayan"

Fransa Cumhurbaşkanı Macron, *"Aksi taktirde AB'nin egemen bir birlik olamayacağını"* ifade etmiştir (İnternethaber, 2018).

Theresa May'in, Salisbury'deki olaydan sonra telefon trafiğine girerek veya yüzyüze görüşmeler yoluyla İngiltere lehine lobicilik yaptığını yukarıda belirtmiştik. Macron'un söylemine göre olayın arkasında 'büyük ihtimalle' Rusya vardır. Büyük ihtimalle demek aynı zamanda kesinlik derecesinde değil demektir. Büyük ihtimalle demek yüzde yüz oranına ulaşmamış kesinliktedir. Yüzde bir dahi olsa Rusya'nın çıkabileceği bir açık kapı vardır. Öte yandan, Macron tüm üye ülkeler demmiştir yani bu AB'ye üye 27 ülkenin İngiltere lehine desteğinin var olduğu demektir. Teyit etmek doğrulamak, gerçeklemek

demektir. Ortak bir tepki verilmesinden kasıt Rus diplomatların sınır dışı edilecek olmasıdır.

İngiltere, bu meyanda, o tarihlerde gerçekleşen AB'ye üye Devlet veya Hükümet başkanları zirvesinde de yoğun bir çaba sarfetmiş ve neticesinde AB'nin Moskova Büyükelçisi'nin istişarelerde bulunmak üzere Brüksel'e çağrılması kararı ve AB tarafından lehine bir açıklama yapılması 'başarısını' göstermiştir.

İngiltere'nin AB hamlesine Rusya kayıtsız ve karşılıksız kalmamak için Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ)'ne üye ülkelerin¹ büyükelçilerine Moskova'da verdiği brifing ve ardından yapılan açıklama ile cevap vermiştir. Buna göre; "KGAÖ'ye üye ülkeler Rusya'nın Salisbury olayıyla hiçbir ilgisinin olmadığını ve olamayacağını anlamışlardır." denilmiştir (Parstoday, 2018).

Bir Rusya yanlısı söylem olarak KGAÖ'ye üye ülkeler Salisbury olayıyla ilgili Rusya'nın hiçbir ilgisinin olamayacağı yönünde görüş bildirmişlerdir. Bu ifade Rusya yanlısı oluşturulan cephenin bundaki sonraki süreçte kullanacağı söylemine dair ipucu vermiştir. Buna göre; Rusya ve yanlısı devletler, Salisbury olayında Rusya'nın bir dahli olduğunu hep reddedeceklerdir. Bu ret ve inkar söylemlerden biri Dışişleri Bakanı Lavrov'un; "Rusya'da gerçekleşecek 2018 Futbol Dünya Kupası Organizasyonu'nun sabote edilmek istenmesinden" bahsetmesi olmuştur. Kremlin Danışmanı Dmitry Peskov; "Rusya'nın masumiyetini kanıtlamak için uğraşmayacağını, soğukkanlı kalınmasını, İngiltere'nin kanıt sunmasının ve iddiasını ispat etmesinin daha doğru olacağını" ifade etmiştir. Saldırıya dair tüm izlerin Moskova'yı gösterdiğine dair İngiltere'nin söylemine karşılık olarak Zaharova; "İzlerin Thames Nehri'nde kesildiğini" beyan etmiştir.

Söylemler ilerlerken, İngiltere ve aynı saflardaki diğer ülkelerin açıklamasının Rusya nezdinde hemen karşılık bulduğu görülmüştür. İki ülke arasındaki gerilim bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov Londra ziyaretini (Esasen iade-i ziyaret) iptal etmiştir.

Bir başka restleşme diplomatik sahada yaşanmıştır. İngiltere'nin St.Petersburg'ta konsolosluk bürosu açmasına dair protokol Rusya tarafından iptal edilmiştir. 24 Nisan 1963 tarihli Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi'nin IV. maddesi 'Bir Konsoloslukun Kurulması' halini düzenlemektedir. İlgili fıkralar; "Bir konsolosluk, kabul eden Devletin (Örneğimizde Rusya olmaktadır.) ülkesinde ancak bu Devletin muvafakatiyle (onayıyla) kurulur." denilmekte ilaveten konsoloslukun yeri, sınıfı, görev çevresinin onayını kabul eden Devletin inisiyatifine bırakılmaktadır (GİB, 2019). Rusya'nın St. Petesburg şehrindeki konsolosluk binasının iptali hamlesini buna göre ele aldığı değerlendirilebilir. İki ülke arasındaki ilişkilerin minimize edilmesinin eğitim, kültür ve sportif faaliyetler gibi soft alanlara uzanması ilişkilerin ne denli gerildiğinin göstergesi kabul edilebilir.

Akabinde, eğitim ve kültürel alanda bir hamle daha Rusya'dan gelmiştir. Rusya'daki British Council 17 Mart 2018 tarihinde yayınladığı açıklama ile faaliyetlerinin durdurulduğunun kendilerine söylendiğini duyurmuştur. Bu kapatmalar veya sona erdirmeler çerçevesinde British Council'den yapılan açıklama şöyledir: 'Bugün, Rusya'daki British Council'e operasyonları durdurduğunu söylendi. Bu gelişmeden dolayı derinden hayal

¹ KGAÖ askeri hüviyette bir ittifak olup Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Beyaz Rusya, Tacikistan bu ittifakın üyesidirler.

kırıklığına uğradık. Siyasi ya da diplomatik ilişkiler zorlaştığında, insanlar ve kurumlar arasında devam eden diyalogu sürdürmek için kültürel ilişkilerin ve eğitim fırsatlarının hayati olduğu görüşümüzdür. 100'den fazla ülkede yaptığımız gibi, Rusya ile insanlarla uzun vadeli ilişkiler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine bağlıyız.” denilmiştir (British Council, 2018).

British Council'in beyanatını irdelemek gerekirse; Rusya'daki aktivitelerinin 1959'dan beri devam ettiğini söyleyen sözkonusu kurum, süre açısından Rusya'daki hatırı sayılır varlıklarına dikkat çekmek istemiştir. 100'den fazla ülke söylemiyle global düzeyde bir kuruluş oldukları vurgulanmıştır. 1959 yılından günümüze 58 yıllık bir süredir faaliyetleri bulunan British Council'in bir eğitim ve kültür kuruluşu olduğunun üzerinden geçilmektedir. Dolayısıyla bu kurumun çalışmalarının iki ülke arasındaki diplomatik ve siyasal bir sorunda bir cezalandırma unsuru olarak ortaya konulması doğru bulunmamaktadır. Kurumun kendisinin ve eğitim faaliyetlerinin bu yaşananlarla bir ilgisi de mevcut değildir. British Council'in önceliği ve yaptığı iş esasen öğrenmek isteyenlere İngilizceyi öğretmektir. Bu yaşananlarla British Council'in ne ilgisi olabilir ki?

Diğer taraftan, Rusya, Moskova'da Dışişleri Bakanlığı'nda bir toplantı tertipleyerek ülkesinde görevli diplomatları davet etmiştir. İngiltere'nin Moskova Büyükelçisi'nin katılmadığı toplantıda Rusya yetkilileri olay gününden bugüne İngiltere'nin yönelttiği soruları cevaplandırmış ve İngiltere'nin söylemindeki çelişkili, eksik ve aceleci saydığı taraflara değinerek eleştirilerini yöneltmişlerdir. Rusya sözkonusu toplantıda; *“İngiltere'nin sorduğu soruların cevaplandığını ancak -İngiltere Büyükelçisi'nin bulunmayışına gönderme yaparak- İngiltere'nin cevapları dinlemek istemediğini”* söylemiştir.

Bir başka aksiyon ise Rusya'nın Londra Elçiliği'nden gelmiş, Rusya'ya gidecek İngiltere vatandaşlarına yönelik olarak vize onay sürelerinin uzatıldığı açıklanmıştır. Buna göre; acil hallerde 3 gün diğer hallerde 20 günde vize alınabileceği duyurulmuştur.

Bir diğer yazılı açıklama yine Rusya'nın Londra Elçiliği'nden gelmiştir. Buna göre; 1963 tarihli Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Konvansiyonu ve Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (CWC)'ne atıflar yapılarak; *“Sergei Skripal'in hem İngiltere hem de Rusya vatandaşı olduğu ancak kendisinin durumuyla ilgili bilgi alınmadığı, Rusya vatandaşı olan kızı Yuliya Skripal hakkında çok kısıtlı bilgi alınabildiği”* kaydedilmiştir. Rusya'nın soruşturmaya dair işbirliğine hazır olduğu vurgusu tekrarlanmıştır. Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (OPCW)'den İngiltere'ye gönderilen heyetin objektif kalması hususuna gönderme yapılmıştır.

Rusya'nın Londra Elçiliği'nin açıklaması analiz edildiğinde; elçiliğin teknik olarak konuya yaklaştığı görülmektedir. Elçiliğin bir sözleşmeye, bir vatandaşlık bağına yani tabiiyet hukukuna ve bir heyetin yapacağı teknik bir çalışmaya göndermeler yaparak kesinlik ve Pacta Sund Servanda (Ahde vefa) ilkesine göndermeler yapıldığı anlaşılmaktadır.

Aktarılan süreç içerisinde Rusya'da halk, 18 Mart 2018 tarihinde devlet başkanlığı seçimi için sandıklara gitmiş ve Vladimir Putin yüzde 80'lere yaklaşan büyük bir oy çoğunluğuyla iktidarını 6 yıllığına tazelemiştir.

Konunun bir noktadan sonra iyiden iyiye karşılıklı söylem savaşına dönüştüğü görülmektedir. İngiltere'nin suçlamaları karşısında Rusya, saldırıyı düzenlemek için bir sebeplerinin olmadığı, Rusya'daki kimyasal silahların yok edildiği, bunun da onayının alındığı, olayda kullanılan kimyasalın formülünün açık kaynaklardan bile elde

edilebileceği, soruşturma için işbirliğine açık olunduğu, kanıt sunulması gerektiği, uluslararası anlaşmaların bunu istediği, saldırıdan bir vatandaşının (Sergei Skripal'ın kızı) da zarar gördüğü, ancak bu konuyu araştırırken sordukları soruların cevaplandırılmasında ketum davranıldığı, şeklindeki bir savunma kurgusuyla hareket etmiştir. Rusya kanıt istemeyi söyleminin ana unsuru olarak sürekli kullanacaktır. Rusya durup dururken bir saldırı düzenlemek için nedenlerinin olmadığını söylemektedir. Kaldı ki elindeki tüm kimyasal silahların yok edildiğinin belgelendiğini ve kullanıldığı iddia edilen sinir ajanının konuyla ilgili herhangi bir açık kaynaktan elde edilmesinin zor olmadığını belirtmektedir.

Söylem savaşında İngiltere eski Dışişleri Bakanı Boris Johnson; "Putin'in, tıpkı Hitler'in 1936 Olimpiyat Oyunları'nda yaptığı gibi, Dünya Kupası organizasyonunu ülkesinin imajını iyileştirmek için kullandığını" ifade etmiştir. Zaharova karşı söylem olarak ve de cevaben; "II. Dünya Savaşı'nda Nazilere karşı başarılar kazanmış bir ülkenin Nazilerle kıyaslanamayacağı" söylemiştir. Rusya ilaveten arşivlerinden çıkardığı bir fotoğraf ile de buna karşılık vererek durumu dokümente etmiştir. Fotoğrafta; 1938 yılında Berlin'de Almanya-İngiltere arasında oynanan bir futbol maçı seremonisinde İngiliz Milli Futbol Takımı'nın Nazi selamıyla tribünleri selamladıkları görünmektedir.

Tarihsel göndermeler yapılması olayın vahametini ortaya koymaktadır. Ruslar Stalingrad savunması ile günümüzde de haklı olarak çok övünmekte ve yıldönümü kutlamalarıyla verdikleri önemi göstermektedirler. Zaharova'nın Nazilere karşı başarıyı dile getirmesi aslında 2.Dünya Savaşı yıllarında İngiltere'nin Rusya kadar kayıplar vermediğine ve Nazilere karşı üzerine düşenleri mükellef bir şekilde yapmadığına dair bir gönderme olarak da ele alınabilir.

Olayın başlangıcından buraya değin, İngiltere tarafında görevinden ayrılana kadar ağırlıklı olarak dönemin Başbakanı Theresa May (Görev Süresi: 13 Temmuz 2016-07 Haziran 2019-İstifa) ve dönemin Dışişleri Bakanı Boris Johnson (Görev Süresi:13 Temmuz 2016-9 Temmuz 2018-İstifa) üzerinden, Rusya tarafında ise 6 yıl için seçilmiş Devlet Başkanı Vladimir Putin, kurduğu ekibinden; Kremlin Sözcüsü Dmitri Peskov, Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya Zaharova ve Rus bürokratlar üzerinden söylem savaşının yürütüldüğü gözlenmiştir. (Theresa May ve Boris Johnson'un istifalarının ardından halefleri İngiltere Başbakanı ..... ve Dışişleri Bakanı Jeremy Hunt söylem savaşında bayrağı devralmışlardır.)

Adıgeçen yetkililer basın açıklamaları ya da uzatılan mikrofonlardan gelen sorulara verdikleri cevaplarla ülkelerinin görüşlerini yansıtan ifadeler kullanmışlardır / kullanmaktadırlar.

Senaryolar

Diğer taraftan, İngiltere'de; Scotland Yard Polisi, Polis Teşkilatı, Savunma Bakanlığı Uzmanları, diğer istihbarat, terörle mücadele ve güvenlik teşkilatı yetkilileri devrede olmasına karşın Skripal ve kızının nasıl zehirlendiklerine dair henüz netleşmiş ve kabul edilebilir bir durum ortaya konulamamıştır. Olay gününden kısa klipler, fotoğraflar, HTS kayıtlarından veriler, tanıkların söyledikleri peyder pey servis edilmeye başlanmakla birlikte yetkililer durumun netleşmesinin haftalar hatta aylar sürebileceğini belirtmektedirler. Şahsi aracının vantilatörüne sözkonusu kimyasaldan konulması, kimyasalın hava yoluyla sirküle olması ve teneffüs edilmesiyle mi, yediğinde içtiğinde zehrin bulunmasıyla mı, kimyasalın evine kadar Moskova'dan gelen kızının bavuluyla ve bir kozmetik, giyim eşyası veya bavula ilıştırılan başka bir şeyle gelmiş olmasıyla mı baba-kızın saldırıya maruz kaldıkları hususu henüz esrarını korumaktadır. Sözkonusu

senaryoların her biri uzmanların görüşlerine sunulmakta ve tabii ki doğrulayıcı veya çürütücü ifadeler süregelmektedir. Bir manada, Rusya'nın önüne deliller konularak "Evet ben yaptım." dedirilememiştir.

Rusya ve İngiltere Yanlısı Blokların Söylemleri

Tüm bu gürültünün patirtının ortasında yaşananların emekli diplomatların, emekli istihbaratçıların, gazetecilerin, kimyasal uzmanlarının söylemlerini ve yorumlarını cazip hale getirmiş, Rusya ve İngiltere basınında yorumlar, değerlendirmeler, neredeyse komple teorileri birbiri ardı ardına gelmiştir.

Üst düzey yetkililerin söylemlerine ara vererek anılan kişilerin söylemlerine bakmak gerekirse iki grup söylemle karşılarız. Bunlardan birincisi; Rusya karşıtı bloğun (İngiltere yanlısı blok) söylemleri ve İngiltere yanlısı bloğun (Rusya karşıtı) bloğun söylemleridir.

Rusya karşıtı bloğun söylemleri:

1-Sergei Skripal ve kızı, Rusya (Putinli Kremlin)'nin içerisinde bulunduğu bir organizasyonla zehirlenmişlerdir. Rusya'nın buradaki motivasyonu duygusal bir nitelik taşımaktadır ki bu da; Sergei Skripal'e ihanetinin bedelini ödetmektir: "Seni bulacağım, takip edeceğim ve fırsatını bulunca öldüreceğim..." İngiltere'ye böyle düşündüren en yakın örnek 2007'deki Aleksandr Litvinenko sabıkası olmuştur.

Öte yandan; "Rusya nasılsa İngiltere'de yerleşik muhalifleri rahat bırakmamaktadır.", "Zaten siber saldırılar da düzenlemektedir.", "Avrupa'yı çevreleyen askeri tatbikatlar yapılı duran Rusya'nın kendisi değil midir?.", "Kırım'ı yasadışı ilhak eden Rusya'dan başkası mıdır?" türünde söylem ve değerlendirmeler yapılmıştır.

İngiltere'ye göre Rusya'nın saldırıyı düzenlemiş olması çok yüksek olasılıktır ya da bu değilse Rusya silah envanterinin kontrolünü kaybetmiştir. İngiltere Başbakanı Theresa May; "Rusya'nın bu saldırıyı yapması için motivasyonunun, imkan-kabiliyetinin ve niyetinin var olduğunu" söylemiştir. İngiltere'nin saldırının arkasında 'çok kuvvetle muhtemel Rusya var' şeklindeki ifadesi Rusya tarafında oldukça tepki çekmiştir.

Rusya yanlısı çevrenin söylemleri:

1-Rusya, 2018 devlet başkanlığı seçimleri ve 2018 Futbol Dünya Kupası öncesi zor duruma düşürülmek istenmiştir. İngiltere'nin Dünya Kupası'na gitmeyebileceği bile konuşulmuştur. Spor tarihinde daha önce turnuva, şampiyona veya olimpiyatların boykot edilmesinin örnekleri mevcuttur. Rusya'nın Arjantin Büyükelçisi yaptığı açıklama ile; Futbol Dünya kupasına tüm ülkelerin gönül rahatlığıyla gelmesi çağrısında bulunmuştur. (İngiltere ve Rusya 2018 Futbol Dünya Kupası'nı düzenlemeye aday ülkeler arasında evsahipliği için yapılan elemelerde yarışmışlardı.)

2-Suriye'deki genel durumla prestij kazanan ve güç sergileyen Rusya'nın prestijine zarar verilmek istenmektedir.

3- İngiltere başta olmak üzere Avrupa'daki Rus istihbarat istasyonlarına darbeler vurulması arzulananmaktadır. Nitekim Times Dergisi'ne beyanat veren Boris Johnson; Rus diplomatların sınırdışı edilmeleri kararını; "Rus istihbaratının yıllarca kendine gelememesine sebep olacak bir darbe" olarak yorumlamıştır (BBC, 2018).

4-Tüm olanlar Rusya'nın prestijini zedelemeye ve Rusya'nın uluslararası ortamda artan popülaritesini kırmaya yöneliktir. Planlayan ise İngiltere Dışişleri Bakanı'dır.

5-Saldırıda kullanılan madde İngiltere'nin Salisbury şehrine 8 km. uzaklıkta bulunan Porton Down'dan getirilmiştir.

Rusya'ya göre İngiltere'nin yönelttiği suçlamalar dayanaktan yoksundur. Rusya en temelde sözkonusu maddenin örneklerinin kanıt olarak sunulmasını istemektedir. Bunun yanı sıra birlikte çalışılabileceğini sürekli ifade etmektedir. Rusya, İngiliz gizli servislerinden "MI5 tarafından izlenen, bir başka servis MI6 tarafından kontrol edilmiş/edilen bir casusu öldürme riskini göz göre göre almaya değer mi?" sorusunun düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Rusya'nın buradaki söylemini analize tabi tutmak gerekmektedir: Rusya'nın, ülkesinde yaşamakta olan ve bir dönem kendisi lehine casusluk yapmış kişileri belirli bir süre koruyucu gözlem içerisinde tuttuğu bilinmektedir. Bu kişilerin yaşadığı yer, görüşeceği kişiler, yapacağı açıklamalar hep gizli servis tarafından belirlenmekte ve onaylanmaktadır. Rusya bu noktada İngiltere'nin de aynı hassasiyeti ve düzeni sağladığını düşünüyor gibidir. Ancak Batı'da Rusya'da olduğu gibi bir kontrollü yaşamın sürmesi Batı geleneği, yaşam tarzı ve imkan-fırsatları içerisinde pek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki Skripal zaten böyle bir takibat altında yaşasa idi İngiliz gizli servisi saldırı hazırlıklarını sezebilirdi.

Öte yandan, Rusya'nın, kimyasaldan etkilenen kişiler arasında halen vatandaşı durumundaki Yulia Skripal'in durumunu 1963 Tarihli Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi ile ilişkilendirerek soruşturma zeminine girmek istediği de anlaşılmaktadır. Sözleşmenin V.maddesi 'Konsolosluk Görevleri' başlığını taşımaktadır. V.maddenin I. fıkrası; "Devletler hukukunca kabul edilen sınırlar çerçevesinde gönderen devletin (Burada Rusya) ve bu devletin uyruğu bulunan gerçek ve tüzel kişilerin çıkarlarını kabul eden Devlet (Burada İngiltere)'te korumak" şeklindedir. Rusya bu eksikliği giderebilmek için iç mekanizmasını harekete geçirmiş bir araştırma komitesi vasıtasıyla soruşturma başlatmıştır. Rusya şu ana kadar tüm söylemini yayınladığı bir memorandumla Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla kamuoyuna da sunmuştur.

Rusya soruşturma zeminine girmenin veya konuya bir yerlerden enjekte olmanın hesaplarını Yuliya Skripal'in kuzeni üzerinden de denemektedir.

İlim-Fen-Teknik

İngiltere ve Rusya Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (OPCW)'ne üyeler ve bu çerçevede Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (CWC)'nin imzacı devletleridir. Rusya sözkonusu örgütün ve anlaşmanın öncülerinden olduğunu söylemektedir. Ayrıca, CWC'nin III. maddesine istinaden elindeki kimyasal stokları tasfiye ettiğini, bunun da onaylandığını dile getirmektedir. Rusya CWC'nin IX. maddesinin II. fıkrasının işbirliği önerdiğini ve işbirliği taleplerinin on gün içinde cevaplandırılması gerektiği ısrarla kaydetmiş ancak sonuç alamamıştır.

İngiltere inceleme yapması için merkezi Hollanda'da bulunan OPCW'den bir heyeti ülkesine davet etmiştir. OPCW'den heyetin incelemelerde bulunması, toplananların uluslararası tarafsız laboratuvarlarda incelenmesinin 2-3 hafta alacağı açıklanmıştır. Rusya, heyetin tarafsız kalacağına inandığını söylemiştir. Bu noktada Rusya'nın tereddütleri de yok değildi: "Neyin örneği nasıl alındı? Alınan numunelerin doğru olduğunu kim doğrulayacaktır?" gibi sorular uzayıp gitmektedir.

OPCW'den beklenen haber 12 Nisan 2018'de gelmiştir. Buna göre;OPCW Skripallere yönelik olarak sinir gazı kullanıldığını tespit etmiş ancak sinir gazının adını vermemiştir. (BBC 2018).

5 Temmuz 2018 tarihinde enteresan bir haber geçilmiştir. Buna göre; İngiltere'de polis, ülkenin güneydoğusundaki Wiltshire bölgesinde bir çiftin, dört ay önce eski Rus casus Sergey Skripal ve kızı Yulia Skripal'e suikast girişiminde kullanılan Novichok sinir gazıyla zehirlendiğini açıklamıştır. Adlarının Charlie Rowley ve Dawn Sturgess olduğu düşünülen çift, Cumartesi günü Amesbury kasabasındaki bir evde bilinçlerini kaybetmiş halde bulunduğu kaydedilmiştir. Amesbury kasabasının, eski Rus casus ve kızının zehirlendiği Salisbury kasabasının birkaç kilometre uzağında olduğuna da dikkat çekilmiştir (BBC, 2018).

İki GRU Mensubu (mu?)

İngiltere ve Galler Kraliyet Savcılığı Teşkilatı (The Crown Prosecution Service-CPS)'nin 5 Eylül 2018 tarihinde Skripallerin zehirlenmesi ile ilgili açıklama yaparak faillerin isimlerini Aleksandr Petkov ve Ruslan Boşirov olarak vermesi Salisbury vakasını tekrar ve oldukça hararetlendirmiştir. Buna göre CPS tarafından Sergei Skripal'i öldürmek için komplo kurmak, Sergei Skripal, Yulia Skripal ve Nick Bailey cinayetine teşebbüs, Kimyasal Silah Yasası'na aykırı olarak Novichok'un kullanımı ve bulundurulması, Yulia Skripal ve Nick Bailey'e niyetle ağır bedensel zarar vermek suçlamaları getirilmiştir. CPS, Skripal vakasındaki iki zanlının kimliklerini duyururken, *"Aleksandr Petrov ve Ruslan Boşirov'un iadesi için başvuruda bulunmayacağız. Zira Rusya Anayasası, kendi vatandaşlarının yurtdışına iadesine izin vermiyor"* açıklamasını yapmıştır. *"Ancak Avrupa Birliği'ne giriş yapmaları ihtimaline karşı Avrupa çapında yakalama emri çıkarılmıştır."* denilmiştir (CPS, 2018).

Hemen akabinde Theresa May, Avam Kamarası'nı bu iki kişinin GRU mensubu şahıslar olduğu yönünde bilgilendirmiştir. May *"Bu olayın Rus devletinin üst düzeyinde GRU dışında bir yerde onaylandığı neredeyse kesin görünüyor"* demiştir. Tespit etmek gerekirse; May'in üst düzeyden kastedtiği kişinin Putin olduğu kesindir.

May aynı konuşmasında;

"Eldeki kanıt dosyasından yola çıkarak, hükümet, kimliği açıklanan iki zanlının, GRU olarak da bilinen Rus askeri istihbarat subayları olduğu sonucuna varmıştır. GRU çok iyi kurulmuş bir emir komuta zincirine sahip son derece disiplinli bir teşkilattir. Skripal vakası plansız, programsız, gelişigüzel bir operasyon değildir. Rusya'nın neden olduğu tehdide karşı İngiltere'nin ulusal güvenlik aygıtındaki araçları tüm çaplarıyla tam teşekküllü olarak kullanmaya söz veriyorum. Rus istihbarat servisleriyle baş edebilmek için kolektif çaba göstermek gerekmektedir. GRU'nun eylemleri tüm vatandaşlarımıza ve tüm müttefiklerimize yönelik tehdittir. Salisbury soruşturmasına öğrendiklerimiz ve daha geniş çaplı olarak bu teşkilatla ilgili bildiklerimiz temelinde, artık bilhassa GRU'ya karşı kollektif çabalarımızı artırmalıyız."

demiştir (Sputnik, 2018).

Cevap için, Rusya yanlısı söylemi ile ele alacağımız haber ajansı Sputnik'in 6 Eylül 2018 tarihinde web sayfasında yer bulan; *"İngiltere Maceralar Diyarı: Skripal olayı zanlıları hakkında ne biliyoruz, akıllara takılanlar neler?"* başlığıyla yayınlanan bir inceleme yazısına bakılacaktır. Bu yazı, 5 Eylül 2018 günü İngiltere adli makamlarının açıklamalarının hemen ardından gelmiştir. Yazı vakanın başından bu yana İngiltere'nin neredeyse tüm iddialarına cevap (karşılık) verir türdedir.

Bahsekonu yazıda;

"Eski Rus ajan Sergey Skripal ve kızı Yuliya 4 Mart'ta Salisbury'de zehirlendi. Olayda 'Noviçok' isimli sinir gazı kullanıldığı iddia edilerek, bundan hiçbir kanıt olmadan Moskova sorumlu tutuldu. Çok geçmeden İngiltere ve müttefikleri, bu bahaneyle Rusya'ya karşı yaptırımlar getirip Rus diplomatları sınır dışı etti. Aradan aylar geçmesine rağmen bilgi paylaşımı ve işbirliği konusunda hiçbir olumlu adım atılmadı, ancak suçlamalar devam etti. Son olarak İngiltere Kraliyet Savcılığı Teşkilatı olayın faillerinin isimlerini Aleksandr Petrov ve Ruslan Boşirov olarak açıkladı. İngiltere Başbakanı Theresa May de ellerindeki dosyaların ikilinin GRU'dan, yani Rus askeri subaylar olduğunu gösterdiğini iddia etti. May ayrıca emrin üst düzeyden geldiğini ileri sürdü." (Sputnik, 2018).

denilmektedir.

Yazıya Sergei Skripal'in eski bir ajan olduğu hatırlatılarak başlanılmaktadır. 'Zehirlendi' derken edilgen bir yapı vardır. Fail belirtilmemektedir. Yazının ilk cümlesi Rusya'nın başından beri istediği ancak İngiltere'nin sunamadığı kanıtı/kanıtları talep etmekle devam etmektedir. Sputnik'e göre İngiltere'nin söyledikleri iddiadan öteye gitmemektedir. Rusya değil Moskova yani Rusya'yı yönetenler sorumlu tutuldu denmektedir. İngiltere ve müttefiklerinden kastı AB üyesi ülkelerdir. Başından bu yana işbirliği öneren Rusya bu noktada da bu teklifini dile getirmektedir.

Devamla; *"Arapsaçına, hatta bir polisiye öyküye dönüşen bu olayda senaryoların, komplo teorilerinin ardı arkası kesilmedi. "Nasıl oldu?" sorusu akıllardaki yerini korurken, İngiltere tarafından anlatılanlarda hâlâ bilgi eksiklikleri ve çelişkili yanlar var. Peki, şimdiye kadar olanlara dair neler biliyoruz, neler anlatıldı? Süreç nasıl gelişti?"* şeklinde ifadeler kaydedilmektedir.

İngiltere'nin söylemleri Sputnik tarafından hafife alınarak komplo, senaryo vb. kelimeler ile tanımlanmaktadır. Senaryo; bir olayı başka bir yöne, amaca ulaştırmak için uydurulan yalan demektir. Komplo ise; birine ya da bir kuruluşa karşı topluca alınan, o kimseyi ya da kuruluşu güç duruma sokacak gizli karardır. Başka bir tanımlamayla; topluca ve gizlice yürütülen herhangi bir plan, iş demektir. Sputnik'in değerlendirmesi İngiltere'nin söylediklerinin yalan olduğu, Rusya'ya karşı alınmış bir yıpratma, suçlama, zor duruma düşürme, mahkum ettirme, karalama vb. eyleminin bir parçası olduğu yönündedir. Kamuoyunu tatmin edecek bir şekilde olay aydınlatılmamıştır. Tutarsızlıklar, çelişkiler, doldurulmamış anlar vardır.

Yazı, *"İngiliz basınında olayın nasıl gerçekleştiğine dair 'Küçük insansız hava araçlarıyla havadan ölümcül gaz saçıldı', 'Rus 'suikastçiler' babasını görmek için İngiltere'ye gelen Yuliya Skripal'le birlikte uçağa binip valizine 'Noviçok' (A-234) sinir gazını sürdü' gibi sayısız senaryolar mevcut. Fakat May, tüm bunlara rağmen Rusya'yı olayla ilgili dezenformasyon yaymakla suçluyor."* diye sürmektedir.

Sputnik bu noktada, olayın başından beri ortadan atılanları pratiklendirmiştir. Konuyu ekzajere ederek (Abartarak), uçtaki söylemleri dile getirerek Rusya'nın mağduriyetini sergilemek istediği anlaşılmaktadır. Litvinenko vakasında Rusya sıklıkla dezenformasyon yaymakla suçlanmıştı. Şimdi Sputnik rövanşı aynı hususu bu defa İngiltere aleyhine dile getirerek almak istemektedir.

Yazı şu şekilde devam etmektedir:

“Öte yandan İngiltere polisinin ‘iki Rus suikastçiyeye’ ilişkin raporunun tam da parlamentoda Theresa May’e soruların yöneltileceği oturumdan önce yayınlandığına dikkat çekmek gerek. Nitekim, oturumda muhalifler May’i Brexit konusunda topa tutmayı planlıyordu. Raporla verilen iki ismin de muhtemelen sahte isim olduğu ileri sürüldü. Raporun yayınlanmasından yalnızca bir buçuk saat sonra da May, ikilinin GRU’dan olduğunu söyledi. Bu bağlamda, raporda Avrupa’da rahatlıkla seyahat edip İngiltere’ye daha önce de geldiği belirtilen ‘suikastçilerin’ mesleğinin İngiliz istihbaratı tarafından bu kadar kısa bir sürede nasıl tespit ettiği de merak konusu.”

Sputnik’e göre; Theresa May taktik bir anlayışla İngiltere Parlamentosu’nda Brexit yüzünden köşeye sıkıştırılacağı bir anda gündemi tekrar Skripaller vakasına çekmiştir. Kendisine sunulan raporda Petrov ve Boşirov isimlerinin ve soyisimlerinin sahte olduğunu söylediği halde May nasıl oluyor da birkaç saatlik sürede bahsekonu iki ismin GRU’dan olduğunu söyleyebilmektedir? (Bu noktada Sputnik bir noktayı gözardı etmiş görünmektedir. Bir kişinin bir gizli servis mensubu olup isminin gerçek dışı olmaması anormaldir.)

Yazıdaki ifadelerle devam edersek; *“Basında suikastçi olduğu iddia edilen kişilerin son derece düşük kalitede iki fotoğrafı yayınlandı. Rapora göre, ‘Petrov’ ve ‘Boşirov’ soyadlı bu kişilerden en az 4 Mayıs’tan beri şüpheleniliyordu. Hal böyleyken bu kadar uzun bir zamanda Rusya Dışişleri Bakanlığı’ndan söz konusu kişilerin biyometrik verileri ve fotoğrafları neden alınmadı?”* denilmektedir.

Söz konusu iki fotoğrafın havalanında kimlik kontrolü esnasında alınmış fotoğraflar olması ihtimali yüksektir. Havalimanından çıkış, kütüphane kartı üyeliği, ehliyet vb. türde işlemlerin yapıldığı insan sirkülasyonunun yüksek seyrettiği anların bazı aşamalarında yüksek çözünürlüklü fotoğraflar elde edilmesi bazen çok da önemsenmeyebilmektedir. Buradaki durumda buna benzer olabilir. İngilizler Rusların dikkatini çekmemek için veya soruşturmanın gizliliğini bozmamak için fotoğraflarla ilgili bilgi talep etmemiş olabilirler.

“Yuliya Skripal’le birlikte Londra’ya uçtuğu iddia edilen ‘suikastçilerin’ İngiltere’ye gidiş süreleri ve ortaya atılan teorilerle ilgili de uyumsuzluklar var. İkili aktarmasız uçuşla Moskova’dan Gatwick Havalimanı’na 2 Mart’ta iniş yaptı. Yuliya Skripal ise bundan tam 24 saat sonra Heathrow Havalimanı’na indi.”

Sputnik bu noktada haklı görünmektedir. Erkenden ortaya atılan bu iddia uçuş saatleri ve varışlarla çürümüş görünmektedir.

Diğer yandan ‘suikastçilerin’ herkesin kullandığı bir uçakla, toplu taşıma ile seyahat ettiği belirtiliyor. Buna göre, Rus istihbarat dairesinin ajanlarına özel olarak seyahat etmelerini sağlamak için araç tahsis etmeye yetecek parası olmasa gerek (!) Ayrıca iddiaya göre, ikili 3 yıldızlı bir otelde kalıp hiçbir özel korunak olmadan zehirli maddeyi saçtı ve madde mucizevi şekilde onları hiç etkilemedi. Nedendir bilinmez, madde odaya onlardan sonra giren otel görevlileri ve diğer müşterileri de etkilemiyor.

Bu paragrafta eğer bu iki kişi özel bir görevle görevlendirilmiş olsalardı daha özel bir şekilde İngiltere’ye ulaştırılmaz mıydı? sorusu düşündürölmek istenmiştir. Ayrıca yine 3

yıldızlı otel vurgusu ile istenilmesi halinde daha konforlu bir konaklama imkanı sağlanabileceğine gönderme yapılmaktadır. Oysa ki istihbarat görevlileri dikkat çekmemek için şatafatlı yolları tercih etmemiş olabilirler (Wallace vd. 2010: 174). Bu hususlar atlanmış olabilir.

Yazının ilerleyen satırlarında olayı detaylarına iyiden iyiye girilmektedir:

“Skripallerin zehirlendiği gün, yani 4 Mart'ta 'katiller' 11.48 treniyle Londra'dan Salisbury'e hareket eden trene bindi. Kamera görüntülerine bakılacak olursa, ikili, trene bindikten 10 dakika sonra Skripallerin istasyonun kuzey batısındaki ve yürüyerek 25 dakikada ulaşılabilen evlerinin yönüne doğru hareket etti. Bu sırada da Skripaller, araçlarındaki GPS'i dahi kapattıkları ve gizemli yolculuklarından evlerine dönmüş olabilirler. Olayla ilgili soruşturma nedense hâlâ şimdiye kadar Skripallerin Porton Down'a mı yoksa 4 ay sonra Don Sturgess ve Charlie Rowley çiftinin zehirlendiği Amesbury'e mi gittiğini açığa çıkarmadı. Polis raporunda 'Petrov' ve 'Boşirov'un 11:58-13:05 saatleri arasında neler yaptığı açıklanıyor ve ikilinin bu süreç içinde Skripallerin evinin kapı koluna zehirli maddeyi sürdüğü belirtiliyor. May'e göre, Rusya ikiliyi bu işlemi gerçekleştirmek için 2000'li yılların başından beri hazırlıyordu.İngiliz polisinin kamera görüntülerinde 'suikastçilerin' gülümseyerek tren istasyonuna doğru gittiği Avon Nehri'ni geçtiği görülüyor. Skripallerin hastaneye kaldırılmadan önce gittikleri şehir merkezindeki pizzacı da arkalarında kalıyor. Polis Skripallerin kapısına zehirli maddeyi sürdükten sonra ikilinin şehir merkezine nasıl geldiğini açıklamıyor.”

Burada suçlamalardaki saat ve mekan uyumsuzluğuna değinilmektedir.

“Olayla ilgili akıllara takılan onca soru varken, soruşturma tüm bunları yanıtsız bırakıyor. Önümüzdeki günlerde de İngiltere'nin yeni iddiaları doğrultusunda muhtemelen Rusya'ya karşı yeni yaptırımlar getirilecek. Nitekim yakın zamanda cinsel taciz suçlamaları yüzünden Liberal Parti'den atılan İngiliz milletvekili John Woodcock, Londra'nın NATO'nun müttefiklerinden birine saldırılması halinde ortak askeri eylem gerçekleştirilmesi öngörülen maddesini hatırlattı. Tüm bu suçlamaları reddeden Moskova ise soruşturmada işbirliği teklifi yöneltiyor, fakat Londra şimdiye kadar işbirliğine yanaşmadı.”

Moskova şu ana değin işbirliği, birlikte soruşturma vb.'ni teklif ederken Londra savaş tamtamları çalmaya başladığı belirtilmektedir (Sputnik, 2018).

İki ay sonra Kasım 2018'de, İngiltere, yeni Dışişleri Bakanı Jeremy Hunt vasıtasıyla, Londra'da Policy Exchange isimli düşünce kuruluşunun etkinliğinde, Londra'nın Moskova'yı 'kurallara dayalı uluslararası sisteme' döndürmek istediğini, fakat Rusya'nın, tutumunu değiştirmemesi halinde 'çok ağır bedel ödeyeceğini' söyledi. Policy Exchange'in düzenlediği 'Brexit sonrası İngiltere'nin dünyadaki rolü' isimli panelde konuşan Hunt, "Yakın bir zamana kadar Rusya'nın uluslararası hukuk sisteminin bir parçası olmak istediğini düşünüyordum, eskiden SSCB ile olan ilişkilerimize nazaran Rusya ile tamamen yeni ilişkiler kurma olanağı bulmamız bizi çok memnun etmişti, ancak daha sonra, 2008'de

Gürcistan, 2014'teyse Kırım işgal edildi, siber saldırılar oldu, Salisbury'de kimyasal silahlı saldırı yapıldı" ifadelerini kullandı (Sputnik, 2018).

Hunt'ın '*Rusya'nın çok ağır bedel ödeyeceğini*' söylediği cümlesinde uyarı ve tehdit sezilenmektedir. Ancak İngiltere'nin söylem ve eylem arasında dolduramadığı her boşluk İngiltere'nin söylemini esasen zayıflatmaktadır. Diğer taraftan, Rusya'nın uluslararası hukuk sisteminin bir parçası olduğunu düşünmek istemek ya da bunda yanıldığı ifade etmek aslında Rusya'nın uluslararası hukuk düzeninde yer almıyor anlamına gelmektedir. 'Yeni ilişkiler' ile kastedilen ise Rusya'daki İngiliz yatırımları ile Londra'daki Rus yatırımlarıdır. Bundan dolayı İngiltere günümüzde iki şekilde mutludur. İngiliz petrol şirketleri Rusya'da iş yapmakta para kazanmaktadır. Rus oligarklar İngiltere'nin yasal düzenlemeleri çerçevesinde servetlerini Londra'daki başta gayrimenkuller olmak üzere çeşitli yatırımlara taşımaktadırlar. Eşleri konforlu bir yaşam sürmektedir. Çocuklarını iyi eğitim görmeleri için buralarda okutmaktadırlar. Hatta Londongrad (Bu kelimenin bileşenleri; Londra ve Rusça'da şehir anlamına gelen gorad kelimesinden müteşekkildir.) ibaresi kullanılmaktadır. Fakat İngiltere Rusya'nın hegemonik her hamlesinden derin rahatsızlık duymaktadır. İngiltere kapitalizme geçiş aşamasındaki ülkelere parasal krediler temin etmektedir. Oysa ki biraz Rusya periferinden ayrılık yolundaki Gürcistan, Ukrayna gibi ülkelere müdahaleler İngiltere ve İngiliz sermayedarlığı için can sıkıcıdır.

Nitekim Theresa May 17 Mart 2018 tarihli bir beyanatında; *"Bugün Rus halkıyla herhangi bir ihtilafımızın olmadığını yineliyorum. Bu ülke birçok Rus için evleri oldu ve yasalarımıza uyan, toplumumuzun gelişimine katkıda bulunan herkesi ağırlamaktan memnun olacağız. Fakat Rus yönetiminden İngiliz vatandaşlarına ve topraklarımızdaki diğer kişilere gelen tehdide asla tahammülümü olmayacak"* demiştir (Sputnik, 2018).

Hunt'un ifadesinde Rusya-İngiltere ilişkilerinin tarihine göndermeler de vardır. Stalin döneminden beri kötü seyreden SSCB-Batı ilişkileri Doğu Bloku'nun yıkılışıyla acaba uluslararası sisteme istenen şekilde uysalca dahil olabilecek miydi? Putin'in icraatlarını bunun olmayacağını göstermiştir. Hunt Rusya'nın Putin vasıtasıyla uluslararası düzenin aktörlerinin işin içinde olduğu karşı koyuşlarını eleştirmektedir.

Rusya-İngiltere İlişkilerinde Etmenler

Rusya ve İngiltere devletlerinin ilişkilerine etki eden faktörleri bu noktada belirtmenin bu çalışmanın bütünselliğine katkı sunacağı değerlendirilmektedir. Bunlardan birincisi iki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerdir.

Bir Temel Etmen; İngiltere-Rusya Ekonomik İlişkileri

Rusya'dan (Rus elitlerinden) İngiltere'ye sermaye akışı mevcuttur. Rus elitler gayrimenkul alımı, hizmetler sektöründeki (Muhasebe, kamu ilişkileri, hukuk, bankacılık) alımlarıyla İngiltere'de para harcamaktadırlar. İngiliz menşeli British Petroleum (BP) ve Shell, Rusya'daki enerji sektörüne milyarlarca poundluk yatırımları mevcuttur. Rus elitlerinin eşleri ve çocukları sağlanan konforlu ve seçkin bir ortamda yaşantılarını sürdürmekte, çocukları yüksek düzeyli okullarda eğitimlerine devam etmektedirler. İngiltere'ye seyahat eden Ruslar vize ödemektedirler. İngiltere'nin 2017 yılında Rusya'ya yaptığı ihracat 6 milyar pound civarındadır. Örneğin; Birleşik Krallık'ın Salisbury olayına dair yanıtının May tarafından açıklanmasından bir gün sonra Rus Gazprom Londra'da 750 milyon Euro'luk bir Euro tahvilini piyasaya arz etmiştir. Tahviller büyük bir hararetle talep görmüştür. Ertesi gün Rus yetkililer 4 milyar dolar değerinde bir Euro devlet tahvilini piyasaya sürmüşlerdir. Bu tahvillerin yarısı Birleşik Krallık yatırımcıları tarafından satın alınmıştır (Allan 2018: 20-21).

İngiltere bu bağlamda bir dilemma yaşamaktadır: Bir tarafta Rusya ile ekonomik ilişkilerin ve bağların iyiliği, umut vadeden geleceği, diğer tarafta siyasal-diplomatik ilişkilerde zaman zaman beliren krizler ve karşılık verme mecburiyeti. İngiltere mevcut yasalarını (Yabancı sermaye akışının denetlenmesi, vize koşullarını düzenlemeleri vd.) işletip sıkılaştırma konusunda caydırıcı olamamakla eleştirilmektedir. İhracat ve yatırımlarının arttırılması, piyasaların dışarıya açılması, kaynaklara erişimin sağlanması ve sürdürülebilir küresel gelişim temel hedefleri ve Rusya'nın bu sayılanların gerçekleştirilmesi için müsaitliği İngiltere'nin söylemi ile edimi arasındaki uçurumu kapatamamaktadır. Böylelikle İngiltere caydırıcı bir tavır sergileyememekte ve vatandaşlarına karşı ölümcül eylemlerle karşı karşıya kalmaktadır (Allan 2019: 24-25).

Bir Psikolojik Etmen; Russophobia

Russophobia İngiltere'nin Rusya'ya dair hissettiklerini anlamakta önemli bir kavramdır. Russophobia; Rusya hakkında olumsuz duygular, hoşnutsuzluklar, korku, nefret, küçümseme ve/veya önyargılar içeren duygu, düşünce, hassaslık durumlarıdır. Russophobia'nın oluşmasında; Rusya'nın sunduğu Bolşevik ve sonrasında Sosyalist model ile kapitalizmin karşısına dikilmesinin, Rusların kuvvetli donanmalar bulundurabilmesiyle global manada güç dengesinin bir tarafı olabilmesinin, güçlü enerji rezervlerine sahip olmasının, büyük yüzölçümünün etkileri vardır. Savunma sanayinde kaydettiği gelişmelerin günümüzde tanıtımlarını yapması başkaca önemli bir etkidir.

İstihbarat dünyasında bu fobinin temelini ise onyıllar öncesine dayanan Cambridge Beşlisi operasyonu teşkil etmektedir. Kim Philby ve arkadaşlarından oluşan şebeke dönemin Rus gizli servisince büyük bir sabırla ve zaman harcanarak devşirilmişti. Rusya, bu çalışma vasıtasıyla İngiliz Dış İstihbarat Servisi, Dışişleri Bakanlığı ve İngiliz bürokrasisi gibi hassas stratejik kurumlardan yıllarca önemli bilgiler ve haberler alabilmişti (Temur, 2014).

İngilizlerin sergiledikleri tepkide; bilinçaltılarında Russophobia'nın etkilerinin olup olmadığı hususu değerlendirilebilir mi? sorusu bu noktada düşünülebilir.

Bir Kriminal Etmen; Rusya'nın Ajan Ölümleriyle İlgili Arşiv (Sabıka) Kaydı

Rusya, İsrail, Çin gibi ülkeler ihanetleri cezalandırma konusunda hassasiyet taşıyan devletlerdir. ABD'de hassas olmakla birlikte ölümlerle sonuçlanacak denli aksiyonlar almamaktadır. Rusya'nın kendisine ihanet ettiğini tespit ettiği eski servis mensuplarını, ajanları yıllar sonra dahi olsa öldürttüğüne dair bir kanaat vardır. Böyle düşünülmesinin nedeni; eskiden bir Rus gizli servis mensubu iken Batılı ülkelere çalışmış kişilerin zehirlenerek ölmesidir. Aleksandr Litvinenko bunun bir örneğidir. Öte yandan soğuk savaş yıllarında Batı için çalışmış ajanların Rusya tarafından ölümlerle cezalandırılmaları da bu kanaatin oluşmasında etkilidir. Rusya'nın etrafında dönüp duran bu tür iddialar, tespitler ve durumlar Rusya'yı olağan şüpheli durumuna getirmiştir.

Söylemcilerin Söylem Tarzlarının Değerlendirilmesi

Söylemleri tarz açısından da özetlemek gerekirse aşağıdaki tespitlere ulaşılmaktadır:

İngiltere tarafında eski başbakan Theresa May'in söylemlerinde; Rusya'yı suçlayıcı, Rusya aleyhine iddiacı, Rusya'yı uluslararası topluma şikayet edici, belki biraz aceleci bir söylem kullandığı görülmüştür. May'in hedefinde açık seçik Putin bulunmakta idi.

Rusya tarafında Kremlin Sözcüsü Zaharova'nın söylemleri; İngiltere'yi yalanlayıcı, alegorik, alaycı, İngilizleri ve anlayışlarını hicvedici, masalsı unsurlar içeren tarzda

gelişmiştir. Örneğin 17 Mart 2018 tarihinde Rossiya 24 TV kanalına mülakat veren Zaharova Londra'nın sözkonusu zehirli gaz için neden 'Noviçok' kelimesini kullandığını açıklarken; *"Tüm dünya 'Noviçok' sözcüğünü öğrendi. Bu sözcük dünya genelinde Rus kökleri olan bir sözcük olarak algılanıyor. İngiltere Başbakanı bu maddenin formülüne sahip değil, Başbakan anında Rusya'yı, Ruslara ait bir şeyi, dikkatleri anında ülkemize çekmesi gereken bir adı kullanıyor ve bu ad beklemeksizin medyada dolaşmaya başlıyor"* demiştir (Sputnik, 2018).

A-234 adlı sinir gazının 'Noviçok' olarak anılmasının kasıtlı olduğu yönünde Rusya'nın Londra Büyükelçisi Aleksandr Yakovenko da 22 Mart 2018 tarihli bir söyleminde; *"Londra'nın kullanıldığını iddia ettiği sinir gazının ismini farklı zikrettiğini, İngiltere Dışişleri Bakanı Boris Johnson'ın A-234 dediğini, ancak İngiltere Başbakanı Theresa May konuşurken de 'Noviçok' ismini kullanarak, Rusya ile ilgili yapay bir bağlantı kurulmaya çalışıldığını"* ifade etmiştir (Sputnik, 2018).

Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya Zaharova'nın söylem tarzına ilişkin başkaca bir örnek ise; iki şüpheli şahıs (Petrov ve Boşirov) olayıyla ilgili olarak kullandığı ifadelerdir: *"İngiltere, Petrov ve Boşirov hakkında bilgi vermeyi reddediyor, buna parmak izleri de dahil. Ayrıca yayınlanan fotoğraflar aynı fonda, aynı uzaklıkta çekilmiş. Görünüşe göre, GRU personeli senkron yürümeyi öğrenmiş. Trollüğün kralını yapıyorlar."* (Sputnik, 2018).

Zaharova'nın son açıklaması Salisbury Olayı'nın yıldönümünde olmuştur. 03 Mart 2019 günü Zaharova; İngiliz vekiller Bob Seely ve Ian Austin'in İngiltere Dışişleri Bakanı Jeremy Hunt'a bir mektup göndererek Rusya'nın Londra Büyükelçisi Aleksandr Yakovenko'nun KGB ve askeri istihbarat servisi Rusya Ana İstihbarat Dairesi'yle (GRU) bağlantısını araştırmasını talep etmelerini değerlendirmiş şöyle konuşmuştur: *"İngiliz basınının Skripal vakasının yıldönümünü aleni yalanlarla kutlamaktadır. Salisbury'nin yıldönümü, İngiliz bulvar gazetelerinde hakkıyla kutlandı ve her zaman olduğu gibi ilgi yapıldı. En önemli Sovyet-Rus casus bulundu ve bu Londra büyükelçimiz Aleksandr Yakovenko oldu"*. Görüleceği üzere Zaharova kendince tepeden bakan ve üstten bakan tavrını sürdürmüştür.

Kremlin'in Danışmanı Dimitri Peskov söylemlerinde; kanıt isteyici ve reddedici tarz hakimdir. Peskov 20 Mart 2018 günü yaptığı bir açıklamada; *"Moskova'nın eski Rus ajan Sergey Skripal ve kızının zehirlenmesiyle ilgili suçlamalar konusunda masumiyetini kanıtlanmasının değil, Londra'nın yönelttiği suçlamaları kanıtlanması gerektiğini, mantıklı davranılması ve öncelikle İngiltere'den suçlamalarıyla ilgili kanıt beklenilmesi gerektiğini"* söylemiştir. Peskov'un kanıt isteyen söylemi süreç boyunca sürecektir.

Dışişleri Bakanı Lavrov'un söylemi; misilleme ve bürokratik ilerlemiştir. Lavrov'un bireysel beyanlar vermek yerine söyleminde Dışişleri Bakanlığı kanalını vekil tayin ettiği değerlendirilmektedir.

Rusya'nın Londra Büyükelçisi Aleksandr Yakovenko sürecin henüz başında iken 18 Mart 2018 tarihinde bir beyanıyla elçiliğin yaklaşımına ve yapacaklarına dair ipucu vermiştir: *"Tarafımıza ultimatoma niteliğinde suçlamalar yöneltildi. Bu tür şeyleri affetmeyiz. Çok aktif bir çalışma yapacağız, elbette hukuk çerçevesinde"* ifadelerini kullanmıştır. Rus diplomat, Rusya'ya sürekli olarak suçlamalar yönelten Londra'nın Skripal davasıyla ilgili hala herhangi bir kanıt sunmadığını da sözlerine eklemiştir. Yakovenko bir bürokrat-diplomat olarak kendisine hukukun müsaade ettiği ölçüde hareket edeceklerini söylemektedir. İngiltere'nin ifadelerini içselleştirerek ultimatoma olarak algılaması yaptığı

diplomatlık işinin bir sonucudur. Yakovenko açıklamasıyla; bir dosya, bir sunum veya karşı argümanlar hazırlayacakları yönünde de sinyal vermiştir (Sputnik, 2018).

Devlet Başkanı Vladimir Putin, Sergei Skripal ile ilgili biraz daha sert bir söylemle; Sergei Skripal'ın hain ve şerefsiz olduğunu söyleyecek kadar öfkeli.

Sıralananlar politika yapıcı ve karar vericilerdir. Her türlü söylem içerisine girebilmeleri olağan görünmektedir. Öte yandan, Rus yetkililer ortak soruşturma ve işbirliği önerileri hep sonuçsuz kalmıştır. İngiltere'nin suçlayıcı ve iddialı ataklarının Ruslar tarafından savunulduğu ve savurulduğu görülmektedir. Önemli bir yönetsel değişikliği kaydetmekte fayda vardır: 2019 yaz dönemi itibariyle süreci yaşayan İngiltere tarafında Başbakan (Theresa May) ve Dışişleri Bakanı (Boris Johnson) görevde değildir. Rusya tarafında ise tüm aktörlerin görevlerinin başında buldukları görülmektedir. Sadece Boris Johnson'un Theresa May'in istifasının ardından Başbakanlık için adının geçtiği söylenmektedir.

Sonuç

MI6 için çalışmış eski GRU subayının alışveriş merkezindeki bir bankta bilinçsiz halde bulunması ve ardından ortaya çıkanlar, ekonomik ilişkiler istisna olmak üzere, Mart 2018'den itibaren İngiltere-Rusya arasındaki siyasal, diplomatik, kültürel ve sportif ilişkileri oldukça olumsuz biçimde etkilemiştir. Olayın ertesinde yapılması gereken - Doğrudan veya dolaylı suçlamalar yerine- bir dizi soruşturma, teknik ve fenni incelemeler yaptırmak, uluslararası tarafsız inceleme kurumlarını ve uzmanlarını ülkeye davet etmek, işbirliği tekliflerine olumlu cevaplar vermek olmalıydı. Kaldı ki kamera görüntülerinin incelenmesi ve yorumlanması, tanıklarla konuşulması gibi birçok adımlardan oluşan tahkikat süreçlerinin olaydan günler, aylar sonra bile devam edebildiği görülebilmektedir.

Öte yandan, medya üzerinden konuşularak devletler arasındaki ilişkilerin yürütülemeyeceğini en sade politikacıların veya bürokratların bilmesi gerekmektedir. Yapılan erken değerlendirmelerden sonra gerçeklerin ortaya çıkmasıyla iddia eden tarafın zor durumda kaldığına sıklıkla rastlanılmaktadır. Her ne olursa olsun diyalog kanalları açık tutulmalıdır. İngiltere iddialarında ve söyleminde haklı da çıkabilir. Ancak bozulmuş uluslararası ilişkileri toparlamak zaman almaktadır. Bu esnada zarar gören ise çoğunlukla ülkelerin insanları olmaktadır. Örneğin; British Council'in faaliyetlerinin durdurulmasıyla dil öğrenenlerin eğitimleri kesintiye uğramıştır. Konsolosluk binasının iptaliyle ticaret, seyahat, turizm amaçlı vize temin etme uğraşında olanlar zorlanacaktır. Gerilimle girilen Dünya Kupası organizasyonunda İngiliz ve Rus taraftarlar arasında sokaklarda kavgalar ve elektriklenmeler yaşanmıştır. Diplomatların sınırdışı edilmesiyle diplomatik hafıza silinmiş olacak, yeni gelen diplomatlar yeni köprüler, yeni bağlar kurmakla zaman kaybedecektir.

Bu çalışmada İngiltere-Rusya devletleri arasındaki ilişkilerin ekonomik ilişkiler hariç diğer türdeki ilişkiler (Siyasal, sosyal, diplomatik, kültürel, sportif vd.) bakımından olumsuz yönlerde etkilendiği ancak bunun da retorik bazda gerçekleştiği, sözkonusu ülkelerin isterlerse söylemleriyle ilişkilerde tekrar pozitif bir alana kayabilecekları sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan, İngiliz kriminologlarının bu olayın sofistike kurgusunu deşifre etmeye biraz daha zaman harcayacakları muhtemel görünmektedir.

KAYNAKÇA

- ALLAN, Duncan (2018.12). "Salisbury Saldırısı Sonrası Birleşik Krallık'ın Rusya'ya Yönelik Politikası-I". *Turquie Diplomatique*: 20-21.
- ALLAN, Duncan (2019.01). "Salisbury Saldırısı Sonrası Birleşik Krallık'ın Rusya'ya Yönelik Politikası-II". *Turquie Diplomatique*: 24-25.
- TEMUR, Ferit (2014). *20. Asrın Casusluk Şebekesi Cambridge Beşlisi*. Ankara: Hitabevi Yayınları.
- WALLACE, Robert - H. Keith MELTON (2010). *CIA Kendini Anlatıyor Casusluk*. (çev. Algan Sezgintüredi). İstanbul: NTV Yayınları.

İnternet Kaynakları

- BBC (2010). "Soğuk Savaş'tan Bu Yana En Büyük Casus Takası". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/07/100709_spies_exchanged
- NTV (2018). "Theresa May Eski Rus Casusun Zehirlenmesinde Rusya'yı İşaret Etti". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).
<https://www.ntv.com.tr/dunya/theresa-may-eski-rus-casusun-zehirlenmesinde-rusyayi-isaret-etti,ozZEkrBKJke45s5KdJ0SYg>
- Sputnik (2018). "Rus Dışişleri: İngiltere ya Kendisini Koruyamadı ya da Skripal Olayının Arkasında Kendisi Var". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).
<https://tr.sputniknews.com/rusya/201803211032727532-rus-disisleri-ingiltere-kendisini-koruyamadi-skripal/>
- Sputnik (2018). "Londra'nın Sınır Dışı Edeceği 23 Rus Diplomat Büyükelçilik Binasından Ayrıldı". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).
<https://tr.sputniknews.com/avrupa/201803201032708839-londra-sinir-disi-edecegi-23rus-diplomat-buyukelcilik-binasindan-ayrildi/>
- RT (2018). "Expelled Russian Diplomats Leave Embassy in London". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).
<https://www.rt.com/news/421799-expelled-diplomats-leave-embassy/>
- Internethaber (2018). "Gerilimde Yeni Perde: Avrupa Birliği de Harekete Geçiyor!". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).
<https://www.internethaber.com/gerilimde-yeni-perde-avrupa-birligi-de-harekete-geciyor-1857591h.htm>
- Parstoday (2018). "Rusya Dışişleri: Batı'nın 'Novichok' Olarak Kodladığı Sinir Gazı Hiçbir Zaman Rusya'da Üretilmedi". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).
http://parstoday.com/tr/news/world-i103400-rusya_d%C4%B1%C5%9Fi%C5%9Fleri_bat%C4%B1'n%C4%B1n_'novichok'_olarak_kodlad%C4%B1%C4%9F%C4%B1_sinir_gaz%C4%B1_hi%C3%A7bir_zaman_rusya'da_%C3%BCretilmedi
- GİB (2019). "Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi". *Resmi Gazete Tarih: 27 Eylül 1975 Resmi Gazete Sayı: 15369 Karar Sayısı: 7/10222*. (Erişim Tarihi:

06.06.2019).

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/CifteVergilendirme/Konsolosluk_viyana_anlasma.htm

British Council (2018). "Statement from the British Council on Russia". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

<https://www.britishcouncil.org/contact/press/statement-british-council-russia>

BBC (2018). "NATO, 7 Rus Diplomatın Akreditasyonunu İptal Etti". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43557078>

BBC (2018). "OPCW Skripallere Sinir Gazı Saldırısını Doğruladı, Gazı Açıklamadı". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43740406>

BBC (2018). "İngiltere'de Bir Çift, Eski Casus Skripal'e Saldırıda Kullanılan Sinir Gazıyla Zehirlendi". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44720218>

CPS (2018). "CPS Statement-Salisbury". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

<https://www.cps.gov.uk/cps/news/cps-statement-salisbury>

Sputnik (2018). "İngiltere Başbakanı, Skripal Vakası Zanlılarının Rus İstihbarat Subayı Olduğunu İddia Etti". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

<https://tr.sputniknews.com/avrupa/201809051035059933-may-skripal-iki-zanli-rus-istihbarat-subayi-iddiasi/>

Sputnik (2018). "İngiltere Maceralar Diyarı: Skripal Olayı Zanlıları Hakkında Ne Biliyoruz, Akıllara Takılanlar Neler?". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

<https://tr.sputniknews.com/analiz/201809061035077314-skripal-rusya-ingiltere-may-gru-sputnik-petrov-borisov/>

Sputnik (2018). "İngiltere Dışişleri Bakanı Hunt: Rusya 'Ağır Bedel Ödeyecek". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

<https://tr.sputniknews.com/avrupa/201811011035954151-ingiltere-disisleri-bakani-jeremy-hunt-rusya-agir-bedel/>

Sputnik (2018). "İngiltere: Rusya'ya karşı atılacak adımları en kısa zamanda belirleyeceğiz". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

<https://tr.sputniknews.com/avrupa/201803171032677636-ingiltere-rusya-karsi-atilacak-adimlari-en-kisa-zamanda-belirleyecegiz/>

Sputnik (2018). "Zaharova: Londra 'Noviçok' Adını Özellikle Kullandı". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

<https://tr.sputniknews.com/rusya/201803171032678240-zaharova-londra-novicok-adini-ozellikle-kullandi/>

Sputnik (2018). "Rus Büyükelçi: Skripal Davasını Çözmek İçin Dedektif Hercule Poirot'un Bilgeliği Gerekli". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

<https://tr.sputniknews.com/rusya/201803221032748527-rus-buyukelci-skripal-davasini-cozmek-icin-dedektif-hercule-poirot-bilgeligi-gerekli/>

Sputnik (2018). "Rusya'nın Londra Büyükelçisi: Bu Tür Şeyleri Affetmeyiz". (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

<https://tr.sputniknews.com/rusya/201803181032679447-rusyanin-londra-buyukelcisi-bu-tur-seyleri-affetmeyiz/>

SELAHADDİN EYYUBÎ'NİN İSLAM BİRLİĞİNİ KURMA ÇABALARI

Fatma İNCE*

ÖZET

Selahaddin Eyyubî, İslam âleminin yetiştirdiği en büyük devlet adamlarından birisidir. Selahaddin Eyyubî etkin bir şekilde ilk kez Mısır seferlerinde karşımıza çıkmaktadır. Nureddin Zengi tarafından Mısır'a sefere gönderilen Şirkuh'un yanında yeğeni Selahaddin Eyyubî de bulunmaktaydı. Mısır, Şirkuh tarafından ele geçirildi ve buranın idaresi de Nureddin tarafından Şirkuh'a verildi. Ancak Şirkuh kısa bir müddet sonra hayatını kaybedince bu bölgenin yönetimini de yeğeni Selahaddin Eyyubî üstlendi. Selahaddin Eyyubî, başlangıçta Zengiler'e bağlı bir şekilde Mısır'daki varlığını devam ettirdi. Ancak Nureddin'in ölümünden sonra bağımsızlığını kazandı. Selahaddin Eyyubî'nin en büyük hedefi Haçlılar'a karşı başarılı bir şekilde mücadele edebilmektir. Ancak onun bu konuda önündeki en büyük engeli Müslüman devlet adamlarıydı. Özellikle Halep-Musul bölgesinde Bazı Müslüman devlet adamları Selahaddin'e karşı Haçlılar'la işbirliği içerisine girmişti. Bundan dolayı Selahaddin'in Haçlılar'a karşı etkin bir şekilde mücadele edebilmesi için öncelikle Nureddin'in ölümünden sonra bozulan İslam birliğini yeniden gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu çalışmada Selahaddin Eyyubî'nin Haçlılar'la mücadelesi sırasında İslam birliğini kurma çabaları ve karşılaştığı zorluklar izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nureddin Mahmud b. Zengi, Eyyubi, Mısır, Selahaddin Eyyubi.

SELAHADDİN EYYUBİ'S EFFORTS TO ESTABLISH ISLAMIC UNITY

ABSTRACT

Selahaddin Eyyubi is one of the greatest statesmen of the Islamic world. Selahaddin Eyyubi is the first time that Eyyubi is active in Egypt. Nureddin Zengi sent to Egypt by the expedition next to his nephew Salahuddin Eyyubi. Egypt was conquered by Shirkuh, and Nureddin was given the administration of Şirkuh. However, when Şirkuh died after a short time, his nephew Selahaddin Eyyubi took over the management of this region. Selahaddin Eyyubi, initially connected to the Zengi continued to exist in Egypt. But after Nureddin's death, he gained independence. Selahaddin Eyyubi's greatest goal was to successfully fight against the Crusaders. However, his greatest obstacle was the Muslim statesmen. Especially in Halep-Mosul region, some Muslim statesmen cooperated with the Crusaders against Selahaddin. For this reason, in order for Selahaddin to fight effectively against the Crusaders, he had to first re-establish the Islamic unity that had broken after Nureddin's death. In this study, Salahaddin Eyyubi's efforts to establish Islamic unity during the struggle with the Crusaders and the difficulties they face will be explained.

Keywords: Nureddin Mahmud b. Zengi, Eyyubi, Egypt, Selahaddin Eyyubi.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 11.08.2019; Yayına Kabul Tarihi: 05.09.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, MALATYA;

ORCID: 0000-0002-9820-4604, E-posta: fatma.ince@inonu.edu.tr

Giriş

Mısır, Ortadoğu, Hicaz ve Kuzey Afrika'da hüküm sürmüş olan Eyyubîler, önceleri Zengiler Atabeyliğine tabiydi. Ancak Nureddin Mahmud'un ölümü sonrası yaşanan gelişmeler, onların da hızla devlet haline dönüşmelerini sağlamıştır. Eyyubîler ailesiyle alakalı ilk dönem tarihleri hakkında net bilgiler yoktur. Sadece, Eyyubîler'in ilk dönemlerinde Arran ve Ani'ye hükmeden Şeddadiler'in hizmetinde yaşadıklarıyla ilgili bilgiler mevcuttur. Şâdi oğulları Necmeddin Eyyûb ve Şirkûh ile birlikte 1108-1109 yılından hemen önce Bihrûz el-Hâdim'in¹ davetiyle Dvin'den ayrılarak onun hizmetine girdiler. Bağdat ve Irak şahnesi tayin edilen Bihrûz el-Hâdim'e eşlik eden Şâdi, Bihrûz tarafından kendi ikta bölgesi olan Tekrit'e vali tayin edildi. Şâdi'nin ölümünden sonra onun oğlu Necmeddin Eyyûb babasının görevini devam ettirmiştir (Keleş 2016: 289-290).

1131 tarihinde, Selçuklu Devleti'inde bir takım anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. Bu tarihte, Selçuklu Sultanı Mahmud ölmüş, Mesud ve Selçuk Şah arasında bir taht mücadelesi başlamıştı. Bu mücadelede halife arasının iyi olduğu Selçuk Şah'ın tarafını tutmuş bunun üzerine Sultan Mesud da İmadeddin Zengi'den yardım istemişti. Ancak İmadeddin Zengi ve Mesud'un kuvvetleri, Selçuk Şah'ın ve halifenin kuvvetleri karşısında yenilgiye uğramış İmadeddin Zengi, bu yenilgi sonrasında Tikrit'e sığınmıştı. Bu sırada Tikrit Valisi Necmeddin Eyyub, Zengi'nin Dicle'yi geçmesine yardım etmiş bu vesileyle Necmeddin Eyyub ile İmadeddin Zengi arasında bir dostluk meydana gelmişti (Şeşen 2002: V, 60).

Gerek bu olay gerekse de Şirkuh'un bu olaydan birkaç sene sonra bir Selçuklu askerini öldürmesi, Bihruz el-Hadim'in de Eyyubîler'e karşı olumsuz bir tutum sergilemesine sebebiyet vermiş, neticede burada daha fazla kalamayacaklarını anlayan Eyyubîler, İmaeddin Zengi'ye müracaat ederek, ondan yardım istemişlerdir. İmadeddin Zengi de bu isteklerini memnuniyetle kabul etmiştir. Böylece 1138 tarihinden itibaren Necmeddin Eyyub ve Şirkuh, İmadeddin Zengi'nin hizmetine girmişlerdi (Beyyümi 2005: 68; İbnü'l Esir 1987: XI, 277; Lyons vd. 2006: 11; Öztürk 2019: 51-62).

İmadeddin Zengi, Eyyubîler'e başta el-Mevzâr ve Şehrizer olmak üzere birçok bölgeden iktalar vermiştir. Eyyubîler de İmadeddin Zengi'nin özellikle Haçlılar'a karşı yapmış oldukları bütün seferlerde onun yanında olmaya gayret göstermişlerdir. İmadeddin Zengi, 1140 tarihinde, Haçlılar'dan Baalbek'i aldıktan sonra buranın iktasını Necmeddin Eyyub'a bırakmıştır. Yine Urfa'nın fethi esnasında da Eyyubîler'in çok fazla yararlılığı görülmüştür. İmadeddin Zengi'nin 1146 tarihinde Caber Kalesi'ni kuşattığı esnada ölmesi üzerine yerine oğulları Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmud b. Zengi geçmiştir. Seyfeddin Gazi, atabeyliğin Musul topraklarında hüküm sürerken, Nureddin Mahmud b. Zengi ise Halep ve çevresinde hâkimiyetini kurmuştur. İmadeddin Zengi'nin ölümünü fırsat bilen Dımaşk atabeyleri Baalbek bölgesini ele geçirmişler, ancak Necmeddin Eyyub onlar karşısında herhangi bir faaliyette bulunamayacağını anlayınca bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Necmeddin Eyyub, Dımaşk

---

¹ Tam künyesi Ebü'l-Hasan el-Hâdim el-Ebyad el-Ğiyâsî Bihrûz b. Abdullah olarak verilmekte olup lakabı Cemâlüddevle ve Mücahidüddin idi. İbn Hallikân'nın "Rum asıllı beyaz bir hâdim" oluşunu belirten kaydı dışında Bihrûz el-Hâdim'in nesebi konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Çok zarif ve kibar biri olan Bihrûz, Dvin'de Şeddâdî ümerasından birinin kölesiydi. Dvin ileri gelenlerinden bazılarının eşleriyle itham edilince efendisi tarafından hadım edildi. Hatta ez-Zehabî onun bizzat Dvin emirinin (Şeddâdî Emiri Ebû Nasr İskender, öl. 1105) eşiyle suçlandığını ifade etmektedir. Maruz kaldığı bu mahcubiyet ve utanç haliyle Dvin'de kalamayan Bihrûz, buradan ayrıldı. Bu hadisenin tarihi konusunda bilgi bulunmazken, daha sonraki gelişmelerden XI. yüzyılın ilk yıllarında meydana geldiği düşünülebilir (Keleş 2015: 452-453).

bölgesinde de tanınan ve hatırı sayılan bir emir konumuna gelmiştir. Eyyubîler, İmadeddin Zengi'nin ölümünden sonra Nureddin Mahmud b. Zengi'nin idaresi altına girmişlerdir (Gregory Abû'l-Farac 1999: II, 401).

Bilindiği üzere, Urfa'nın 1144 tarihinde İmadeddin Zengi tarafından fethedilmesi ve Urfa Haçlı Kontluğu'na son verilmesi Batı'da büyük bir korkuyla karşılanmıştır. Çünkü, Urfa'nın yeniden Müslümanların eline geçmesi demek hem Anadolu'ya gelecek Türkmen akışının önündeki en büyük engelin kalkması, hem de sıranın Kudüs ve Antakya'ya geldiği anlamına gelmekteydi. Bunun üzerine Alman Kralı Konrad ve Fransız Kralı Louis önderliğinde toplanan Haçlı ordusu ikinci bir sefer için 1147 tarihinde Anadolu'ya gelmişlerdir. Ancak bu seferden umdukları neticeyi elde edememiş ve Türkler karşısında hezimete uğrayarak, geri çekilmek zorunda kalmışlardır (Runciman 2008: II, 214; Öngül 2007: II, 58; Altan 2003: II, 64-65; Koca 2003: II, 138-139; Kesik 2003: 87; Usta 2008: 150).

Ancak, çekilirken de son bir umut Dımaşk'a saldırmışlardır. Bu, Haçlılar açısından çok büyük bir stratejik hatayı ortaya çıkarmıştır. Çünkü bu bölge, Haçlılar'la ittifak kuran tek Müslüman bölgedir. Nureddin ve kardeşi Seyfeddin Gazi, Dımaşk'ı Haçlılar'ın elinden kurtarmayı başarmışlardır. Ancak, Nureddin, Dımaşk'ın İslam birliğinin sağlanmasının önündeki en büyük engel olduğunun farkındadır. Bunun için burayı fethetmeye karar vermiştir. Bu bölgenin Zengiler'in eline geçmesinde Şirkuh ve kardeşi Necmeddin Eyyub'un da çok büyük bir katkısı olmuştur. Dımaşk'ın fethinden sonra, Necmeddin Eyyub, Dımaşk Valisi olarak atanmıştır. Bu esnada Selahaddin Eyyubî de, Nureddin'in en çok güvendiği emirleri arasında yerini almıştır (Beyyümi 2005: 84; Gregory Abû'l-Farac 1999: II, 391).

Dımaşk'ın, Nureddin tarafından ele geçirilmesi, artık hem Kudüs Krallığı hem de Trablus Haçlı Kontluğu karşısında önemli bir Müslüman gücün olduğunun da göstergesiydi. Bu arada Kudüs Kralı III. Boudouin de ölmüştü. Onun yerine kardeşi Amaury geçmiştir. Amaury'nin başa geçer geçmez ilk hedefi ise Mısır olmuştur. Bu dönemde Fatimî Devleti'nde ise ciddi siyasi krizler yaşanmaktaydı. Amaury, Fatimi Devleti'ndeki bu krizi bir fırsata çevirmeyi başarmış ve Bilbays'ı kuşatmış ancak bir netice elde edemeden geri çekilmişti. Müslümanlar açısından da Mısır çok önemli bir yere sahipti. Özellikle jeostratejik konumu oldukça mühimdi. Çünkü Mısır, Kudüs Haçlı Devleti'ni yok etmenin tek yoluydu. Bu yüzden Mısır'ı ele geçirmek isteyen Nureddin'in karşısına beklemediği bir fırsat çıktı. Vezaret makamından indirilen Şaver, Nureddin Mahmud'dan yardım istemiş bunun karşılığında da Nureddin'e birçok önemli taahhütlerde bulunmuştu. Bunun üzerine Nureddin, Mısır'a ilk orduyu 1164 tarihinde, Şirkuh komutasında gönderdi. Bu esnada Şirkuh'un yanında yeğeni Selahaddin Eyyubî de bulunmaktaydı. Ancak bu seferden Zengiler, istedikleri neticeyi alamayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Zengiler tarafından Mısır'a 1169 tarihine kadar üç sefer düzenlenmiştir. Son olarak 8 Ocak 1169 tarihinde düzenlenen sefer sonrası tüm Mısır Şirkuh tarafından hakimiyet altına alınmış buranın idaresi Nureddin tarafından Şirkuh'a verilmiştir. Ancak, Şirkuh burada sadece iki ay hüküm sürmüş, sonrasında hayatını kaybetmiş ve yerine de yeğeni Selahaddin Eyyubî geçmiştir. Böylece Mısır'da Eyyubîler hanedanlığının temelleri atılmıştır.²

² Şirkuh'un ölümünden sonra, Mısır vezirliğine kimin getirileceği tartışılmaya başlanmıştır. Selahaddin, amcasının vefatında sonra Mısır vezirliği konusunda en büyük desteği Fakih İsa el-Hakkâri'den almıştır. Fakih İsa, devlet adamlarının büyük bir çoğunluğunu Selahaddin'in vezirliği lehinde ikna etmişti. Selahaddin'in vezir olarak tayin edilmesinde el-Âdid'in da etkisi çok büyük olmuştur. el-Âdid'in zaten başka seçeneği de yoktu.

Selahaddin Eyyubî'nin Mısır veziri olduktan sonra önünde iki büyük güç vardı. Bunlardan biri Fatimîler, diğeri de Zengiler'di. Selahaddin'in, vezir olur olmaz, ilk yaptığı işlerinden birisi Mısır'daki iktaları komutanlarına dağıtmak olmuştur. Bu sayede, ordunun desteğini arkasına alan Selahaddin'in yaptığı ikinci önemli iş ise halktan, haksız yere toplanan vergileri kaldırmak olmuştur (Cemaleddin Muhammed ibn Sâlim ibn Vâsıl 1953-1960: I, 171).

Selahaddin, kısa bir süreliğine Mısır'da durumu istikrara kavuşturmuştu. Ancak bu huzur ortamının çok uzun sürmeyeceği belliydi. Çünkü ellerinden iktaları alınan komutanlar, bu durum dolayısıyla Selahaddin'e cephe almışlardı. Bu komutanlar, Kıptiler, Ermeniler ve Sudanlılardan meydana gelmekteydi. Aynı zamanda Bizans-Haçlı müttefik kuvvetleri de Mısır'a saldırmak için hazırlık yapmaktaydılar. Selahaddin'in ise, bunlarla mücadele edecek yeterli sayıda askeri yoktu. Selahaddin, bu durumdan Nureddin'i de haberdar etmiş Nureddin, bunun üzerine kardeşi Turanşah'ı, yeğeni Takiyüddin Ömer'i ve Ebû'l-Heyca es-Semin'i askeri bir birlikle Mısır'a yardıma göndermiştir (Bündârî 2004: 28; İbn Vâsıl 1953-1960: I, 174).

Bu birliklerin gelişi, Selahaddin'i bir nebze de olsa rahatlatmıştı. Ancak, bu rahatlık çok uzun sürmemiştir. Çünkü, Mısır içerisindeki muhalif grup, Selahaddin'e karşı Haçlılar ile anlaşmışlardı. Bunların amacı Selahaddin'i bir komplo ile ortadan kaldırmaktı. Haçlılar ve muhaliflerin yaptıkları anlaşmaya göre, Haçlılar, Bilbis ya da Dimyat üzerine sefer düzenleyeceklerdi. Selahaddin Eyyubî bunlar ile mücadele için Kahire'den çıkacaktı. Muhalifler, Selahaddin şehirden çıkar çıkmaz Kahire'yi ele geçirecekler ve arkasından da haçlı ordusu ile birleşerek, Selahaddin'e saldıracaklar ve onu iki ateş arasında bırakacaklardı. Muhaliflerin başında Hadımağası Mutemib el-Hilafe Cevher bulunmaktaydı. Ancak Selahaddin'in bu durumdan haberi olmuştur. Selahaddin, ilk başlarda muhaliflerin tepkisini çekmemek için sessizliğini korumuş, sonra da 20 Ağustos 1169 tarihinde bir fırsatını bulup, Mutemin'i öldürmüştü ve arkasından da hilafet sarayında Mutemib el-Hilafe taraftarı olanları saraydan uzaklaştırdı (Bündârî 2004: 28; Ebû Şâme 1997: II, 130-131).

Ancak olaylar bununla da sınırlı kalmamıştır. Mutemib el-Hilafe'nin öldürüldüğünü haber alan ve mevcutları 50.0000 kişiden fazla olan Sudanlılar ve Ermeniler isyan etmişlerdir. Bu arada Fatimî Halifeliği de bunları desteklemekteydi. Halife el-Adıd tarafından da desteklenen isyancıların üzerine Selahaddin tarafından bir ordu gönderilmiştir. Bu ordu karşısında zor durumda kalan halife, isyancılarla birlik olmaktan vazgeçmiştir. Asiler de işin vahametini anlayarak eman dilemişler ve bunlara Kahire'den çıkıp Cize'ye gitmeleri şartı ile eman verilmiştir. Bu isyanın bastırılması ile birlikte daha önceden yolları kesip, halkın malını gasp eden, adam öldüren Sudanlıların bertaraf edilmesi Kahire içerisinde huzurun da büyük ölçüde artmasını sağlamıştır. Bütün bu gelişmeler Selahaddin'i Mısır'ın tek hâkimi yapmıştır (Bündârî 2004: 49; Holt 2003: 51).

Bu meselenin halledilmesinden sonra Selahaddin bu defa da kendisine karşı kurulan Bizans-Haçlı ittifakı ile karşı karşıya kalmıştır. Bizans Devleti, Selahaddin'e elçi göndererek, ondan daha önceden Fatimîler'in ödemiş oldukları yıllık vergiyi istemişler ancak Selahaddin bu isteği reddetmiştir. Bunun üzerine Bizans Devleti, Kudüs Krallığı ile birleşerek, Mısır'a doğru yola çıkmıştır. Selahaddin bu süreçte ülke içerisindeki isyanları bastırması olsa dahi risk henüz tam anlamıyla ortadan kalkmamıştı. Şayet Selahaddin bu

---

Mısır'daki geleneğe göre, ordunun en güçlü komutanı vezir tayin edilirdi. (Kıvâmüddin Bündârî 2004; Ebû Şâme 1997: 115; Behaeddin ibn Şeddad 1964: 41; Gregory Abû'l-Farac 1999: II, 401; Runciman 2008: II, 303,330).

Bizans-Haçlı ordusu karşısında yenilgiye uğrayacak olursa, isyan yeniden ortaya çıkabilirdi. Bizans-Haçlı müttefik ordusu ise bu durumu bir fırsata çevirmek istiyorlardı. Şayet Selahaddin karşısında başarısızlığa uğrayacak olursa hem kendi toprakları tehlikeye girecekti hem de Kudüs'ü koruma konusunda sıkıntılar yaşayacaklardı (İbn Vâsıl 1953-1960: I, 179). Aynı zamanda Mısır ordusunun Suriyeli komutanlarından bir kısmı Selahaddin'e itaat etmeyerek memleketlerine dönmüşlerdi. Üstelik orduda gayrimüslim askerler de bulunmaktaydı. Buna rağmen Selahaddin, rüştünü ispat etmek zorundaydı. Aksi takdirde Mısır'daki macerası başlamadan bitebilirdi. Üstelik bu işin sonunda hayatını kaybetme riski de bulunmaktaydı.

Bizans ve Haçlılar arasında yapılan anlaşmaya göre, Bizans Devleti Mısır'a denizden saldırıya geçecekti, Haçlılar ise karadan saldırıya çıkacaklardı. Bizans Devleti'ne ait donanma 10 Temmuz 1169 tarihinde Amiral Andronikos Kontostephanos komutasında yola çıkmıştır. Bunların ilk durakları Kıbrıs olmuştur. Kıbrıs donanması iki yüzden fazla gemiden meydana gelmekteydi. Bunlar Kıbrıs'tan kendileri için çok da yeterli olmayan bir erzak temini ile önce Sur'a arkasından da Akka'ya hareket etmişlerdir. Ancak Bizans donanmasının ciddi bir erzak sıkıntısı vardı. Bizanslılar bu seferin kısa süreceğine inanıyorlardı. Yanlarında sadece 3 ay yetebilecek kadar erzakları vardı (İonnes Kinnamos 2001: 199; Niketas Khoniates 1995: 111; Runciman 2008: II, 321).

Selahaddin, bu durumdan haberdar olur olmaz, önce saldırıya uğrama ihtimali olan yerleri tahkim ettirmiş, arkasından da Nureddin'den yardım talep etmiştir. Nureddin, Turanşah komutasında bir birliği 7 Temmuz 1169 tarihinde Selahaddin'e yardıma göndermiştir. Selahaddin, bu süreçte bütün olanlardan Nureddin'i de bilgilendirmiştir. Selahaddin, Dimyat'ı sadece Nureddin Mahmud'dan almış olduğu desteklerle takviye etmekle kalmamış aynı zamanda dayısı Şihabüddin Mahmud ile yeğeni Takiyüddin Ömer'i güçlü bir birlikle Dimyat'a göndermiştir. Arkasından da Nil Nehri yoluyla para, silah ve erzak yollamıştır. Kendisi ise, Kahire'de yeniden isyanların patlak vermesi ihtimaline karşı buradan ayrılmamıştır. Ancak Dimyat'ın tahkim edilmesi için de elinden gelen her şeyi yapmıştır (İbn Haldûn 2000: 332; İbn Vâsıl 1953-1960: I, 181).

Bizans-Haçlı müttefik ordusu Ekim 1169 tarihinde Dimyat önlerinde buluşarak şehre saldırıya geçmişlerdir. Bunların hedefi önce Dimyat'ı ele geçirmek arkasından da bütün Mısır'a hakim olabilmektir. Ancak bunun müttefik kuvvetler açısından pek mümkün olmayacağı da açıktı. Çünkü şehir o kadar çok destek almıştı ki, şehirdekiler, savunma savaşı yapmıyorlar, surların dışına çıkarak düşmanla göğüs göğse çarpışıyorlardı. Nureddin de bu esnada boş durmuyor etraftaki haçlı kale ve topraklarına akınlar düzenliyordu. Bu kuşatma esnasında Fatimi Halifesi el-Âdîd da oldukça büyük yardımlarda bulunmuştur. Etraftaki kale ve topraklarının Nureddin tarafından saldırıya uğradığını haber alan Bizans-Haçlı kuvvetlerinin morali oldukça bozulmuştu. Aynı zamanda kuşatmanın uzaması dolayısıyla Bizans ordusunun erzakları da tükenmişti ve şiddetli yağmur ve fırtına müttefik kuvvetlerin karargâhına oldukça zarar vermişti. Zor durumda kalan müttefik kuvvetler, Selahaddin'e anlaşma teklif ettiler. İki taraf arasında yapılan müzakereler olumlu sonuçlandı. Bu anlaşmaya göre sadece esir değişimi yapılacaktı (İonnes Kinnamos 2001: 199).

Bu mücadele sonrasında Bizans Devleti, Mısır'ın artık tamamen Selahaddin'e ait olduğunu kabullenmiş ve buna uygun bir dış politika takip etmek zorunda kalmıştır. Haçlılar ise bundan sonraki süreçte sadece ellerindeki toprakları korumakla yetinmek zorunda kalmışlardır. Artık Selahaddin'in tek hedefi Fatimîler'dir. Fatimî Halifesi el-Âdîd da Selahaddin Eyyubî'nin yükselen gücünden rahatsızlık duymaktaydı. Bunun için,

Nureddin Mahmud'a haber göndererek, Bizans-Haçlı askerlerinin çekildiğini, ortada bir tehlikenin kalmadığını, bundan dolayı da Nureddin'in Mısır'daki askerlerini geri çekmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Nureddin tehlikenin henüz geçmediğini, bu yüzden de Mısır'daki askerlerin tehlike durumu geçinceye kadar Mısır'da kalacaklarını ifade etmiştir (Ebû Şâme 1997: II, 144; İbn Vâsıl 1953-1960: I, 183).

Selahaddin Eyyubî ise, 1170 yılı başlarından itibaren, Fatimî Halifeliği'nin ortadan kaldırılması için bir takım tedbirler almıştı. Şiiler tarzında ezan okunmasını yasaklamış, Fatimî kadılarını azlederek Sünni kadılar tayin etmiş, Fatimîler'in en büyük propaganda merkezi olan Câmî el-Ezher'i kapatmış ve Sünni öğretiyi yaymak için medreseler açmış son olarak da Fatimî Halifesi'nin alayla Cuma ve bayram namazlarına çıkmasını yasaklamıştır (İbn Vâsıl 1953-1960: I, 183).

Görüldüğü üzere, atılan bütün adımlar Fatimi hilafetini kaldırmaya yönelik adımlardı. Ancak İbnü'l Esir, bu tarihî süreci bambaşka bir açıdan izah etmektedir. O, Selahaddin Eyyubî'nin, Fatimi Halifeliğini, Nureddin'e karşı kullanmak amacıyla kaldırmak istemediğinden bahsetmektedir. Oysa Selahaddin, sadece halkın tepkisini çekmemek için uygun şartların oluşmasını beklemektedir. Zaten Selahaddin Eyyubî'nin Fatimi Halifeliğine karşı almış olduğu önlemler sonrasında halifeliğin uzun süre ayakta kalamayacağı da belliydi (Bündârî 2004: 47).

Selahaddin, Mısır'daki durumunu kuvvetlendirdikten sonra Nureddin'den Suriye'de kalan babası da dahil bütün aile fertlerini kendi yanına göndermesini rica etmiş, Nureddin de bunu kabul etmiştir. Selahaddin'in babası Necmeddin Eyyub gibi deneyimli bir devlet adamının Mısır'a gitmesi Selahaddin açısından da çok büyük bir şanstı. Selahaddin, babası Mısır'a gittikten sonra babasından kendisinin veziri olmasını istemiş ancak babası sadece hazinenin sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu arada gerek Nureddin gerekse de Abbasi Halifesi Mısır'daki hutbenin bir an önce Abbasi Halifeliği adına okunmasını istemekteydiler. Ancak Selahaddin hem halkın tepkisinden çekindiği için hem de Fatimi Halifesi el-Âdîd'a duyduğu kişisel muhabbetten dolayı bunu erteliyordu. Özellikle el-Âdîd'ın hastalanması da Selahaddin'in daha duyarlı davranmasına sebebiyet vermişti. Sonunda Emîr Alem isimli birisi hutbenin Abbasi Halifeliği adına okunması işini üstlenebileceğini söyleyerek, Muharrem ayının ilk cuma günü Abbasi halifesi el-Mustadi Biemrillah adına hutbe okudu. Bu duruma halktan da herhangi bir tepki gelmedi. Böylece Fatimi Halifeliği herhangi bir sorunla karşılaşmadan ortadan kaldırıldı. Bu durum Bağdat'ta şenliklerle kutlandı. Abbasi halifesi Nureddin ve Selahaddin'e değerli eşyalar ve hilatler gönderdi (Makrîzî 1997: I, 150; Daftary 2005: 404-405).

Selahaddin, Mısır'da hakimiyetini tamamiyle kurduktan sonra, bütün enerjisini Haçlılar ile mücadeleye vermiştir. Selahaddin, özellikle Haçlılar tarafından işgal edilen Remle, Askalan, Gazze ve Darûm gibi topraklara akınlar düzenleyerek, onları rahat bırakmamıştır. Haçlılar'la mücadele sadece Selahaddin tarafından değil aynı zamanda Nureddin Mahmud Zengi tarafından da devam ettirilmekteydi. Nitekim, Nureddin, el-Cezire bölgesinde meydana gelen meseleleri çözüme kavuşturduktan sonra Selahaddin ile birlikte, Suriye ve Mısır arasındaki tek geçiş yolu olan ve Haçlılar'ın elinde bulunan Kerek-Şevbek bölgesine bir sefer düzenlemiştir. 1171 yılında gerçekleştirilen bu seferde Nureddin Kerek bölgesini Selahaddin ise Şevbek bölgesini kuşatmıştır. Ancak kuşatma başladıktan bir müddet sonra Selahaddin Mısır'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Çünkü hem mevsimin sıcaklığından dolayı çok fazla zayıat meydana gelmiş hem de Amaury'nin

Mısır'a doğru yürüdüğü haberi Selahaddin'e ulaşmıştır. Selahaddin'in çekilmesiyle birlikte bu sefer sonuçsuz kalmıştır.³

İlk seferden bir netice alamayan Selahaddin, 1173 senesinde Kerek-Şevbek bölgesine bir sefer daha düzenlemiş ancak babasının rahatsızlığını duyarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Selahaddin Eyyubî bir taraftan Haçlılar ile mücadelesini devam ettirirken diğer yandan da Mısır içerisinde hâlâ varlıklarını devam ettirmeye ve Fatimi Halifeliği'ni yeniden canlandırmaya çalışan Umâre el-Yemenî önderliğindeki muhalif grupla mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştır. Selahaddin bütün bu sıkıntıları bertaraf etmeye çalışırken 15 Mayıs 1174 tarihinde Nureddin Mahmud b. Zengi'nin vefat haberini almıştır. Nureddin'in vefat etmesi bölgedeki bütün hesapların da alt üst olmasına sebebiyet verecektir. Çünkü Nureddin'in vefatından sonra Haçlılar'a karşı kurmuş olduğu İslam birliği de zarar görmüştü. Bundan dolayı Selahaddin bir yandan Haçlılar ile mücadele ederken diğer taraftan da bölgedeki birliği tekrar sağlamak için bu birliğe zarar verenlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır (Ebû Şâme 1997: II, 245-246; Bûndârî 2004: 61; İbn Haldûn 2000: V, 337; Holt 2003: 39).

Nureddin Mahmud'un Ölümü Sonrasında Selahaddin Eyyubî'nin İslam Birliğini Gerçekleştirme Faaliyetleri

Nureddin Mahmud Zengi'nin ölümünden sonra yerine oğlu es-Salih İsmail geçti. Naibi de İbn el-Mukadem'di. İbn Mukaddem ilk başlarda Selahaddin Eyyubî'ye karşı olumlu bakarken daha sonraki süreçte diğer emirlerin Selahaddin hakkındaki olumsuz düşünceleri dolayısıyla o da Selahaddin'i bir tehlike olarak görmeye başlamıştır. Selahaddin Eyyubî ise, Nureddin'in ölümünden sonra Banyas'ı kuşatan Haçlılar ile İbn el-Mukaddem arasındaki anlaşmayı duyunca zaten ona karşı bakış açısı değişmişti. Nureddin'in ölümünden sonra Selahaddin Eyyubî, Haçlılar'dan daha çok Müslüman rakipleri ile mücadele etmek zorunda kalmıştır (Gregory Abû'l-Farac 1999: II, 417; İbnü'l-Esir 1987: XI, 325-327).

Selahaddin Eyyubî'nin Dımaşk'ı Ele Geçirmesi ve Kurûn-i Hama Savaşı

Selahaddin Eyyubî'nin Dımaşk'ı ele geçirmesi, Nureddin Mahmud'un emirleri arasındaki anlaşmazlıklar sonucunda gerçekleşmiştir. Nitekim, es-Salih, Nureddin'in

³ İbnü'l-Esir'e göre, Kerek-Şevbek üzerine düzenlenen bu seferde Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyubî'nin arası bozulmuştur. Selahaddin bu sefer esnasında Şevbek Kalesi'ni kuşatırken, Nureddin ise Kerek Kalesi'ni kuşatmıştır. Durum bu haldeyken, Selahaddin Eyyubî'ye yakınındakiler; "Eğer Haçlılar' bu vaziyette iken Nureddin, Haçlı topraklarına girerse, bir yandan sen, bir yandan o Haçlılar'ı sıkıştırır ve ellerindeki yerleri zapt edersiniz. Bu takdirde Haçlılar' arasından çekilip, ülkeleri de ele geçirilince Mısır'da Nureddin ile birlikte kalmanız mümkün olmaz. Eğer burada iken Nureddin senin yanına gelirse mecburen ona katılacaksın, işte o zaman o seni dilediği kadar tahakküm altına alacaktır. Dilerse seni Mısır'da bırakır, dilerse azleder. Sen ona karşı gelecek güçte değilsin, yapacağın en doğru iş Mısır'a dönmendir." demişlerdir. Bunun üzerine Selahaddin Eyyubî bu seferden Nureddin Mahmud'dan izin almadan geri çekilmiş ve bu durumda iki tarafın arasının bozulmasına sebebiyet vermiştir. Gregory Abû'l-Farac ise, Nureddin Mahmud, Selahaddin Eyyubî'yi kıskanmaktaydı. Kendisi Kerek üzerine sefere çıktığında Selahaddin'e de haber göndererek, onun da Şerek üzerine yürümesini istemiştir. Ancak Selahaddin, Nureddin'den korktuğu için bu sefere hiç çıkmamıştır. Bu olay sonrası Nureddin Mısır üzerine sefer düzenlemeye karar vermiştir. Hatta Selahaddin Eyyubî, bu ihtimale karşı komutanları ile bir toplantı düzenlemiş ve bu toplantı sonrasında Nureddin'in Mısır'a gelmesi halinde onunla savaşılmasına karar verilmiş ancak Selahaddin'in babası Necmeddin Eyyub buna izin vermemiştir. Ramazan Şeşen'e göre ise, Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyubî arasındaki problemler büyütülecek boyutta değildi. Sadece, Mısır'dan Nureddin Mahmud'a gönderilen paranın miktarında azalma olması dolayısıyla Nureddin, Mısır'a teftiş için görevliler göndermiş bu da iki taraf arasında bir soğukluğun yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Ancak bu abartılacak boyutta bir soğukluk değildir (İbnü'l-Esir 1987: XI, 299; Gregory Abû'l-Farac 1999: II, 415; Muhammed Takıyyüddîn Ahmed ibn Ali ibn Abdilkadir ibn Muhammed Makrîzî 1997: 150; Ebû Şâme 1997: 205).

yerine geçtikten kısa bir süre sonra, Halep'te bulunan İbn ed-Daye, es-Salih'in Halep'e gelmesinin daha doğru olacağını söylemiştir. İbn Mukaddem ise buna karşı çıkmıştır. Dolayısıyla bu iki emir arasında bir gerginliğin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Ancak daha sonraki süreçte yapılan görüşmeler sonrasında es-Salih'in Halep'e gitmesinin daha hayırlı olacağı kararına varılmıştır. Daha önceden İbn Mukaddem ile sorun yaşayan ve onun karşısında yenilgiye uğrayıp geri çekilmek zorunda kalan Gümüştekin, es-Salih'in Halep'e gitmesinden sonra İbn Mukaddem'in yerine bütün işlerin idaresini ele almıştır. Bu durum da İbn Mukaddem'in rahatsızlık duymasına sebebiyet vermiş ve bunun için de Seyfeddin Gazi'den yardım isteyerek, ona Dımaşk'ı vermeyi teklif etmiştir. Ancak Seyfeddin Gazi, İbn Mukaddem ile anlaşmak yerine Halep ile anlaşmayı kendi çıkarlarına daha uygun bulunca İbn Mukaddem, Selahaddin Eyyubî'den yardım istemiş ve bu kez de ona Dımaşk'ı vaat etmiştir. Bunu kabul eden Selahaddin Eyyubî ise Dımaşk üzerine yürüyerek burayı sorunsuz bir şekilde ele geçirmiştir. Es-Salih ise bu durum karşısında Dımaşk halkından Selahaddin'in bölgeden uzaklaştırılması için yardım istemiştir. Halbuki, Selahaddin, Dımaşk'a girdikten sonra es-Salih'e bağlılığını yinelemiştir (İbnü'l-Esir 1987: XI, 332-333; Gregory Abû'l-Farac 1999: II, 418; Runciman 2008: II, 338).

Selahaddin Eyyubî, Dımaşk'tan sonra önce Hama bölgesini ele geçirmiş, arkasından da Halep'i kuşatmıştır. Ancak bir süre sonra Halep kuşatması önce Haşhaşilerin saldırısı arkasından da Haleplilerin Haçlılar ile anlaşmasının haber alınması üzerine kaldırılmıştır. Ancak Selahaddin Eyyubî, bundan sonra da boş durmamış ve önce Humus Kalesi'ni, arkasından da Baalbek'i ele geçirmiştir. Selahaddin'in bütün bu başarılarının en önemli sebebi Müslüman hakimlerin birbirleriyle anlaşmazlıklarıdır. es-Salih, Selahaddin Eyyubî'nin ilerlemesi karşısında Seyfeddin Gazi'den yardım istemiştir. Seyfeddin Gazi bu yardım isteğini kabul etmiş ve kardeşi Sincar Hakimi İmadüddin'den de yardım talep etmiştir. Ancak Selahaddin Eyyubî, Seyfeddin Gazi'den yaşça daha büyük olan İmadüddin'i hükümdar yapmayı vadederek bu birlikten uzaklaştırmıştır. Bunun üzerine Seyfeddin Gazi diğer kardeşi Mesud'u Sincar üzerine göndermiş ancak Mesud yenilerek geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Bunun üzerine Seyfeddin Gazi de İmadüddin ile anlaşmıştır (İbnü'l-Esir 1987: XI, 334; Gregory Abû'l-Farac 1999: II, 419).

İmadüddin ile Seyfeddin Gazi arasında bir anlaşma sağlanmasına rağmen, Seyfeddin Gazi ve Selahaddin Eyyubî arasındaki sorunlar henüz bir neticeye ulaşmamıştı. Bu da iki tarafı yeniden savaş durumuna getirdi. Hama yakınlarındaki Kurûn-i Hama denilen mevkiye yapılan savaşta, Seyfeddin Gazi'nin askerleri bozguna uğradı. Halep, Selahaddin tarafından kuşatıldı ancak bu kuşatma barışla neticelendi. İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre, Selahaddin Eyyubî'nin aldığı yerler kendisinde kalacak ve es-Salih'in elindeki yerlerde hakimiyet es-Salih İsmail'e ait olacaktı. Selahaddin Eyyubî, bu sefer sonrasında es-Salih'in adını hutbelere ve paralardan kaldırdı. Bu durum Abbasi halifesi tarafından da onaylandı. Selahaddin Eyyubî bundan sonraki süreçte hutbelere kendi ismini okutacak, paralara da kendi ismini bastıracaktı. Bu gelişmeler sonucunda Selahaddin Eyyubî artık bağımsız bir hükümdar haline gelmiştir (İbnü'l-Esir 1987: XI, 337; Runciman 2008: II, 341; Holt 2003: 48).

Ancak bu anlaşmadan sonra da sorunlar devam etmiştir. Seyfeddin Gazi Musul'da Selahaddin Eyyubî'ye karşı bir ordu hazırlayarak 1176 tarihinde yeniden Selahaddin üzerine sefere çıkmıştır. İki ordu Tell Sultan mevkiinde karşı karşıya gelmişlerdir. Ancak bu savaş çok kısa sürmüştür. Çünkü Seyfeddin'in ordusuna komuta eden Zülfendâr, sancakları çukur bir yere diktirdiği için sancakların yakınında bulunan askerler dışında kimse sancakları görememiş, askerler de yenildiklerini sanıp geri çekilmişler savaş da bu şekilde sona ermiştir. Bu savaşın hemen akabinde Selahaddin Eyyubî, önce Buzaa'yı

arkasından da Azaz'ı ele geçirerek sonraki hedefi Haleb'i kuşatmıştır. 25 Haziran 1176 yılında başlayan kuşatma, 1177 yılına kadar devam etti. Kuşatmanın uzaması üzerine es-Salih, Seyfeddin Gazi, Hısn Keyfa ve Mardin hakimleri ile Selahaddin Eyyubî arasında barış yapılmış Azaz Kalesi, bu barış sonrasında es-Salih'e bırakılmıştır. Selahaddin Eyyubî, Azaz'ı kuşatırken, Haşhaşiler tarafından Selahaddin Eyyubî'ye bir suikast tertiplenmiş ancak Selahaddin Eyyubî bu suikastten kurtulmuştu. Selahaddin Eyyubî, Haleb kuşatmasını kaldırıp, es-Salih ve diğer Müslüman emirler ile anlaştıktan sonra Haşhaşiler üzerine sefere çıktı. Ancak bu sefer de Selahaddin ve Haşhaşiler arasındaki anlaşmayla neticelendi (İbnü'l-Esir 1987: XI, 342-343; Gregory Abû'l-Farac 1999: II, 421; Lewis 2005: 161; Uyumaz 2002: V, 86; Merçil 1990: 417-418).

Selahaddin Eyyubî ve II. Kılıç Arslan arasında da zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Özellikle 1176 tarihindeki Miryokefalon Savaşı sonrasında II. Kılıç Arslan'ın başlatmış olduğu fetih siyaseti, Artuklu beylerini rahatsız etmiştir. II. Kılıç Arslan'ın Danişmend'i ele geçirmesi Artuklular'ın daha da telaşlanmasına ve Selahaddin Eyyubî'ye sığınmalarına sebebiyet vermiştir. Bu da II. Kılıç Arslan ve Selahaddin Eyyubî arasında gerginliğe neden olmuştur. Bir süre sonra II. Kılıç Arslan, daha önceden Nureddin Mahmud b. Zengi tarafından alınan Raban Kalesi'nin izinsiz alındığını ifade ederek bu kalenin kendilerine iadesini istedi. Selahaddin Eyyubî'nin bunu kabul etmemesi üzerine de kaleyi kuşattı ancak Selahaddin'in kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayarak geri döndü. İki taraf arasındaki meseleler bununla da sınırlı kalmadı. II. Kılıç Arslan'ın damadı Hısn Keyfa ve Diyarbakır bölgesi hakimi Nureddin b. Karaarslan, şarkıcı bir kadınla ilişki yaşamaya başlayınca, Kılıç Arslan ile arası açıldı. Kılıç Arslan, Nureddin'e müdahaleye hazırlanırken, Nureddin Selahaddin'e sığındı. İki taraf arasında bu durum dolayısıyla bir müzakere süreci başladı. Ancak bu müzakerelerden bir netice elde edilemeyince Selahaddin Eyyubî savaşmak amacıyla yola çıktı. Ancak bu sefer Selahaddin Eyyubî ve II. Kılıç Arslan arasında yapılan anlaşma ile çatışmaya sebebiyet vermeden neticelendi (İbnü'l-Esir 1987: XI, 366; Gregory Abû'l-Farac 1999: II, 425).

Musul Atabeyi Seyfeddin Gazi 1180 tarihinde, es-Salih İsmail ise 1181 tarihinde öldü. Es-Salih ölümünden önce yerini İzzeddin Mesud'a bıraktı. Selahaddin Eyyubî, bu dönemde Mısır işleri ile meşgul olduğu için Haleb'e müdahale edemedi. Selahaddin Eyyubî, Mısır işlerini düzene soktukten sonra Abbasi Halifesi en-Nasır'dan Haleb bölgesinin idaresinin kendisine verilmesini istemiştir. Bunu istemesindeki sebep Haleb-Musul ittifakının Haçlılar, Haşhaşiler ile yapmış oldukları işbirliğinden dolayı Kudüs'ün fethinin gecikmesiydi. Ancak Selahaddin'in bu isteği Abbasi Halifesi tarafından reddedildi. İzzeddin Haleb'e ulaştıktan sonra kardeşi İmadüddin, Haleb'in kendisine verilmesi karşılığında Sincar'ın alınmasını teklif etti. İzzeddin başlangıçta buna yanaşmamış ancak daha sonradan Haleb Mücahidüddin Kaymaz'ın da uğraşları ile İmadüddin'e bırakılmıştır (İbnü'l-Esir 1987: XI, 376; Gregory Abû'l-Farac 1999: II, 427; Runciman 2008: II, 362-363).

Bunun üzerine Selahaddin Eyyubî, 1182 Haziran'ında Haleb üzerine sefere çıktı. Ancak tam bu esnada Musul'a bağlı Harran Hakimi Muzafferüddin Gökböri, Hısn Keyfa Hakimi Nureddin b. Karaarslan, Birecik Hakimi Şihabeddin Mahmud ve Suruç Hakimi İbn Malik, Selahaddin Eyyubî ile bir anlaşma yaparak, onu Musul'a bir sefer yapmaya ikna ettiler. Musul Hakimi İzzeddin ve Mücahidüddin de Selahaddin'e karşı harekete geçtiler. Selahaddin bu seferde önce Urfa'yı ele geçirdi arkasından da Rakka, Habur, Karkisiya, Makisin, Araban ve Nusaybin'i aldı. 10 Kasım 1182 tarihinde Musul kuşatıldı ancak bu kuşatmaya Abbasi halifesi izin vermeyince Selahaddin yönünü Sincar'a çevirdi. Sincar, Selahaddin tarafından ele geçirildi (İbnü'l-Esir 1987: XI, 380; Gregory Abû'l-Farac 1999: II, 429-430).

Selahaddin'in varlığı El-Cezire bölgesindeki hakimler için de büyük bir endişe kaynağı idi. Ahlat hakimi Şah-ı Ermen Zahirüddin Sökmen, Mardin hakimi İlgazi ve bazı Artuklu beyleri, Musullular ile birleşerek, Selahaddin'e karşı anlaşma yapmaya çalışmışlar ancak bu grup da Selahaddin'in müdahalesi sonucunda dağılmıştır. Bunun hemen arkasından Selahaddin Diyarbakır bölgesini ele geçirmiş ve bu bölgenin idaresini, yardımlarına mukabil Nureddin b. Karaarslan'a bırakmıştır (İbnü'l-Esir 1987: XI, 388; Gregory Abû'l-Farac 1999: II, 430).

Selahaddin Eyyubî, Haleb'e doğru yola çıkınca, Halebliler, Haçlılar'dan yardım istemişlerdir. Halebliler, Haçlılar'ın Dımaşk üzerine sefere çıkmalarını istemişler buna mukabil de kendilerine yıllık 10.000 dinar harç verilmesini, alınan yerlerdeki Hristiyan esirlerin serbest bırakılmasını ve Banyas ile Habis Caldak'ı vaat etmişlerdir. Bu durum Haleblilerin İslam birliği yolunda ne kadar büyük bir sorun teşkil ettiklerini göstermektedir. Trablus kontu Raimond ve Kudüs Kralı IV. Baudouin bir araya gelerek önce Dâreyya'ya saldırmışlardır. Haçlılar burada bir camiye yıkmak istemişler ancak Hristiyan halkın uyarısıyla bundan vazgeçilmiş ve bir miktar yağma yapıldıktan sonra çekilmişlerdir. Haçlılar, Dâreyya'dan sonra Sur'a çekilmişlerdir. Sur'da Kudüs Kralı Baudouin rahatsızlanmış ve bundan dolayı da Selahaddin ve Haçlılar arasında bir barış yapılmıştır. Bu barışın ardından Selahaddin, Haleb meselesi ile uğraşma fırsatını yakalamıştır (Runciman 2008: II, 363-364).

Selahaddin Eyyubî 21 Mayıs 1183 tarihinde Haleb'i kuşattı. Selahaddin Eyyubî, kuşatmanın uzaması ihtimaline karşı kale dışına burçlar ve evler yaptırdı. Selahaddin karşısında zor durumda kalan Haleb Hakimi İmadüddin Zengi, Selahaddin'e anlaşma teklif etti. Yapılan müzakereler sonucunda, Haleb'in Selahaddin'e teslimi, buna karşılık da Sincar, Habur, Suruç ve Nusaybin'in İmadeddin'e verilmesi karar altına alındı. Aynı zamanda İmadeddin Zengi, Selahaddin'e tabi olacak ve Selahaddin'in isteği halinde ona asker de gönderecekti. Böylece Haleb, Selahaddin'in eline geçti. Selahaddin'in bundan sonraki hedefi ise, Harim'di. Harim'de kale hakimi Serhak, Selahaddin Eyyubî'ye karşı Haçlılar' ile ittifak yapmak isteyince, şehirdekiler bu duruma kızdılar ve kendi istekleri ile Selahaddin'e teslim oldular (İbnü'l-Esir 1987: XI, 394; Runciman 2008: II, 364).

Bütün bu olaylar sonrasında hem direnme ümitlerini kaybeden hem de Musul'da yaşanan dahili karışıklıklar dolayısıyla, Musul hakimi İzzeddin Mesud ve Selahaddin Eyyubî arasında bir anlaşma yapıldı. Yapılan bu anlaşmaya göre, Şehrizur ve çevresi, el-Karabli vilayeti ve Zab'ın ötesindeki bütün şehirler. Selahaddin'e verilecekti. Bundan sonra Musul'da hutbeler Selahaddin adına okunacak ve sikkeler de onun adına kesilecekti. Böylece Musul bölgesi de Selahaddin'in hakimiyeti altına girmiş oldu. Böylece İslam birliği içindeki birleşme de tamamlanmış oldu.

Sonuç

Haçlı seferleri sebepleri ve sonuçları açısından dünya tarihine yön veren önemli olaylar arasında yer almaktadır. Düzenlenen bu seferler, gerek Avrupa'da, gerek Bizans Devleti'nde gerekse de Müslüman -Türk coğrafyasında derin izler bırakmıştır. İşte Müslümanlara karşı düzenlenen bu seferler münasebetiyle İslam aleminde de çok önemli devlet adamları tarih sahnesine çıkmıştır. Bu bağlamda özellikle Zengiler ailesinin Türk-İslam tarihinde müstesna bir yeri vardır. Hristiyanlara karşı İmadüddin Zengi ile başlatılan mücadele dönemi oğlu Nureddin Mahmud b. Zengi döneminde zirvesine ulaşmıştır. Zengiler ile beraber, onların bünyesinde Haçlılar'a karşı faaliyet gösteren önemli bir başka sülale ise Eyyubîler'dir. Bu sülale içerisindeki en önemli isim hiç şüphesiz Selahaddin Eyyubî'dir. Selahaddin Eyyubî isminin ön plana çıktığı dönem Mısır üzerine düzenlenen

seferler zamanıdır. Amcası Şirküh ile birlikte Mısır seferlerine katılan Selahaddin Eyyubî'nin Mısır'ın alınmasındaki payı da büyüktür. Amcasının ölümü sonrasında Mısır hakimiyetini ele alan Selahaddin Eyyubî, gerek tabi olduğu Nureddin Mahmud b. Zengi döneminde gerekse de daha sonraki süreçte Haçlılar'a karşı başarılı mücadeleler vermiştir. Ancak ne yazık ki bu mücadelesinde bizzat Müslüman devlet adamları tarafından yalnız bırakılmıştır.

Özellikle Nureddin Mahmud b. Zengi'nin ölümü sonrasında, Nureddin'in bir arada tutmaya çalıştığı İslam birliği de parçalanma sürecine girmiştir. Özellikle Selahaddin'in bölgede güç kazanmasını istemeyen Müslüman devlet adamları Haçlılar ve Haşhaşilerle Selahaddin'e karşı ittifak kurmaktan çekinmemişlerdir. Bu ittifak çabalarının en önemlisi Haleb-Musul-Haçlı ittifakıdır. Selahaddin Eyyubî, bu durumu savaşız ortadan kaldırmak amacıyla önce Abbasi halifeliğine başvurmuş ve özellikle Haleb bölgesinin kendisine verilmesini istemiş ancak Abbasi halifeliği durumun vehametini kavrayamadığından dolayı bunu reddetmiştir. Bunun üzerine Selahaddin Eyyubî düzenlemiş olduğu seferlerle önce Haleb sonra da Musul bölgesini itaat altına almıştır. Ancak Selahaddin'in Müslüman devlet adamlarına karşı vermiş olduğu bütün bu mücadele Haçlılar'a karşı yapacağı seferleri yavaşlatmıştır. Aslında Selahaddin'in Abbasi halifeliğine Haleb ve Musul bölgesinin verilmesi için başvurmasının da tek bir sebebi vardır; biran önce İslam birliğini gerçekleştirerek, Haçlılar'a karşı zaman kaybetmeden mücadele edebilmek. Ancak Abbasi halifeliği bu durumu anlayamamıştır. Nitekim Haleb ve Musul bölgesini itaat altına alan Selahaddin Eyyubî, zaman kaybetmeden Haçlılar'la mücadeleye girişmiş ve Hittin Savaşını kazanarak, Kudüs bölgesini hakimiyet altına almıştır. Bu da bize Müslüman bir bölge dahi olsa Haleb ve Musul bölgesinin hakimiyet altına alınmaya kadar, Selahaddin'in Haçlılar'a karşı yapacağı mücadele en büyük engeli teşkil ettiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ALTAN, Ebru (2003). *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*. Ankara: TTK.
- Behaeddin ibn Şeddad (1964). *En-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*. (tah. Cemâleddin eş-Şeyyâl). İskenderiye.
- BEYYÜMİ, Ali (2005). *Kuruluş Devrinde Eyyübîler: Selahaddin Eyyubî'nin Devleti*. (çev. Abdülhadi Timurtaş). İstanbul: Kent Yayınları.
- Cemaleddin Muhammed ibn Sâlim ibn Vâsıl (1953-1960). *Müferricü'l-kürûb, fi Ahbâri Beni Eyyûb*. I. (thk. Cemaleddin Şeyyâl). Kahire: Dârü'l-fikri'l-Arabi.
- DAFTARY, Farhad (2005). *İsmaililer-Tarihleri ve Öğretileri*. (çev. Erdal Toprak). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Ebû Şâme (1997). *Kitâbü'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn*. II. (thk. İbrahim ez-Zeybek). Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Gregory Abû'l-Farac (1999). *Abû'l Farac Tarihi*. II. (çev. Ömer Rıza Doğrul). Ankara: TTK.
- HOLT, P. M. (2003). *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1571'e Yakınoğu*. (çev. Özden Arıkan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ionnes Kinnamos (2001). *Ionnes Kinnamos'un Historiası 1118-1176*. (çev. Işın Demirkent). Ankara: TTK.

- İbn Haldûn (2000). *Târîhu ibn Haldûn*. V. (thk. Halil Şehade-Süheyl Zekkâr). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbnü'l-Esir (1987). *İslam Tarihi el Kamil fit-Tarih Tercümesi*. XI. (çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın). İstanbul: Bahar Yayınları.
- KELEŞ, Nevzat (2016). *Şeddâdîler (951-1119) Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- KELEŞ, Nevzat (2015). "İnsanların En Kibarlarından: Selçukluların Bağdat Şahnesi Bihrûz el-Hâdim". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXX/2: 451-477.
- KESİK, Muharrem (2003). *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*. Ankara: TTK.
- Kıvâmüddin Bündârî (2004). *Sene'l-Berki's-Şâmî*. (thk. Ramazan Şeşen). İstanbul: IRCICA.
- KOCA, Salim (2003). *Türkiye Selçuklu Tarihi*. II. Çorum: Karam Yayınları.
- LEWIS, Bernard (2005). *Haşîşîler İslam'da Radikal Bir Tarikat*. (çev. Kemal Sarısözen). İstanbul: Kapı Yayınları.
- LYONS, Malcolm Cameron - D. E. P. JACKSON (2006). *Selahaddin Kutsal Savaşın Politikaları*. (çev. Zehra Savan). İstanbul: Pınar Yayınları.
- MERÇİL, Erdoğan (1990). "Sultan Selahaddin Eyyubî'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri". *Bellekten*. 209: 417-425.
- Muhammed Takıyyüddîn Ahmed ibn Ali ibn Abdilkadir ibn Muhammed Makrîzî (1997). *Es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. I. (thk. Muhammed Abdülkadir Ata). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye.
- Niketas Khoniates (1995). *Historia: İonnes ve Manuel Kommenos Devirleri*. (çev. Fikret Işıltan). Ankara: TTK.
- ÖNGÜL, Ali (2007). *Selçuklu Tarihi*. II. Manisa: Çamlıca Basım Yayın.
- ÖZTÜRK, Murat (2019). *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- RUNCİMAN, Steven (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi*. II. (çev. Fikret Işıltan). Ankara: TTK.
- ŞEŞEN, Ramazan (2002). "Eyyubîler". *Türkler*. V. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 60-75.
- ŞEŞEN, Ramazan (1987). *Selahaddin Eyyubî ve Devlet*. İstanbul: Çağ Yayınları.
- USTA, Aydın (2008). *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- UYUMAZ, Emine (2002). "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyubî Münasebetleri". *Türkler*. V. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 86-96.

NAHÇIVAN'DA PEDAGOJİK EĞİTİMİN GELİŞİMİNDE ORDUBAD İLKOKULU'NUN ROLÜ

Taleh HALILOV*

ÖZET

Bugün, ulusal eğitim sistemimizin Ordubad bölgesindeki gelişiminin araştırılması, tarihî ve sosyo-kültürel kaynaklarımızın araştırılmasında çok önemli bir faktör olarak özel öneme sahiptir. Ordubad'da okul ve pedagojik düşüncenin gelişim aşamalarını, özelliklerini araştırıp ortaya çıkarmak, tüm ülke eğitimindeki yerini ve konumunu belirlemek birçok açıdan önem kazanmıştır. Öncelikle, Ordubad İlköğretim Okulu'ndaki eğitim tarihinin gelişim sürecini ve bu sürece etki eden faktörleri, eğitim alanına sunduğu katkıları açığa çıkarmak günümüzün pedagojik düşünce tarihi için öncelikli meselelerdendir. Ordubad'da eğitim ve öğretim tecrübesi tarihî özelliklere sahiptir. Bu bölgedeki okullar ve yapılan eğitim Azerbaycan'daki eğitim tarihinin bir parçası konumundadır. Burada yapılan eğitim ve öğrenci yetiştirme tecrübesi ilk adımdan başlayarak bölgede yaşayan Azerbaycan Türklerinin, ulusal ve kültürel özelliklerine göre şekillenmiştir. Ordubad İlkokulu XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da açılan ilk Rus devlet okullarından biridir. Bu okulun Azerbaycan'ın sosyo-kültürel merkezlerinden biri olarak ortaya çıkması ve gelişimi, bölgede yürütülen eğitimde öncü fikirlerin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Ordubad İlkokulu şehrin sosyo-kültürel hayatının yeniliklere açık, çağdaş bir içerikle zenginleşmesine ve gelişimine, bölgede bu tip yeni okulların açılmasına olumlu katkılar sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Nahçıvan, Ordubad, İlkokul, Eğitim.

THE ROLE OF ORDUBAD PRIMARY SCHOOL IN THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL EDUCATION IN NAKHCHIVAN

ABSTRACT

Today, the development of our national education system in the Ordubad region is of particular importance as a crucial factor in the study of our historical socio-cultural resources. In Ordubad, it is important in many ways to explore the developmental stages and characteristics of the school and pedagogical idea, and to determine its position and position in the whole country. First of all, the progressive development in the history of education in Ordubad Primary School and the factors that have contributed to this development are the priority issues for today's pedagogical thought history. The school and pedagogical ideas in this region are all part of the history of Azerbaijani pedagogical thought. This training and training experience is primarily shaped by the national and cultural characteristics of Azerbaijani Turks, the deep-rooted and indigenous people of the region. Ordubad Primary School XX. it is one of the first Russian public schools in Azerbaijan at the beginning of the 20th century. The formation and development of the Nakhchivan city as one of the centers of social-cultural environment of Azerbaijan played an important role in spreading the pioneering pedagogical ideas in the region. Ordubad Primary School had a positive effect on the social-cultural life of the city with its signs of innovation, its enrichment and development with its modern content qualities, and the opening of new-new schools in the region.

Keywords: Nakhchivan, Ordubad, Primary School, Education.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 09.03.2019; Yayıma Kabul Tarihi: 01.08.2019

Bu makale, Türkiye Türkçesine Doç. Dr. Seyfettin Altaylı tarafından aktarılmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Pedagoji ve Psikoloji Bölümü, Nahçıvan/AZERBAYCAN;

ORCID: 0000-0003-2350-743X, E-posta: x.taleh@gmail.com

Ordubad, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIX. yüzyılın başlarında Nahçıvan Hanlığı'nın önemli şehirlerinden birisi olmakla birlikte ilçelerin de toplumsal merkezlerinden biri ve bölgenin sosyo-kültürel yaşamının bir parçası olmuştur. Bilindiği gibi, 10 Şubat 1828 yılında Tebriz yakınlarındaki Türkmençay köyünde Kaçar İmparatorluğu ile Rusya arasında vuku bulan ikinci savaşı sona erdiren Türkmençay Anlaşması imzalanmış, Aras nehri, iki devlet arasında sınır kabul edilmiştir. Bu antlaşma ile birlikte Revan ve Nahçıvan hanlıkları ortadan kaldırılmış ve bu hanlıkların toprakları 1840 yılından itibaren Çarlık tarafından bir nevi eyalet statüsü kazandırılarak "Revan Vilayeti" olarak adlandırılmıştır. Ordubad şehri de bu bölgenin merkezî şehirlerinden biri olmuştur.

Çarlık, işgalden bir yıl sonra bölgede kendi eğitim politikasını uygulamak gayesiyle 2 Ağustos 1829 tarihinde Transkafkasya bölgesindeki okullarla ilgili olarak bir tüzük hazırladığını ilan etmiştir. İlan edilen bu tüzüğe göre Transkafkasya bölgesinde 20 okul faaliyet gösterecekti. Bunlardan bir tanesi kolej (gimnazya) olarak düşünülmüştür. Bu kolej ise Tiflis'deki Nuceba adlı merkezî okula bağlı olarak açılacaktı. Diğer eğitim kurumları ise kazalardaki okullar kategorisine göre düzenlenecek ve eğitim verecekti. Tüzükte anılan kazalardan birisi de Ordubad idi.

Ne yazık ki, Ordubad'da böyle bir okulun açılması yolunda hiçbir çaba gösterilmedi. Çarlık yönetiminin Kafkasya bölgesindeki yüksek rütbeli yöneticileri durmadan kasabalardaki nüfusların gereğinden de az olduğunu, bu sebeple de buralarda açılan okulların göz önünde bulundurulmuş faydaları sağlamayacağı konusunda atmosfer oluşturmaya çalışıyorlar ve bunda da başarılı olabiliyorlardı. Baron Roze'nin Transkafkasya'daki okullarla ilgili tüzükte adları anılan okulların açılmaması konusundaki düşünceleri kaynakların birinde yer almıştır ve onun fikirleri de bizim savımızı doğrulamaktadır (Aslında ise konu tamamen Çarlığın bölgede uyguladığı sömürge siyasetinin özü ile ilgiliydi. Çarlık halkın aydınlanmasını asla istemiyordu ve bu tür bahanelerle işi savsaklıyordu).

Transkafkasya okulları ile ilgili olarak Çarlık yönetimi tarafından ilan edilen 12 Mayıs 1835 ve 18 Aralık 1848 tarihli ikinci ve üçüncü tüzüklerde Ordubad şehrinde bir okulun açılması konusunun elzemliği vurgulanmış olsa da bu yapılmadı.

Ordubad bölgesinde Rus yönetimi tarafından bir devlet okulunun açılması konusu 1850 yıllarında gündeme gelmiştir. S. Zelinski o dönemde Azerbaycan Türkçesiyle eğitim veren okullarla ilgili olarak kaleme aldığı ilmî eserinde Ordubad halkının Rus devlet okullarında çocuklarını okutmak istediklerini bildirdiğini kaydetmiştir. 1851 yılında şehirde tek sınıflı bir mahalle okulunun açılması konusunda karar alınmıştı, ancak halk yönetime müracaat ederek tek sınıflı bir okul yerine kasabada ihtiyaca cevap verebilecek bir okulun açılmasını, şehir yönetiminin okula yıllık 2000 ruble yardım etmesini, binanın ise kendileri tarafından yapılacağını rica etmişlerdir (Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F.15, siy. 1, iş. 38, v. 8).

Böylece, Ordubad halkı 1830'lu yıllardan itibaren devlet okullarında eğitime eğilim göstermesine rağmen, onların "Rus eğitimine" eğilim ve istekleri sadece "Kafkas öğretim dairesi ve ona tabi olan öğretim kurumlarının tüzüğüne" (29 Ekim 1953) göre gerçekleşmiştir. Tüzükte, Kafkasya Eğitim Müdürlüğü'ndeki ilkokulların resmî olarak Kafkasya Genel Valiliği'nin yetkisi ile oluşturulabileceği belirtilmiştir. Bu türdeki eğitim kurumlarına 8 yaşından küçük olmayan toplumun her tabakasından yalnızca erkek çocukların kabul edilebileceği vurgulanmıştır. Belgede ayrıca okula kayıt zamanı herhangi bir eğitim ücreti ve ön bilgi gerekmediği de özellikle belirtilmiştir. Tüzükte Ordubad

ilkokulunun tek sınıflı bir eğitim kurumu olması göz önünde bulundurulmuştur. Gerekli hazırlık çalışmalarının tamamlanmasından sonra okul, 24 Ocak 1854 tarihinde açılmıştır. Okul, ilk yıllarından itibaren örnek bir eğitim kurumu olarak ün yapmıştır. Okulun bir yıllık faaliyetiyle ilgili denetimler esnasında bu öğretim kurumuyla ilgili bilgiler toplanarak incelenmiş ve sonucun tatminkâr olduğu vurgulanmıştır (Ahmedov 2000: 47).

"Sbornik svedenie o Kavkaze" adlı eserde okul binası konusunda gerekli bilgiler sunulmuştur. Eserde Ordubad İlkokulunun 1855 yılında açıldığı vurgulanmıştır. Okula ait bina toplam beş oda, iki koridordan oluşmaktadır ve yıllık 200 rubleye kiralanmıştır. İki oda yönetici ve öğretmenler için tahsis edilmiş, geri kalan odalarda ise eğitim yapılmıştır. Okul kütüphanesinde 248 kitap vardır ve bunların 118 tanesi öğrencileri içindir. (Obzor Erivanskoy gubernii za 1897 god, Erivan, 1898: 75).

1853 yılında ilan edilen tüzüğe göre Çarlığın Kafkasya Eğitim Dairesi'ne bağlı okullar dört müdürlüğe bölünmüştür:

1. Tiflis okulları müdürlüğü. (Bu müdürlüğe Tiflis, Şamahı ve Derbent vilayetlerindeki eğitim kurumları bağlıdır).
2. Kutaisi bölgesi okulları müdürlüğü. (Bu müdürlüğe Kutaisi ve Revan vilayetlerindeki okullar bağlıdır).
3. Stavropol okulları müdürlüğü. (Buraya Stavropol Vilayetindeki okullar bağlıdır).
4. Karadeniz çevresindeki okullar müdürlüğü. (Bu müdürlüğe de Karadeniz'in kıyı bölgelerindeki okullar bağlıdır) (Mollayev 1983: 17-18).

Böylece, Gümrü (Aleksandrapol), Revan ve Nahçıvan kazalarındaki okullar, Yeni Bayazıt ve Ordubad İlkokulları, Kutaisi Bölgesi Okulları Müdürlüğü'ne bağlanıyor. (Merdanov 2011: 51-52). Tüzüğün 118. maddesinde Kutaisi, Raçinski, Duşet, Tionet, Guba, Lenkeran, Ordubad ve Yeni Bayazıt okullarının giderleri devlet tarafından karşılanan tek sınıflı eğitim kurumlarıdır.

Tek sınıflı Ordubad İlkokulu'nda aşağıdaki derslerin öğretilmesi planlanmıştır:

1. Müslümanların şeriat kanunları;
2. Rusça okuma ve yazma, Rusçanın uygulamalı olarak öğretilmesi;
3. Ana dilde okuma ve yazma;
4. Dört işlem, birimli ve birimsiz sayıların öğretilmesi (Tagiyev 1958: 31).

Müslüman cemaatin yaşadığı yerde din derslerini din adamları, imamlar, Rusça ve diğer dersler ise konuyla ilgili takipçinin direktifiyle bir veya iki öğretmen tarafından veriliyordu. Ayrıca, Kafkasya Eğitim Dairesinde faaliyet gösteren ilkokulların tamir-bakım ve eğitim-öğretim durumunun iyileştirilmesi gayesiyle her biri için fahri kontrolör atanması göz önünde tutuluyordu. Ordubad İlkokulu, Rusya Halk Eğitim Bakanlığı bünyesindeki eğitim kurumlarının bir parçası idi. Bu tip eğitim kurumları yalnızca Ordubad ve Revan şehirlerinde açılmıştır. Ordubad İlkokulu da Revan Öğretmen Okulunun temel eğitim kurumlarından biri olarak kabul ediliyordu.

Okulun masrafları devlet bütçesinden karşılanıyordu ve yıllık gideri 850 ruble olarak belirlenmişti.

Ordubad ilkokulunda okuyan öğrenciler içinde Azerbaycan Türklerinin çocukları çoğunluğu oluşturuyordu. Diğer devlet kurumları gibi Ordubad ilkokulunda okuyacak

öğrencilerin sayısı Kafkasya Eğitim Dairesi'nin raporları ve direktifleri doğrultusunda belirleniyordu. Kafkas Eğitim Dairesi Yöneticisi Baron Nikolai 7 Mart 1855 tarihinde General Muravyov'a yolladığı rapora göre, Ordubad İlkokulu'na birinci öğretim yılında (1845-1855) 30 öğrenci alınmıştır (Adıgözelov 2003: 22).

1856-1873 yılları arasında Ordubad İlkokulu'nda eğitim alan çocukların mensubiyeti S. Zelinski'nin yukarıda anılan eserindeki cetvelde yer almıştır. Buna göre 1856 yılında okulda eğitim alan 29 öğrencinin 16, 1857 yılında 32 öğrenciden 19, 1858'de 49 öğrenciden 21, 1859 yılında 40 öğrenciden 27, 1860 yılında okuyan 53 öğrenciden 32 tanesi Azerbaycan Türküdür (Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Devlet Arşivi F. 19, siy. 2, iş 1197, v. 3). Bu durum, eğitim tarihimiz için önemlidir. Genel olarak bu okulda eğitim alan Azerbaycanlı öğrencilerin sayısal yönden üstünlüğü oluşturması Azerbaycan'ın diğer şehirlerindeki okullara nispetle daha belirgin şekilde göze çarpmaktadır. S. Zelinski'nin sunduğu cetvele göre Azerbaycanlı ailelere mensup çocukların nispetinin yıllara göre dağılımı şöyledir: 1861'de 19, 1862'de 14, 1863'de 6, 1864'de 6, 1865'de 24, 1866 yılı için cetvelde herhangi bir bilgi sunulmamıştır, 1867'de 17, 1868'de 4, 1869'da 16, 1870'de 13 öğrenci eğitim yapmıştır (Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F. 24, siy. 1, iş 1662, v. 16).

Halkın nezdinde Ordubad İlkokulu'nun nüfuzu her geçen gün artmış, eğitim ve öğretimde belirli başarılar elde edilmiştir. 1890'lı yıllarda "gimnazya" denilen kolejlerde, sanat okulları ve şehirlerdeki eğitim kurumları ile birlikte köylerde de ilkokulların sayısında artış olduğu kaydedilmiştir. Bu durum da Ordubad İlkokulu'nun yeniden yapılandırılması konusunu gündeme taşımıştır. Bu gaye ile 2 Aralık 1896 - 1 Temmuz 1897 tarihleri arasında yapılan müzakereler ve edilen tavsiyeler doğrultusunda Ordubad'daki tek sınıflı ilkokul iki sınıflı şehir okulu seviyesine yükseltilmiştir (Tagiyev 1993: 82).

Okul, eğitim ve öğretim işlerini 1872 yılı tüzüğüne göre düzenlemek durumunda idi. Yapılan bu düzenleme okulda eğitim alan çocukların sayısının artmasına etki etmiştir. XIX. yüzyılın son yıllarında okulda eğitim yapan toplam öğrenci sayısı 50-60'tan fazla olmamakla birlikte bunların içinde Azerbaycanlı çocukların sayısı 30-35 kadardı. XX. yüzyılın başlarında ise durum daha da değişmiştir. 1902 tarihinde okulun statüsü tekrar değiştirilerek tamamen yeni bir yapı meydana getirilmiştir. İki sınıflı şehir okulu üç sınıflı ilkokula dönüştürülmüş, bununla da öğrenci sayısında büyük bir artış gözlemlenmiştir. Örneğin, 1904'te Ordubad üç sınıflı şehir okulunda okuyan 103 öğrenciden 49 tanesi (Şahverdiyev 2008: 35-36), 1907 istatistiklerine göre ise 112 öğrenciden 83'ü Azerbaycanlı ailelere mensup öğrencilerden ibaret olmuştur (Kazımov 2007: 93).

Takip eden yıllarda Azerbaycanlı öğrencilerin sayısındaki artış 100'ü geçmiştir. Örneğin, 1908'de, 134 öğrenciden 110 tanesi Azerbaycan Türklerine mensup ailelerinin çocukları idi (Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F. 309, s. 2, iş 270, v. 11). 1909 verilerine göre 162 öğrenciden 127 tanesi Azerbaycanlı ailelere mensuptu (Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F. 314, s. 6, iş 13, s. 8). 1910 yılında da okula 162 öğrenci kabul edilmiş ve bunlardan 128 tanesi Azerbaycan Türküdür (Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F. 392, s. 11, 205, v. 5). 1912 verilerine göre ise okula 172 öğrenci alınmış bunların 142 tanesi Azerbaycan Türküdür (Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F. 448, s. 2, 3, 79).

Ordubad kütüphanesi, kendi dönemindeki ilkokullar arasında en zengin kütüphanelerden biri idi. Okul kütüphanesindeki kitapların sayısı her geçen gün artmakta ve zenginleşmekte idi. Örneğin, 1904 Kafkasya Eğitim Dairesi verilerine göre, Ordubad

İlköğretim Okulu kütüphanesinde 753 isim altında 2010 adet kitap, öğrenci kütüphanesinde ise 520 isim altında 825 kitap kaydedilmiştir. Kütüphanede toplam 4.106 kitap olduğu kaydedilmiştir (Ahmedov 2014: 132-133).

Kafkas Eğitim Dairesinin 1 Ocak 1911 tarihli raporunda, okul kütüphanesinde 938 isim altında toplam 2615 kitap bulunduğu kaydedilmiştir. Okul kütüphanesinde toplam 5182 adet kitabın olduğu ve öğrencilere ait kitapların 1 Ocak 1904 yılına nispetle 1074 adet olmak kaydıyla arttığı kaydedilmiştir (Mollayev-Haciyev 2004: 21).

Ordubad İlkokulu, şehrin ve bölgenin kültürel yaşamının gelişmesinde ve eğitimin halk arasında yaygınlaşmasında, çağdaş eğitimle birlikte ilerici görüşlerin oluşmasında kendine özgü bir yer edinen eğitim kurumudur. Okul eğitim ve öğretim faaliyetleri yönünden diğer okullara nispetle daha büyük başarılar kazanmış bir eğitim kurumu olmuştur.

Okul kendi döneminde sosyo-kültürel etkinlikler, eğitimci, hayırsever ve toplumun faydasına olacak alanlara sürekli katılmış ve kendi üzerine düşeni layık olduğu şekilde yerine getirmiştir. Şehirdeki meteoroloji istasyonunun kurulması da okulda çalışan eğitimcilerin çabalarıyla gerçekleşmiştir. Okulda yazar ve şairlerden İ. A. Krılov, N. M. Karamzin, N. V Gogol, A. S. Puşkin, M. Y. Lermontov, Batı klasiklerinin eserleri ve tanınmış yazar ve şairlerin doğum-ölüm yıldönümlerinde etkinlikler gerçekleştirilmiş, bununla da şehrin sosyo-kültürel hayatına canlılık getirilmiş, çağdaş düşünceli insanları çatısı altında toplayarak ilerici düşünceleri aşlayan etkinliklere imza atmıştır. Arşiv belgelerinde, Ordubad İlkokulu'nun toplumsal ve kültürel alanda gerçekleştirdiği etkinliklerin çağdaş yayınlarda kendine has yer işgal ettiği mevcuttur. Arşiv belgelerinde "Ob otkritiy po Direksii Uçiliş podpiski po soorujenii pamyatnika A. S. Puşkinu (30 Yanvary 1861-10 iyuly 1861 goda)" adlı belgede büyük Rus şairi A. S. Puşkin'in heykelinin yapılması gayesiyle açılan kampanyaya Revan Okullar Müdürlüğü'nün de katıldığı bilgisi yer almıştır. 1860 yılı başlarında A. S. Puşkin'in de okuduğu Çarskoselsk (Çar köyü) İmparator Aleksandr Lisesi'nin mensupları büyük şairin heykeli için eğitim kurumlarının da açılan kampanyaya katılmaya davet ediyor. Onun heykelinin Çar Köyü'nde olan lisenin bahçesine konması kararlaştırılmıştır (Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Devlet Arşivi: 713, siy.1, iş 190, v. 2).

Bu kampanyaya katılmak için bütün vilayetlerle birlikte Revan Vilayeti'ne de Rusya İçişleri Bakanlığı Genel Hizmetler Birimi tarafından 14 Aralık 1860 tarih ve 115 sayılı belgesi doğrultusunda konuyla ilgili çağrı mektubu yollanmıştır. Bu mektuba göre Kafkasya Genel Valiliği yöneticisi Krunzenştern imzasıyla 18 Ocak 1861 tarihli bir talimatname yayımlanmıştır. Talimatnamede İçişleri Bakanlığı'nın yolladığı bu mektupta belirlenen işlerin hayata geçirilmesi için Revan Askerî Valiliği'nin Sivil Birimler Bölümü'ne yollanması emredilmiştir (Talıbov vd. 2000: 203).

Mektupla bildirilen talimatname vilayetin bütün eğitim kurumlarına yollanmış ve orada tayin edilen meblağın geciktirilmeden kazadaki devlet dairesinin ilgili birimine yatırılması emredilmiştir. Ordubad İlkokulu Müdürü'ne yollanan talimatta da heykel için gerekli paranın toplanması işine gerekli dikkatin gösterilmesi bildirilmiştir. Okulun kontrolör öğretmeni A. Bezkrovnu konuyla ilgili olarak 17 Şubat 1861 tarihinde yolladığı raporunda "Revan Okullar Dairesinin emri doğrultusunda Aleksandr Puşkin'in heykelinin yapımı gayesiyle gerekli liste hazırlanmış kazanın yöneticisi ile birlikte şehir halkına da gerekli bilgi verilmiştir. Bu işe gönüllü abone olan olmamıştır." diye kayıt düşülmüştür (Ehmedov 2000: 46-47).

Okul faaliyette olduğu zaman zarfında eğitim ve öğretimle ilgili olarak birçok öğretmen çalışmıştır. Azerbaycan Türkçesi ve din bilgisi konularıyla ilgili olarak Mirza Alimemmed Mirza Ağaoğlu Alihanov ve Mir Yahya Semenderov adlı iki öğretmenin adları ön plana çıkıyor. Her iki öğretmen Azerbaycanlı öğrencilerin eğitim ve öğretiminde büyük hizmetler sunmuştur. Uzun yıllar bu iki değerli eğitimcinin görevlerini kusursuz olarak yapmaları onların nasıl bir yol izlediklerini göstermektedir. Azerbaycan Türkçesinin öğretimi konusunu (1854-1855) yılları arasında Molla Mirza İsmail Ahund Mirza Sadıkoğlu yürütmüştür. 1856-1857 yılları arasında bu ders herhangi bir öğretmen tarafından yürütülmemiş, dersler boş geçmiştir.

Arşiv belgelerine göre 21 Aralık 1857 tarihinden itibaren “din dersleri” ve “Azerbaycan Türkçesi” eğitim-öğretimi görevini Mirza Alimemmed Mirze Ağaoğlu Alihanov üstlenmiş ve bu görevini 27 yıl boyunca (1887'ye kadar) yürütmüştür. Bu belgeye dayanarak kendisi Revan Vilayeti beylerinden biri olan Mirza Alimemmedin 1808'de doğduğu anlaşılıyor. Mirza Alimemmed, 21 Aralık 1857 tarihinde Ordubad İlkokulu'nda din dersleri vermiş ve Türkçe öğretmeni olarak çalışmıştır (Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F. 314, siy. 6, iş 13, v. 15).

Mirza Yahya Semenderov, Ordubad İlkokulu'nda din dersleri ve Azerbaycan Türkçesi öğretmeni olarak çalışan üçüncü kişidir. Onun eğitim-öğretim faaliyetleri 1888'den 1903'e kadar geçen 18 yıllık bir süreyi kapsar. Mir Kerim Abdülazizov, Ordubad İlkokulu'nda din dersleri ve Azerbaycan Türkçesi konusunda öğretmen olarak çalışan son eğitimcidir. Kendisi 1905-1916 yılları arasında yetişen nesle dilimiz ve dini bilgilerimiz konusunda kendi bilgilerini aktararak yetiştiren şahıstır.

Okulda müdürlük görevine ilk kez P. L. Georgiyev tayin edilmiştir. O, bu görevi 1854-1861 yılları arasında yürütmüştür. Okulun ikinci müdürü Andrey Mihailoviç Bezirkovni olmuştur. A. Bezirkovni önceleri Yeni Beyazid'de tek sınıflı ilkokulda müdürlük görevini yürütmüş ve 1861-1866 yılları arasında gerek eğitim-öğretim, gerekse diğer alanlarda başarılı işlere imza atmıştır. Daha sonraları Bakü'de iki sınıflı Mihaylovski İlkokulu'nda kontrolör öğretmen olarak görev yapmıştır.

Okulda kontrolör olarak ayrı ayrı yıllarda İ. F. Yakimidi (1866-1868), İ. D. Bogolyubov (1869-1872), M. D. Zazunov (1873-1876), G. Y. Bogdanov (1879-1882), Kasım Kasimov (1883-1887), N. A. Suvorov (1888-1890), G. H. Sulhanov (1891-1893), N. S. Krupnikov (1894-1896), P. Saulidi (1896-1902), A. S. Gomelauri (1904-1916) ve diğerleri çalışmıştır.

Bu eğitim kurumunun iki sınıflı (1897), üç sınıflı (1903) daha sonraları da yüksek statülü şehir okuluna dönüşmesi (1912) ve verilen derslerin konusunun fazlaşması sonucunda öğretim kadrosu da çeşitlenmiş, öğretmen ve yardımcı öğretmen kadroları oluşmuştur. Okulda D. G. Yenukidze, V. İ. Muradov, K. S. Çehanov, G. A. Romanenko, G. F. Çaladze, K. S. Saruhanov, A. E. Zadelava, M. Ç. Kotiyev, M. G. Akritov, İ. G. Didya ve birçok öğretim kadrosu görev yürütmüştür.

Sonuç

Ordubad İlkokulu'nun açılması ve gelişim aşamalarının araştırılarak ortaya çıkarılması halkımızın zengin eğitim-öğretim mirasını artıracığı gibi bu alandaki teorik bilgileri ile de millî ve manevi hazinemizin zenginleşmesini sağlayacaktır.

Azerbaycan'da, tarihsel olarak, geleneksel bir eğitim kurumu olan okulların ve medreselerin faaliyetlerinin incelenmesi, eğitimlerini geliştirmek yerine sömürgecilik hedeflerine hizmet eden bir eğitim sistemi yaratmaya çalışılmıştır. İşte bunun sonucudur

ki, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Kuzey Azerbaycan'da, ayrıca Nahçıvan bölgesinde birleşik yapıya sahip bir eğitim ağı oluşmuştur.

Azerbaycan'da bağımsızlığının güçlenmesinden sonra, eğitim sistemi stratejik bir odak haline gelmiştir. Önemli devlet programları, ülkede eğitimin daha da geliştirilmesi yönünde önemli projeler geliştirmiş ve uygulamaya koymuştur.

Özerklik döneminde Ordubad'da yeni, ilerici pedagojik fikirlerin yayılması, eğitim ve öğretim tesislerinin kurulması, bölgede ulusal eğitim düşüncesi ve çağdaş öğretim tecrübesini çağın talepleri seviyesine yükseltmekle Azerbaycan'daki eğitim kurumlarında uygulanan sistemin ve düşüncenin gelişiminde müstesna rol oynamış, Ordubad'da tüm eğitim sistemi yapısal içerik ayarlarına göre yenilenmiş, dönemin talepleri, seviyesi, işlevi ve kişisel gelişim fırsatlarını artırmıştır.

KAYNAKÇA

- ADİGÖZALOV, Ali (2003). *Batı Azerbaycan'daki Ulusal Okullarımızın Tarihinden*. Bakü: Eğitim Yayınevi.
- AHMEDOV, Huseyn (2000). *XIX. Yüzyıl Azerbaycan Okulu*. Bakü: Eğitim Yayınevi.
- AHMEDOV, Huseyn (2014). *Azerbaycan Okulunun Tarihi ve Pedagojik Fikri. Yükseköğretim Kurumlarında Lisans Düzeyinde Okuyan Öğrenciler İçin Ders Kitabı*. Bakü: Bilim ve Eğitim Yayınevi.
- KAZİMOV, İbrahim (2007). *Nahçıvan: Nüfus, Sosyo-Ekonomik ve Politik Tarih (1828-1920)*. Bakü: Bilim Yayınevi.
- MARDANOV, Mısır (2011). *Azerbaycan Eğitim Tarihi*. Bakü: Eğitim
- MOLLAYEV, İbrahim (1983). *Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde Halk Eğitiminin Gelişimi*. Bakü: Bilgi Toplumu Yayınevi.
- MOLLAYEV, İbrahim - Abbas HACIYEV (2004). *Nahçıvan'daki İlk Yeni Stil Okulları*. Nahçıvan: Okul Yayınevi.
- ŞAHVERDİYEV, Zahmat (2008). *XIX-XX. Yüzyılların Başında Nahçıvan Bölgesi*. Bakü: Bilim Yayınevi.
- TAGİYEV, Abdu'lali (1993). *Azerbaycan'da Okul Tarihi*. Bakü: Eğitim Yayınevi.
- TAGİYEV, Abdu'lali (1958). *XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan'da Halk Eğitimi*. Bakü: Eğitim Yayınevi.
- OBZORI Erivanskoy quberniya za 1897 qod, Erivan, 1898.

Arşiv Belgeleri

- Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi, F: 15, M: 1, Ç: 38, V: 8-17.
- Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi, F: 19, M: 2, Ç: 1197, V: 3.
- Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi, F: 24, M: 1, Ç: 1662, V: 10-16.
- Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi, F: 309, M: 2, Ç: 270, V: 1-17.
- Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi, F: 314, M: 6, Ç: 13, V: 8-15.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi, F: 392, M: 11, Ç: 205, V: 5.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi, F: 448, M: 2, Ç: 3, V: 79-85.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi, F: 713, M: 1, Ç: 190, V: 2-40.

YANI YAPON MUHBİRİ DERGİSİ'NİN 15. SAYISINA GÖRE JAPONYA'DA YAŞAYAN TATAR TÜRKLERİNİN TÜRKİYE'DEKİ HARF DEVRİMİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

Hanife ALKAN ATAMAN*

ÖZET

Köklü bir yazılı kültüre sahip Türkler, özellikle Arap alfabesiyle pek çok eser ortaya koymuştur. Bunlardan sade dille oluşturulanların yanı sıra ağır dille yazılanların sayısı oldukça fazladır. Osmanlı'nın her döneminde konu edilen sade dil meselesi, birçok fikir hareketinin gündeme geldiği Tanzimat döneminde ciddi şekilde tartışılmıştır. Yıllarca sonuca bağlanamayan alfabe tartışmalarına son noktayı, Mustafa Kemal ve çalışma arkadaşları koymuştur. Türkiye'nin ilerlemesinin yegâne yolunu, milletin eğitimi olmasında gören Atatürk, öncelikle okuma yazma oranının artması gerektiğini, bu nedenle halkın kolay öğrenebileceği ve Türk diline uygun bir alfabe ihtiyacı duyulduğunu düşünmüştür. Araştırmalar sonucunda, en uygun alfabenin Latin alfabesi olduğu üzerinde karar kılınmış, Latin kökenli yeni Türk alfabesi 1 Kasım 1928'de meclisteki çoğunlukla kabul edilmiştir. Türkiye'deki alfabe değişikliği meselesi, diğer ülkelerin dikkatleri dışında kalmamıştır. Birçok ülke, konu hakkında çoğunlukla olumlu fikirlerini gazeteler vasıtasıyla belirtmiştir. Harf devrimi ile ilgili bir fikir de 1934 yılında Japonya'da Tatar Türklerince yayımlanan Yanı Yapon Muhbiri dergisinde bulunmaktadır. Bu çalışmada, Tatar Türklerinin Türkiye'deki harf devrimi ile ilgili görüşlerinin yer aldığı yazı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Türk harf devrimi, Arap alfabesi, Latin alfabesi, Tatar Türkleri, Yanı Yapon Muhbiri.

OPINIONS OF TATAR TURKISH PEOPLE LIVING IN JAPAN ON ALPHABET REFORM IN TURKEY ACCORDING TO 15TH ISSUE OF JOURNAL OF YANI YAPON MUHBİRİ

ABSTRACT

Turkish people, who had a deep-rooted written culture put forward many works especially with the Arabic alphabet. Among these, the number of works written in a heavy language as well as those created in simple language is quite high. The problem of simple language, which had been brought up all periods of the Ottoman Empire, was discussed more seriously, especially during the Tanzimat period, when many intellectual movements were on the agenda. Mustafa Kemal Atatürk and his co-workers put an end point to the discussions of alphabet that could not be concluded for years. As a result of the researches, it was decided that the most appropriate alphabet was Latin alphabet, the new Turkish alphabet of Latin origin was adopted on 1 November 1928 with the decision of the majority in parliament. A matter alphabet changing in Turkey was no exception to the attention of other countries as well. Many countries expressed their especially positive opinions about the topic through newspapers. There is an idea of the alphabet reform in Turkey in journal of Yanı Yapon Muhbiri which was published in 1934 by Tatar Turkish people in Japan, too. In this study, it will be analyzed article including Tatars opinions about the case of alphabet reform in Turkey in this journal.

Keywords: Turkish alphabet reform, Arabic alphabet, Latin alphabet, Tatar Turkish people, Yanı Yapon Muhbiri.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 26.08.2019; Yayına Kabul Tarihi: 11.09.2019

* Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, SAMSUN;
ORCID: 0000-0003-4030-1142, E-posta:hanifealkan_24@hotmail.com

Giriş

Kaynaklara göre binlerce yıllık köklü bir kültüre sahip olan Türkler, tarihî süreçte geniş sahalara yayılarak çok sayıda büyük devlet ve medeniyet kurmuştur. Etkileşimde buldukları diğer toplumların ve kültürlerin vasıtasıyla farklı inançları benimsemiştir. VII. yüzyıl başlarından itibaren yazıyla iç içe oldukları düşünülen Türkler, yazı serüvenlerine Göktürk¹ alfabesiyle başlamışlar ve bu serüven Türkiye’de Latin alfabesi ile son bulmuştur. Bu büyük zaman dilimi içinde Türkler coğrafi, siyasi, sosyal koşulların etkisiyle Göktürk alfabesi haricinde Çin, Soğud, Uygur, Mani, Brahmi, Tibet, Süryani, Arap, Grek, Ermeni, İbrani ve Slav alfabesi gibi birbirinden farklı alfabeler kullanmıştır (Korkmaz 2009: 1470). Bunlardan Göktürk, Uygur, Arap, Latin ve Slav (Kiril) alfabeleri, Türklerce en çok kullanılanlardır. Diğerleri belli zamanlarda ve alanlarda, belli kişilerce sınırlı sayıda metinde tercih edilmiştir².

Türklerin kabul ettiği yazı sistemlerinden en uzun süre kullandıkları ve en fazla eser meydana getirdikleri alfabe, Arap alfabesidir. Türklerin yaklaşık olarak X. yüzyılda Karahanlı Devleti himayesinde Müslüman olmaları, Arap alfabesinin kullanımının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Tarihî süreçte de neredeyse bütün Türk dünyasında, bu alfabe tercih edilmiş, çok sayıda eser ortaya konulmuştur (Ercilasun 1996: IX; Tekin 2015a: 136-137). Bunlardan ilki 1069’da yazılan *Kutadgu Bilig* (KB) ve ikincisi 1072-1073’te tamamlandığı bilinen *Dîvânu Lûgati’t-Türk* (DLT)’tür.

Arap alfabesi, sağdan sola doğru yazılır. Alfabede, büyük ya da küçük harf gibi herhangi bir ayırım yoktur. Harflerin baştaki, ortadaki ve sondaki şekilleri birbirinden farklıdır. Bazı harfler, kendilerinden sonra gelen harflerle bitişmez. Bu nedenle sözcüğü oluşturan harfler ayrı yazılır. Bu da kimi sözcüklerin zor algılanmasına yol açmaktadır.

Arap alfabesinde elif, vav ve ye harfleri gerektiğinde ünlü olarak kullanılmaktadır. Ünlü sayısının az olması, Türkçenin ünlülerinin yeterli derecede karşılanamamasına neden olmaktadır. Arapçada kısa ünlüler yazılmazken uzun ünlüler yazılır. Arapçadaki bu kesin kural, Türkçede daha esnek bir şekilde uygulanmış; tarihî süreçte bu keyfiyet dönemden döneme, kişiden kişiye her zaman değişiklik arz etmiştir. Söz gelimi, DLT’de Arap imlasına uygun olarak sadece uzun ünlüler yazılmış, kısa ünlüler yazıda gösterilmemiştir. Ancak KB’de, DLT’den farklı olarak sözcüklerin bütün ünlüleri gösterilmiş, böylece eski Uygur imla sistemi uygulanmıştır. Söz konusu yazım şekli, Çağataycada da devam ettirilmiş ve harekeye ihtiyaç duyulmamıştır. Anadolu’da Arap imla geleneği gereğince kısa ünlüler yazıda gösterilmemiş, uzun ünlüler elif, vav ve ye ile gösterilmiştir. Bu sistem Osmanlıca için de kurallaşmış ve Doğu Türkçesinin imla sisteminden ayrılmıştır (Tekin 1997: 77-78; Tekin 2015a: 123-125). Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde ise bütün ünlülerin yazılması konusunda bir temayül oluşmuş, ancak yaygınlaşmamıştır. Sadece doğru okuma kaygısı ile Batı dillerine ait az yaygın sözcüklerin ve kişi adlarının bütün ünlüleri gösterilmiştir (Tekin 1997: 74-75; Ergin 2002: 279; Ak 2006: 9).

Türkiye Türkleri, Arap harflerini 1928 yılına kadar kullanmış; bu yazıyı geliştirerek seçkin edebî örnekler vermiştir. Ancak Arap ve Türk dillerinin başka dil ailelerine mensup olması, ses ve gramer yapıları bakımından aralarında büyük farklılıkların bulunması

¹ Göktürk alfabesinin damgalardan ve şekillerden meydana geldiği ve Türklerin bu alfabeyi bulduğuna dair yaygın bir görüş vardır. *ko/ok* şeklinde okunan harfin oka, *ta/at* okunan harfin dağa (tag), *ve/ev* okunan harfin çadıra, *ya/ay* okunan harfin yaya, *se/es* okunan harfin ise süngüye benzemesi gibi örnekler, bu yoldaki görüşlere zemin oluşturmaktadır (Ergin 2002: 259).

² Türklerin kullandıkları alfabelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Tezcan 1991); (Ercilasun 1996); (Tekin 1997); (Şirin User 2006); (Tekin 2015); (Şen 2015).

özellikle Tanzimat dönemi aydınlarının kafalarını meşgul etmiş ve bu yazının ıslahı ya da değiştirilmesi konusunda çeşitli fikirler belirtilmiştir. Tanzimat dönemindeki tartışmalar, Cumhuriyet'in ilanından sonra da sürmüş ve nihayet Arap harfleri, Atatürk'ün ve TBMM'deki çoğunluğun kararıyla 1 Kasım 1928'de bırakılıp Latin esaslı yeni Türk alfabesi kabul edilmiştir. Yasa 3 Kasım 1928'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu değişim kararı birdenbire ortaya çıkmamış, üzerinde çok düşünülerek, bilimsel incelemeler ve tartışmalar yapılarak bir sonuca bağlanmıştır (Korkmaz 1963: 35-37; 2009: 1469). Türkiye Türkleri, tarihlerinde ilk kez, dinî inanç etkisi olmaksızın harf değişikliğine karar vermiştir. Latin harfleri bu nedenle önem arz etmektedir (Şirin User 2006: 365-366).

Latin temelli Türk alfabesi, Türklerin geçmişte kullandığı diğer alfabelerden farklı olarak soldan sağa doğru yazılır. Latin alfabesinin Türkçenin özelliğine uymayan /q/, /x/, /w/ sesleri alfabeğe dâhil edilmemiş, Türk dilinin mahiyeti göz önünde bulundurularak çeşitli düzenlemelerle Latin alfabesinde olmayan /ç/, /ğ/, /j/, /ş/ gibi ünsüz ve /ı/, /ö/, /ü/ gibi ünlü harfler eklenmiştir. Böylece yeni Türk alfabesi 21'i ünsüz, 8'i ünlü olmak üzere 29 harften oluşmuştur. Yeni Türk imlasında, yazıda okunmayan ya da birden fazla ünsüzle gösterilen bir ses bulunmaz. Kalın sıradan okunan bazı ünsüzler, tek bir sesle karşılanır. Bu harflerin kalın ya da ince sıradan olup olmadıkları, yanlarındaki ünlünün kalın ya da ince sıradan olmasına bakılarak anlaşılır.

Latin alfabesiyle yazılmış en eski belgeler, MÖ VI-VII. yüzyıla aittir (Şirin User 2006: 366). Latin alfabesi ile Türkçe metinler, ilk kez XIV. yüzyıl başlarında Codex Cumanicus (Kuman Kodeksi-Kuman Elyazmaları Külliyyatı) adlı eserde kullanılmıştır. Bu eser, Aşağı Volga bölgesinde, Kumanlar (Kıpçak Türkleri) arasında Hristiyanlığı yaymaya çalışan misyonerlerin vaazlarında yer verilmek üzere çeviri dinî metinleri, duaları ve ilahileri içermektedir. Birçok sözcüğün bugünkü imlaları ile yazıldığı görülmektedir (Tekin 1997: 87; Tezcan 1991: 43). Bundan sonraki yüzyıllarda Batı'da Latin harfleri ile çok sayıda Türkçe metin yazılmıştır. Latin alfabesini kullanan ilk Türk toplulukları, Kafkasya ve Sibirya bölgesinde yaşayan Yakut ve Azerbaycan Türkleridir. Yakut Türkleri, öncelikle Kiril harflerini seçmiş; ancak daha sonra dilbilimci S. A. Novgorodov'un düzenlediği Latin alfabesini kullanmaya başlamıştır. Azerbaycan'da ise 1922 yılında Latin yazısını seçme girişimlerinde bulunulmuş, 1926'da gerçekleşen Bakü Türkoloji Kongresi'nden sonra bütün SSCB Türkleri bu akıma katılmıştır (Şirin User 2006: 365-366).

Türkiye'de Alfabenin Islahı ve Değişikliği Konusunda Yapılan Tartışmalar

Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe Arapça ve Farsçanın Türk diline etkileri artarak devam etmiş, bunun sonucunda Arapça, Farsça ve Türkçeden oluşan "Osmanlıca" teşekkül etmiştir. "Osmanlıca" ya da "Osmanlı Türkçesi" konuşma dilini değil, yazı dilini ifade etmektedir (Tulum 1999: 421). Bu dille halkın anlayabileceği şekilde birçok metin yazılmışsa da devletin özellikle son dönemlerinde, halktan ziyade devlet yöneticileri ve aydın zümresinin kullanıp anlayabildiği eserlerin çoğunlukta olduğu söylenebilir. Bu nedenle, neredeyse sadece fiillerin Türkçe olduğu Arap harfli Osmanlıca birçok metinden özellikle medrese öğrenimi gören kişiler istifade edebilmiştir³. Devlet ve halk arasındaki sorunlar, mahalli yöneticiler tarafından çözüldüğünden halkın yönetici tabakanın kullandığı dili anlama zorunluluğu da olmamıştır (Kushner 1979: 173).

³ Medrese sistemini Selçuklular kurmuş olsa da Osmanlılar bu sistemi geliştirmiş ve toplumsal eğitimin temel unsuru hâline getirmiştir. Böylece Arapça ve Farsça, kültür alanında hâkim bir duruma geçmiştir (Tekeli-İlkin 1999: 11-18).

Türkçe; sanat, edebiyat ve yönetim alanında Farsça ve Arapçadan Selçuklular döneminde etkilenmeye başlamıştır. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri yönetim dili olarak Farsçayı, bilim dili olarak Arapçayı kabul etmiştir. Selçukluların çoğunluğunu oluşturan Oğuzların Kâşgar, Balasagun ve Turfan gibi kültür merkezlerinden uzak olmaları, Türk hanedanlarının kolayca yabancı kültürü benimseyip Arapça eğitim veren medreseler inşa etmeleri ve klasik Acem şirini örnek alan şairleri korumaları; bu etkilenmenin nedeni olarak gösterilmiştir (Ercilasun 1999: 392)⁴. Bunun yanı sıra İslam uygarlığının dilinin Arapça olması, bilim dilinin Arapça olması sonucunu doğurmuştur. Arapçadan Türkçeye aktarılan eserler de bu dile hizmet etmiştir (Levend 1960: 12, 68).

Arap alfabesinin Türkçenin ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamaması sorununu aslında ilk olarak dile getiren, XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi'dir (Arıkan 1990: 1-2). Sorun, Osmanlı'nın her döneminde güncelliğini korumuştur; ancak özellikle Tanzimat döneminde daha ciddi tartışmalar belirmiş, Meşrutiyet dönemlerinde ve Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki beş yılda bunlar artarak devam etmiştir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde görülen yenileşme hareketleri, dönem aydınlarının toplumun gelişimi ve kullanılan dil ile ilgili fikirleri sürmesini sağlamıştır⁵. Özellikle Tanzimat döneminde aydınlar, bilgi birikimlerini ve fikirlerini bütün halka iletebilmek hevesine kapılmış, basın-yayın faaliyetlerine daha çok önem atfetmiştir. Böylece ülkedeki okuma yazma oranı, dil, eğitim ve kültür sorunları tartışılmaya başlamış, tartışmalar mevcut alfabe ve imla ile ilgili konuları gündeme getirmiştir (Tansel 1985: 223). Tanzimat aydınları, yazılanların halkın anlayabileceği şekilde sade bir dille oluşturulması gerektiğini düşünmüş, konuşma dili ile yazı dilini uyumlu hâle getirmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda halkın anlayamadığı "üst deyişke" durumundaki saray dilini, "alt deyişke" durumundaki halkın diliyle birleştirmeye gayret etmişlerdir (İmer 1976: 72; 1990: 141-145). Dönem aydınlarına göre bir kültürün korunması ve eldeki bilgi birikiminin gelecek kuşaklara aktarılması, ancak yazıyla gerçekleştirilebilir. Bu nedenle, yazının temel alındığı alfabenin mevcut dile uygunluğu önem arz etmektedir⁷.

Arap alfabesinin Türk dili için yetersiz olduğu düşüncesiyle ıslahı ve ıslah edilse de Türk dili için yine yeterli olamayacağı gerekçesiyle değiştirilmesi konularında birçok görüş ortaya atılmıştır. Konu ile ilgili ilk tartışmalar, 1851'de Ahmet Cevdet Paşa ile başlamıştır. 1862'de Münif Paşa, 1863'te Azerbaycanlı yazar Mirza Fethali Ahundov, harflerin ıslahı için bazı girişimlerde bulunmuş, ancak teklifler bir sonuca bağlanamamıştır (Ertem 1991: 97-98; Lewis 1999: 28). Bu dönemde Arap harflerinin ıslahı meselesi Ali Suavi, Hüseyin Cahit, Abdullah Cevdet, Cenap Şahabettin, Celal Nuri gibi aydın ve

⁴ İstanbul 1453'te II. Mehmet tarafından fethedildikten sonra saray, birçok İran şairini himayesi altına almıştır (Levend 1960: 12, 68).

⁵ Osmanlı toplumunda bilgili olmanın göstergesi, Arapça ve Farsça gramer kurallarını ve Müslüman yazarlarca kaleme alınmış eserleri bilmektir. Bu nedenle Osmanlı toplumunun geneli, İslam'ın esaslarını kaybetmek istememiş, yeni neslin de İslam'ın esaslarına uymalarını beklemiş, şeriata aykırı olarak değerlendirdikleri reformları reddetmiştir (Petrosyan 1994: 22-24).

⁶ Aynı dilin, birbirinden çok ayrı özellikler gösteren iki deyişkesi olması durumuna "diglosia" denir. Bütün resmî işlerde ve yazılarda "üst deyişke" (high variety); resmî olmayan durumlarda "alt deyişke" (low variety) kullanılır. Duruma uygun deyişkenin seçimi önem arz eder (İmer 1990: 141).

⁷ Arap alfabesi ve Arapça, fonetik ve gramatik yönden Türk diline uygulanabilecek bir yapıda değildir. Arap harfleri ile yazılan bir metinde bir sözcüğün ne olduğunun anlaşılması, hareke de kullanılmadığı takdirde, çoğu zaman bağlamın bilinmesini gerekli kılmıştır. Bahsi geçen belirsizlikler, özellikle bürokratik yazışmalarda, çoğu zaman yanlış anlamalara ve karışıklığa neden olmuştur. Matbaalarda da Arap harfli metinler basılırken harflerin dizimi çok zor olduğundan birçok sözcük yanlış yazılmıştır (Buluç 1991: 46; Lewis 1999: 27-28; Korkmaz 2009: 1471). Harflerin yazımının zorluğu, aynı zamanda telgrafın kullanılmasını zorlaştırmıştır (Avcı 2000: 116).

yazarlarca etraflıca ele alınmıştır. II. Abdülhamit döneminde, izlenen politikanın etkisiyle alfabe değişikliği ya da yeniliği yapılamamıştır (Tongul 2004: 105)⁸.

İkinci Meşrutiyet döneminde oluşan özgürlük ortamı, tartışmaların daha rahat bir zeminde gerçekleşmesini sağlamıştır. Fikirlerin yanı sıra yazı denemelerine de girişilmiş, her yazar, kendine göre bir yazım tekniği benimsemiştir. Özellikle basımının rahat olabilmesi için bütün seslerin ayrı yazılması hususunda girişimlerde bulunulmuştur. "Enver Paşa yazısı", "ordu elifbası" şeklinde adlandırılan bu yazı sistemi, daha zor okunduğu düşüncesiyle bir müddet sonra kendiliğinden bırakılmıştır (Lewis 1999: 29). Önceki dönemlerde, temeldeki bu iki görüşten harflerin ıslahı ile ilgili olan görüş, ağırlık kazansa da II. Meşrutiyet döneminin ilk beş yılında (1908-1913), alfabenin ıslahının umutsuz bir adım olduğu anlaşılmış ve değiştirilmesi ile ilgili fikirler daha yüksek sesle ifade edilmeye başlamıştır. Ancak Millî Mücadele döneminde savaşın etkisiyle konu ile ilgili herhangi bir gelişme kaydedilememiştir. Böylece güncelliğini her dönemde korumuş olan tartışmalar, Cumhuriyet döneminde daha da artmıştır (Korkmaz 2009: 1472-1473).

Neredeyse altmış yılı aşkın süredir üzerine düşünülen alfabe değişikliği meselesinin Mustafa Kemal Atatürk'ün ve yakınındakilerin girişimleriyle bir sonuca bağlandığı söylenebilir. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Atatürk, ülkenin refahı, muasır medeniyetler seviyesine hızla çıkması, Cumhuriyet'in bekası için birçok yenileşme hareketi yapmıştır. Bunların başında da eğitim ile ilgili adımlar gelmektedir. O'nun düşüncesine göre eğitim seviyesinin istenilen düzeye ulaşmasının en temel yolu, okuma yazma bilen kişilerin sayısının artmasıdır. Türk dili, var olan dillerin en zenginlerinden biridir. Bu nedenle ülkesini ve bağımsızlığını korumak isteyen her Türk'ün dilini de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarması gerekmektedir (Lewis 1999: 42-43)⁹.

Atatürk, eğitimle ilgili önemli adımlar atmadan önce mevcut eğitim durumunu tespit etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki eğitimin durumuna bakıldığında, birçok eğitim kurumunun bulunduğu ve bu okulların birbirleri ile işbirliğinin olmadığı öğrenilmiştir. Ayrıca toplum içinde okul eğitimi yaygın değildir, eğitim öğretim faaliyetlerinden dar bir kesim yararlanmaktadır. Dolayısıyla okuma yazma oranı çok düşüktür. Eğitim öğretimde kullanılan yöntemler yetersizdir. Bu nedenle yeni kurulacak eğitim sistemi; Türkiye'nin bağımsızlığını koruyup yükseltecek, başarılı nesiller yetiştirmelidir. Toplumunu cehaletten kurtarmalı; bilgi ve ahlak düzeyini arttırmalı, milletin yeteneklerinin farkına varmasını sağlamalıdır (Dönmez 2009a: 205-206, 210).

Eğitim seviyesinin ve okuma yazma oranının artması, Türk dili için daha kolay öğrenilebilen ve Türkçeye daha kolay uyarlanabilecek bir alfabe gerekliliği kılınmıştır. Böylece üretilen yazılı eserler ve yayınlar sadece birkaç kişinin değil, ülkenin çoğunluğunun yararına kullanılacak, dünyada olup biten yenilikler daha rahat takip edilecektir (Akyüz 1992: 234).

Mustafa Kemal, aslında 1921-1928 yılları arasında özellikle eğitimle ve devletin yönetim şekli ile ilgili yaptığı inkılâplarla alfabe değişikliği konusunun altını beslemiştir (Lewis 1999: 32-33). Millî Mücadele dönemi gibi zor yıllarda bile eğitimin önemini göz

⁸ Abdülhamid'in Hatırat'ında, halkın büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmemesini hâl-i hazırda kullanılan yazının öğrenilmesinin zor olmasına bağladığı, bunu çözmek için de Latin alfabesini kabul etmek gerektiğini söylediği yazılmaktadır (Sultan Abdülhamid 1984: 192).

⁹ Atatürk lise son sınıfta yaşadığı bir anısında, sınıfta tahtaya bir şey yazıldığını, bu metinde -dır bildirme eki dışında Türkçe sözcüğün olmadığını ve oradakilerin bunun karşısında -dır ekini belirterek "Türkçe 'dır' dır." şeklinde Türkçe ile alay ettiklerini söylemiştir. Bu olay karşısında kendisiyle birlikte birkaç kişinin alay edenlerle tartıştığını ve kendisinin o gün Türkçeci olduğunu belirtmiştir (Tankut 1963:113).

ardı etmemiş ve 16 Temmuz 1921’de bir maarif kongresi toplamıştır. Eğitim ve alfabe ile ilgili tartışmalar sürerken Azerbaycan, 22 Temmuz 1922’de Latin esaslı yazıyı kabul etmiş, bu atılım Türkiye’deki ve Türkiye dışındaki Türk aydınlarını da hareketlendirmiştir (Ülkütaşır 1981: 42).

Atatürk harf devrimi ile ilgili düşüncelerini, girdiği ortamlarda uygun her fırsatta çevresiyle paylaşmış, ancak acele adımlar atmamıştır. Hatta mecliste uluslararası rakamların oy birliği ile kabul edildiği esnada bir üye, uluslararası harflerin de kabul edilip edilmeyeceğini sorduğunda hükümetin konuyu düşündüğü; ancak zamana ihtiyaç duyulduğu söylenmiştir (Lewis 1999: 32-33). Hükümetin bu temkinli davranışının altında, Kur’an-ı Kerim’in Arap alfabesiyle yazıldığı için Müslüman Türklerin bu alfabenin kutsiyetiyle ilgili hassasiyeti söz konusudur. Özellikle bazı çevreler, yüzyıllardır bu alfabe ile oluşturulmuş birçok edebî eserin alfabe değiştirildiğinde telef olacağı, yüzlerce yıllık kültüre sırt çevrileceği gibi düşüncelere sahiptir. Ayrıca ileriki bölümde üzerinde durulacağı üzere, kullanılan alfabenin toplumun ilerlemesine bir engel teşkil etmediği yönünde görüşler, özellikle Japonya örneği verilerek belirtilmiştir. Japonların geleneksel alfabelerini kullandıkları hâlde hızla modernleştikleri savunulmuştur (Korkmaz 1963: 38; Galanti 1995: 150-157). O nedenle, toplumu belirtilen düşüncelerden sıyrıp bu yeniliği kabul edebilecek bir düzeye getirmek için zamana ihtiyaç duyulmuştur (Eren 1991: 3-4).

Atatürk, Türk diline en uygun alfabenin bulunması yönünde faaliyet göstermek üzere Dil Encümeni ve Alfabe Komisyonu’nu kurmuştur. Vakti olduğu zaman Dil Encümeni’nin toplantılarına katılmıştır. Alfabe değişikliği konusunda her detay düşünülmüş ve incelenmiştir (Lewis 1999: 32-33). İncelemelerin sonunda Türk dili için en uygun alfabenin Latin alfabesi olduğunda karar kılınmış, Latin alfabesi Türk dilinin seslik özellikleri göz önünde bulundurularak Türkçeye uyarlanmıştır (Yenişan 2005: 3; Ortaylı 2013: 98-99).

Alfabe değişikliği ile ilgili yıllarca süren tartışmalar sonunda Mustafa Kemal, 9 Ağustos 1928’de Sarayburnu Parkı’nda yeni harflerin kabulüyle ilgili görüşlerini açıklamış, bu tarihten itibaren yeni alfabenin, % 90’ının okuma yazma bilmediği ülkesi üzerindeki etkisini görmek, onu öğretmek ve yaymak için “başöğretmen” olarak bizzat kendisi yurt gezilerine çıkmış, harfleri tanıtmıştır. Yeni Türk harfleri, meclisteki çoğunluğun kararı ile 1 Kasım 1928’de kabul edilmiş ve yeni Türk alfabesinin kabul edildiğini açıklayan 1353 sayılı kanun, 3 Kasım 1928’de Resmi Gazete’de yayımlanmıştır (Özerdim 1998: 15; Tongul 2004: 124, 129; Korkmaz 2009, 1474). Atatürk’ün Türk dilinin harfleriyle ilgili bu inkılâbı, diğer yenilik hareketleri ile karşılaştırıldığında üzerinde en uzun tartışılanı ve hazırlık dönemi en uzun süreni olmuştur.

Yeni harflerin ilanından sonra, ülkede adeta okuma yazma seferberliği düzenlenmiş, milletvekilleri kendi bölgelerinde halkı aydınlatmış, özellikle açılan Millet Mektepleri sayesinde yurdun her yerinden ve her kesiminden halka ulaşılmış, yeni harfler öğretilmeye çalışılmış ve çok kısa sürede de olumlu sonuçlar alınmıştır (Korkmaz 1992: 84-92). Yine okullarda ve resmî dairelerde, yeni Türk alfabesinin kullanımının zorunlu hâle geldiği ile ilgili de kanunlar düzenlenmiştir¹⁰. Bu süreçte harflerin kolay öğrenilmesi ve düzgün bir imlanın oluşturulmasına olanak sağlaması, devrimi takip eden birkaç yıl

¹⁰ Atatürk’ün bu yıllarda, gazetelerde eski ve yeni harfli metinlerin yan yana verilmesi yönündeki görüşleri reddetmesi, yeni harflerin kısa sürede herkesçe öğrenilmesi konusundaki kararlı tavrının bir göstergesidir. O, her iki yazı verildiğinde, eski yazıyı bilenlerin Latin harfli olan metni zaten okumayacaklarını, bunun da Latin harfli metinlerin yaygınlaşması yönünde engel teşkil edeceğini düşünmüştür (İnan 1998: 143).

içinde kitap basımı ve okuma yazma oranının oldukça artmasını sağlamıştır (Kocabaşoğlu 1991: 113-124; Sonnenhol 1997: 65; İnan 1998: 144; Kili 1998: 198; Dönmez 2009a: 205; Ortaylı 2013: 104).

Temel hatları ile özetlenmeye çalışılan Türk harf devrimi, konu ile ilgili yapılan çalışmalardan anlaşıldığı üzere bütün dünyada yankı uyandırmıştır. Türklerin harf değişikliği kararı, Batılı ülkelerin çoğunda olumlu karşılanmıştır. Bu ülkelerden biri, Amerika Birleşik Devletleri'dir. Harf devrimiyle ilgili Amerikan basınında olumlu yönde fikir beyan edenlerin çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır (Sarıkoyuncu Değerli 2009: 3). Yine diplomatik kaynaklardan ve gazetelerden öğrenildiğine göre Türklerin harf devrimi, Almanlar tarafından da yakından takip edilmiştir. Alman kaynakları, devrim sonrası doğabilmesi muhtemel sorunlar üzerinde durmuş; ancak birçoğu, değişiklik karşısında olumlu bir duruş sergilemiştir (Çalık-Baltaoğlu 2001: 282). İngiltere, İskandinavya, İsviçre, Fransa, Macaristan, Polonya, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan gibi ülkelerin çoğunun harf devriminden önce, konudan haberdar oldukları, devrim sürecini takip ettikleri ve bu devrimi olumlu karşıladıkları öğrenilmektedir. Yayımlanan yazılarda, çok sayıda ülkenin yazarının devrimin gerçekleşme süresinin daha uzun olacağını tahmin ettikleri; ancak sanılanın aksine kısa sürede duruma adapte olduğu belirtilmiştir (Şimşir 2008: 247-299; Yılmaz 2009: 422).

Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya gibi ülkelerde Mustafa Kemal'i savunanlar ya da onun karşısında olanlar şeklinde iki ayrı grup yer almıştır. Bunlardan Mustafa Kemal'e, dolayısıyla harf devrimine karşı olanların çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Hükümetlerin ise genellikle Atatürk karşıtı olanları destekledikleri öğrenilmektedir (Şimşir 2008: 299; Dönmez 2009b: 306, 308-309).

Türkiye dışındaki Türk devletleri 1926'da Azerbaycan'da gerçekleşen Türkoloji Kongresi'nde, Kiril harflerini bırakarak ortak bir Latin alfabesinde birleşme yolunda karar almıştır. O nedenle bu devletler, Türkiye'nin harf değişikliği adımını olumlu karşılamıştır. Böylece Türk dünyası, bu ortak yazı dili ile birbirinden haberdar olacak, iletişim kopuklukları giderilecektir (Korkmaz 2009: 1478-1479). Azerbaycan'da 1925 yılından beri kullanılan Latin alfabesi, tek yazı sistemi olarak tanınmıştır. Latin alfabesi Özbekistan ve Türkmenistan'da 1928'de, Tataristan'da 1930'da kabul edilmiştir. Ancak Sovyetler Birliği, kendi idaresi altındaki Türklerle Türkiye Türkleri arasındaki iletişim bağı koparmak için özellikle 1937'den sonra sırasıyla bu devletlerin Latin alfabesini bırakmaları yolunda baskı yapmış ve her birine, aralarında bazı farklılıklar olan Kiril alfabelerinin kullanımını zorunlu kılmıştır (Turan 1995: 210; Kaymaz 2006: 230; Şimşir 2008: 347-357). 1990'lı yıllarda ise ülkelerin bir kısmında Latin esaslı alfabe kabul edilmiştir. 1992'de Kırgızistan'da, 1993'te Türkmenistan'da, Gagavuz Yeri'nde, Kırım'da, Özbekistan'da; 1994'te Özbekistan-Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'nde Latin harflerine resmen geçilmiştir (Barutçu Özönder 1999: 4).

Bu çalışmada üzerinde durulacak asıl konu, Tatar Türkleri tarafından 1931 yılından itibaren Japonya'da çıkarılmaya başlanan Yanı Yapon Muhbiri adlı dergide, Türklerin alfabe değiştirmesi ile ilgili yer alan görüşlerdir. Bu görüşlere yer vermeden önce Tatar Türklerinin Japonya'da yayın faaliyetlerine ve Yanı Yapon Muhbiri Dergisi'nin mahiyetine bakmak yararlı olacaktır.

Tatar Türklerinin Japonya'da Yayın Faaliyetleri ve Yanı Yapon Muhbiri Dergisi

İdil-Uralı Tatar Türkleri¹¹, XIX. yüzyılın son çeyreğinde ve XX. yüzyılın başlarında, bölgelerindeki iç karışıklıklardan dolayı dalga dalga Uzakdoğu'daki Çin-Mançurya, Japonya ve Kore gibi ülkelere göç etmiştir. En başta göçlerin yoğun olduğu şehir, özellikle Mançurya bölgesindeki Harbin olmuştur. Harbin, İdil-Ural Türkleri için ilk buluşma noktası hâlini almıştır. Bu şehirde aradan geçen zaman zarfında göçlerle birlikte ilkokulların da sayısı artmaya başlamış, açılan okullarda ders kitaplarının yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Boşluğu doldurmak üzere ilk adımı Harbin Cemiyeti atmıştır. Tatarların maddi durumları elvermediğinden kendilerine ait bir matbaa kurmak ya da kitap bastırmak gibi imkânları olmamıştır. Buna rağmen cemiyet vasıtasıyla en gerekli kitaplar, elde yazılarak ya da taş baskı usulüyle çoğaltılıp dağıtılmıştır. Söz konusu yol ile basılan Tatar ve Arap alfabeleri, okuma ve hesap kitapları, bir ölçüde ihtiyacı karşılamıştır. 1920 yılında *Yırak Şark* adlı dergi ile birlikte *Miñ Yıl Mescidi*, *Beyrem Nuri*, *Çatki* gibi halka gündelik olayları aktaran gazetelerin çıkarıldığı da görülmektedir. Böylece Uzakdoğu'da basın yayın faaliyetlerinin ilk örnekleri, bu şehirde gerçekleşmiştir (Tahir 1972: 47-49; 1975: 15-16).

1919'dan sonra Tatar Türklerinin en fazla göç ettiği bölgenin Japonya ve Japonya'nın özellikle Yokohama, Tokyo, Nagoya ve Kobe gibi şehirleri olduğu görülmektedir. Tatarların bu tercihinin nedenleri arasında, ülkedeki hayat şartlarının ve iş bulma potansiyelinin iyi olması yer almaktadır (Dündar 2003: 105; Saltık: 2011). Ayrıca 1894-1895 Çin-Japon ve 1904-1905 Rus-Japon Savaşlarından galibiyetle çıkan Japonya, bir anlamda gücünü tüm dünyaya kanıtlamış, bu durum Türklerin ve Müslümanların da dikkatini çekmiş, sempatisini kazandırmıştır (Dündar 2004: 82).

Japonlarla temas kurarak Tatar Türkleri ile Japonya arasındaki ilişkinin sağlanmasına öncü olan isim, İdil-Ural Türk'ü olan Abdürreşit İbrahim Efendi'dir. Abdürreşit İbrahim, bütün hayatını Müslüman Türk halklarının bağımsızlık savaşına adanmış bir mücadele adamıdır. Rusya'nın baskılarını arttırmasından sonra Osmanlı Devleti'nin desteğini almış, faaliyetlerini bu şekilde sürdürmüştür. Ancak II. Abdülhamid döneminde izlenilen politika değişikliği, İbrahim'in Asya'da yükselen bir güç olan Japonya'ya yaklaşmasına neden olmuştur. Onun vasıtasıyla Japon yöneticiler, Rusya'daki Müslüman Türklerle daha yakın temaslar kurarak bölgede nüfuz kazanmaya çalışmıştır. Abdürreşit İbrahim'in öncülüğünde çok sayıda İdil-Ural Türk'ü, aileleriyle birlikte Japonya'ya gelmiş; Tokyo, Yokohama, Kobe ve Nagoya gibi şehirlere yerleşmiştir (Dündar 2004: 79-81).

Başkurt Türklerinden Muhammed Abdulhay Kurbanali'nin kendine bağlı bir grupla 1924 yılında Tokyo'ya gelişi, bölgedeki Tatar Türklerinin sayısının artmasına olanak vermiş ve Tatar Türkleri onun gelişinin etkisiyle daha fazla birlik içinde hareket etmeye özen göstermiştir (Dündar 2004: 79-81 82). Kültürel ve sosyal bağlarını güçlendirmek ve varlıklarını sürdürebilmek için her fırsatta bir araya gelerek millî benliklerini korumaya çalışmışlardır. Bölgedeki varlıklarını güçlendirdikten sonra özellikle Japon yetkililerin desteğiyle birbirleriyle daha fazla iletişim hâlinde olmak ve dünyaya da seslerini duyurabilmek amacıyla çeşitli cemiyetler kurmuşlar ve yayın faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Açtıkları matbaalarda kitaplar, dergi ve gazeteler basmışlardır (Dündar 2003: 104).

---

¹¹ Tatar Türkleri ele alacağımız dergideki yazılarda kendilerine "Türk Tatarlar" demiştir.

İlk Tatar okulu 1927 yılında Tokyo'da açılmış, ardından diğer okullar Kobe'de ve Nagoya'da eğitim öğretime başlamıştır. Buradaki ders kitabı ihtiyaçları da yine elle yazılarak ya da taş baskı yöntemiyle basılarak sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak ders kitapları dışındaki şiir, öykü, roman, tiyatro gibi türler ile dinî eserlerin bu basit yöntemle basılamayacağı düşünülmüştür. Bu noktada en iyi çare, Türkiye'de Arap harfleri bırakılıp Latin esaslı bir alfabe kabul edildiği için buradaki bir matbaadan Arap harflerini ve malzemelerini satın almak olmuştur. Alınan harfler, Tokyo Cemiyeti'nin başkanı olan Abdulhay Kurbanali ve birkaç öğretmen ile çalışılarak bir düzene sokulmuştur. Ardından matbaada nasıl baskı yapılacağı hususunu bilen kişilerden yardım alınmış, bunlar tamamlandıktan sonra ilk matbaa faaliyete geçirilerek birçok kitap ve dergi basılmaya başlamıştır (Tahir 1975: 16-17).

Bu matbaalardan Matbaâ-i İslâmiye, yine Japon üst düzey görevlilerin maddi ve manevi destekleriyle 1930'da Tokyo'da kurulmuştur. Matbaada, öncelikle Japonya'da yaşayan Türkler olmak üzere vatanlarından ayrılmak zorunda kalan Tatar Türklerinin dinî ve millî duygularını ayakta tutacak yayın faaliyetlerinde bulunmak amaçlanmıştır (Dündar 2003: 107; 2015: 215). Matbaanın işlerinin başında olan Kurbanali'nin Japonya'dan ayrılmak zorunda kalmasından sonra çeşitli anlaşmazlıklardan dolayı matbaa sahipsiz kalmış ve 1937'de matbaanın faaliyetleri durmuştur (Tahir 1975: 17). Ancak kısa zamana ve dönemin birçok maddi ve manevi imkânsızlıklarına rağmen bu bölgede azımsanmayacak kadar yayın faaliyeti yapıldığı söylenebilir (Tahir 1975: 18-19)¹².

Matbaâ-i İslâmiye'de basılanlardan biri de bu çalışmada yer verilecek olan *Yanı Yapon Muhbiri* adlı dergidir. Dergi, yayın hayatına 25 Mayıs 1931'de *Yapon Muhbiri* adı ile başlamış; ancak dört beş yayından sonra 1932'de *Yanı Yapon Muhbiri* adı ile faaliyet göstermeye devam etmiştir (Arat 1975: 14; Dündar 2003: 109). Dergide yazılanlar incelendiğinde, Japonya'da ve Japonya'ya bağlı bölgelerde yaşayan İdil-Ural Türkleri ve diğer Müslümanlarla ilgili güncel haberlere ve çeşitli bilgilere yer verildiği görülmektedir. Derginin çıkarılış amacının Müslümanlara Japonya'yı tanıtmak, Japonların ve Müslümanların kaynaşmasını sağlayarak medeni, iktisadi ve ticari ilişkiler kurmak olduğu belirtilmiştir. Buna göre de yazılanların büyük bir kısmında Japonya'yı öven ifadelerin olduğu göze çarpmaktadır. Böylece aslında Japonların hedefledikleri gibi İslam dünyasına Japonya propagandası yapılmıştır¹³. Dergi 1938'e kadar yayın hayatına devam etmiş, birçok ülkeye gönderilmiştir. 1938'de Kurbanali'nin siyasî bir kararla Japonlar tarafından yurtdışına sürülmesinden sonra faaliyetlerini sonlandırmıştır (Dündar 2003: 109; 2015: 216-217). Yanı Yapon Muhbiri dergisi, Uzak Doğu'daki Türk varlığı, Türk-Tatar tarihi, kültürü ve dili bakımından önemli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır¹⁴.

¹² Konu ile ilgili Mahmut Tahir'in Kazan Dergisi'nde yer verdiği istatistikler, ekte yer almaktadır.

¹³ Japonya'nın Türkleri sınırları içine kabul etmesinin ve bu tür faaliyetlerini desteklemesinin nedeni, bazı derin yapıların teşvikine ve Tatar Türklerini Türk dünyası ve İslam âlemi için bir propaganda aracı olarak görmesine bağlanabilir. Böylece Tatar Türkleri vasıtasıyla Japonya, Türk-İslam dünyasında yeni bir çekim merkezi hâline gelecektir (Dündar 2015: 214-215; 2003: 107).

¹⁴ Abdürreşit İbrahim Efendi ve Abdulhay Kurbanali'nin Tokyo'da faaliyet gösterdikleri esnada, aslında Ruslar lehine çalıştıkları düşünüldüğünden özellikle Ayaz İshaki yanlısı bir grup Tatar Türk'ü tarafından eleştirildiği, hatta *Yanı Yapon Muhbiri* dergisinin de kapanması konusunda birçok şahısça isteklerde bulunduğu öğrenilmektedir. Japonya'nın Kobe şehrinde toplanan Nippon İdil-Ural Türk-Tatar kültür cemiyetleri, kongrenin sonuç bildirgesinde, Japon hükümetinden *Yanı Yapon Muhbiri* dergisinin Türk-Tatar milletinin gelişmesine karşı fikirler yaydığı, Japonları Türk-Tatarlardan soğutmaya çalıştıkları gerekçeleriyle Kurbanali ve Abdürreşit İbrahim yandaşlarının Japonya'daki İslam dünyasının saygınlığını azaltıcı faaliyetlerini engellemeleri istenmiştir (Özcan, 1997, s. 41-42). Bu iki liderle ilgili Türk basınına bir haber daha yansımıştır. Habere göre, Kurbanali ve Abdürreşit İbrahim Efendi'nin etrafındakilere, Türkiye Türklerinin o anda dinsiz olduklarını düşündükleri gerekçesiyle Japonya Deniz Akademisi'nde eğitim gören; ancak rahatsızlanıp vefat

Japonya'daki Tatar Türklerinin Müslüman Türk kimliğini iyi bir şekilde temsil ettikleri ve yaşadıkları yerlerde oldukça sempati kazandıkları söylenebilir. Tatar Türkleri, Türkiye ve Japonya arasında bir köprü vazifesi görmüş, 1953 yılından sonra da çoğunluğu Türk vatandaşlığına geçirilmiştir. Türk vatandaşlığını alan Tatar Türklerinin bir kısmı Türkiye, Finlandiya, Avustralya gibi ülkelere göçmeye başlamıştır (Dündar 2004: 86).

Yanı Yapon Muhbiri Dergisi'nde Türkiye'deki Harf Devrimi Üzerine Yer Alan Görüşler

İlgili yazı, derginin 15. sayısında yer almaktadır. 15. sayı kapaktaki bilgilerden anlaşıldığı üzere 1934'ün Mart ayında basılmıştır. Bu sayıda "Bağımsızlıkçılık ve Arabozuculuk", "Japonya'da İlaç Bitkileri", "Hayalî Kuvvetler", "İslamiyet Doğal Bir Dindir", "Arap Harflerini Bırakıp Latin Harflerini Kabul Etme", "Mançukuo İmparatorluğu ve İmparatorluğun Birinci İmparatoru", "İmparator Puyi Hazretleri", "Japonya'da Tekstil Ticareti", "Çin'de Durum" gibi güncel haberlerin ve bilgilerin anlatıldığı yazılar bulunmaktadır. Çalışma ile ilgili olan yazı, "Arap Harflerini Bırakıp Latin Harflerini Kabul Etme" başlığı altında, 23-32. sayfalar arasındadır¹⁵.

Yazının başında, Japon Muhbiri'nin 12. sayısında yer alan Şeyh Abdürreşit Kadı İbrahim Hazretleri'nin "El-Cihad" adlı yazısına göndermede bulunulmuştur. İlgili yazıda, Müslüman âleminin Avrupa Savaşı'nda çok kayıplar verdiğinin, söz konusu hadiselerin de İslam dünyası için çok utanç verici olduğunun ayetler ve hadisler örnek gösterilerek ifade edildiği belirtilmiş ve yazının bir kısmı paylaşılmıştır:

"Birinci Dünya Savaşı'nda Müslümanların pek çok hatası oldu. En önemli kişiler affedilemeyecek suçlar işledi. Eğer ibret gözü ile bakılsa, o hatalardan yüzlerimiz kızarırdı. Çok büyük bir zillete mahkûm olduk. Sadece kendimiz değil, mukaddes makamlar ve kiblemiz de hakarete maruz kaldı. Birçok mukaddes makamın ve İslam âdetlerinin bozulmasına, pek çok İslam âdetinin değişmesine meydan verildi. Âdeta bütün Müslümanlar, İslam dininin geleceğinden ümidini keser gibi bir hâle düştüler. Birbirlerine giyaben acıyarak herkes kendi hâlini ve kusurunu unuttu (23)¹⁶..."

Bahsi geçen yazının kısa; ancak insanın duygu dünyasını derinden etkileyen bir içeriğe sahip olduğu belirtilmiş, söylenenler üzerinde etraflıca düşünüldüğünde İslam dininin aslında cahilliği en alt merteye olarak saydığı ve Hak yolundan gitmeyenlerin önceki dönemlerde yaşamış toplumlarda olduğu gibi esir düşeceği ifade edilmiştir.

Yazının devamında, Rusya Müslümanları ile Türkiye Müslümanları karşılaştırılmış ve alfabe değiştirme konusundaki fikirler belirtilmiştir. Bu noktada Rusya Müslümanlarının mecburen; ancak Türkiye Müslümanlarının keyfi bir şekilde alfabe değiştirdiği ifade edilmiştir. Arap alfabesinin bırakılması ile birlikte daha önce bu harflerle okuyup yazanların Latin harfleri ile yazılanları okumaktan mahrum bırakıldığı, aynı şekilde yeni neslin de Latin harfleri ile okuyup yazabilseler de yüzyıllar boyunca Arap harfleri ile yazılan külliyatı okuma şansına sahip olamayacakları vurgulanmıştır:

"Muhterem üstat Reşit Efendi Hazretleri'nin bu makalesini okuduktan sonra Türkiye Müslümanları ile bizim Rusya

---

eden deniz subayı Şevket Cavit Bey'in cenaze törenine gitmemelerini salık vermişlerdir (Hâkimiyet-i Milliye, 14 Şubat 1934'ten aktaran; Özcan 1997: 42).

¹⁵ Söz konusu yazı Türkiye Türkçesine aktarılırken imla kurallarına uymayan yerler düzeltilmiştir.

¹⁶ Sayfa numaraları, sayfalardaki yazıların bitiminde belirtilmiştir.

Müslümanlarının aslında birbirine benzer eski topluluklar olduğu söyleyebilirim. Bundan önce, neredeyse yüzyıllar boyunca İslam dini ile birlikte düşünülen Arap harflerini, bizim Rusya Müslümanları bırakmak zorunda kaldılar. Bu milletler yüzyıllar boyunca, yani İslam dinini kabul ettiklerinden beri, atalarının kullandıkları Arap dilinden ve İslam dininden ayrı düşünülemez olan harfleri okudular, yazdılar; ancak (24) yirminci yüzyılın başında bütün dünyada çeşitli karışıklıklar başladığı için bu harfleri mecburen bıraktılar. Böyle olunca bu zamana kadar okuyup yazabilen milyonlarca insan, yeni kabul edilen Latin harfleri ile yazılan şeyleri okumaktan yoksun bırakılmış oldu. Bundan sonraki gelecek nesiller de atalarının yüzyıllarca Arap harfleri ile yazdığı eserleri okumaktan yoksun kalacaklar. Dünyada bundan daha büyük bir geri kalmışlık var mı?

Herkesçe malumdur ki bütün İslam âlemi, bu Arap harfleri ile yazılmış kitapları okur. Kitapların çoğu Arapça yazılır ve her millettten Müslüman, Arapçayı ilmî bir dil olarak görür. Bu nedenle Müslüman âleminde bu yazılanlar, kendi dilleri derecesinde anlaşılır. Türkiye'den başlayarak bütün İslam âlemi -Afrika'da olsun, Asya'da olsun, Avrupa'da olsun- bütün dünyada Arap harfleri ile yazılan kitapları okur. Çünkü bütün dünyada, değerli bütün kitaplar iki üç çeşit yazı sistemi ile yazılmıştır: Arap ve Latin harfi. Rusyalıların kendilerine mahsus Latin harflerine daha yakın olan harfleri ve eski Slav harfleri ile yazılmış kitapları olsa da onlar, Türkler gibi harflerini bırakmadılar. Asya halkının kendilerine (25) mahsus hiyeroglifleri ile yazılmış kitapları olduğu için onlar bununla yetindiler, ne kadar zor olsa da bırakmadılar ve değiştirmediler. Yahudilerin dilinde yazılmış kitapları saymıyorum ... Şimdi bu 1350 yıldan beri devam edegelen, bizim dinimizin temeli olan mukaddes Kelam-ı Şerifimizin yazıldığı ve dünyada da Müslümanların bu zamana kadar kullandığı Arap harflerini bırakıp tamamen farklı taraftan yazılan, şimdiye kadar bilinmeyen, biz Müslümanlar için tamamen yabancı olan Latin harflerini kabul etmeye niye ihtiyaç duyuldu? Bunu düşünüp anlayamıyorum!..

Bu, insanoğlunun gelişmesine engel olan bir durum desek, Arap harfleri bu zamana kadar gelişmeye hiç engel olmadı ve tarihte de böyle bir şey görülmedi ... Bundan önce buna İslam dini (Kur'an-ı Kerim) kendisi şahit, sonra tarih. Kur'an-ı Kerim ve İslam dini (26) dünyaya geldikten sonra 'Medeniyetin ve insanlığın karşısında yer aldı, medeniyetin ve insanlığın gelişmesine engel oldu.' demeye kimse cüret etmez, edemez. Çünkü İslam'ın ışığı bütün Asya, Afrika ve Adalar ile yetinmeyip Avrupa'ya kadar geçip İspanya'da ve başka yerlerde yüzyıllarca yanmaya devam etti...

Gerçekten Avrupa'da XIX. yüzyılın sonlarında bir dönem oldu ki İslamiyet gerilemeye başladı. Hristiyan misyonerler bu ayıbı, İslamiyet'e mal etmeye çalıştılar. Hatta Fransızların ulemasından Reinan denilen şahıs, bütün suçu İslam üstüne atıp bunu ispat etmeye çalışsa da ona Kur'an-ı Kerim'le karşı gelindi ve hadisler

gösterildi. Böylece İslam savunucularını kabul etmeye mecbur oldu ve onunla aynı görüşte olanlar da geri çekildiler. Bundan bir şey çıkmayacağını bildikleri için bu mesele kapandı, tamamen unutuldu. Ancak bu mesele, İslam'ın gelişmesini sağladı. Çünkü bundan sonra Avrupa'nın çok ünlü şahısları, meseleye büyük önem atfetti. Kur'an-ı Kerim ve hadislere müracaat edip, birçok tefsiri ayrıntılı inceleyip düşünerek İslam dinini kabul ettiler. Bundan sonra birçok yerde mescit ve (27) cami yaptırıldılar. İslam cemiyetleri açtılar ve bu doğrultuda çok sayıda gazete ve dergide yazı yazdılar. Şimdiye kadar İslam dinini anlamayanlar ve üzerinde düşünmeyenler, anladılar ve düşündüler. Herkesçe malumdur ki bundan sonra İngiltere'de, Kalküta'da, Cezayir'de ve başka yerlerde güzel güzel mescitler yaptılar. Ama bu yeni Müslümanlar da harf değiştirme gibi bir şeyden bahsetmediler. Yine herkesçe malumdur ki İslam dininde misyonerlik yoktur. Hristiyan misyonerleri arasında söylenti şeklinde 'İslam ateş ile yayıldı.' gibi bir söz olsa da bu yalandır. Kur'an'ın ve hadislerin anlamına bakıldığında, aklın uygun görmediği yalan habere kimse önem vermez, vermeyecek. Çünkü bu tarihte yok. Yalan bir haber. Din düşmanları tarafından çıkarılan yalan bir söz. Böyle bir dönemde, Müslümanlar kendi kendilerini geliştirir. İslam dinine mensup Türkler ve Rusya (SSCB)'da esir olan Türk Tatarlar, yüzyıllarca yararlandıkları Arap harfleri ile yazılı bütün defterleri, dağlar kadar kitap-(28)-ları göz ardı edip kendileri için yabancı olan, şimdiye kadar bilmedikleri ve görmedikleri Latin harflerini kabul ettiler. Hatta bundan sonra Arap harfleri ile yazmayı kesin bir şekilde yasakladılar. Böylece bütün İslam âleminde Arap harfleri ile yazılı dağlar kadar kitabı (bunların çoğu çok değerli kişilerce yazılmıştır) bıraktılar, bu kitapların menfaatlerine yaramadıklarını düşündüler. Şimdi bundan daha fazla bir yıkım olur mu, olma ihtimali var mı? Bu şimdiye kadar tarihte görülmeyen bir olay. Hâlbuki İslam milleti, bunu ele alarak muhterem Reşit Efendi Hazretleri'nin 'El-Cihad'da belirttiği üzere hiçbir şey söylemedi. Böyle önemli bir olay karşısında sessiz sedasız kalıyoruz. İslam dünyasında ikinci bir felaket!.. Demek ki biz Müslümanlar buna razıyız. Çünkü görüp, bilip hiçbir şey söylemiyoruz. Bu razı olmanın göstergesi..."

Yazar, Müslüman Türklerin Latin harflerini kabul etmeleri ile birlikte Arap harfleri ile yazılmış yüzlerce kitabı bir kenara itmiş olduklarını özellikle vurgulamıştır. Yazarın konu ile ilgili görüşünün benzeri, Türkiye'de Latin harflerinin kabulü ile ilgili yasa kabul edildiğinde bazı aydınlarca da ileri sürülmüştür. Derginin yazarı, kullanılan harflerin hiçbir toplumu geri bırakmadığını Japonya'yı örnek vererek anlatmak istemiştir:

"Yukarıda söylediğim gibi insanlığın gelişimine harfler engel olamaz ve olduğu da olmamıştır. Bu görüşümüzü desteklemek üzere Japon halkını örnek verebilir, bu duruma şahit gösterebiliriz. Bu millet ve büyük memleket, bütün insanoğlunun gözleri önünde elli altmış yıl içinde herkesçe anlaşıldığı üzere (29) bütün bilimlerde her yönden o kadar öne çıktı ki buna bütün bilim adamları hayret etti. Bunu kimse inkâr edemez. Hâlbuki onlar, değil harflerinde, yüzyıllardan

beri giyim kuşamlarında bile değişiklik yapmadılar. Kullandıkları harflerini de değiştirmediler ve değiştirtmediler. Çünkü bu harfler, onların gelişimine engel olmadı. Onlar harflerine rağmen öne çıkmaktalar ve gelişmekte. Bu millet, Avrupa'nın yüzyıllardan beri sahip olduğu bilim ve medeniyet seviyesine, bütün insanoğlunun gözleri önünde, elli altmış yıl içinde sahip oldu. Demek ki bir milletin bilim ve medeniyet yönünden iyi bir seviyeye ulaşması için dini, yani harfleri değiştirmesinin hiç gereği yokmuş, belki çalışkan olması şartmış. Çok çalışma konusunda Japon milleti, elli altmış yıl içinde en ön sıralara atladı, yani güçlü ülkeler arasına girdi. "Girdi" de değil, çağrıldı, davet edildi. Karşıdan bakıldığında Japonya, her yönden güçlü olduğu için büyük güçlü devletler, Japon Devleti'ni kendi aralarına almaya mecbur oldu. Çünkü Japonya, çalışkanlık, bilim, hüner ve medeniyet gibi olgulara sahipti. Bu durum özellikle bizim milletimiz ve İslam âlemi için önemli bir ibrettir (30).

Bizim görüşümüze göre harf ve özellikle imla değiştirme meselesinde Japon halkını örnek alıp birlik içinde çalışmak lazım. Çalışırken mukaddes Kur'an'ın ipine tutunup hep birlikte, bu birlik ipini kesmeden, hiçbir yere meyletmeden çalışmak, çalışmak, çalışmak lazım..."

Yazar, milletlerin hâl-i hazırda kullandığı alfabetini değiştirip başka bir alfabe kabul etmeleri konusundaki düşüncelerinden bahsettikten sonra imla hususuna da değinmiştir:

"İmla konusunda da bir iki söz söylemenin ve üzerinde düşünmenin gerekli olduğunu düşünüyorum. Bu meseleyi şimdi belli bir temele oturtmak gerekir, öğretmenler ile toplanıp güzel bir şekilde inceleyip düşünmek ve bir karara varmak lazım. Yoksa her şahsın, her öğretmenin kendine göre yazması mümkün değil. Buna kesin bir şekil vermek gerekli. Dilimizde kullanılan ve dilimize İslam dini ile birlikte giren 'farz, vacip, sünnet, rekât, secde' gibi Arapça sözcükleri ve 'Kur'an-ı Kerim' gibi Arapça şekilleri, alınan dilde nasıl yazılıyorsa kurallarına uygun bir şekilde bırakmak gerekli. Bu şekilde yapılır ve onaylanırsa, belli bir standart sağlanmış olur, bu şekilde devam eder ve bu mesele bırakılır, uzatılmamış olur, diye düşünüyorum (31)."

Sonuç

Yüzyıllar boyunca yazıyı etkin bir şekilde kullanan Türkler, özellikle kültürel etkileşimler sonucu birçok alfabe tanımıştır. Bu alfabelerin birçoğunun Türk dilinin seslik ve gramatik yapısına uygun olmadığı görülmektedir. Arap alfabesi, Türklerin kullandıkları alfabelerden en uzun ömürlü olanıdır. Bu alfabe ile sade ve ağır dile sahip çok sayıda eser meydana getirilmiştir. Ancak özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde arttığı gözlenen ağır dilli eserler, dönemin aydınlarınca eleştirilmiştir. Yazılanları halkın anlaması için dilin sadeleşmesi gerektiği yönündeki düşünceler, alfabenin ıslahı ya da değiştirilmesi konusundaki fikirleri de gündeme getirmiştir. Osmanlı Devleti yıkılıp yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar konu ile ilgili gelişme kaydedilememiştir. Bu döneme kadar olgunlaşan fikirler, Mustafa Kemal Atatürk'ün ve onunla aynı fikri paylaşılanların kararlı adımları ile bir sonuca bağlanmıştır. Mustafa Kemal, kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin

geleceğini, eğitilmiş nesillere bırakmak istemiştir. Devletin gelişmesi ve ilerlemesi için öncelikle milletin eğitim seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini düşünmüştür. Okuma yazma oranının çok düşük olmasını ise Arap harflerinin zor öğrenilmesine bağlamıştır. Kültürel olgunlaşmayı dilin gelişmesine bağlı gören Atatürk, Türk dilinin geleceği için öğrenilmesi kolay, Türkçenin yapısına daha uygun bir alfabe hazırlanması üzerinde durmuştur. Yapılan birçok araştırma sonunda Türk diline en uygun alfabenin Latin alfabesi olduğu üzerinde karar kılınmış, bu alfabe bazı değişikliklerle Türkçeye uyarlanmıştır. Yeni Türk alfabesi, meclisteki çoğunluğun oluru ile 1 Kasım 1928’de ilan edilmiş, ilgili karar 3 Kasım 1928’de Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

Türklerin alfabe değiştirmesi, diğer ülkelerin de gündemini meşgul etmiş, konu ile ilgili birçok görüş belirtilmiştir. Bu görüşlerden biri, Japonya’da 1920’li yıllardan beri yaşayan Tatar Türklerinininkidir. Tatar Türkleri, Japonya’nın çeşitli bölgelerine yerleşmiş ve kültürel olarak asimile olmama mücadelesi vermiştir. Müslümanlar vasıtasıyla bölgede sempati duyulan bir güç hâline gelmek gibi siyasi amaçlar güden Japonya’nın desteği, bu göç üzerinde etkilidir. Tatar Türkleri, özellikle Abdürreşit İbrahim Efendi ve Abdulhay Kurbanali önderliğinde bir araya gelmiş, pek çok imkânsızlığa rağmen önemli yayın faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu yayın faaliyetlerinden biri de 1931 yılında Yapon Muhbiri adı ile ilk sayısı basılan Yanı Yapon Muhbiri dergisidir. Dergide, Japonya’da ve Japonya’ya bağlı bölgelerde yaşayan İdil-Ural Türkleri ve diğer Müslümanlarla ilgili güncel haberlere ve çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Yazılarda, genellikle Japonya’yı ve Japon halkını öven değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Bu durumun Tatarları ülkeye kabul eden ve birçok faaliyetlerini destekleyen Japonya’ya yönelik şükran göstergesi olduğu açıktır.

Derginin 15. sayısında, “Arap Harflerini Bırakıp Latin Harflerini Kabul Etme” başlığı altında, Tatar bir yazarın Türkiye Türklerinin alfabe değişikliği ile ilgili görüşleri belirtilmiştir. Yazara göre kullanılan alfabeler, toplumların gelişmeleri yönünde olumsuz bir etkiye sahip değildir. Gelişme gayesiyle yola çıkan milletlerin kullandıkları alfabeleri değiştirme yönündeki girişimleri, boşuna bir çabadır. Bu minvalde, derginin diğer yazılarında da görüldüğü üzere, Japonlardan övgüyle bahsedilmiş, Japonların çok çalışmaları sayesinde kısa bir sürede ileri ülkelerin seviyesine ulaştıkları ve gelişim basamaklarını tırmanırken alfabe değiştirmeyi akıllarından geçirmedikleri vurgulanmıştır. Türklerin söz konusu değişiklik adımları, yüzyıllar boyunca kaleme alınmış birçok önemli eserin yeni nesillerce bilinmeyeceği ve Arap alfabesi ile okuyup yazabilen neslin de yeni harflerle yazılacakları okuyup anlayamayacağı gerekçeleri ile eleştirilmiştir. Bu değişikliğin özellikle İslami düşünceye zarar verdiği ve bu harflerle okuyup yazan Türk halkları ile iletişim kopukluğuna neden olacağı üzerinde durulmuştur. Arap harflerinin İslamiyet’ten ayrı düşünülmemeyeceği vurgusu yapılmış, Türkiye’de gerçekleşen harf devriminin bütün İslam dünyasını ilgilendiren bir mesele olduğu; ancak bu duruma Müslüman devletlerden herhangi bir tepki gelmediği belirtilmiştir. Müslümanların başına gelen birçok üzücü olayın, İslam âleminin bu tepkisizliğinin sonucu olduğu ileri sürülmüştür. Yazının içeriğinden anlaşıldığı üzere alfabelerin, dillerin yapısı ile uygunluğu, toplumun bu harfleri öğrenme yönünde yaşadığı zorluklar gibi konularla ilgilenilmediği söylenebilir. Bunun yanı sıra ele alınan yazıda, 1926’da Bakü’de gerçekleşen kurultayda, bütün Türk topluluklarının Latin alfabesi kullanmaları yönündeki aldığı karardan bahsedilmemesi dikkate değerdir. Japonya’da yaşayan Tatar Türklerinin bu karardan haberdar olmamaları söz konusu olamaz. Ancak alfabe değişikliği meselesinde sadece Türkiye’deki değişiklik eleştirilmiş, Bakü’de alınan ilgili karar gündeme alınmamıştır.

Uzakdoğu'daki Türklerin varlığı ve kültürel faaliyetleri ile ilgili yapılan sınırlı sayıdaki çalışmadan, Tatar Türkleri arasında görüş ayrılıkları ve gruplaşmalar olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Ayaz İshaki taraftarlarının, Tatar Türkleri üzerinde büyük etkileri olan Abdürreşit İbrahim Efendi ve Abdulhay Kurbanali gibi iki liderle ilgili Rus yönetiminin yandaşları oldukları ve Tatarların gelişimleri hususunda olumsuz girişimlerde buldukları yönünde görüşler ileri sürerek onlara karşı olumsuz düşünceler besledikleri öğrenilmektedir. Ayrıca bu kişiler, Yanı Yapon Muhbiri dergisi gibi yayın organlarının da faaliyetlerinin sonlandırılması konusunda Japon hükümetine istekte bulunmuştur. Gerçekten de 1938 yılında, Kurbanali Japonya dışına sürülmüş ve Yanı Yapon Muhbiri dergisinin faaliyetleri durdurulmuştur. Dönemin fikir ayrılıklarına rağmen bu dergi birçok ülkeye gönderilmiş, çok sayıda aboneye sahip olmuştur. Derginin içerdiği yazıların Uzakdoğu'daki Türk varlığı, Türk dili ve kültürü ile ilgili fikirler vermesi bakımından önemli olduğu ise yadsınamaz bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Yahya (1992). "Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Ankara. VIII/23: 233-239.
- "Arap Harflerini Bırakıp Latin Harflerini Kabul Etme" (1934). *Yanı Yapon Muhbiri Dergisi*. Tokyo.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1975). "Kazan Türklerinde Perodik Matbuat". *Kazan*. XVI/5: 7-15.
- ARIKAN, Zeki (1990). "Latin Harfleri". *Atatürk Yolu*. II/5: 1-19.
- AVCI, Cemal (2000). *III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinin Yapı ve Faaliyetleri (1927-1931)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, Sema (1999). "Yeni Bir Sosyal-Siyasi Çerçevenin Çiziminde Dil ve Alfabenin Yeri". *Atatürk'ün Harf Devrimi ve Türk Dünyasına Yansımaları Sempozyumu* (27 Ekim 1998). Trabzon, 1-7.
- BULUÇ, Saadettin (1991). "Osmanlı Devrinde Alfabe Tartışmaları". *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi: 45-48.
- ÇALIK, Ramazan - Ali Galip BALTAOĞLU (2001). "Alman Kaynaklarında Türk Harf İnkılâbı ve Yankıları". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 27-28: 263-283.
- DÖNMEZ, Cengiz (2009a). "Harf İnkılâbı ve Eğitim". *80. Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu*. Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları Tarihi Enstitüsü: 205-235.
- DÖNMEZ, Cengiz (2009b). *Tarihî Gerçekleriyle Harf İnkılâbı ve Kazanımları*. 2. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- DÜNDAR, A. Merthan (2003). "Uzak Doğu'da İdil-Ural Türklerinin Yayın Faaliyetleri ve Tokyo Mahâlle-i İslâmiye Matbaası". *Türkoloji Dergisi*. Ankara, XVI/2: 103-116.
- DÜNDAR, A. Merthan (2004). "Japonya Türk-Tatar Diasporası". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* I/1: 75-89.

- DÜNDAR, A. Merthan (2015). "İdil-Ural Türk-Tatarlarının Japonya'daki Yayın Faaliyetleri: Yeni Yapon Muhbiri Dergisi". *İdil - Ural Tarihi Sempozyumu 1. Cilt Türkçe Metinler*. (hzl. İlyas Kemaloğlu). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi: 213-219.
- EHMETYANOV, Rifkat vd. (2014). *Türkçe-Tatarca Sözlük*. (hzl. Mustafa Öner). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1999). "Osmanlı Türkçesi". *Osmanlı*. (ed. Güler Eren). C. 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 391-399.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1996). *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*. 5. Baskı. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- EREN, Hasan (1991). "Dilde Birlik, Yazıda Birlik". *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 3-10.
- ERGİN, Muharrem (2002). "Türklerde Yazı ve Alfabeler". *Türk Dünyası El Kitabı Dil-Kültür-Sanat*. C. 2, 3. Baskı. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 259-290.
- ERTEM, Rekin (1991). *Elifbe'den Alfabe'ye Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İMER, Kamile (1976). *Dilde Gelişme ve Sadeleşme Açısından Türk Dil Devrimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İMER, Kamile (1990). *Dil ve Toplum*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- İNAN, Afet (1998). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAYMAZ, Zeki (2006). "Türk Dünyası ve Ortak İletişim Dili Sorunu". *Türkçenin Çağdaş Sorunları*. (ed. Gürer Gülsevin-Erdoğan Boz), 2. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi: 225-236.
- KİLİ, Suna (1998). *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*. Ankara: İş Bankası Yayınları.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur (1991). "Harf Devriminin Eğitim ve Kültür Yaşamımız Üzerindeki Kimi Etkilerine Dair Gözlemler". *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi: 113-124.
- KORKMAZ, Zeynep (2009). "Alfabe Devriminin Türk Toplumuna Üzerindeki Sosyal ve Kültürel Etkileri". *Turkish Studies*. IV/3: 1469-1480.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Atatürk ve Türk Dili (Belgeler)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1963). *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- KUSHNER, David (1979). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*. İstanbul: Kervan Yayınları.
- LEVEND, Agah Sırrı (1960). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ORTAYLI, İlber (2013). "Harf Devrimi Üzerine Bir Değerlendirme". *Gelenekten Geleceğe*. 7. Baskı. İstanbul: Ufuk Kitapları: 97-106.

- ÖNER, Mustafa (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZCAN, Ömer (1997). "Uzakdoğu'da İdil-Urallıların Varlık Mücadelesi". *Toplumsal Tarih*. VIII/48: 39-43.
- PETROSYAN, İ. Ye. (1994). "XIX. Asır Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform Hareketi: Gelenekler ve Yenilikler". *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (31 Ekim-3 Kasım 1989). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi: 21-25.
- SABİROV, P. A. (2008). *Tatarsko-Russkiy Polniy Uçebniy Slovar*. Kazan: Tatarname.
- SARIKOYUNCU DEĞERLİ, Esra (2009). "Amerikan Basımında Türk Harf ve Dil Devrimi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 23: 1-5.
- SONNENHOL, Gustav Adolf (1997). "Günümüzde Atatürk Kültür Devrimi ve Gelişim". *Mustafa Kemal Atatürk 1881-1981*. (çev. Murat Ünlü). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları: 61-78.
- Sultan Abdülhamid (1984). *Siyasi Hatıratım*. 4. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ŞEN, Serkan (2015). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ŞİMŞİR, Bilal (2008). *Türk Yazı Devrimi*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ŞİRİN USER, Hatice (2006). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. Ankara: Bilge Kültür Sanat.
- TANKUT, Hasan Reşit (1963). "Atatürk'ün Dil Çalışmaları". *Atatürk ve Türk Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 111-136.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1953). "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler (1862-1884)". *Bellekten*. XVII/66: 223-249.
- TEKİN, Şinasi (2015a). "Eski Türk Yazı Dillerinin Özellikleri Üzerine Düşünceler ve Bunların Teşekkülü ile Türk Siyasi Birlikleri Arasındaki İlişkiler". *İstikakçının Köşesi*. 2. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları: 112-138.
- TEKİN, Şinasi (2015b). "Türklerin Kullandıkları Alfabeler Hakkında Eski Dilin Rüzgariyle Birkaç Söz". *İstikakçının Köşesi*. 2. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları: 79-84.
- TEKİN, Talat (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*. Ankara: Simurg Yayınları.
- TEZCAN, Semih (1991). "Türklerde Yazı Kültürünün Başlangıcı ve Gelişimi". *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*. 2. Baskı. Ankara, 39-43.
- TONGUL, Neriman (2004). "Türk Harf İnkılâbı". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 33-34: 103-130.
- TULUM, Mertol (1999). "Osmanlı Türkçesi". *Osmanlı*. (ed. Güler Eren), C. 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 421-430.
- TURAN, Şerafettin (1995). *Türk Devrim Tarihi; Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir (1981). *Atatürk ve Harf Devrimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YENİŞAN, Ayşe (2005). *Tarih Boyutu İçinde Alfabe Sorunu ve Türk Harf Devrimi (1839-1929)*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

YILMAZ, Mustafa (2009). "İngiliz Kamuoyu ve Harf İnkılâbı". *80. Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu*. Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları Tarihi Enstitüsü: 422-426.

İnternet Kaynakları

GALANTİ, Avram (1995). "Arap Harfleri Terakkimize Mani Değildir". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Alfabe Tartışmaları*. (hzl. Hüseyin Yorulmaz). İstanbul: Kitabevi Yayınları. (Erişim Tarihi: 09.07.2019).

<https://archive.org/details/ArapHarfleriTerakkimizeManiDeildir2>

LEWIS, Geoffrey (1999). *The Turkish Language Reform-A Catastrophic Success*. Oxford University Press. (Erişim Tarihi: 04.07.2019).

https://www.academia.edu/34052124/Geoffrey_Lewis_The_Turkish_Language_Reform_A_Catastrophic_Success

ÖZERDİM, Sami N. (1998). *Yazı Devriminin Öyküsü*. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık. (Erişim Tarihi: 08.07.2019).

<http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/kitap/ozerdim.pdf>

SALTİK, Ekrem (2011). "Uzakdoğu'da Bir Varoluş Mücadelesi: Türk Tatarlarının Bilinmeyen Hikayesi". *Yedikita Dergisi*. 29. (Erişim Tarihi: 04.07.2019).

<http://gizlenentarihimiz.blogspot.com/2011/01/uzakdoguda-bir-varolus-mucadelesi-turk.html>

TAHİR, Mahmut (1971-72). "Uzak Doğu'da Neşriyat Faaliyetlerimiz". *Kazan*. V: 47-49. (Erişim Tarihi: 12.07.2019).

<http://www.kazankultur.org/kazan-dergisi>

TAHİR, Mahmut (1975). "Tokyo'da Matbaa-i İslamiye". *Kazan*. XVI/5: 15-20. (Erişim Tarihi: 12.07.2019). <http://www.kazankultur.org/kazan-dergisi>

TEKELİ, İlhan - Selim İLKİN (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Erişim Tarihi: 09.07.2019).

https://www.academia.edu/30991536/Osmanli%20Imparatorlu%C4%B1_%20B0mparatorlu%C4%B9Funda_E%20Fitim_ve_Bilgi_%20C3%9Cretim_Sisteminin_Olu%C5%9Fumu_ve_D%20C3%B6n%C3%BC%C5%9F%C3%BCm%C3%BC

EKLER

Ek 1: Yanı Yapon Muhbiri Dergisi'nin 15. sayısının kapağı

Tokyo'da basılıp çıkan kitaplar:

<i>Kitabın ismi:</i>	<i>Basım tarihi:</i>	<i>Sayfa:</i>	<i>Fiatı (Yen)</i>
<i>Kur'an</i>	1934	578	5 ve 3 yen
<i>Heftiyet şerif</i>	1931	174	
<i>Iman şart</i>	1934	34	
<i>Tarih-i enbiya</i>	1931	39	
<i>Akâid</i>	1930	30	50 sen
<i>Taharet</i>	1930	29	50 sen
<i>Namaz</i>	1930	48	60 sen
<i>Cemagat</i>	1930	44	60 sen
<i>Ruza, zekât hac</i>	1931	10	25 sen
<i>Magalim Şerigiye</i>	1934	77	
<i>Mufassal ilmi hal</i>	1933	350	2 yen 50 sen
<i>Mufassal ilmi hal</i>	1933	165	2 yen
<i>Hala sad el-musaîl</i>	1937		
<i>Muhammed Aleyselem tarihi</i>	1930	13	25 sen
<i>Bedâvam şerif kitabı</i>	1934	15	
<i>Çuvanıç (Abdullah Tukay'ın şüirleri)</i>	1930	15	25 sen
<i>Abdullah Tukay mecmua asarı (beş cilt)</i>	1933	647	5 yen 90 sen
<i>Millî şigırlar</i>	1936	24	
<i>Dört hikâye</i>	1931	83	
<i>Notaga salıngan şigırlar</i>	1930	12	30 sen
<i>Tarihi Türk - Tatar resimleri</i>		8 resim	30 sen

<i>Ismail Gaspiralı resmi</i>		1 resim	10 sen
<i>Tokyo'da mektep, Islâmiye ve matbaa islâmiye resimleri</i>		3 resim	15 sen
<i>Şamail-Kelime-i şahadet (duvar için)</i>			1 yen
<i>Şemal- "Men sabır zafer" (duvar için)</i>			1 yen
<i>Resimler mecmuası</i>			
<i>Tokyo mektep hatırası</i>	1937	28 s. 63 resim	
<i>Namaz hocası</i>	1942	28	
<i>Fezaiz</i>	1936	53	
<i>Tatar nâhvi</i>	1935	77	
<i>Balalar bülegi</i>	1933	22	
<i>Şiğir kisekleri</i>	1933	4	10 sen
<i>Ahır zaman kitabı</i>	1934	15	
<i>Kur'an tefsiri</i>	1949	460	
<i>Islâm tarihi</i>	1932	126	
<i>Yapun muhbiri — mecmua</i>		50 kadar sayı	
<i>İğlan-ı hakikat — Gazete</i>		— 4-5 sayı	
<i>Tatarça uku</i>	1933	68 s.	
<i>Tatarça sarf</i>	1935	80 s.	70 sen
<i>Mevlûd kitabı</i>	1931	47 s.	
<i>Yıllık takvimler</i>			

Ek 2: Tokyo'da basılan kitaplar

KARADENİZ TÜRKÜLERİNDE ALKIŞ

Dilek ERGÖNENÇ*

Nükran ERBAŞ**

ÖZET

Tarihî süreç içinde yavaş yavaş yerleşerek kalıplaşan kalıp sözler; doğumdan ölüme, evlenmeden ayrılığa veya kavuşmaya kadar pek çok durum karşısında duygu ve düşünceleri ifade etmeye yarar. Alkış (dua) ve kargış (beddua); bir toplumun yıllar boyu içinde bulunduğu kültür birikiminden etkilenen, dildeki kalıp sözler (söz eylem, ilişki sözleri) arasında yer alan unsurlardır. Toplum hayatının bir ihtiyacı olan alkış ve kargışlar, içlerinde barındırdıkları bir çok gelenekle beraber günümüze kadar gelmeyi başarmışlardır. Alkış ve kargışlar sosyal hayatın dinamiklerini desteklemenin yanı sıra yaygın olarak kullanılışlarıyla da bize dilin gücünü ve insan üzerindeki etkisini gösteren sözlü kültür unsurlarımızdandır. Alkışın anlamı; “dua, hayır dua, kutsama, ululama, sena, övgü, yüceltme”dir. Türkülerimizde sözlü gelenek ürünlerine ait birçok örnek bulmak mümkündür. Genel olarak türkülerde alkış ve kargış örneklerine bolca rastlanır. Karadeniz Bölgesi de, atma türkü geleneğinin hâlâ yaşatıldığı bir saha olması itibarıyla, bir çok türküde alkış ve kargış örneklerini içinde barındırmaktadır. Bu çalışmada Karadeniz türkülerinde yer alan alkışlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz türküleri, Alkış, Dua.

ALKIS (BLESSING) IN THE TURKISH FOLK SONGS OF BLACK SEA REGION

ABSTRACT

Mold words that have molded by being settled slowly through historical process help for expressing feelings and thoughts in response to various situations ranging from birth to death, marriage to leaving or joining together. ‘Alkış’ (blessing) and ‘kargış’ (curse) are the components of the routines (speech acts, relational utterances) which are influenced by the cultural background of a given society and thus used. The ‘alkış’ and ‘kargış’ have managed to survive with all the customs they reserved until today. ‘Alkış’ and ‘kargış’ are one of our oral cultural elements which demonstrate the effects and the power of the language on humans by being used commonly as well as being supportive for the dynamics of social life. The word “alkış” is defined as “a prayer, a blessing, a benediction, a glorification, a laudation, a praise and a dignification”. It is possible to find numerous examples for the verbal traditions from our folk songs. There are also lots of examples for ‘alkış’ and ‘kargış’ in the Turkish folk songs in general. Since the Black Sea region is a place where the tradition for singing “atma” has been still carried out, it reserves the examples for ‘alkış’ and ‘kargış’ in lots of Turkish folk songs. This study examines, examples of alkış from Turkish folk music from Black Sea region.

Keywords: In The Turkish folk songs of Black Sea, Alkis, Prayer.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 11.07.2019; Yayıma Kabul Tarihi: 10.08.2019

* Prof.Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, ANKARA;

ORCID: 0000-0002-4749-7021, E-posta: akbaba.dilek@gmail.com

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, SAMSUN; nukranerbas@hotmail.com

Giriş

Halk edebiyatı ürünleri arasında yer alan ve Türk toplumunun ortak zihniyetini yansıtan türlerden birisi de şüphesiz ki türkülerdir. Türkülerde Anadolu'ya ve Anadolu insanına dair birçok şeyi bulmak mümkündür. İsmet Zeki Eyüboğlu türkü için şunları söylemektedir:

“Anadolu insanını anlamak, tanımak türkülerini anlamakla, tanımakla olur. Bu türkülerdir Anadolu insanı. Seven, yeren, acıyan, kızan, savaşıyan, ağlayan, gülen, can veren, ölen, dirilen, can salan bir türkü. Boyalarla boyanan, çizgilerle biçimlenen, seslerle uçuşan bir türkü... Türkü bir yaratış geleneğidir Anadolu insanının varlığında. Onun öğretildiği, anlatıldığı bir kurum, bir eğitim, öğretim kuruluşu yoktur. Onun öğretene de öğreneni de halktır.” (2008: 6).

Türk Dünyası sözlü kültüründe önemli bir yere sahip olan türkülerimizde, alkış ve kargış söyleme geleneği bulunmaktadır. Alkış (dua) ve kargış (beddua) binlerce yıllık bir kültür birikiminin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu değerli söz varlığı; bünyesinde barındırdığı birçok gelenekle beraber tüm canlılığını muhafaza ederek günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Sözlü kültür unsuru olarak alkış ve kargış “ortak bellek ve paylaşılan deneyimlerin bir sonucu” ve bir milletin ortak duygu dünyasının yansımasıdır (Oğuz 2007: 6-7).

Alkış ve kargışlar¹ sözlü kültürde kullanım sıklığına ve işlevselliğine bağlı olarak yıllar içinde değişiklik gösterebilir. Olumluya ve olumsuzla gönderme yaparak öğreti niteliklerini koruyan alkış ve kargışlar, kuşaklar arasında aktararak sosyal normların işlevine de yardımcı olmuşlardır. Alkış ve kargışlar sosyal hayatın dinamiklerini desteklemenin yanı sıra yaygın olarak kullanılışlarıyla da bize dilin gücünü ve insan üzerindeki etkisini gösteren sözlü kültür unsurlarımızdandır. Sevinç, sevgi, mutluluk, minnettarlık gibi duygularımızı ifade etmede kullandığımız kelimeler olumlu ve pozitif güce; nefret, kin, çaresizlik, kızgınlık gibi duygu ve düşünceleri ifade etmede kullandığımız kelimeler, olumsuz ve negatif bir güce sahiptirler. Dolayısıyla alkış ve kargış dile ait bir unsur olmasının yanı sıra psikolojik bir içeriğe sahiptir (Demren vd. 2017: 187).

İlk olarak tarihi kaynaklardan Divânü Lûgat-it Türk'te karşımıza çıkan alkış sözü, “dua etme, övme, birinin iyiliklerini sayıp dökmek” anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca “alka- / arka-: alkışlamak, övmek”, “alkaş-: alkışlamak, alkışta yarış etmek” ve “karga- / arka-: kötülüğünü sayıp dökmek” sözleri de alkış sözüyle ilgili olarak Divânü Lûgat-it Türk'te geçmektedir (Duymaz 2000: 15).

Alkış; Türkçe Sözlük'te “bir şeyin beğenildiğini, onaylandığını anlatmak için el çırpma” anlamındadır (TS 1: 53). “Dua, hayır dua, kutsama, ululama, sena, övgü, yüceltme” şeklindeki anlamı günümüzde ağızlarında kullanılmaktadır. Anadolu ağızlarında alkış; yanına aldığı yardımcı fiillerle alk(g)ış etmek/alkış eylemek/alkış vermek /alkış kılmak /alk(ğ)ışlamak şeklinde kullanılmakta; dua etmek, iyi dileklerde bulunmak, övmek, tebrik etmek gibi anlamlara gelmektedir. Kelime; alkış~alhış~alkıç gibi fonetik değişiklikler geçirmiştir (DS 1: 215, 223, 225).

Günümüzde alkışlar, sınırları daralmış, belirli bir bağlam içerisinde kullanılan ve genellikle nezaketi, iyiyi, güzeli ifade eden türlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuşmaya canlılık katan, duyguların daha güçlü ifade edilmesini sağlayan alkışlar,

---

¹ “Karadeniz Türkülerinde Kargışlar” konusu ayrı bir çalışma olarak hazırlandığı için bu çalışmada “kargış” (beddua) konusu ile daha fazla bilgi verilmemiştir.

toplumun maddi ve manevi kültürünü, inançlarını, değer yargılarını yansıtan bir ayna görevi görürler. Günümüzde genellikle nezaket ve iyi dilek temennisi mahiyeti kazanmış olan alkışların, dini anlamdaki duaların kapladığı daireye girmeden önce bir büyü kimliğine sahip olduğunu görmekteyiz. Alkışlar; İslamiyet dairesine girince büyü vasfını terk ederek dua kimliğine bürünmüş, dilin estetik kuralları içinde nezaket ifadeleri olarak görev almaya başlamıştır. Önceleri daha hacimli olan ve nazmın bütün özelliklerini taşıyan alkışlar; zamanla kısalmış, yoğunlaşmış ve kalıp sözler haline gelmişlerdir. Bu bakımdan günümüzde mani, ninni, tekerleme olarak değerlendirdiğimiz pek çok tür alkış özelliğindedir (Duymaz 2000: 15).

Karadeniz Türkülerindeki Alkışların Sınıflandırılması

Karadeniz türküleri alkış ve kargışlar bakımından çok zengindir. Bu çalışmada Karadeniz insanının ruhunu da yansıtan türkülerdeki alkışlar (dualar) incelenmiştir. Ele alınan türküler popüler ve kişilerin bestelediği türkülerden ziyade anonim olan ve derleme yoluyla tespit edilen türkülerdir. Ancak kişilerin bestelediği, çok bilinen birkaç türkü de çalışmada yer almıştır. Alkışların yer aldığı türküler, kaynak kişi için verilen sıra numarasıyla birbirinden ayrılmış, kaynak kişiler çalışmanın sonunda sıralanmıştır.

Karadeniz türkülerinde yer alan alkışların konularına göre sınıflandırılması şu şekildedir:

Âşıklar Tarafından Sevgiliye Söylenen Alkışlar

Karadeniz türküleri genellikle gerçekleri yansıtan eserlerdir. Bu türkülerin çoğu sevda konusunu işler. Sevda veya sevgili için söylenmemiş çok az türkü vardır. Karadeniz türkülerinde âşık; sevgilisinin daima yaşaması, kendisini kötülere kul etmemesi, ömrünün bereketli olup muradına hâsıl olabilmesi, tez vakitte vuslata erebilmesi için sevgilisine dua etmektedir. Âşıklar tarafından sevgiliye söylenen alkışların büyük bir kısmı “kurban olam” kalıbıyla başlar. Sevgilisi uğruna kurban olmayı göze alan ve bunu yaratıcısından dileyen âşık sıkça bu arzusunu dile getirir. Âşık; sevgilinin gözüne, eline, boyuna posuna, başına, bastığı toprağa ve sevgili ile ilişkilendirebildiği nice unsur uğruna canını feda etmeyi göze alır. Bu kalıp dışında “sağol, şan ol” gibi kalıp ifadelerle oluşturulan alkışlarda sevgiliye ithafen söylenmektedir.

Saçlari tüğüm tüğüm

Eneyi bellerine,

Kurban olayım yarım

Senin külmelerine (Gülensoy 1985: 29).

(K.1)

Sazı almış eline,

Vuruyor tellerine,

Kömür gözlü sevdiğim,

Kurbanım dillerine (K.2)

Karabiber dibekte,

Benim yârim gurbette,

Sağ olsun gurbette olsun,

Bir gün gelir elbette (K.3)
Selime'min kapusu demir,
Yandı ciğer oldu kömür,
Mevlam sana versin ömür (K.4)
Odayın yapusuna,
Çık otur kapusuna,
Canımız gurban olsun,
Güzelin hepisine (K.5)
Dam başında duran kız,
Bayram geldi donan kız,
Yılda kurban bir olur,
Canım sana kurban kız (K.6)²
Karşıdan el eyleme,
Yar beni del'eyleme,
Öldürürsen sen öldür,
Kötüye kul eyleme (K.7)
Aşağıdan gelen geline benzer,
Boyun uzun selvi dalına benzer,
Boyuna posuna kurban olduğum,
Bahçenin açılmış gülüne benzer (K.8)
Tarlanın kenarında (da),
Su verdim patlıcana,
Gülüm kurban olayım (da),
Sendeki tatlı cana. (K.9)
Bu dere derin orman,
Görüşmeyelim aman,
Senin gibi güzelin,
Canım yoluna gurban (K.10)
Bulut bulutun üstüne,

---

² 323 repertuar numaralı "Cevahir Taşına Kıymet Biçilmez" ile 760 repertuar numaralı "Dam Başında Duran Kız (Dost Kıyılardan Mercandan)" adlı türkülerin kaynak kişisi nota üzerinde ve kayıtlarda İfakat Yaykar olarak görünmektedir. Aynı türkülerin derleme fişleri incelendiğinde İfakat Yaykar ile birlikte Sabite Taşkaya'nın da yazılı olduğu görünmekte, ses kayıtlarında da iki hanımın birlikte söylediği duyulmaktadır. Ayrıca kayıt öncesi anonslarda her iki kaynak kişinin ismi de söylenmektedir. Sabite Taşkaya nota üzerine yazılmamasına rağmen kayıtlarda düzeltilmiştir. İfakat Yaykar ile Sabite Taşkaya birlikte toplam 7 türkü kaydı vermiş, bunlardan 4 tanesi THM Repertuarına girmiştir.

Bulut dağların üstüne,
Bulut Allah'ın seversen,
Gitme yârimin üstüne (K.11)
Atımı bağladım ben bir kotana,
Canım kurban olsun kotan tutana.
Atımı bağladım ben bir massaya,
Canım kurban olsun boyu kissaya.
Atımı bağladım ben bir eleğe,
Canım kurban olsun huri meleğe (K.12)
Saatimin kösteği,
Değiyor dizlerime,
Bu canım kurban olsun,
O ela gözlerine (K.13)
Sözüme sadıkam dönmem pazardan,
Hak saklasın seni nazardan (K.14)
Kıyıktan çıkdım yoruldu,
Ben bir güzele vuruldum,
Eşim aman dostum aman,
Bu can sana kurban olsun aman (K.15)
Irafa fincan koydum,
İçine mercan koydum,
Huriye kızın uğruna,
Bu canı kurban koyum (K.16)
Yandım anam yandım,
Yandan bakana,
Canım kurban olsun,
Cigaramı yakana (K.17)
Abum abum gız abum,
Sebebim sensin abum,
Muradın olsun abum (K.18)
Hanım senin ne güzel gaşların var,
Gaşlarına gurban olam (hopla da gel gülüm) (K.19)
Derenin kıyısında,
Su verdim patlcana,

Bu canım kurban olsun,
Sendeki tatlı cana (K.20)
Neren ağrur neren ağrur,
Oy başım ağrur başım,
Başuna kurban olayım,
Yarın çarşıya varayım,
Başına ilaç alayım.
Neren ağrur neren ağrur,
Oy gözüm ağrur gözüm,
Gözüne gurban olayım,
Sabah pazara varayım,
Gözüne sürme alayım.
Neren ağrur neren ağrur,
Oy elum ağrur elum,
Eline gurban olayım,
Sabah çarşıya varayım,
Eline yüzük alayım (K.21)
Ağzı da şeker,
Kehribar akar,
Yar gül kokar,
Yar sana kurban (K.22)
İçliğinin yakası da,
Sıra sıra nakış var.
Gurban olam boyuna da,
O ne biçim bakış yar (K.23)
Aşağıdan gelir tozunan toprak,
O yar bize göndermiş gülünen yaprak,
Düşer mi şanına yalnız durmak,
Al beni yanına gurban olduğum (K.24)
Tokat'tan aldım bakır,
Yosmam gözlerin çakır,
O çakır gözlerine,
Kurban olsun bu fakir (K.25)
Evleri düzde yârim,

Ver bana müjde yârim,
Bastığı topraklara,
Kılayım secde yârim (K.26)
Köyümü sorarsan Tokuş'tur Tokuş,
Varamam yârim de yollarım yokuş,
Ak gömlek üstüne de döktürmüş nakış,
İğne tutan ellerine kurban olayım (K.27)
Asma garali asma,
Yosmasun yavri yosma,
Bana çok gan kusedurdun,
Sen ganlaruni kuma (K.28)
Ah yavrum yar olasun,
Cevayir bağ olasun,
Bağa göre yar mi yok,
İsterum sen olasun (K.29)
Ayna ayna ellere,
Ayna düştü göllere,
Ayna gurban olayım,
Seni tutan ellere (K.30)
Dereler akar akar,
Karışır denizlere,
Kurban olayım yârim,
O sevdalı gözlere (K.31)
Yara dedi nenesi,
Hasetdun uşacığum,
Güle güle eskisun,
İstunde şalvarcığın (K.32)
Ayağında çapula,
Yaşasun oni geyen,
Vura vura kapiya,
Açılmadı ... yeyen (K.33)
Yaylanun çümeninde,
Karum varidi karum,
Aha ben gideyirum,

Kal sağlucaklan yarum (K.34)
Hanum gurban olayim,
Elündeki maşaya,
Siyir yapdurmak için,
Gitdun Kasimpaşa'ya (K.35)
Kim çekdi oni gıya,
Goç goyin kurban osun,
Senun gibi guziya (K.36)
Omuzumda tüföğüm,
Atarum domuzlara,
Gurban olayim yarum,
O narin omuzlara (K.37)
Bi gurşun atacağüm,
Şu garşiki taşlara,
Goç goyin gurban osun,
E gız hai saşlara (K.38)
He gız gurban olayim,
Seni veren Allah'a,
Yaprağün arasından,
Yuvarlan da gel bağa (K.39)
Eyice gün açınca
Gene koyulduk yola,
Gurban olayim dedum,
Hau boncukli gola. (K.40)
Ha buradan yukari
Dağa çikalum dağa
O ne kada güzellük
Kurban olayim sağa (K. 41)

Sevgilinin Ailesine Söylenen Alkışlar

Gelenek içerisinde genellikle olaylar âşıklar penceresinden nakledildiği için, sevgili ağzından çıkan bir söz, bir alkış ya da kargış ilk anda biraz şaşırtıcı olsa da sevgilinin de bir insan olduğunu ve onun da duygularını ifade etme ihtiyacının bulunduğunu göz ardı etmemek gerekir. İncelenen türkülerde sayıca az olsa da sevgili; kendi ailesi, âşığı ya da âşıkları, hatta âşığının annesine dua etmektedir. Sevgilinin kendi ailesi etrafında ettiği alkışlar; genellikle kına ya da düğün münasebetiyle evden ayrılacak olan genç kızların baba evinin şen olması, düzeninin devam etmesi maksadıyla söylenen alkışlardır. Bunun

yanında sevgililer; âşıklarının yiğitliklerini koruması, ağızlarının tadının bozulmaması ve her daim peşlerinden koşması için de dua ederler. Sevgili nazarında âşığı doğuran ana da çok kutsal kabul edilmekte onun ömrünün uzun ve bereketli olması için dua edilmektedir.

Yiğidim yiğit olsun,
Ağzın şeker bal olsun,
Yiğidi doğran ana,
Ömrü uzun var olsun (K.42)
Şen ol annem evin barkın şen olsun,
Yarın gece evinizde mum yansın,
Aha ben gidiyom haberin olsun,
Yarın gece evinizde mum yansın (K.43)
Oğul yârim yaylalardan aş da gel,
Gurban olam yar peşime düş de gel,
Oğul yârim al eline sazları,
Ben gidiyom kime eden nazları (K.44).
Şen anam bubam,
Evin şen olsun,
Gidiyom ben haberin olsun.
Elimi soktum dastara,
Elimi kesti ustura,
Allah'ım şirin göstere (K.45)

Âşıkların Sevgiliye Kavuşabilmek Amacıyla Söyledikleri Alkışlar

Karadeniz türkülerinde geçen sevgi kavramı; genellikle gerçek, yaşanmış veya yaşanan bir sevgidir. Âşık ve maşuk, toplumdaki gerçek bir şahsiyetlerin gelenek içerisindeki tezahürüdür. Gerek klâsik edebiyatta gerekse halk edebiyatında, âşıkların amacı vuslata ulaşabilmektir. Tek temennileri sevgiliye kavuşmak olan âşıklar, her fırsatta bunu dillendirirler. Sevgiliye bir an önce kavuşmak arzusuyla yanan âşıklar, bu dileklerinin gerçekleşebilmesi için her daim yaratıcıya alkışlarını gönderirler. Karadeniz türkülerinde de vuslata erme amacıyla yapılan alkışlar oldukça fazladır. Bu kavuşma, genellikle ebedi bir kavuşma (düğün gibi) şeklinde olabileceği gibi, tesadüfen bir yerde karşılaşma, rast gelme ve bu sayede sevgiliyi görebilme” şeklinde de olmaktadır.

“Mevlam kavuştur, Allah nasip etsin, kavuştur bizi” şeklinde kalıp ifadeler ile oluşturulan alkışlarda, âşık sadece kendisi için dua etmemekte, aynı zamanda diğer âşıkların da sevgililerine kavuşabilmesi için alkış söylemektedir. Sevgiliye kavuşma arzusunda olan âşıkların en sık tercih ettikleri alkışlardan birisi de “ Bizim evde gelin yok / Sen olursun inşallah” ifadesi etrafında şekillenen sözlerdir.

Ebedi bir kavuşma olmasa dahi kısa süreliğine bir buluşmaya ya da karşılaşmaya da razı olan âşık, böyle bir pozisyonun gerçekleşmesi için de “ O kız yolun şaşırmış / İnşallah bize gider” şeklinde kalıplaşmış ifadelerden oluşan alkışlara da sıkça başvurmaktadır.

Yılanın incesine,
Mailem cilvesine,
Gelin güvey kavuşur,
Darısı cümlesine (K.46)
Ada yolu düz gider,
Bir edalı kız gider,
O kız yolun şaşırmış,
İnşallah bize gider (K.47)
Yar köyde ben burda peri perişan,
Var mı bizim gibi bu derde düşen,
Nasip eyle Mevlam yâre kavuşam,
Uzat ellerini bayramlaşalım (K.48)
Hamdi'yem işitsin dost de halimi,
Dudum ah bürüdü her bir yanımı,
Görmeden almasın Mevla canım,
Ömrümün defteri de garelenmesin.(K.49)
Kız saçların ne uzun,
Gören desin maşallah,
Bizim evde gelin yok,
Sen olursun inşallah (K.50)
Hayda gidelim,
Bir yerde durmayın,
Yerden irak olun,
Yardan olmayın (K.51)
Kız kaçların ne uzun (yar yar yar yar),
Derim ona maşallah (uy aman gelin aman),
Bizim evde gelin yok (yar yar yar yar),
Sen olursun inşallah (uy aman gelin aman) (K.52)
Görel'e'den o yanı da,
Çavuşludur Çavuşlu,
İkimiz de sevdalı da,
Mevlam bizi kavuştur (K.53)
Dere boyu düz gider,
Bir edalı kız gider,

O kız yolun şaşırmiş,
İnşallah bize gider (K.54)
Yandım Allah yandım,
Yandırma beni,
Yalan söyleyip de,
Kandırma beni (K.55)
Açmayın pencereyi girmesin yeller,
Benim de yâre yangın olduğumu duymasın eller,
Yârin de bahçesinde gonca açılan güller,
Bize de kokmak nasip eyle ya rabbi (K.56)
Gidemem Şiraz'a ben,
Dayanamam naza ben,
İnşallah kavuşurum,
Gerdanı beyaza ben (K.57)
Damdan dama toz gider,
İnce belli kız gider,
O kız yolun şaşırmiş,
İnşallah bize gider (K.58)
Tabakamda tütün az,
Getti bahar geldi yaz,
Gurban olduğum Allah,
Gözeli gözele yaz (K.59)
Yayladan mı geliyon,
Goyununan maşallah,
Bizim evde gelin yok da,
Sen olursun inşallah (K.60)
Geminin ambarına,
Mum diktim yamdanına,
Mevlam bizi kavuştur,
Hacılar bayramına (K.61)
Suğut ed daşlı dere,
Derdumi dinlesana,
Gurban olayım Mevla,
Bizi gavuştursana (K.62)

Gideyrum oy ay gız (da yar oy),
İstanbul seferina (da yar aman yavrum aman),
Allah bizi gayıra (da yar aman),
Tez celesun yeruna (da yar aman yavrum aman) (K.63)
Ben gemilan gelemem de,
Yol yok mudur karadan,
Kavuştursana bizi,
Yeri göğü yaradan (K.64)
Allaha yalvar yavrum,
Şu dağları aşalum,
Sen yağmur ol ben dolu,
Yağarken buluşalım.
(...)
Kar yağar dizi dizi,
Annesi vermez kizi,
İkimizde sevdali,
Allah kavuştur bizi (K.65)
Her kim sabreyledi,
Maksudu buldu,
Helbet bir gün gelir,
Şaduman olur (K.66)
Sarı çiçek dizece,
Sevdiğim gel bizece,
İnşallah kavuşuruz,
Bu gelecek güzece (K.67)
Sarı kabak kökeni,
Ele batar dikenini,
Allahım sen kavuştur,
Hasiretlik çekeni (K.68)
Yaz gelince atlar çıkar çayıra,
İşimi göçümü Mevlam kayıra,
Meğer ölüm seni benden ayır (K.69)
Madımak uzar gider,
Yaprağın düzer gider,

O kız yolun şaşırılmış,
İnşallah bize gider (K.70)
Bu kadar cevretme aziz sultanım,
Ne olur insafa gel bazı bazı,
Lütfu insan eyle çeşm i meralım,
Yaralı gönlümü sar bazı bazı (K.71)
Yola yolladım seni de,
Yollar yollasın seni,
Hızır elinden tutsun da,
Bana yollasın seni. (K.72)
Aşağıdan gelir tozunan toprak,
O yar bize göndermiş gülünen yaprak,
Düşer mi şanına yalnız durmak,
Al beni yanına gurban olduğum (K.73)
Yayladan mı geliyon da,
Boylarına maşallah.
Bizim evde gelin yok da,
Sen olursun inşallah (K.74)
Ayhani'yem elbet dertli olurum,
Kimbilir belki de düşer ölürüm.
Nasip kısmet olur dostu bulurum,
Çok dolandım dostlar ağlayanım var (K.75)
Kazma vurdum çimene,
Çimenin çiçeğine,
Allah beni kavuştur,
Yârin güccüceğine (K.76)
Su endi selenlere,
Ne mutli sevenlere,
Sakun gülman uşaklar,
Başuma gelenlere (K.77)
Mektüp kelir karadan
Tağlar kalksın aradan
Bizi kavuştursana
Yeri köü yaradan.

(K.1: 28).

Akan suyun altı sel

İşimuz oldi mesel

İşallah ikimuze

Bi serin rüzgâr eser (K.78)

Sevdadan ve Sevgiliden Kurtulmak Amacıyla Söylenen Alkışlar

Âşığın sevgilisinden usandığı, onun hareketlerine katlanamadığı, bu sevdadan kurtulmak istediği yönünde ettiği dualar edebiyatımızda pek azdır. İncelenen türkülerin birisinde karşımıza çıkan şu örnekte âşık; kendisine dünyayı zindan eden sevgiliden ve sevdadan kurtulmak için alkış söylemektedir.

Aman Allah al başımdan sevdayı,

Şu genç yaşta zindan ettin dünyayı (K.79)

Ayrılık Durdine Düşmemek ve Düşenleri Kurtarmak İçin Söylenen Alkışlar

Âşıkların amacının sevgiliye kavuşmak olduğu edebiyatın hangi dönemine bakarsak bakalım karşımıza çıkacak olan bir gerçektir. Onların en büyük korkusu ise sevgiliden ayrı düşmek, ondan uzak kalmak, gizli sevda çekmektir. Karadeniz türkülerinde ayrılık durdine düşmemek, gizli sevda çekmemek için edilen duaların yanı sıra, ayrılık durti ile yanan âşıklara sabırlı olmaları, bir daha böyle bir durti karşılaşmamaları için dua edilmektedir. Genellikle “Mevla sabır versin, ayrılık vermesin” kalıplarıyla oluşturulan bu alkışların yanında “Yerden irak ol / Yardan olma” şeklinde bazı alkışlara da rastlanmaktadır.

Hayda gidelim,

Bir yerde durmayın,

Yerden irak olun,

Yardan olmayın (K.80)

Dayanamam aylara (da),

Sayıyudum günleri,

Zamanında yapmadın,

Sen böyle sitepleri,

Böyle ayrılıkları (da),

Mevlam vermesin başa (K.81)

Çaya indim gamışa,

Bir su verin yanmışa,

Mevlam sabırlar versin,

Yârinden ayrılmışa (K.82)

Yeşil ipek bükene,

Kare dizlik dikene,

Mevlam da sabırlar versin,

Gizli sevda çekene (K.83)
Gidene bak gidene de,
Boyu benzer fidana.
Mevlam sabırlar versin de ,
Gizli sevda çekene (K.84)
Bir yüzük yaptırdım da,
Giresun ustasına,
Mevlam sabırlar versin,
Sevdalık hastasına (K.85)
Oy dere daşlı dere,
Derman ol derdumuze,
Mevlam sabırlar versin,
Sevdiğim ikimuze (K.86)
Yılan çıkar kamışa aman aman,
Su neylesin yanmışa.
Mevlam sabırlar versin aman aman!
Yârinden ayrılmışa (K.87)
Kar yağayı yağayı,
Yaylanun yollarına,
Mevlam yardım eylesin,
Sevdalı kullarına (K.88)
Allah yardımci olsun,
Başına iş gelenun,
Sonlari böyle olur,
Uşaklan evlenenun (K.89)
Endum dereye baktum,
Kar yağdı kıranlara,
Allah yardımci olsun,
Yalağuz olanlara (K.90)
Uzaklara gittim gelirim diye,
Kalbimi sakladım veririm diye,
Hiç aklıma gelmez ölürüm diye,
Ölüm ver Allah'ım, ayrılık verme (K.91)
Gelur kızları oturur,

Maçka'nın pazarına,
Sevdaluktan ölenun,
Nur yağsun mezarına (oy oy oy) (K.92)

Düğünü veya Kınası Olacak Genç Kıza Söylenen Alkışlar

Halkbilimi içerisinde “doğum, düğün ve ölüm merasimleri” toplumların geçiş devirleri olarak nitelendirilir ve önemsenir. Gelin olacak genç kızın daha önceden tanımadığı bir ailenin yanında yaşamaya başlayacak olması, memleketinden ayrılması, farklı bir kültür ortamına girmesi gibi pek çok hadise aslında alkışların ortaya çıkmasına da yardımcı olmaktadır. Gelin olacak kızın kınasının kutlu olması, baba evinin şen kalması, yaratıcının ona yardımcı olması, yeni kuracağı yuvada dirlik düzenin daim olması ve ağzının tadının bozulmaması için alkış söylenir. “Maşallah, kutlu olsun, nazar değmesin” gibi kalıp ifadelerle de desteklenen alkışlar, Karadeniz türkülerinde de kendisine yer edinir.

Geline bakın geline,
Kınalar yakmış eline,
Gören maşallah desin,
Nazar değmesin geline.
Tuz kabını tuzsuz koyan,
Anasını kızsız koyan,
Koca evi ıssız koyan,
Kızım kınan kutlu olsun.
Biner atın iyisine,
Gider yolun kıyısına,
Selam edin dayısına,
Kızım kınan kutlu olsun (K.93)
Hani bu gızın anası,
Elinde mumlar yanası,
Mübarek olsun kınası.
Şen ol şen ol baban evi,
Var ol var ol dayın evi,
Sen bu evlere gelemen,
Tekneden hamur alaman,
Kıyım bucağım diyemen.
Elimi soktum astara,
Elimi kesti ustura,
Mevlam şirinlik göstere (K.94)

Nenni paşam benim paşam nenni,
Yatırayım ak pamuğum nenni,
Gelin kınan kutlu olsun nenni,
Evde dirliğin datlı olsun nenni (K.95)
A gelin gınan gutl'olsun,
Yarenin ağzı datl'olsun,
Elimi sundum ustuna,
Barmağım kesti ustura,
Mevlam ayın şirin göstere (K.96)

Damat ve Gelin Annesine Söylenen Alkışlar

Gelenek içerisinde damadın annesine yani kayınvalideye yönelik dilek sözlerinin bulunduğu türkülere özellikle de Karadeniz türkülerinde sık rastlanmaz. Çünkü kültürel hafızamız içerisinde gelin ve kaynana iki zıt kutup olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen türkülerden hareketle damadın annesine söylenen bu alkışın gelin tarafından değil de etrafında bulunan kişilerce söylendiğini belirtmek gerekir. Sevgilinin âşığını doğuran anaya alkış söylemesi gibi âşığın da sevgilisini doğuran anaya alkış söylemesi kadar tabii bir şey yoktur. Doğuran anaya dua edilmesi, âşık ve sevgilinin birbirleri nazarında ne derece önemli olduklarının bir kanıtıdır.

Hey anası hey anası,
Öğünde mumlar yanası,
Daha çok günler göresi,
Oğlun güyo olayı gelin yanına geleyi (K.97)
Tabya başında üç kız yan yana,
İçlerinden biri göz etti bana,
Nur olsun seni doğuran ana (K.98)

Herhangi Bir Şehre Söylenen Alkışlar

Kişinin doğup büyüdüğü, yaşadığı şehrin daha bayındır olması, taşının toprağının kıymetinin bilinmesi, bağının bahçesinin şen olması, bereketiyle üzerinde yaşayan ahaliye yardımcı olması için şehirlere söylenen alkışlar türkülerimize ilmek ilmek işlenmiştir. Genellikle "şen ol" kalıp ifadesiyle oluşturulan alkışlarda Karadeniz insanının yaşadığı coğrafyaya olan düşkünlüğünü de görmek mümkündür.

Kahramanlar eli Bayburt otağı,
Şehitler yurdudur bizde Kop Dağı,
Bizim elin vardır bahçesi bağı,
İçinde sallasın sunalar Bayburt.
Şingah Veysel Zahit Kaler Mahlesi,
Çoruh çağlar ne hoş gelir sedası,

Koruğu sorarsan zevkin yaylası,
Ocakta kızarsın şişlerin Bayburt (K.99)
Bayburt'un dağlarında tabakam kaldı,
Şen ol Bayburt şen ol sende nem kaldı.
Bayburt dağlarında kunduram kaldı,
Şen ol Bayburt şen ol sende nem kaldı.
Bayburt dağlarında tabancam kaldı,
Şen ol Bayburt şen ol sende nem kaldı (K.100)
Vay şen ol Bayburt şen ol,
Sende nem kaldı,
Tezkerem yanaştı,
Üç günüm kaldı (K.101)
Gül gülistanlık olsun şu İnebolu,
Beni de vuran zalim amucam oğlu.
Gül gülistan olsun şu sisli kaya,
Nasıl da ağlamasın doğuran ana (K.102)
Toprakköprü Toprakköprü,
Bağında bağçen şen olsun,
Hasan beyim öldün ise,
İspiroğlu sağolsun (K.103)
Dağlarda kar sesi var,
Tavlada zar sesi var,
Kurban olam Şavşat'a,
İçinde yar sesi var.
Söyleyen: Kazım Koyuncu / Dağlarda Kar Sesi Var.
Bir sis kapladı bizi Zonguldak'ı zor seçtik,
Oy Zonguldak sende vardır ömürün,
Toprağına bereket altun olsun gömürün (K.104)

Tabiat Unsurlarına Karşı Söylenen Alkışlar

Karadeniz bölgesinin tabiat açısından zengin bir fauna ve floraya sahip olması, tabiat unsurlarının içinde bulunduğu alkış örnekleri ile karşılaşmamızı sağlar. Özellikle kıyı şeridinde yer alan şehirlerden derlenen türkülerde hamsiye dua edilirken, Karadeniz'in iç kesimde kalan şehirlerde hamsinin yerini farklı tabiat unsurlarının aldığı görülür.

Öt benim ala kekliğim,
Dilin var olsun kekliğim.

(...)

Kekliğin kanadı Çöğen,

Gel bizim yerleri beğen,

Merd olsun sana değen (K.105)

Hamsi kurban o göze,

Baş dalarsın denize.

Atarlar barabati,

Alurlar seni yüze (K.106)

Kimisi yüze çıkay da kimisi dalayderune,

Kurban olsun Süleyman o güzel gözlerüne.

Ne olursun mübarek her zaman ha böyle çık,

Oynatma kuyruğuniyerum seni ha şimdik (K.107)

Âşıkların Tanrı, Peygamber vb. Tarafından Himâye Edilebilmek Amacıyla Söyledikleri Alkışlar

Kişi iyi ya da kötü dilekte bulunmayı istediği zaman mutlaka kendisinden yüce olan ve istediğini gerçekleştirebilecek kudrette olan bir makamdan ya da yaratıcıdan yardım bekler. Geleneğimiz içerisinde de alkış ve kargışların gerçekleşmesi için yardımcı olması beklenen güç Tanrı'dır. Tanrı başta olmak üzere Tanrı'nın seçilmiş kullarından olan peygamberler, erenler, evliyalar ve gelenek içerisinde sıkça karşımıza çıkan Hızır da kendisinden yardım beklenen kişilerdir.

Âşıkların sevgiliye kavuşma yolunda başarılı olamaması, gizli sevda çekmesi ve acınlacak bir hale gelmesi üst bir makamdan (Tanrı başta olmak üzere) himmet ummasına neden olur. İncelenen türkülerde âşıklar; kendilerinin ilahi bir kudret tarafından korunması, dertlerine derman olabilmesi için Hızır'dan, evliyalardan vb. yardım beklemekte ve alkış söylemektedir.

Ya Muhammet Mustafa,

Ya Aliyel Murtaza,

Hasan Hüseyin aşkına,

Yardım eyle düşküne,

Zeynel Abidin aşkına,

Ger derdime derman eyle.

Gel Hak'tan dilek dile,

Mahdi sahip zaman gele,

Dedemoğlu secde kıla,

Ger derdime derman eyle (K.108)

Ayna attım çayıra,

Şavkı vurdu bayıra,

İkimiz de sevdalı,
Allah bizi gayıra (K.109)
Biz hepimiz üç kardaş (da),
Ben ayrı anadanım,
Sevdalık çekenleri (de),
Sen gayır yaradanım (K.110)
Ha burası ne bayır,
Gülü dikenden ayır,
Sevdalık çekenleri,
GayırAllahım gayır (K.111)
Yandım Allah yandım,
Yandırma beni,
Yalan söyleyip de,
Kandırma beni (K.112)
Göktaş beşikten bakıyor,
Bülbül olmuş da şakıyor,
Gözüm ocaklar yakıyor,
O da bize himmet etsin,
Allah sana ömür versin (K.113)
Keçi saldım bayıra,
Şıngır mıngır yayıla,
Yarım bize gelmezse,
Mevlam beni gayıra (K.114)
Gideyrum oy ay gız (da yar oy),
İstanbul seferina (da yar aman yavrum aman),
Allah bizi gayıra (da yar aman),
Tez celesun yeruna (da yar aman yavrum aman) (K.115)
Yaz gelince atlar çıkar çayıra,
İşimi göçümü Mevlam kayıra,
Meğer ölüm seni benden ayıra (K.116)
Bahçenin kapısı daldır,
Dalında öten bülbüldür,
Emrah da bir edna kuldur,
Bağışla geç günahından (K.117)

Haburasi ne bayır,
Güli tikenden ayır,
Sevdali gullaruni,
GayirAllah'um gayir (K.118)

Yaygın Söz Eylemlerle Oluşturulan Alkışlar

Türkülerde, orijinal alkış örneklerine rastlayabileceğimiz gibi herkesin aşına olduğu, kültür içerisinde kullanılan söz eylemlerle kurulan alkış örneklerine de rastlayabiliriz. "Allah rahmet etsin, nazar değmesin, maşallah, inşallah, hoşçakal, sağol, kutlu olsun, şen olsun, Allah düşürmesin, afiyet olsun, nasip olsun, Allah'a emanet" gibi söz eylemlerle oluşturulan alkış örnekleri Karadeniz türkülerinde de sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Üst yakadan çıktım başım selamet,
Bolu'ya geldim de koptu başıma kıyamet,
Çerkez İslam Allah'ıma emanet (K.119)
Besmeyleyle çıktık yola,
Selam verdik sağa sola,
İki gözüm beyefendi,
Ramazanınız kutlu ola (K.120)
İzmir'in içinde kurulu Pazar,
Uyarmayın efeyi orduyu bozar,
Maşallah çekiniz değmesin nazar (K.121)
Bafra'dan çıktım başım selamet,
Hacıköy'üne vardım koptu kıyamet,
Münevver Hanım Allah'ıma emanet.
(...)
Be hey zalım düşman kıydın canıma,
Sen de geleceksin benim yanıma (K.122)
Kısmet eyle ya Mevla bize Kabe'yi,
Nasip eyle ya Mevla varup gelmeyi (K.123)
Seher vakti çıktık yola,
Selam verdük sağa sola,
Ramazanı şerifiniz mübarek ola,
Kalbiniz nar ile dola.
Ayağında sedef nalin,
Beyim sen köşkünde salın,
Bahşış aldık gidiyoruz,

Safa ile hoşcakalın (K.124)
Toprakköprü Toprakköprü,
Bağında bağçen şen olsun,
Hasan beyim öldün ise,
İspiroğlu sağolsun (K.125)
Ben kendime eş bulamadım,
Sağ olsun dostlar (K.126)
İçliğinin yakası da,
Sıra sıra nakış var.
Gurban olam boyuna da,
O ne biçim bakış yar (K.127)
Gemici uşakları,
Deniz başımın tacı,
Yoklayın şu ırmağı,
İnşallah çıkar acı (K.128)
Yedi günün itsine,
Düşdüm karakollara,
Allah'um duşurmesun,
Kimseyi buralara (K.129)
Bilmeyirum ne dedi,
Geline analuğı,
O da ne dersadesun,
Hepisi can sağluğı (K.130)
Bi guş kondi serene,
Şükür oni verene,
Sevdaluk eyi şeydur,
Aşk olsun becerene (K.131)
Hilal de kaşlı Taşkiran'ım uğurlar olsun,
Yediğimiz kebablar lop lop et olsun,
İçtiğimiz şaraplar afiyet olsun (K.132)
Yaylanun çümeninde,
Karum varidi karum,
Aha ben gideyirum,
Kal sağlucaklan yarum (K.133)

Adeş verdim gülgene

Cile hallarım cile

Kidersin Ankarı'ya

E yârim küle küle

(K.1: 17)

Ayaunda çabula

Sefa keldin abula

Sen kid da kızın kelsin

Atlıyalım kafula.

(K.1: 19)

Çika çika gülgene

Çıkdım yarilarına

Allah saburlug versin

Asger karıların.

(K.1: 21)

Ormandan kesdim dali

Tikeceim koynuna

Kören maşallah tesin

Eniştemin boyuna.

(K.1: 28)

Masanın üzerinde

Bak şaraba şaraba

Hoş keldin Tuncer abi

Taha sonra meraba.

(K.1: 35)

Terin hocalar çiğar

Of ile Caygara'dan

Allahım ayırmasın

Bizi mislimanlukdan.

(K.1: 38)

Kargış Gibi Görünen Ancak Alkış Niteliği Taşıyan Örnekler

İncelenen Karadeniz türkülerinde bazı alkış örnekleri, içerik bakımından alkış denilen ancak ilk bakıldığında kargışı hatırlatan kalıplardır. Bunun sebebi âşıkların kendisine kötü dilekte bulunarak sevgiliye dua etme fırsatını yakalamaya çalışmasıdır. Kendisini kargışlayan âşık, bu sayede sevgiliye alkış ederek aslında hüner de

göstermektedir. Hitap edilen topluluk bu tarz ifadeleri ilk olarak kargış zannetse de sonradan alkışa giden bir hazırlık evresi olduğunu anlamaktadır. Mesela âşık “ Allah canımı alsın / O yârin kollarında” şeklinde söylediği alkışta öncelikle kendisine kargış ederken, daha sonra “O yârin kollarında” diyerek kendisine yönelttiği kargışı alkışa çevirmeyi başarmıştır. Bazı türkülerde ise aynı dördlük içerisinde, aynı kişiye yönelik hem alkış hem de kargış söylendiği de görülmektedir.

Ben eleyim eleyim,
Günlerum gelsun sağa,
Gelsun senun ellerun,
Koysun beni toprağa (K.134)
Kar yağıyor ince ince,
Ölürüm yar görmeyince,
Allah canımı almasın,
Yar sineme sarmayınca (K.135)
Çarşamba yollarında,
Kelepçe kollarında aman aman!
Allah canımı alsın,
O yârin kollarında (K.136)
Yaz gelince atlar çıkar çayıra,
İşimi göçümü Mevlam kayıra,
Meğer ölüm seni benden ayıra (K.137)
Yeni çiftlik derler de çölün düzündü,
Yeşil ördek m’öter suyun gözünde,
Allah canımı alsın da nezük dizinde,
Ağla gözyaşımı sil kara gözlüm (K.138)
Terekte sekiz elma,
Dördün al dördün alma,
Sakladım yârim için,
Canım al birin alma (K.139)
Asma garali asma
Yosmasun yavri yosma,
Bana çok gan kUSDurdun,
Sen ganlaruni kusma (K.140)
Hamdi’yem işitsin dost de halimi,
Dudum ah bürüdü her bir yanımı,

Görmeden almasın Mevla canım,
Ömrümün defteri de garelenmesin (K.141)

Sonuç

Türk Dünyası sözlü kültür geleneği içinde alkış ve kargış söyleme geleneği önemli bir yere sahiptir. Alkışlar (dua) binlerce yıllık bir kültür birikiminin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu değerli söz varlığı; bünyesinde barındırdığı birçok gelenekle beraber tüm canlılığını muhafaza ederek günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Birçok halk edebiyatı ürünü içerisinde korunarak günümüze kadar gelen alkışlar türkülerimiz içerisinde de kendisine yer edinerek sözlü kültür geleneği içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu çalışmanın yapılmasındaki amaç da türkülerde saklanan alkış örneklerini tespit edebilmektir.

Çalışmanın inceleme alanı içinde yer alan şehirlerimiz; Artvin, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Kastamonu, Karabük, Bolu, Düzce, Zonguldak, Bolu, Tokat, Gümüşhane, Amasya, Bartın ve Çorum'dur. On sekiz ilden derlenen ve TRT Repertuarına geçen türkülerin incelemesi ile oluşturulan çalışmada sadece Düzce iline ait türkülerde araştırma konumuza yardımcı olabilecek örnekler bulunmadığı için on yedi ile ait türkülerden hareketle Karadeniz türkülerinde alkış motifi incelenmiştir. TRT Repertuarına geçmeyen ancak İsmet Zeki Eyüboğlu tarafından derlenip ardından "Karadeniz Aşk Türküleri" adında yayımlanan kitaptaki türkü örnekleri ile Tuncer Gülensoy'un "Trabzon Yöresi Türküleri" adlı çalışmasındaki türkü örnekleri de incelenerek çalışmaya dâhil edilmiştir.

Türkülerde alkış; sevgiliye, sevgilinin ailesine, sevgiliye kavuşabilmek amacıyla, sevdadan ve sevgiliden kurtulmak için (çekilen acıdan dolayı), ayrılık derdine düşmemek ve düşenleri kurtarmak için söylenegelmıştır. Bunun dışında alkışlar; düğünü veya kınası olacak genç kıza söylenen alkışlar, damat ve gelin annesine söylenen alkışlar, herhangi bir şehre söylenen alkışlar, tabiat unsurlarına karşı söylenen alkışlar, aşkların Tanrı, Peygamber vb. tarafından himâye edilebilmek amacıyla söyledikleri alkışlar, yaygın söz eylemler kullanılarak söylenen alkışlar, kargış gibi görünen ancak alkış niteliği taşıyan alkışlar olmak üzere ayrılmıştır. Türkülerde yer alan bütün bu alkışların (duaların) amacı; Allah'ın takdirini kazanmaktan ziyade, çekilen acıların son bulması, kişinin sevdiğine kavuşması için yalvarma ve aşk acısına karşı dermanın Tanrı'dan istenmesi şeklinde kendini göstermektedir. Kötülüklerden, belalardan korunmak, dilek ve isteklerin gerçekleşmesi için söylenen bu alkışlar, kargışlarla birlikte Karadeniz türkülerinin en önemli kültür öğelerinden biridir.

Bu çalışmanın bir sonraki aşaması Karadeniz türkülerinde nitelik ve nicelik bakımından alkışlardan çok daha zengin olan kargışlardır.

KAYNAKÇA

- DEMREN, Özlem - Shadkam ZUBAİDA (2017). "Türkçe ve Kazakça Alkış-Kargış Söyleme Geleneğinin Psikodinamiği Üzerine Sosyolinguistik Bir İnceleme". *Türkbilig*: 179-188.
- Derleme Sözlüğü 1 (DS 1) (2009). (hzl. Ömer Asım Aksoy vd.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DUYMAZ, Ali (2000). "Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar ". *Milli Folklor Dergisi*. VI/45: 15 – 21.

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki (2008). *Karadeniz Aşk Türküleri*. Trabzon: Serander Yayınları Özel Dizi.

Türkçe Sözlük 1 (TS 1) (1988). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaynak Kişiler

GÜLENSOY, Tuncer (K.1) (1985). *Trabzon Yöresi Türküleri*. İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları.

K.2. Sezai Çağdaş, Derleyen: TRT Müzik DAİ. BŞK. THM. MD. / Iraktan Gel Iraktan / Repertuar No: 3252 (Bartın).

K.3. Emin Aldemir, Derleyen: Emin Aldemir / Denizde Kara Balık / Repertuar No: 3138 (Bolu / Yumrukaya).

K.4. Niyazi Aydın, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Selime'min Kapsu Demir / Repertuar No: 4652 (Bolu / Göynük).

K.5. Cafer Kaya, Derleyen: Nida Tüfekçi / Odayın Yapusuna (Mencoğlu) / Repertuar No: 31 (Çorum).

K.6. İfakat Yaykar, Sabite Taşkaya, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Dam Başında Duran Kız (Dost Kıyılardan Mercandan) / Repertuar No: 760 (Çorum).

K.7. Mehmet Ali Biçerel, Niyazi Biçerel, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Karşıda Kavun Yerler (Çorum Halayı) / Repertuar No: 991 (Çorum).

K.8. Selahattin Erdal, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Bülbülü Tuttum da Güle Bağladım / Repertuar No: 1308 (Giresun / Şebinkarahisar).

K.9. Göreleli İsmail, Derleyen: Nida Tüfekçi / Pencerenin Üstüne Boya Sürerim Boya / Repertuar No: 3238 (Giresun / Görele).

K.10. Gürsel Tahmaz, Derleyen: İbrahim Can / Atmacayı Vurdular / Repertuar No: 3249 (Giresun / Görele / Çavuşlu Köyü).

K.11. Ahmet Başaran, Derleyen: Ümit Bekizağa / Bulut Bulutun Üstüne/ Repertuar No: 4206 (Giresun).

K.12. Salim Polat, Mutlu Sözen, Yusuf Sözen, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Atımı Bağladım Ben Bir Kotana / Repertuar No: 914 (Gümüşhane / Kelkit / Gelinpertek).

K.13. Selahattin Tanış, Derleyen: Mustafa Günaydın / Matarayı Doldurdum / Repertuar No: 3722 (Gümüşhane).

K.14. Sadi Yaver Ataman, Derleyen: Sadi Yaver Ataman / Bir Giderim Beş Ardıma Bakarım / Repertuar No: 1055 (Karabük / Safranbolu).

K.15. İhsan Ozanoğlu, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Kıyaktan Çıktım / Repertuar No: 1710 (Kastamonu).

K.16. Sarı Recep, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Şu Cide'nin Çeşmesi (Haydi de Yavrum Evde Misin) Repertuar No: 1814 (Kastamonu).

- K.17. Zehra Şenel, Derleyen: Süleyman Şenel / Irmak Kenarından Gelür Geçersin / Repertuar No: 2408 (Kastamonu / Taşköprü).
- K.18. Ramazan Çetin, Derleyen: Tuğrul Şan / Sevdiğime Varamadım (Abum Abum Gız Abum) / Repertuar No: 1188 (Ordu / Aybastı).
- K.19. Rüştü Tuncalı, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Repertuar No: 2813 (Ordu / Mesudiye / Yukarıfıllıca).
- K.20. Muhsin Tercan, Derleyen: Ali Canlı / Perşembe'nin Düzleri / Repertuar No: 3159 (Ordu).
- K.21. Hasan Sözeri, Derleyen: Azize Tözem / Neren Ağrur Neren Ağrur / Repertuar No: 1325 (Rize).
- K.22. Şinasi Önal, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Dolama Giyer Dolama / Repertuar No: 567 (Samsun).
- K.23. Mihrican Bahar, Derleyen: Yücel Paşmakçı / Başındaki Yazmayı Sarıya Mı Boyadın / Repertuar No: 1208 (Tokat / Reşadiye).
- K.24. İsmail Tüccar, Derleyen: Talip Özkan / Aşağıdan Gelen Elin Galdursun / Repertuar No: 1854 (Tokat / Artova/ Büğüt Köyü).
- K.25. Anonim / Bom Bili Bili Bom / Hamdi Tanses / Notalarıyla Karadeniz Türküleri Kitabı (95), (Tokat).
- K.26. Anonim, Derleyen: Ümit Tokcan / Evleri İki Katlı / Hamdi Tanses / Notalarıyla Karadeniz Türküleri Kitabı (93), (Tokat).
- K.27. Ali Yıldız Hüseyin Yıldız, Derleyen: TRT Müzik DAİ. BŞK. THM. MD. / Ohtab Bellerinden Geliyor Posta / Repertuar No: 322 (Tokat / Reşadiye / Almus).
- K.28. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı, Dörtlükler Kısmı (208).
- K.29. Ahmet Güler, Derleyen: Cemile Cevahir / Kemeçemin Telleri / Repertuar No: 4293 (Trabzon / Maçka).
- K.30. Fahrettin Dilaver, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Ayna Ayna Ellere / Hamdi Tanses / Notalarıyla Karadeniz Türküleri Kitabı (25), (Trabzon).
- K.31. Anonim, Maçka Yolları / Hamdi Tanses / Notalarıyla Karadeniz Türküleri Kitabı (121), (Trabzon).
- K.32. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Şalvar Destanı / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı (174).
- K.33. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı, Dörtlükler Kısmı (207).
- K.34. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Yaylanın Çimeninde / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı (134).
- K.35. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Büyü Destanı / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı (165).
- K.36. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı, Dörtlükler Kısmı (236).

- K.37. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı, Dörtlükler Kısmı (234).
- K.38. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Karadeniz Aşk Türküleri, Dörtlükler Kısmı (209).
- K.39. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı, Dörtlükler Kısmı (226-227).
- K.40. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Emine / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı (167-168).
- K.41. Mehmet Ali Genç, Derleyen: Turgut Günay (Rize) / Rize İli Ağızları / (216).
- K.42. Nejat Buhara, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Yamadan Gel Yamadan / Repertuar No: 708 (Samsun / Kavak).
- K.43. Mihrican Bahar, Derleyen: Nida Tüfekçi / Ocağa Koydular Yufka Sacını / Repertuar No: 1639 (Tokat / Reşadiye).
- K.44. Mihrican Bahar, Derleyen: TRT İstanbul Radyosu THM. MD. / Oğul Yârim Yaylalardan Aş Da Gel / Repertuar No: 1996 (Tokat / Reşadiye).
- K.45. Mahmut Sağlam, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Biner Atın Eysisine / Repertuar No: 2764 (Tokat).
- K.46. Remzi Cavıldak, Derleyen: Ahmet Yamacı / Yılan İnceden Öter / Repertuar No: 2614 (Bayburt).
- K.47. Emin Barın, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Ada Yolu Kestane / Repertuar No: 296 (Bolu).
- K.48. Süleyman Morgülüm, Derleyen: Mehmet Özbek / Şu Mübarek Günde Küsmek Olur mu / Repertuar No: 2698 (Çorum / Alaca).
- K.49. Âşık Şekip Şahadoğru, Derleyen: TRT Müzik DAİ. BŞK. THM. MD. / Repertuar No: 496 (Çorum / Alaca).
- K.50. Osman Kalyoncu, Derleyen: Ahmet Yamacı / Giderken Bize Uğra / Repertuar No: 122 (Giresun).
- K.51. Ünal Özel, Derleyen: İbrahim Can / Dağ Başı Fener / Repertuar No: 3215 (Giresun).
- K.52. Tuncer Kalyoncu, Derleyen: Tuncer İnan / Sarısın Seçemiyom Yar / Repertuar No: 3393 (Giresun).
- K.53. Zafer Tahmaz, Derleyen: Zafer Tahmaz / Görele'den O Yanı / Repertuar No: 3339 (Giresun / Görele / Çavuşlu Köyü).
- K.54. Yöre Ekibi, Derleyen: Orhan Dağlı / Çayırda Buldum Seni / Repertuar No: 989 (Kastamonu / İnebolu).
- K.55. Zehra Şenel, Derleyen: Süleyman Şenel / Irmak Kenarından Gelür Geçersin / Repertuar No: 2408 (Kastamonu / Taşköprü).
- K.56. Fahrettin Gavilci, Derleyen: Ahmet Caferoğlu / Çekiverin Kır Atımı Nalbantlar Nallasın / Repertuar No: 580 (Kastamonu).
- K.57. İbrahim Toklucu, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Gidemem Şiraz'a Ben / Repertuar No: 406 (Ordu).

- K.58. Kani Coşkun, Derleyen: Hamdi Tanses / Yıkırgan'ın Armudu / Repertuar No: 1933 (Ordu / Akkuş).
- K.59. Ahmet Sirtbaş, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Tabakamda Tütün Az / Repertuar No: 2831 (Ordu / Gölköy).
- K.60. Ümit Tokcan, Derleyen: Tuncer İnan / Yayla Yaylaya Bakar (Hatipoğlu) / Repertuar No: 3394 (Ordu).
- K.61. İsmail Soysal, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Geminin Ambarına / Repertuar No: 4346 (Ordu / Ünye).
- K.62. Hasan Tunç, Derleyen: Cemile Cevher / Akayı Daşlı Dere / Repertuar No: 1406 (Rize).
- K.63. Hasan Tunç, Derleyen: Cemile Cevher / Garardı Garadeniz / Repertuar No: 1611 (Rize).
- K.64. Ahmet Altıntaş, Derleyen: TRT İstanbul THM. MD. / Gelemedim Eminem Memlekete Bu Sene / Repertuar No: 2070 (Rize).
- K.65. Ahmet Altıntaş, Derleyen: TRT İstanbul THM. MD. / Koy Ateşe Kazanı / Repertuar No: 071 (Rize).
- K.66. Hasan Güvendi, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Gel Gönül Sabreyle Çile Dolmamış / Repertuar No: 1073 (Samsun / Lâdik).
- K.67. Salih Çağlar, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Kırmızı Buğday Daneler / Repertuar No: 2779 (Samsun / Lâdik).
- K.68. Ziya Oruçoğlu, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Entere Aldım Kırkbeşe / Repertuar No: 622 (Sinop / Boyabat).
- K.69. Âşık Hasan Ayazma, Derleyen: Serbülent Yasun / Ezelidir Deli Gönül Ezeli / Repertuar No: 3756 (Sinop).
- K.70. İbrahim Karataş, Derleyen: İbrahim Karataş / Madımak Uzar Gider / Repertuar No: 235 (Tokat / Erbaa / Gendeksi).
- K.71. Mehmet Aslan, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Bu Kadar Cevretme Aziz Sultanım / Repertuar No: 702 (Tokat / Turhal / Kelkit Köyü).
- K.72. Mihrican Bahar, Derleyen: Yücel Paşmakçı / Başındaki Yazmayı Sarıya Mı Boyadın / Repertuar No: 1208 (Tokat / Reşadiye).
- K.73. İsmail Tüccar, Derleyen: Talip Özkan / Aşağıdan Gelen Elin Galdursun / Repertuar No: 1854 (Tokat / Artova/ Büğüt Köyü).
- K.74. Ümit Tokcan, Derleyen: Tuncer İnan / Yeni Çiftlik Derler (Yayladan Mı Geliyon) / Repertuar No: 3395 (Tokat / Reşadiye).
- K.75. Ayhan Çabuk, Derleyen: TRT İstanbul DAİ. BŞK. THM. MD. / Düşünün Halını Darda Kalanın / Repertuar No: 3254 (Tokat / Çamlıbel / Aktepe Köyü).
- K.76. Ali Gürsoy, Derleyen: Kasım Gürsoy / Kazma Vurdum Çimene / Repertuar No: 2142 (Trabzon / Beşikdüzü).
- K.77. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Yaşmağının Oyası / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı (162).

- K.78. Mehmet Ali Genç, Derleyen: Turgut Günay / Rize İli Ağızları / (215-216).
- K.79. Yusuf Sancaktaroğlu, Derleyen: Süleyman Şenel / Gır Çeşmeden Sular İçtim Ganmadım / Repertuar No: 2084 (Kastamonu / Taşköprü).
- K.80. Ünal Özel, Derleyici: İbrahim Can / Dağ Başı Fener / Repertuar No: 3215 (Giresun).
- K.81. Kâtip Şadi, Derleyen: Plaktan Yazıldı / Mektup Yazdım Acele / Repertuar No: 3216 (Giresun / Görele).
- K.82. Yöre Ekibi, Derleyen: Sadi Yaver Ataman/Daş Harmanın Mazısı/Repertuar No:1276 (Karabük/Safranbolu).
- K.83. Sadi Yaver Ataman, Derleyen: Sadi Yaver Ataman / Yeşil İpek Bükene / Repertuar No: 2361 (Karabük / Safranbolu).
- K.84. Hüseyin Sancaktaroğlu, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Repertuar No: 4455 (Kastamonu/ Taşköprü).
- K.85. Kadir Önel, Derleyen: Erdem Çalışkan / Girebi Alayım Mı Fadimem / Repertuar No: 3937 (Ordu / Perşembe).
- K.86. Hasan Tunç, Derleyen: Cemile Cevher / Akayı Daşlı Dere / Repertuar No: 1406 (Rize).
- K.87. Anonim, Çarşamba'yı Sel Aldı / (Çarşamba) / Hamdi Tanses / Notalarıyla Karadeniz Türküleri Kitabı (85).
- K.88. Hüseyin Birincioğlu, Derleyen: Trabzon Lis. Yetişenler Derneği / Tütünlük'te Haneler / Repertuar No: 4024 (Trabzon).
- K.89. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Naciye / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı (124).
- K.90. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Kar Yağdı Kıranlara / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı (149).
- K.91. Anonim, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Karadır Kaşların / (Çaycuma) / Notalarıyla Karadeniz Türküleri Kitabı (79) (Zonguldak).
- K.92. İhsan Eyüboğlu, Derleyen: Işık Başel / Ben Buralı Değilum / Repertuar No: 3739 (Trabzon / Maçka)
- K.93. Naciye Perin, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Geline Bakın Geline (Kına Havası) / Repertuar No: 4600 (Amasya).
- K.94. Ayşe Öz, Derleyen: Hüseyin Gültepe / Hani Bu Gızın Anası / Repertuar No: 4625 (Çorum / Çıkrık Köyü).
- K.95. Yöre Ekibi, Derleyen: Sadi Yaver Ataman / Getirin Gına Yakalım / Repertuar No: 2295 (Karabük / Safranbolu).
- K.96. Makbule Arslan, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Baban Bursa'ya Vardı mı / Repertuar No: 4508 (Samsun / Vezirköprü).
- K.97. Zelike Neçare, Derleyen: Burhanettin Tunç / Seğirttim Çıktım Çardağa / Repertuar No: 5002 (Sinop / Erfelek).
- K.98. Muhsin Tercan, Derleyen: Nurettin Çamlıdağ / Gine Yeşerdi Fındık Dalları / Repertuar No: 3172 (Ordu).

- K.99. Recep Kırıcı, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Söyleyim Bayburt'un Vasfi Halini / Repertuar No: 338 (Bayburt).
- K.100. Yöre Ekibi, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Bayburt Dağlarında Tabakam Kaldı / Repertuar No: 346 (Bayburt).
- K.101. Remzi Cavıldak, Derleyen: Ahmet Yamacı / Bayburt Dağlarında Tabakam Kaldı / Repertuar No: 346 (Bayburt).
- K.102. Sarı Recep, Derleyen: Muzaffer Sarısözen / Çifte Çıkar Martinimin Dumanı / Repertuar No:454 (Kastamonu / İnebolu).
- K.103. İhsan Ozanoğlu, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / ToprakköprüToprakköprü / Repertuar No: 3472 (Kastamonu).
- K.104. Hüseyin Dilaver / Oy Benim Sevduceğüm / Notalarıyla Karadeniz Türküleri Kitabı (185) (Rize).
- K.105. Cevri Altıntaş, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Kekliğin Kanadı Sarı / Repertuar No: 2046 (Artvin / Şavşat).
- K.106. Fikret Karadeniz, Derleyen: Üzeyir Doğru / Hamsi Kurban / (Beşikdüzü) / Hamdi Tanes / Notalarıyla Karadeniz Türküleri Kitabı (232).
- K.107. Niyazi Tarakçıoğlu / Hamsinin Tutuluşu / Hamdi Tanes / Notalarıyla Karadeniz Türküleri Kitabı (233).
- K.108. Âşık Musa Aslan, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Geldiğiniz Evler Dol'olsun Nurdan (Kırklar Semahı) / Repertuar No: 4605 (Amasya / Merzifon).
- K.109. Abdullah Kayserilioğlu, Derleyen: Ahmet Yamacı / Arpalar Orak Oldu / Repertuar No: 1353 (Bayburt).
- K.110. Ömer Akpınar, Derleyen: Nida Tüfekçi / Biz Hepimiz Üç Kardeş / Repertuar No: 138 (Giresun / Görele / Çavuşlu Köyü).
- K.111. Ömer Akpınar, Derleyen: Hüseyin Akpınar / Al Eline Feneri / Repertuar No: 3656 (Giresun / Görele / Çavuşlu Köyü).
- K.112. Zehra Şenel, Derleyen: Süleyman Şenel / Irmak Kenarından Gelür Geçersin / Repertuar No: 2408 (Kastamonu / Taşköprü).
- K.113. Fikriye Yurtseven, Derleyen: Süleyman Şenel / Gökteş Beşikten Bakıyor / Repertuar No: 3514 (Kastamonu / Taşköprü).
- K.114. Ümit Tokcan, Derleyen: Tuncer İnan / Keçi Saldım Bayıra / Repertuar No: 3391 (Ordu).
- K.115. Hasan Tunç, Derleyen: Cemile Cevher / Garardı Garadeniz / Repertuar No: 1611 (Rize).
- K.116. Âşık Hasan Ayazma, Derleyen: Serbülent Yasun / Ezelidir Deli Gönül Ezeli / Repertuar No: 3756 (Sinop).
- K.117. İbrahim Karataş, Derleyen: Mustafa Hoşsu / Bugün Ben Bir Güzel Gördüm / Repertuar No: 36 (Tokat).
- K.118. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı, Dörtlükler Kısmı (226-227)

- K.119. Reşat Aker, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Taş Oluğun Pınarları Harlıyor / Repertuar No: 4654 (Bolu).
- K.120. Reşat Aker, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Bizler Geldik Takla Makla (Ramazan Manileri) / Repertuar No: 4658 (Bolu).
- K.121. Ahmet Doğanöz, Reşat Aker, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Bolu'dan İzmir'e Yol Bulamadım / Repertuar No: 4691 (Bolu)³.
- K.122. Ahmet Tatar, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Bafra'dan Çıktım Başım Selamet / Repertuar No: 4416 (Çorum / İskilip).
- K.123. Sadi Yaver Ataman, Derleyen: Sadi Yaver Ataman / Kâbe'nin Yolları Bölük Bölüktür / Repertuar No: 2293 (Karabük / Safranbolu).
- K.124. Sadi Yaver Ataman, Derleyen: Sadi Yaver Ataman / Sahur Vakti Çıktık Yola / Repertuar No: 2335 (Karabük / Safranbolu).
- K.125. İhsan Ozanoğlu, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Toprakköprü Toprakköprü / Repertuar No: 3472 (Kastamonu).
- K.126. Dursun Karaduman, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Yüce Dağ Başında Bir Ulu Çınar / Repertuar No: 4343 (Ordu / Fatsa).
- K.127. Mihrican Bahar, Derleyen: Yücel Paşmakçı / Başındaki Yazmayı Sarıya Mı Boyadın / Repertuar No: 1208 (Tokat / Reşadiye).
- K.128. Anonim, Gemiciler / Hamdi Tanses / (Trabzon) Notalarıyla Karadeniz Türküleri Kitabı (103).
- K.129. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Yaylanın Çimeninde / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı (134).
- K.130. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Nuriye / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı (103).
- K.131. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Karadeniz Aşk Türküleri, Dörtlükler Kısmı (209).
- K.132. Muzaffer Sarısözen, Derleyici: Muzaffer Sarısözen / Evlerinin Önü Pazara Yakın / Repertuar No: 685 (Tokat).
- K.133. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Yaylanın Çimeninde / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı (134).
- K.134. Osman Eyüpoğlu – Tahsin Uzun, Derleyen: Ahmet Yamacı / Ben Eleyim Eleyim / Repertuar No: 1534 (Rize).
- K.135. Ümit Bekizağa, Derleyen: Ümit Bekizağa / Kar Yağıyor İnce İnce / Repertuar No: 5029 (Samsun).

---

³ 4691 numaralı "Bolu'dan İzmir'e Yol Bulamadım"adlı türkünün kaynak kişileri nota üzerinde Reşat Aker ve Ahmet Doğrusöz olarak yazılıdır. Türkünün derleme fişi incelendiğinde not olarak; "Ahmet Doğanöz sazla refaket etti." yazısı net olarak okunmaktadır. "DOĞANÖZ" olan soyisim "DOĞRUÖZ" olarak nota üzerine yanlış yazılmıştır. Zaten Ahmet Doğanöz'den aynı derleme çalışmaları sırasında 3 türkü daha derlenmiş, 4691 nolu türkü ile birlikte 2 tanesi de repertuara girmiştir. Ayrıca derleme fişinde Reşat Aker ve Ahmet Doğanöz ile birlikte "Ali Murat Karageyik" isimli üçüncü bir kaynak kişi daha vardır. Bu kişi kayıtlarda hiç görünmemektedir.

- K.136. Anonim, Çarşamba'yı Sel Aldı / (Çarşamba) / Notalarıyla Karadeniz Türküleri Kitabı (85).
- K.137. Âşık Hasan Ayazma, Derleyen: Serbüent Yasun / Ezelidir Deli Gönül Ezeli / Repertuar No: 3756 (Sinop).
- K.138. Ümit Tokcan, Derleyen: Tuncer İnan / Yeni Çiftlik Derler (Yayladan Mı Geliyon) / Repertuar No:3395 (Tokat / Reşadiye).
- K.139. Osman Öztürk, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı / Hamam Yaptım Taşına / Repertuar No: 2941 (Tokat / Reşadiye / Bereketli).
- K.140. Anonim, Derleyen: İsmet Zeki Eyüboğlu (Trabzon) / Karadeniz Aşk Türküleri Kitabı, Dörtlükler Kısmı (208).
- K.141. Âşık Şekip Şahadoğru, Derleyen: TRT Müzik DAİ. BŞK. THM. MD. / Repertuar No: 496 (Çorum / Alaca).

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ BUDİST METİNLERİNDE 108 SAYISI

Hacer TOKYÜREK*

ÖZET

Matematikselsel değeri olarak tüm evreni ölçümleyen sayılar, kültürel ve dinî çeşitli anlamları içinde barındırır. Bu bağlamda Eski Uygur Türkçesindeki 108 boncuktan oluşan tespih, bir dhāraṇīnin 108 kez tekrar edilmesi ya da Mañjuśrī Buddha'nın 108 adının tekrarı gibi örneklerdeki 108 sayısı da önemli bir sayısal değerdir. Çünkü gerek Budizm'de ve gerekse diğer dinlerde 108 sayısı oldukça önemli bir yere sahiptir. Eski Uygur Türkçesindeki 108 sayısı da incelendiğinde görülecektir ki bu sayı üç farklı yaratılışı ifade etmektedir. Bunlar; 1. Evren, 2. Dünya, 3. İnsan. İlk olarak burada evrenin yaratılışında güneş, dünya ve ayın birbiri ile olan mesafeleri söz konusudur. İkincisi dünyanın yaratılışındadır ve dünyada ya da doğada önemli bir kural olan altın oran kuralı 108 sayısı ile bağlantılıdır. Son olarak da insan vücudu ve ruhu 108 sayısı ile ilintilidir. İnsan bedeninde bulunan 108 basınç noktası ile beden ve tanrı arasındaki mesafe 108 sayısı ile gösterilir. Ayrıca matematikselsel ve astronomik değeri taşıyan 108 sayısı astrolojiyi de ilgilendirir.

Anahtar Kelimeler: 108 sayısı, Budizm, Eski Uygurca, Makrokozmoloji, Mikrokozmoloji.

108 NUMBER IN THE OLD UYGHUR BUDDHIST TEXTS

ABSTRACT

Numbers which measure the whole universe as mathematical value contain cultural and religious various meanings. In this context, the number 108, as found in examples such as rosaries with 108 beads, the repetition of a dhāraṇī 108 times, or the repetition of the 108 name of Mañjuśrī Buddha in Old Uyghur, carries with it important numerical value because of its significance in Buddhism as well as other religions. When the number 108 in the Old Uyghur language is examined more closely, we seen that this number represents three different creations: (1) Universe, (2) World, and (3) Human. Firstly, in the creation of the universe, the distances between the sun, the earth and the moon are concerned. The second is the creation of the world, and it is linked to the golden ratio rule 108, an important rule in the world or in nature. Finally, the human body and spirit are associated with the number 108. The number 108 indicates the 108 pressure points in the human body and the distance between the body and the god. In addition, the number 108, which has mathematical and astronomical value is also tied astrology as well.

Keywords: 108 number, Buddhism, Old Uyghur, Macrocosmology, Microcosmology.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 24.06.2019; Yayına Kabul Tarihi: 10.08.2019

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KAYSERİ;
ORCID: 0000-0002-0008-1213, E-posta: htokyurek@hotmail.com; hacertokyurek@erciyes.edu.tr

Giriş

Pisagorcular 'Kozmos, saf matematikle izomorfiktir ve evrendeki her şey ortak tam sayılarla ölçülebilir.' düşüncesiyle hareket ederler. Genel olarak bakıldığında her şeyin özü sayılarla anlaşılır, gökyüzündeki düzenli hareketlerin gözlenmesi, kürelerin düzenlenmiş uyumu, hatta cennet ve evren de sayılarla ilişkilidir (Schimmel 1993: 13). Sayılar matematiksel değer olarak tüm evreni ölçümlemesiyle birlikte kültürel ve dinî çeşitli anlamları içinde barındırır. Schimmel, 'Matematiksel ruh ilkel bir insanın özelliğidir ve insanın yaşadığı her yerde kendini gösterir ya da eski yaşamın maddi delillerini belirtir.' (Schimmel 1993: 3), der. Bu bağlamda toplumlar ya da dinler incelendiğinde görülecektir ki onlar için önemli pek çok sayısal değer bulunur ve onlar bu sayısal değerlere farklı anlamlar ve semboller yüklerler. Örneğin Pisagor, diğer tüm sayıların kök ve temeli olarak 4 sayısını tercih eder, bununla birlikte 4 melek, 4 unsur, 4 mevsim de 4 sayısıyla adlandırılır. 5 sayısı kutsal şeylerdeki büyük güçtür, şeytanları kovar ve zehirleri dışarı atar. Ayrıca 5 duyu unsuru vardır. 6 sayısı dünya ve insan 6 günde yaratıldığı için en mükemmel sayıdır. 7 ise sayıların hükümdarıdır ve gün, gezegen, renk gibi pek çok şey 7 sayısıyla ilişkilidir (Thompson 1928: 176-177). Bununla birlikte dikkat çeken sayılardan biri de 12'dir. 12 sayısı ilahi şeylerin ölçüldüğü tanrısal bir sayıdır ve Zodyak'ın 12 işareti, yılın 12 ayı, İsrail'in 12 kabilesi, 12 peygamber, 12 Havari vs. gibi şeyler 12 sayısı ile ilişkilendirilir (Thompson 1928: 177)¹. Görüldüğü üzere sayılar, Schimmel'in de dediği gibi matematiksel değer taşımakla birlikte sembolik anlam ifade eder.

Eski Uygurcada *bêş törlü bilge bilig* (AYKaya 248₁₆₋₁₈) 'beş türlü bilgi', *bêş törlüg vidyaastan bilge bilig* (AYKaya 256₁₋₄) 'beş türlü vidyâsthâna, bilgi' şeklinde örneklenen beş önemli bilim içinde *uzanmak bilge bilig* (AYKaya 256₁₃₋₁₄) 'sanat ilmi' bulunmaktadır. Bu bilim içinde de çeşitli maharetler, tamircilik, doğa bilimi, hesap, özellikle takvim ve astroloji hesabı gibi bilimler yer alır (SH 102b; Tokyürek 2019: 278). Burada matematik, astronomi ve astrolojinin birlikte ele alınması aslında bu iki ilmin birbiriyle bağlantısını gösterir. Bunun yanı sıra makrokozmozoloji (evren) ve mikrokozmozoloji (dünya ve insan) denilen iki kozmos da matematiksel ya da sayısal değerler içerisinde kuruludur.

Diğer dönemlerde (bk. Kalafat, 2017; Kalafat, 2018) olduğu gibi Eski Uygurcada da matematik ve astronomi (bk. Karadayı 2007) ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Özellikle de Budist terimlere bakıldığında hemen hepsinde sayısal değerler yer alır (bk. Ayazlı, 2011; Tokyürek, 2019). Dolayısıyla Eski Uygurca Budist metinlerinde sayılar önemli bir yere sahiptir.

Bu makalede ise sadece 108 sayısı üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Neden 108 Sayısı?

İnsan hayatında önemli bir değere sahip olan sayılar zaman içerisinde çeşitli sembolik anlamları oluşturur. Eski Uygur Budist metinleri de incelendiğinde pek çok sayı değeriyle karşılaşmak mümkündür. Bu sayılardan biri de 108 sayısıdır. Eski Uygurca metinler tarandığında bu sayıyla ilgili fazla örneğe rastlanmamakla birlikte eldeki örnekler önemli veriler sunmaktadır. Bunlardan ilki aşağıdadır:

bodi köñül öritip öznüñ yürek içinte lénhualıg ay tilgeni üze koñşim bodisatav boldı yürüñ öñlüg bir yüzlüg tört kollug üstünki iki élgin kögüzinte kavşuru turur oñdın ékinti éliginte yüz sekiz tana munçuk tutar soltın ékinti éliginte lénhua tutar (BT7 C 2-14) Bodhi gönlünü

---

¹ İslamiyet'teki 12 imamı da saymak mümkündür.

oluşturup kendi yüreğinde ay ile Kuanşi im Bodhisattva oldu. Beyaz renkli, bir yüzlü, dört kollu (Bodhisattva) üstteki iki elini göğsünde kavuşturur. Sağdaki ikinci elinde 108 tane boncuk tutar, soldaki ikinci elinde lotus (çiçeğini) tutar.'

Eski Uygurcada bulunan bu örnek Kuanşi im Pusar'ın diğer bir deyişle Avalokiteśvara'nın ikinci sol elinde lotus çiçeğini ikinci sağ elinde de 108 boncuktan oluşan tespihin varlığını işaret eder. Bunun için bk. → Şekil 1. Burada Kuanşi im Pusar'ın bir elinde lotus çiçeğini tutması diğer elinde 108 boncuktan oluşan tespihi tutması oldukça önemlidir. Çünkü gerek lotus çiçeği gerekse 108 boncuklu tespih evrenin kurulumunu ya da yaratılışını simgeler. Burada öncelik 108 boncuktan oluşan tespihin varlığıdır. Budizm ve Hinduizm'de 108 sayısı, Dharmik dinlerde, dünyanın gelişim aşamalarının sayısına karşılık gelen kutsal bir sayıdır (Nozedar 2010: 167). Yine Tantrik ve Budist felsefede 36 sayısı en kutsal sayıdır ve bu sayı cennetin sayısı olarak düşünülür. Dünyanın sayısı $36 \times 2 = 72$, insanın sayısı da $3 \times 36 = 108$ olarak kabul edilir. O yüzden Budist ve Hindu tespihlerinde 108 boncuk vardır (Nozedar 2010: 393). Buradaki açıklama önemlidir; çünkü cennetin sayısı 36, dünyanın sayısı 72 ve insanın sayısı ise 108'dir. Buradan şunu çıkarmak mümkündür: Cennet her ne kadar soyut düşünülse de gök ile bağlantılıdır yani, gök de evreni dolayısıyla makrokozmozolojiyi işaret eder. Dolayısıyla bu açıklamada katman katman genelden özele inme söz konusudur: Evren, dünya ve insan. Bu da tam olarak yaratılışın, oluşumun evrelerini gösterir.

İlk olarak evrenin oluşumuna bakılmalıdır ve 108 sayısı eski Rşi felsefecileri tarafından kusursuz matematiksel hesap oluşturan tetranacci sayısı olarak tanımlanan muhteşem sayı olarak gösterilir. Güneş ile dünya arasındaki mesafe güneşin çapının 108 katıdır. Yine ay ile dünya arasındaki mesafe de ayın çapının 108 katıdır. Dünya ile güneş arasındaki mesafe 149.600.000 km (149.597870691), buna karşılık güneşin çapı 1.391.000 km'dir. Sonuç olarak oran 107.548526240115'tir. Başka bir deyişle yaklaşık 108'dir. Aynı şekilde ay ile dünya arasındaki mesafe 384.400 km'dir ve buna karşılık ayın çapı 3.474.8 km'dir ve 110.62.50719465869 yani yaklaşık 108'dir. 108 sayısının yorumlanmasından biri de 12 zodyak işaretin ya da evin 9 zodyak gezegen ile çarpılması sonucu elde edilmesidir ($12 \times 9 = 108$) (Agarwal 2013: 150). Dolayısıyla ayın, dünyanın ve güneşin birbirine olan mesafeleri 108 sayısı ile ilgilidir. Konuyla ilgili bk. → Resim 2.

Bununla birlikte Hint düşünce sisteminde evren oluşumu için tanrıların yaşam süreleri de önem arz eder ki bir Brahma gecesi ve gündüzü cinsinden ölçülen varlığı sadece 108 yıldır (Eliade 2017: 72).

Ayrıca doğada yer alan altın orandaki $2 \sin\left(\frac{108}{2}\right) = \Phi$ denkleminin sonucu 1.61803, ilahi oranı olarak da adlandırılır ve bu sayı π (pi) ve Φ (fi) iki önemli irrasyonel sayılarından oluşur (Agarwal 2013: 150). Tabiatda yer alan her şeyin altın oranla bir bağlantısı olduğu düşünülünce burada 108 sayısının da önemi bir kez daha ortaya çıkmış oluyor.

108 sayısının insan özelinde incelenmesinde ise şunlar söylenebilir: Tantrik düşüncede bir insan günde 10800 güneş enerjisi ve 10800 ay enerjisinin toplamında 21600 kez nefes alır. Vücutta bulunan 21600 nefes Eski Uygur Türkçesi metinlerinde 'iki tümen bir miş altı yüz yéél bolur (Zieme-Kara 1976: 529-530) 21600 nefes olur.', 'iki tümen bir miş altı yüz yéél mandal bolup (Zieme-Kara 1976: 585) 21600 nefes mandala olup'

şeklinde görülür. Prānayama² ve meditasyonda ise aydınlanmak için günde sadece 108 kez nefes alınır. Sofular 108 boncuklu tespihle yaptıkları ibadeti de fiziksel bedenden cennete yolculuğun simgesi olarak görürler (Agarwal 2013: 151). İnsan bedeni çeşitli çakra noktalarından oluşur ve kalp çakrasında toplamda 108 enerji bağının geçtiği söylenir. Bunlardan biri, sushumna taç çakrasına yol açar ve kendini gerçekleştirme yolunun olduğu belirtilir. Sri Yantra, 54 bağlantı noktasındaki 3 damar kesişimindeki insan vücudunu temsil eder. Her kesişim kadın ve erkekte diğer bir değişle Śīva ve Śakti'de bulunur ve bu da toplam 108'dir. Marma Adi ve Ayurveda'ya göre canlı varlıklara hayat veren bilinç ve etin kesişmesi sonucunda vücutta 108 basınç noktası bulunur (Agarwal 2013: 152). Hint geleneksel tıbbi olan Ayurveda tıbbında, hassas bölgelere ya da noktalara marma denir. Bu noktalar, özellikle hastalığın teşhisinde ve tedavisinde kullanılır ve sağlıklı olma ve uzun ömürlülüğü teşvik için kullanılır. Marmalar basit klinik işlemlerinden karmaşık klinik işlemlere kadar pek çok ayurvedik işlemlerde kullanılır. Marmalar, Ayurveda ile de yakından ilgili olan Yoga ile bağlantılıdır. Yoga sadece karmaşık bir fiziksel duruş sistemine sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda Prana'nın gücünü veya vücut yüzeyindeki marma noktalarından yansıyan yaşam gücünü de tanır. Bir marma anlayışı, bedeni, nefesi veya zihni kullanırken herhangi bir seviyedeki yoga türüne daha fazla etkinlik katabilir. Marmalar, vücudu ince enerji akımlarına ve güç noktalarına göre belirleyen 'kutsal fizyolojinin' bir parçasıdır. Dünyanın kutsal coğrafik bölgeleri olduğu gibi vücudun da kendine özgü kutsal noktaları vardır ve bu noktalar bedenin pek çok bölgesinde bulunur (Frawley vd. 2003: 3-4). Enerji noktaları için bk. → Resim 3. Bu konuda aşağıdaki Eski Uygurca örnek de incelenmelidir. Bu örnekte canlılar bir Buddha'nın ismini 108 defa söylediği zaman ömürleri uzar ya da uzun ömür isteyen canlılar bir Buddha'nın ismini 108 kez söylediğinde uzun ömre sahip olur. Buradaki ifadeler eski Hint tıbbi olan Ayurveda'ya başka bir deyişle de marma noktalarına işaret eder. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere marma noktaları sağlıklı olmayı ve uzun ömürlülüğü teşvik eder.

uzun yaşagalı küşüslüg tözünler oglı tözünler kızı ol amita ayusé ançulayu kelmişniñ yüz sekiz kata atların eşidmenin bitimeknin bititmeknin yég edgü adrokları bolar erür (BT36 A 46-50) 'Uzun yaşama isteğindeki asiller oğlu ve asiller kızı o Amitâyus öylesine gelmişin (Buddha'nın) 108 kez adlarını işitmenin, yazmanın, yazdırmanın daha iyi farkı olacaktır.'

Bununla birlikte aşağıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Mañjuśrī Buddha'nın 108 adını söyleyen kişi uzun ömre sahip olur. Mañjuśrī Buddha'nın 108 adı vardır ve bu adlar dhāraṇīler ile bağlantılıdır. Bu konuda bk. → (Giebel 2011: 303-345).

mançuşiri ya kim kayu tınlıglar ol ülgülençsiz özlüg yaşlıg bilge biliglig artukrak otgurak yaruklar éligi atlıg burhannın yüz sekiz atların eşidserler olarnın yme özleri yaşları üklimeki asılmakı bolgay (BT36 A 34-40) Ey Mañjuśrī, hangi canlılar o sınırsız yaşa sahip bilgili tam ışıklar hükümdarı adlı Buddha'nın 108 adını işitseler onların da yaşları uzar.

ol ançulayu kelmişniñ bo yüz sekiz atların kim kayu tınlıglar bitiserler bititserler bititmiş nomın evde barhta tutsarlar okısarlar özleri yaşları alkınmış erserler yme yüz yaşagaylar (BT36 A 56-62) O öylesine gelmişin (Buddha'nın) bu 108 adlarını hangi canlı

² nefes (Lad 2008: 29).

yazsa, yazdırsa öğretiyi evde barkta ezberlese, okusa ömürleri uzamış olsa da yüz (daha) yaşayacaklardır.

Ayrıca ruhsal olarak 108 sayısının rakamlarında da farklı anlamlar vardır. 1 sayısı dinamiklik ve tutku (Rajas), 0 sayısı temizlik, denge ve iyilik (Sattva), 8 sayısı sonsuz karanlık ve körlük (Tamas) olarak simgelenir. Beden ve iç güneş (Tanrı) arasındaki mesafe de 108'den oluşur (Agarwal 2013: 151). Dolayısıyla evren, dünya ve insan 108 sayısıyla bağlantılıdır.

Bütün bunlarla birlikte aşağıda verilen örnekler astroloji ilmiyle doğrudan olmasa bile dolaylı olarak ilgilidir.

bo otlarıg tüz ülüş kılıp puş yultuzka sokup lalap bo d(a)r(a)ni üze ol lalamış otug <yüz> sekiz kata arvażun d(a)r(a)nısı bo erür 'Bu bitkilerden eşit miktarlarda alıp puşya konumuna gelen bir günde bunları öğütüp toz haline getirerek büyü sözleriyle yüz sekiz kez okusun.' (AY7Çetin 414-417).

yürün ay sekiz yañı puş yultuzka bo dar(a)nig sözleyü meni okızunlar ötünzünler ... añı kötrülmüş t(e)ñrim bo ıduk d(a)r(a)nig yüz sekiz sözlep meni okısar 'Dolunayda her ay yıldızların değişimi olan sekizli günlerde bu dhārañiyi söyleyerek beni ansınlar... Adı yüce, saygıdeğer efendim, (herhangi birisi) bu kutsal dhārañiyi yüz sekiz kez söyleyip beni ansa ben oraya geleceğim.' (AY8Çetin 853-862).

Burada *puşya* kelimesi önemlidir ve Çin. 勃沙 *bó shā*, 弗沙 *fú shā*, Skr. *puşya* ayın evi olarak gösterilir (SH 1937: 297b) ve yıldızların kralı olarak da kabul edilir (Grünwedel-Burgess 1999: 131). Bu yıldız Eski Uygurcada 'ay t(ä)ñri puş yultuzta turdukta kim iglāsār (BT23 B138-139) Ay puşya yıldızında durduğunda kim hastalanırsa.' şeklinde örneklenir. Yukarıdaki örneklerle birlikte ilk verilen 'bodi köñül öritip öznün yürek içinte lēnhualıg ay tilgeni üze koñşim bodisatav boldı (BT7 C 2-4) Bodhi gönlünü oluşturup kendinin yüreğinde ay ile Kuansı im Bodhisattva oldu.' örneğinde de ay oldukça önemlidir. Ay yaklaşık 27 gün içinde zodyaktan geçer ve nakşatralar (ay işaretleri) denilen ay zodyakını oluşturur. Ay dördüncü evin belirleyicisidir. Bu 27 ay işaretinin (yani 27 takımyıldızı) her biri pada adı verilen 4 bölmeye ayrılmıştır. 4 pada ile çarpılan 27 nakşatra da 108'dir (Dudeja 2018: 613).

Astrolojide, Güneş, Ay, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn, Kuzey Dügümü ve Güney Dügümü birleşimi 12 zodyak eviyle birleşir ve bu 9 gezegenin 12 ev ile çarpımı 108 sayısını oluşturur. Daha gizli seviyede 9 sayısı Satürn ile ilişkilidir ve Tibet astrolojik çizelgesinin 12 sihirli karesi bulunur. Bu Mewa ve Parka takviminde kullanılır. Resim 4'te yer alan diyagramda 108 kare vardır³. Bu konuda bk. → Resim 4.

Bütün bu açıklamalarla birlikte Eski Uygur Türkçesi metinlerde 'bo iki darnını birer otuz [...]*jp yüz sekiz sözlep* (BT23 D 122-123) Bu iki dhārañiyi birer otuz (...) yüz sekiz söyleyip' örneğinde olduğu gibi bir dhārañiyi ya da tantrayı 108 kez söylemek söz konusudur. Bu durum yukarıdaki örneklerde de bulunmaktaydı. Budizm'de tantraları doğru olarak 108 defa tekrarlamak gerekir ve bu tantralar yukarıdan beri açıklanan 108 boncuktan oluşan tespih ile yapılır. Böylece kişi fiziksel bedenden cennete yolculuk

³ <http://www.khenpo.eu/108.html> (Erişim Tarihi 18.06.2019)

yapmış olur (Agarwal 2013: 151). Bununla birlikte Lankavatara Sutra bazı tapınaklarda 108 adımla defalarca tekrar edilir (Agarwal 2013: 150).

Sonuç

Eski Uygur Türkçesi Budist metinlerindeki 108 sayısı önemli bir sembolik terimdir. Eski Uygur Türkçesindeki bu sayı makrokozmozolojinin (evren) ve mikrokozmozolojinin (dünya ve insan) oluşum evreleriyle ilgilidir. Bu durum özellikle Eski Uygurca örnekte geçen Kuanşi im Pular'ın yani Avalokiteśvara'nın sağ elinde 108 boncuktan oluşan tespihin varlığıyla kendini gösterir. Bu örnek üç farklı yaratılışın evrelerini gösterir. Bunlar; 1. Evren, 2. Dünya, 3. İnsan. İlk olarak evrenin oluşumuna bakıldığında güneş, dünya ve ayın birbiriyle olan mesafesi 108 sayısı ile ilgilidir. İkinci olarak dünyanın oluşumunda ya da tabiattaki pek çok nesnenin oluşumunda önemli olan altın oran da 108 sayısı ile bağlantılıdır. Son olarak insan bedeninde 108 basınç noktası bulunur ve insanın günlük almış olduğu nefes sayısı da 108 sayısı ile ilgilidir. Ayrıca insanın ruhsal dengesi de 108 sayındaki sayıların sembolik değeriyle gösterilir. Böylece Eski Uygur Türkçesi metinlerindeki örnekler doğrudan olmasa da dolaylı olarak iki kozmolojik yapıyı gösterir. Bütün bunlarla birlikte uzun yaşamının sırrı da bir dhāraṇīnin 108 kez tekrar edilmesi ya da Mañjuśrī Buddha'nın 108 adının tekrarı sayesinde.

Sonuç olarak sayılar matematiksel değer olarak tüm evreni ölçümlemesiyle birlikte kültürel ve dinî çeşitli anlamları da içinde barındırır.

KISATMALAR

AYKaya	bk. Kaya 1994
AY7Çetin	bk. Çetin 2012
AY8Çetin	bk. Çetin 2017
BT7	bk. Kara-Zieme 1976
BT23	bk. Zieme 2005
BT36	bk. Yakup 2016
SH	bk. Soothill-Hodus 1937

KAYNAKÇA

- AGARWAL, M. K. (2013). *The Vedic Core of Human History: And Truth Will Be the Savior*. Bloomington: Universe LLC.
- AYAZLI, Özlem (2011). "Mahāyāna Budizmine Ait Sayı ve Zamanla İlgili Bazı Terimler". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*. VI/1: 653-659.
- ÇETİN, Engin (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Adana: Karahan Kitabevi.
- ÇETİN, Engin (2017). *Altun Yaruk Sekizinci Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Adana: Karahan Kitabevi.
- DUDEJA, Jai Paul (2018). "Spiritual and Scientific Significance of the Number 108". *International Journal of Yogic, Human Movement and Sports Sciences*. III/1: 611-615.
- ELIADE, Mircea (2017). *İmgeler ve Simgeler*. (çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

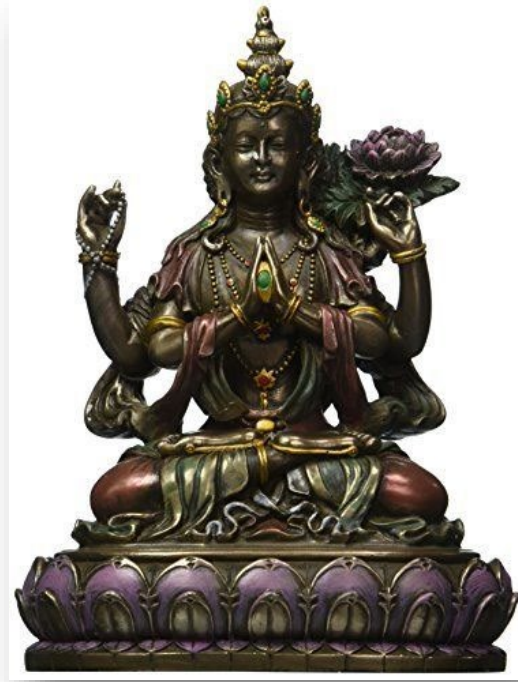

- GRÜNWEDEL, Albert - James BURGESS (1999). *Buddhist Art in India*. NewDelhi, Madras: Asian Educational Services.
- FRAWLEY, David vd. (2003). *Ayurveda and Marma Therapy*. Energy Points in Yogic Healing. Lotus Press.
- GIEBEL, Rolf W. (2011). "The One Hundred and Eight Names of Mañjuśrī: The Sanskrit Version of the Mañjuśrīkumārābhūta-aṣṭottaraśatakanāma Based on Sino-Japanese Sources". *インド論理学研究 第三号平成23年11月30日発行 抜刷 (Indo Ronrigaku Kenkyū Indian Logic)*. 3: 303-345.
- KALAFAT, Şermin (2017). "Anadolu (Osmanlı) Sahasında Yazılmış En Eski Tarihli Türkçe Matematik Risâlesi: Mahmūd bin Kādī-i Manyās'ın A'cebü'l-'Üccāb'ı-Hesap Bölümü". *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. VXII/30: 243-298.
- KALAFAT, Şermin (2018). "Kutadgu Bilig'de Geçen İki Matematik Terimi Hakkında: Cebr ü muḳābel(e) ve 'aded cezri". *Dil Araştırmaları*. 23: 159-172.
- KARA, Georg - Peter ZIEME (1976). *Fragmente Tantrischer Werke in Uigurischer Übersetzung*. Berlin Akademie Verlag: Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients-Berliner Turfantexte; VII.
- KARADAYI, Osman (2007). *Eski Türkçe Gök Bilimi (Astronomi) Terimleri*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KAYA, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş-Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LAD, Vasant (2008). *Marma Points of Ayurveda, The Energy Pathways for Healing Body, Mind and Consciousness with a Comparison to Traditional Chinese Medicine*. New Mexico: The Ayurvedic Press, Albuquerque.
- NOZEDAR, Adele (2010). *Element Encyclopedia of Secret Signs and Symbols, The Ultimate A-Z Guide from Alchemy to the Zodiac*. Harper Element, UK ed. Edition.
- SCHIMMEL, Annemarie (1993). *The Mystery of Numbers*. New York-Oxford: Oxford University Press.
- SOOTHILL, William Edward - Lewis HODUS (1937). *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms*. London.
- THOMPSON, C. J. S. (1928). *The Mysteries And Secrets of Magic*. Philadelphia: J. B. Lippincott Company.
- TOKYÜREK, Hacer (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YAKUP, Abdurishid (2016). *Altugurische Aparimitāyus-literatur und Kleinere Tantrische Texte*. Berlin-Brandenburgische Akademie Der Wissenschaften, Akademienvorhaben Turfanforschung. Berliner Turfantexte XXXVI. Brepols.
- ZIEME, Peter - G. KARA (1978). *Ein Uigurisches Totenbuch, Nāropas Lehre in Uigrischer Übersetzung*. Budapest: Akademiai Kiado.
- ZIEME, Peter (2005). *Magische Texte des Uigurischen Buddhismus*. Berlin: Berliner Turfantexte: 23.

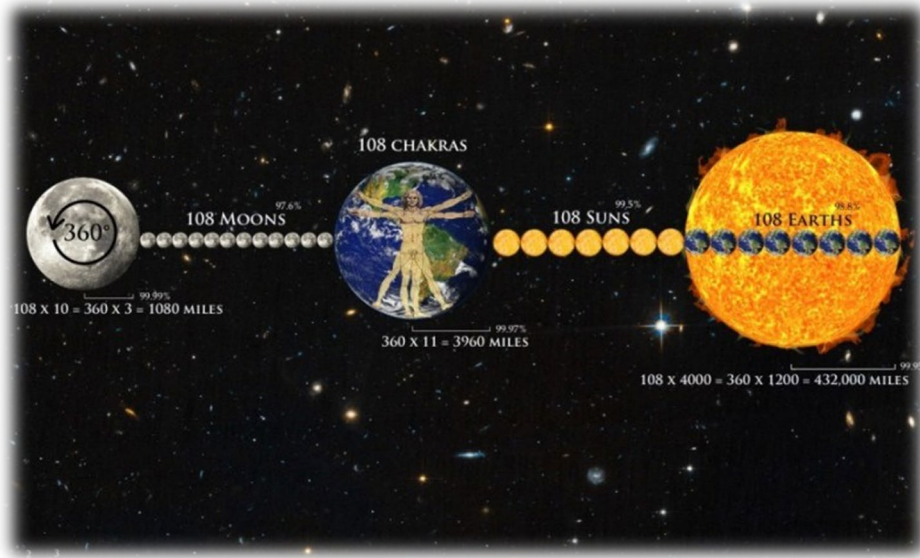

EKLER

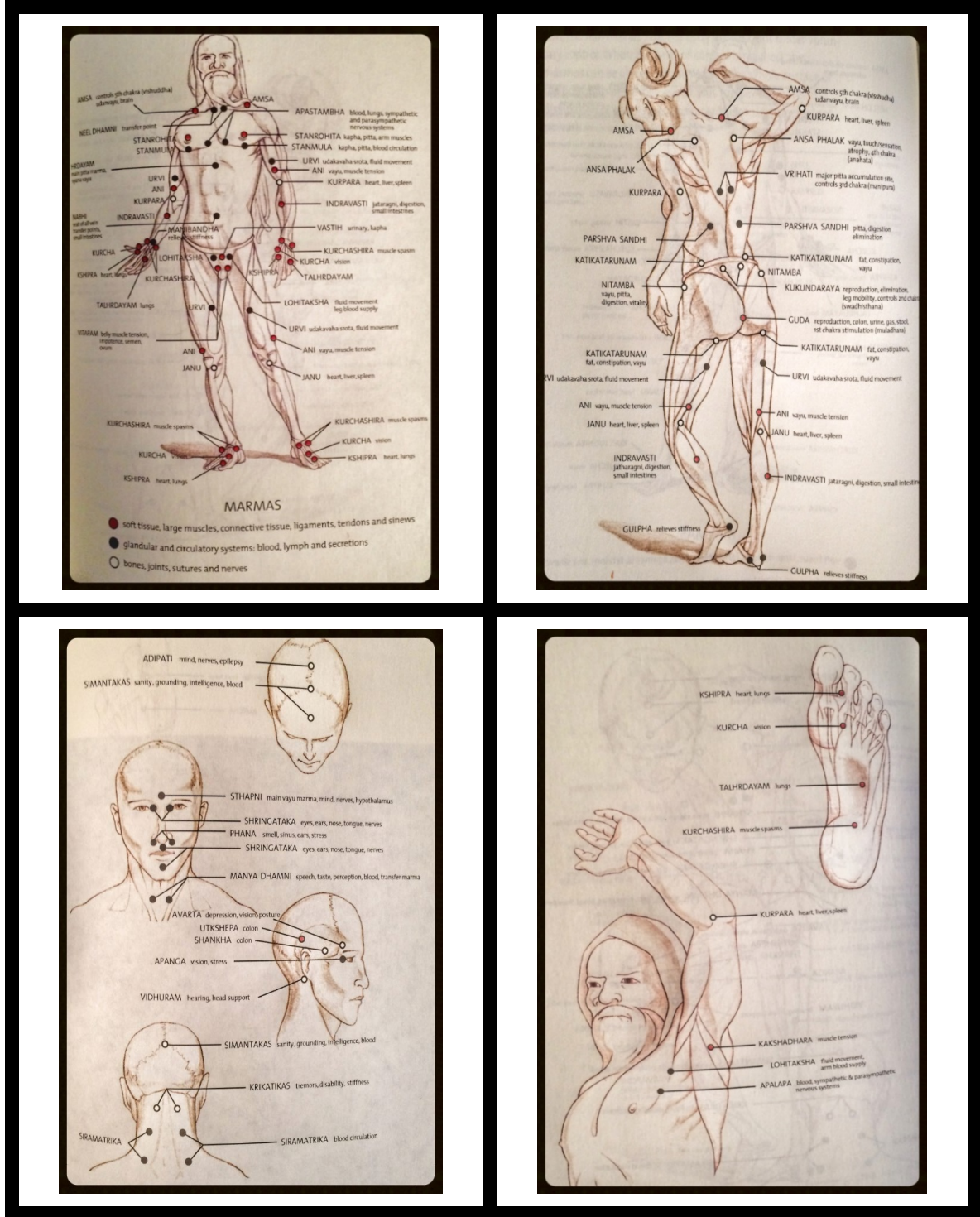
Resim 1

<https://www.ebay.com/p/Summit-Buddhist-Avalokiteshvara-Kuan-Yin-Buddhism-Statue/1800176721> (Erişim Tarihi 20.06.2019)

Resim 2

<https://joedubs.com/108-sun-earth-moon-resonance/> (Erişim Tarihi 20.06.2019)

Resim 3

<http://www.edkishtur.com/yoga-articles/2016/4/10/-the-108-marmas-vital-junction-points-> (Erişim Tarihi 20.06.2019)

Resim 4

<http://www.khenpo.eu/108.html> (Erişim Tarihi 18.06.2019)

SÜLEYMAN KAZMAZ'IN HALK KÜLTÜRÜYLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE ÖNERİLERİ

Damlanur KÜÇÜKYILDIZ*

ÖZET

Kültür, zaman içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı değişim ve gelişim gösterebilir. Kültürün bu gelişim ve değişim aşamalarını tespit etme en önemli görev bilim insanlarına ve araştırmacılara düşmektedir. Yöresel araştırmacılar da halk kültürü incelemelerine önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Türkiye'de folklor çalışmalarının oldukça geç tarihlerde başlaması sebebiyle birçok halkbilimi malzemesi derlenmeyi beklerken yöresel araştırmacılar, derleme ve inceleme çalışmalarıyla bu sürece katkıda bulunmuşlardır. Türk kültürüne hizmet eden araştırmacılarından birisi de Süleyman Kazmaz'dır. Onun Türk kültürü, özellikle Rize halk kültürü üzerine pek çok önemli çalışması vardır. Kazmaz, milliyetçilik hareketlerinin etkisiyle folklor çalışmalarına başlamıştır. Güçlü bir kültüre sahip olmanın milletin varlığını devam ettirme aracı olduğu, bu yüzden kültüre önem verilmesi gerektiği yönündeki düşüncesi, onu Türk kültürüne hizmet etmeye yönlendirmiştir. O, yaptığı çalışmalarla bölgenin kültürel zenginliğini ortaya koymaya çalışmış, bütün sanat dallarında milli kültürün esas alınması gerektiğini öne sürmüştür. Bu makalede, Türk kültürüne ve özellikle Rize halk kültürüne önemli katkıları olan, bu alanda pek çok çalışması bulunan Süleyman Kazmaz'ın halk kültürüyle ilgili görüş ve önerileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Kazmaz, Halk Kültürü, Halkbilimi, Rize.

SÜLEYMAN KAZMAZ'S OPINIONS AND SUGGESTIONS ON FOLK CULTURE

ABSTRACT

Due to various reasons, culture can change and develop over time. The most important task in determining these stages of development and change of culture is to scientists and researchers. Local researchers have also made significant contributions to folk culture studies. Due to the rather late start in the history of folklore studies in Turkey, while many folklore materials were waiting to be compiled, local researchers contributed to this process through their compilation and review studies. One of the researchers serving the Turkish culture is Süleyman Kazmaz. He has many important works on Turkish culture, especially the folk culture of the province of Rize. Kazmaz began his studies of folklore under the influence of nationalist movements. The idea that having a strong culture is a means of continuing the existence of the nation and therefore giving importance to culture has directed him to serve the Turkish culture. He has tried to reveal the cultural richness of the region with his studies, argued that national culture should be the basis in all branches of art. In this article, the opinions and suggestions of Süleyman Kazmaz, who has important contributions to Turkish culture and especially to the Rize folk culture in this area, has been studied.

Keywords: Süleyman Kazmaz, Folk Culture, Folklore, Rize.

Derleme Makale

Makale Gönderim Tarihi: 24.05.2019; Yayına Kabul Tarihi: 10.08.2019

* Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, RİZE;
ORCID: 0000-0002-2205-1218, E-posta: damlanur.kucukyildiz@hotmail.com

Giriş

Türkiye’de folklor çalışmaları sadece bilim insanlarının araştırmalarıyla değil aynı zamanda pek çok folklor meraklısının uğraşısıyla önemli bir gelişme göstermiştir. Bu folklor araştırmacıları arasında Süleyman Kazmaz önemli bir yer teşkil etmektedir. Onun Türk folkloruna özellikle de Rize kültürüne yaptığı katkılar, adından söz etmemizi gerektirecek nispette ve değerdedir. Milli medeniyetin ve dünya medeniyetinin halk kültürü üzerinde kurulması gerektiği yönündeki dünya görüşü onu halk kültürüne hizmet etmeye yönlendirir. Onun çalışmalarına bakınca köy ve kasabaları dolaşip yerel folklorla ilgili yöre insanından derlemeler yaptığı görülmektedir. O, Atatürk milliyetçiliği, millet, memleket ve tarih sevgisiyle doludur. Bu sevgide, küçük yaşlardan itibaren halk kültürüyle ilgili yaptığı derleme ve araştırma çalışmalarının yeri büyüktür. Onun halk kültürüyle ilgili görüş ve önerilerini daha iyi anlayabilmek için hayatı ve çalışmaları hakkında kısa da olsa bilgi sahibi olmamız gerekir.

1915 yılında Rize’de doğan Süleyman Kazmaz, ilk tahsilini Çayeli İlkokulunda yapmış, Ortaokulu Rize’de tamamlamıştır. Edirne Erkek Öğretmen Okulunu bitirdikten sonra 1939’da Gazi Eğitim Enstitüsünün Türkçe Bölümünü bitirerek Ankara Bölge Sanat Okulu Türkçe öğretmenliğine tayin edilir (Toygar 2009: 3, 5). II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla askere alınarak 1940 yılında Sarıkamış’a gönderilir. Sarıkamış’taki askerlik günlerinde çevrede ve yakın köylerde inceleme gezileri yapar ve bunları daha sonra yayımlar (Işık 2006: 2127).1946’da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Şubesini 1950’de ise Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirir. Bir süre avukatlık ve öğretmenliği bir arada yürütür. Daha sonra serbest avukatlık yapar. Avukatlıkla yazı hayatını birlikte devam ettirirken 2007 yılından sonra kendini tamamen yazmaya adanmıştır (Toygar 2009: 5, 6).

Çalışma hayatına ilkokuldan sonra Çayeli Belediyesinde mülazım olarak başlar. Kazmaz, Çayeli Belediyesinde çalışmasının maddi açıdan olduğu kadar kültür açısından da kendisine büyük faydası olduğunu söyler. Rize Ortaokulundaki okul müdürü İsmail Uğuz ve Türkçe öğretmeni Sıtkı Can sayesinde ilk yazıları Rize İl Gazetesi’nde yayımlanır (Toygar 2009: 4). Ayrıca Okul ve Öğretmen, İnan (Trabzon Halkevi Dergisi) ve Ülkü (Halkevleri Dergisi) dergilerinde bazı şiirleri ve Akpınar, Küçük Asya, Birlik, Sivas Folkloru, Türk Kültürü, Erdem ve Türk Dili gibi dergilerde yazıları yayımlanır (Toygar 2009: 9, 15).

Sıtkı Can, *Rize Şairleri* adlı kitabında Rize Ortaokulunda Türkçe öğretmeni iken Kazmaz’ın kendisinin öğrencisi olduğunu, o zamanlar şiire ilgisinin olduğunu ve bazı dergilerde yeni yazılarını okudukça hevesinin arttığını belirtir (Can 1940: 87). Onun yazma yeteneği Halkevi dergilerinde gelişir (Tan 2013: 262). Onu halk kültürü alanında çalışmaya yönlendiren kişi ise Ahmet Kutsi Tecer’dir (Kazmaz 1976: 36). Ahmet Kutsi Tecer’le tanışmasını şu şekilde anlatır: “Ankara Halkevi bir yarışma açmıştı. Memleket hikâyeleri diye. Ben de iştirak ettim. Hikâyem Kaptanpaşa yolunda geçen tam bir memleket hikâyesiydi. Halkevi hem küçük memleket hikâyeleri diye bir kitap bastırdı hem de ben Kestanekarası diye hikâyelerimi bir araya topladım, orada neşrettim. Kutsi Bey, o hikâyeyle tanıdı beni. Ankara’ya onun sayesinde tayin edildim. Ondan sonra bir asistan gibi yanında bulundurdu.” (Kar 2014: 124). Kendisinden hocam diye bahsettiği Ahmet Kutsi Tecer’in hayatı ve eserlerini kaleme aldığı *Ahmet Kutsi Tecer Hayatı ve Eserleri* adlı 2008 yılında yayımlanan bir kitabı da vardır. Süleyman Kazmaz, Kamil Toygar, Cihan Yamakoğlu, Veysel Atacan ve Ahmet Edip Uysal ile birlikte Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfını

kurar (Atacan 2009: 144) Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı kurulduktan sonra Kazmaz'ın halk kültürü araştırmalarına daha çok yöneldiği görülmektedir.

2013 yılında Ankara'da vefat eden Kazmaz'ın¹ halk kültürüyle ilgili yapmış olduğu pek çok çalışma vardır. Birçok kitabı, pek çok makalesi olan Süleyman Kazmaz'ın yazdığı roman ve hikâyelerin dışında kitaplarının ve makalelerinin çoğu folklorla ilgilidir. Özellikle Rize folkloruyla ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda onun öncülüğü dikkat çekmektedir (Küçük yıldız 2018). Kazmaz'ın makalelerinin yanında çeşitli ülke ve şehirlerde sunmuş olduğu bildirileri de vardır. Bir yandan çeşitli ülkelerde düzenlenen kongrelere katılarak yurt dışındaki gelişmeleri takip eden Kazmaz, diğer yandan yurt içi gezilerinde derleme çalışmalarını büyük bir zevkle sürdürür. Onun çalışmaları sayesinde Rize'nin pek çok kültürel varlığı derlenmiş ve günümüze ulaşmıştır. Özellikle Rize kültürü hakkında inceleme yapan bilim insanı ve araştırmacılar için Kazmaz'ın çalışmaları birer baş ucu kaynağı olma özelliği taşımaktadır. Görüldüğü üzere Kazmaz, hem eğitimci, hem hukukçu hem de iyi bir araştırmacı olarak çok yönlü bir kişiliğe sahiptir.

Onun halk kültürüyle ilgili önemli çalışmaları arasında şunlar sayılabilir: Çıldır'lı Âşık İlyas Anlatıyor (Âşık İlyas'ın Rüyasında Aşk Bâdesi İçmesi) (1946), Köy Tiyatrosu (1950), Rize Halk Şairleri (Halk Edebiyatı Alanında Bir Araştırma) (1976), Halk Kültürü Ürünlerinde Telif Hakkı (1990), Rize Yemekleri ve Yemek Kültürü (Halk Kültürü Alanında Bir Araştırma) (1992), Çayeli Halk Şairleri Halk Kültürü Alanında Bir Araştırma (1993), Çayeli Geçmiş Günler ve Halk Kültürü (1994), Beyazsu Köyü (Bir Köy Araştırması) (1994), Sarıkamış'ta Köy Gezileri (1994), Milli Mücadele'de İpsiz Recep ve Rizeli Gönüllüler (1996), Kastamonu Geçmiş Günler ve Küçük Sanat Hayatı (1997), Rize-Çayeli Halk Kültürü Araştırmaları-I (1998), Barla Geçmiş Günler ve Halk Kültürü (2000), Rize-Çayeli Halk Kültürü Araştırmaları II (Küçük Sanat Hayatı) (2001), Rize-Çayeli Halk Kültürü Araştırmaları III (Hatıralar-İncelemeler-Derlemeler) (2003).

Çalışmalarında yemek kültürü, destanlar, atma türküler, mâniler, ninniler, bilmece, arıcılık, balıkçılık, kalaycılık, kaşıkçılık, sepetçilik, evlenme gelenekleri, inanışlar, yakarışlar, beddualar, çocuk oyunları, giyim-kuşam, halk takvimi, halk hekimliği gibi halkbiliminin içerisine giren birçok konuya yöresel araştırmalarında yer vermiştir. Onun eserlerine bakıldığında yöreyle ilgili hemen her konuya değindiği görülecektir. Ömrünü halk kültürüne adanmış biri olan Kazmaz, çalışmalarıyla üzerinde gereği kadar durulmayan bir bölgenin halk kültürünü derlemiş, arkasında bıraktığı eserlerle kültürün kuşaklar arası aktarımına öncülük etmiştir.

Kazmaz'ın derlediği bilgilere yazılarında ayrıntılı bir şekilde yer verdiğini görmekteyiz. Bunun sebebini ise halk kültürü çalışmalarının amacının insanımızı düşünceleriyle, eserleriyle ortaya koymak olduğuna, bu araştırmaların Anadolu insanının sesini duyurması, onları anlatması gerektiğine bağlar. Onun derleme çalışmalarında kullandığı yöntemi kitaplarının başında genellikle belirttiğini görmekteyiz. Kitaplarındaki dipnotlarda bilgilerin hangi kaynak kişilerden, hangi tarihte alındığına da yer vermiştir. Bu da onun zamanına göre amatör bir derlemeci olmadığını bize göstermesi açısından önemlidir. Metin içinde geçen bir konuya açıklamada bulunması gerekiyorsa bunu da yine dipnotlarda ifade etmiştir.

Folklor ürünlerini kişileri ve toplumları geliştiren kültür eserleri olarak nitelendiren Süleyman Kazmaz, folklor terimine karşılık olarak halk bilgisi, halk kültürü ve folklor kelimelerinin hepsini kullanmıştır; fakat eserlerinde yaygın olarak halk kültürü ifadesini

¹ Erişim Tarihi: (30.01.2018) <http://www.biyografya.com/biyografi/13199>

tercih etmiştir. Dolayısıyla Kazmaz'dan bahsederken folklorla ilgili görüşleri yerine halk kültürüyle ilgili görüşleri ifadesini kullanmak daha uygundur.

Halk Kültürüyle İlgili Görüşleri

Süleyman Kazmaz, halk kültürü ürünleri üzerine yoğunlaşırken halk kültürünün ne olduğunu açıklama ihtiyacı da duymuştur. Onun halk kültürü tanımından önce halkın niteliği hakkındaki görüşüne değinmek gerekir. Kazmaz'a göre: *"Halk kelimesi genellikle, belli bir topluluğu anlatmakla birlikte, bazı özellikler dolayısıyla belirgin bir anlamı kapsamaktadır: Dünya görüşü, ortak düşünce ve ortak değerler, inanışlar, görenek ve gelenekler, yaşayış şekli, tarihin akışı içinde uygulanan korunma yöntemleri ve mücadele vasıtaları bunların başında gelir. Zaman boyunca gücüyle kendini kabul ettirme, başkalarına mahkûm ve bağımlı yaşamama hali de halk olarak tanımlanan topluluğun nitelikleri arasında yer alır. Halkın kişiliği, kendine özgü güçlü bir kültüre sahip olması noktasında kendini gösterir."* (Kazmaz 2001a: 298).

Halk kültürü ise *"toplumların dış etkenlerden uzak kalarak istek ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kendi yaratıcı güçleri, çevre kaynakları ölçüsünde ortaya koydukları ve zaman boyunca bir arada yaşayarak meydana getirdikleri eserlerin bütünüdür şeklinde tanımlanabilir."* Bu açıdan bakıldığında halk kültürü, toplumun kendi gücüyle ve imkânlarıyla ürettiği eserlerden oluşur. Kazmaz, burada kültür için gerekli görülen unsurlar arasında halk tarafından üretilme ve zaman boyunca meydana gelmeyi sayar (Kazmaz 2001a: 298).

Süleyman Kazmaz, halk kültürünün ne olduğuna değinirken aynı zamanda ne olmadığını da ele alır. Ona göre, halk kültürü sadece belli yerlerdeki yerleşik toplumlarda oluşan, zamanla görevini tamamlayarak kullanılmak, korunmamak yahut yazıya geçirilmemek yüzünden kısmen ya da tamamen yok olan bir kültür olarak düşünülmemeli, toplumla birlikte akıp giden bir kültür sayılmalıdır (Kazmaz 2001a: 301). Yani halk kültürü her daim, toplum var olduğu sürece devam eden bir kültür olarak düşünülmelidir. Toplumla birlikte akıp giden bir kültür ifadesinden, kültürün çeşitli etkenler yüzünden zamanla değişikliğe uğrayabileceği yönünde bir çıkarımda da bulunulabilir.

Kültür, ayrıca bir mücadele vasıtasıdır. İnsanlar ve toplumlar sürekli tehlikelerle karşı karşıya kaldıkları için korunma ve savunma amacıyla mücadele içinde yaşamlarını devam ettirirler. Güçlü kültüre, üstün mücadele araçlarına sahip olanlar varlıklarını koruyup yüceltir, sayılarını arttırarak devam ettirirler. Yeni bir kültüre erişemeyenler ise geri ve başka milletlere bağımlı hâle gelirler. İşte bu yüzden insanlar ve toplumlar daima kültüre önem ve değer vermek zorundadırlar. Kazmaz, kültürün bu açıdan incelenmesi gerektiğini belirtir (Kazmaz 2001a: 297).

Süleyman Kazmaz, halk kültürü çalışmalarının amacına da değinir. Ona göre bu çalışmaların amacı, sadece kültür tarihine mal olan ya da mal olmakta bulunan eserleri derlemek değil, geçmişte neler yapılabildiğini belirleyerek geleceğe ışık tutmak, ileriye yönelik atılımların ortamını ve kaynağını hazırlamak, günümüze kadar ihtiyaç duyulanları yaratan gücün bundan sonra da gerekenleri üretebileceği inancını ve düşüncesini yerleştirmektir. Kuşakların eserleriyle birlikte yaratma güçlerini de sonrakilere devrettiklerini, her kuşağın öncekilerin yaptıklarını gördükçe aynı işleri yapabileceği konusunda kendine güven duyduğunu ve bu sayede de yaratma ve güvenme konusunda arada bir bağ meydana geldiğini belirtir. Bu yüzden de halk kültürü ürünlerini derlemek ve korumanın milli kültür ve geleceği kurma davası olduğunu vurgular (Kazmaz 1992: 8). Kazmaz'ın bu görüşünden, halk kültürü çalışmalarının toplumların gelişmesi ve güçlenmesi için gerekli olduğu, halkların atılım yapmaları için kendi güçlerine inanmaları

gerektiği anlaşılmaktadır. Ona göre atılımlar, milli güç ve milli kaynaklar üzerinde kurulmalı, milletin yaratıcı gücünün ancak halk kültürüyle harekete geçeceğini bilinmelidir.

Yukarıda da derleme çalışmalarının neden gerekli olduğu yönündeki görüşlerini belirttiğimiz Kazmaz, bunları birkaç açıdan değerlendirir. Birincisi halk kültürü eserlerinin nitelikleri itibariyle zaman içinde unutulup ya da ortadan kalkacağı yönündeki düşünceden dolayıdır. İkincisi, Atatürk'ün milli kültürü muasır medeniyet seviyesine çıkarmak ve yeni bir medeniyet kurma düşüncesinden hareketle bu ilerlemenin temelini ancak halk kültürüyle kurulacağı yönündeki düşüncesidir. Bu yüzden halk kültürü eserlerini işleyerek yeni ve ileri bir medeniyet kurulabileceğini ileri sürer (Kazmaz 2000: 5). Üçüncüsü ise Türk medeniyetinin geniş bir coğrafyada birbirine bağlı bir bütünlük içinde gelişmesidir. Benzer düşünce, inanış ve uygulamaları Türklerin yaşadıkları başka yerlerde de görmenin mümkün olduğunu belirtir ve bu yüzden derleme çalışmalarının önem arz ettiği üzerinde durur (Kazmaz 2000: 6).

Kazmaz, halk kültürü alanında yapılan derlemelerin bölgenin özelliklerini yansıtması açısından milli bir nitelik taşıdığını ve yörenin kültür yönünden zenginliğini gösterdiğini ifade eder (Kazmaz 1994a: 2). Yani yapılan derlemeler hem yörenin maddi ve manevi kültür zenginliğini yansıtır hem de milli bir özellik taşıdığı için birlik ve beraberliği sağlar.

Üstün düzeyde bir Türkiye'nin yaratılabilmesinin, geçmişin bilinmesine bağlı olduğunu ifade eden Kazmaz, halk kültürü araştırmalarının bu yüzden büyük öneme sahip olduğunu söyler (Kazmaz 1994b: 3)

Kazmaz'a göre şartlarımız itibariyle halk kültürü daha çok köy kültürü anlamına gelir. Bunun sebebi olarak geçmiş dönemlerde ülke nüfusunun çoğunun köylerde yaşamasını; köylerin genellikle dış etkenlerden uzak kalıp kendi kültürü içinde varlığını sürdürmesini gösterir. Bu yüzden köylerden ve halk kültürünün yaygın olduğu kasabalardan büyük şehirlere yapılan göçlerin halk kültürünün yavaş yavaş yok olmasına yol açtığını söyler. Bunların yaşanmaması için önleyici tedbirler alınmasını, özellikle derleme çalışmalarının gerektiğini ve halk kültürü müzelerine ihtiyaç olduğunu vurgular (Kazmaz 1992: 15). Bunun yanında kasaba ve şehirlerimizin de halk kültürü açısından çevre özelliği taşıdığına değinir (Kazmaz 2001a: 300). Kazmaz, derleme çalışmalarına gösterilmesi gereken önemi de bu ifadelerle dile getirmiş olur. Halk kültürü olarak daha çok köy kültürü anlaşılmasına rağmen günümüzde kent kültürünün hatta internet kültürünün de halkbilimi çalışmalarının içerisinde değerlendirildiğini unutmamak gerekir. Süleyman Kazmaz da kasaba ve şehirlerin de halk kültüründe çevre özelliği taşıdığına değinir.

O, kültürün nasıl doğup geliştiği üzerinde de bir açıklamada bulunur. Maddi ve manevi açıdan kültürü yaşama ve mücadele vasıtası olarak gören Kazmaz, onun meydana getirilmesinde bazı engellerin aşılması gerektiğini belirtir. Kültürün toplumların istek ve ihtiyaçları doğrultusunda, yaratıcı güçleri oranında, çevrenin, kaynakların sağladığı imkân ve şartlar ölçüsünde doğup geliştiğini ifade eder (Kazmaz 2001a: 297).

Süleyman Kazmaz, milli kültürün toplumların özelliklerini ve niteliklerini yansıttığını, Atatürk'ün milli kültürden bunu kastettiğini söyleyerek milli kültürü şu şekilde tanımlar: *"Türk milletinin eseri olarak Orta Asya'da doğan Anadolu'da geliştirilen, yabancı unsurlardan arındırılmış maddi ve manevi eserlerin bütünü milli kültürdür."* Bu özellikleriyle milli kültürün medeniyetin ilk aşaması olduğunu, ondan sonra milli

medeniyet ve dünya medeniyeti aşamalarının geldiğini söyler. Milli medeniyetin ise milletlerin milli kültür ya da halk kültürü üzerinde ve dünya ölçüsünde kurdukları medeniyet olduğunu belirtir. Milli medeniyetin, milletlerin diğer milletler arasındaki yüceliğini kabul ettirmesini sağlayan ileri ve üstün eserlerden oluştuğunu ifade eder (Kazmaz 1997: 21).

Çalışmalarında Atatürk'ün görüş ve düşüncelerini ilke edinen Kazmaz, halk kültürü çalışmalarını Atatürkçü düşünceyle Türk kültür değerlerini bütünleştirerek ortaya koymuştur (Kutanoğlu 2018: 78). Atatürk düşüncesinin temelini Batı'ya ulaşmak değil çağı aşmak olduğunu, Atatürk düşüncesinden hareketle mutlu bir dünya düzeninin kurulabileceğini yazılarında dile getiren Süleyman Kazmaz, milli kültür üzerinde çağdaş medeniyeti açacak yeni bir medeniyet kurulacağından söz eder. Atatürk düşüncesinin laik hukuku getirmiş olmakla birlikte geçmiş dönemlerin kültürünü kenara itmediğinden bahsederek Atatürk'ün gösterdiği muasır medeniyet seviyesine ulaşmanın milli kültüre sahip çıkmakla olacağı kanaatine varır.

Süleyman Kazmaz, Atatürk ülküsüne bağlanmanın, Atatürk düşüncesine, demokrasiye, hak ve özgürlük ilkelerine karşı olan, toplumu huzursuzluğa sürükleyerek milletin gelişmesine karşı olan akım ve eylemleri önlemenin, kültür çalışmaları dönemine girmenin hepimizin ödevi olduğunu, Türk gençliğinin yılmadan bütün gücüyle millî ülküye doğru yürüyeceğini söyler (Kazmaz 1969: 195).

Kazmaz, toplumların yaratıcı güçleri ve kaynakları eşit olmadığı için onlar arasında kültür farklılıkları olduğunu, bu farklılığı gidermek için toplumlar arasında kültür alış-verişi olduğunu söyleyerek bir noktaya dikkat çeker. Kültür alış-verişlerinde önemli olan noktanın akışın, yararlanmanın hangi doğrultuda gerçekleşeceği meselesi olduğunu, genellikle bu alış-verişlerinin yönünü yaratıcı gücün belirlediğini söyleyerek yeterli ve gerekli yaratıcı güce sahip olmayanların, ayrıca yeterli kaynak bulunduğu hâlde gerekli oranda güçlü olmayanların yabancı kültürlerin istilasına uğramalarının kaçınılmaz olduğunu dile getirir (Kazmaz 2001a: 297).

Halk kültürünün uzun ömürlü olmasını toplumların gücüne bağlayan Süleyman Kazmaz, toplumların güçlü olup güçlü kalmalarını ise kendi kültürlerine bağlar. Milletlerin kültürlerini ihmal etmelerinin yıkılışlarını kendi elleriyle hazırlamış olacakları sonucunu doğuracağını söyleyerek başka kültürlerden yararlanmak gerekiyorsa bu kültür unsurlarının milli kültür içinde eritilmesi gerektiğini belirtir (Kazmaz 2001a: 321; 2003: 433, 434). Milletlerin yeni atılımlar yapmasının halk kültürüyle gerçekleşeceğini, bu yüzden de düşünce ve sanat adamlarının görevinin halk kültürü eserleri üzerinde çalışarak bugünkü ve yarınki kuşaklara milli nitelikli, üstün değerde düşünce ve sanat eseri sunmak olduğunu söyler (Kazmaz 2001a: 321). Ona göre silahsız saldırının başlıca yolu milli kültürü ortadan kaldırmaktır (Kazmaz 2003: 435). Kazmaz'ın bu görüşleri yukarıda dile getirilen düşünceleriyle hemen hemen benzerlik göstermektedir. Başka kültürlerden yararlanılabileceğini, fakat eğer bu yapılacaksa başka milletlerin kültürel unsurlarının kendi kültürümüzde eritilerek yapılması gerektiğini vurgular. Bir millet başka bir milleti yok etmek isterse bunu milli kültürü yok etmekle başarabileceğini söyler. Ona göre toplumlar gelenek, görenek, inanış ve dünya görüşüyle uygarlık kurar ve yükselir.

Her fırsatta toplumun gelişmesi ve ilerlemesi için milli kültüre ve halk kültürüne ihtiyaç olduğunu, halk kültürünü esas alarak yeni ve ileri bir medeniyet kurulabileceğini dile getiren Süleyman Kazmaz, halk kültürünün de toplumun ihtiyaçlarından doğduğunu söyler. Yani kültür, dolayısıyla eserler ve düşünceler, doğdukları çevrenin meselelerini

çözümlemek amacına yöneliktir. Bu eserler daha çok içinde doğdukları toplumun sorunlarını çözmeye yöneliktir. Bu yüzden bu eserler ve düşünce düzenleri başka ülkelere aktarıldıkları zaman çoğunlukla kendi toplumlarının menfaatleri doğrultusunda gelişirler. Kazmaz'ın bunu söyleme sebebi Osmanlı Devleti'ni tekrar güçlü duruma getirmek için girişilen yenilik hareketlerinde daima Batı'nın örnek alınmasıydı. Oysaki Batı'nın ortaya koyduğu düşünce düzeni kendi ülkelerinin kalkınmasına yönelikti. İşte bu yüzden onları taklit yerine yükselmek için milli kültürden, halk kültüründen kaynaklanan düşünce ve yöntemlerin uygulanmasının gerektiği üzerinde ısrarla durur (Kazmaz 1994a: 3).

Halk kültürünün toplumun ihtiyaçlarına göre yine toplumun içinde doğduğuna, toplumun ilerlemesinde ve birçok konuda halk kültürü esas alındığı sürece toplumun kişiliğini koruyacağına ve kalıcı olacağına değinen Kazmaz, toplumu tanımanın ilk şartı olarak halk kültürünü, gelenek ve görenekleri bilmeyi gösterir. Bu eserler toplumun içinden doğmakla birlikte zamanla çeşitli etkenler ve yeni ihtiyaçlar yüzünden değişebilir. Halk kültürünü araştırırken toplumda beliren yeni yönelişleri de göz önünde bulundurmamak gerektiğini söyler (Kazmaz 1994a: 3, 4).

İnsanın var olmasını kültüre bağlayan Kazmaz, meydana getirilen eserlerin kişinin kendini veya soyunu ayakta tutacağından, tabiat kaynaklarından yararlanmasını sağlayacağından söz ederek halk kültürünün iki bölümde ele alınmasını uygun görür:

İnsana ve topluma dayalı halk kültürü,

Tabiat kaynaklarına dayalı halk kültürü.

İnsanların maddi ihtiyaçlarını tabiat kaynaklarından karşıladıklarını, yaşamının bir yönü ile kişinin çevresinden yararlanarak varlığını koruması ve sürdürmesi anlamını taşıdığını söyleyerek kültürün bir bölümünün çevre, yani tabiat kaynakları üzerine kurulup geliştiğini dile getirir (Kazmaz 1994a: 4, 5).

Kazmaz, halk kültürü eserlerini kullanılan malzemeye ve karşılanan ihtiyaca göre iki bölümde incelendiğini belirterek bunların maddi kültür eserleri ve manevi kültür eserleri olduğunu ifade eder. Dış dünyanın ihtiyaçlarını karşılayan eserlerin maddi kültür eserleri olduğunu belirtir (Kazmaz 2001a: 304). Halk kültürünün ikinci bölümünün ise manevi eserlerden meydana geldiğini söyleyerek şiir, masal, hikâye, muamma, musiki, tiyatro, halk oyunları vb. örnekleri verir (Kazmaz 2001a: 312, 313).

Süleyman Kazmaz, halk kültürünü değerlendirirken iki özelliğin dikkate alınması gerektiğine vurgu yapar. Bunlar; dış etkenlerden uzak kalma ve tarihten gelen bir miras olmadır (Kazmaz 2001a: 320). Halk kültürünün günümüzdeki durumuna bakarsak dış etkenlerden uzak kalmanın mümkün olmayacağını görebiliriz. Halk kültürü ürünleri sürekli dış etkenlere maruz kalmakta, zamanla değişmekte, gelişmekte ya da yok olmaktadır.

O, yazılarında halkevlerinin işlevlerine de değinir. Kazmaz, okulun toplumun bütün ihtiyaçlarını karşılayacak durumda olmadığını, bu yüzden eğitim için okul dışında kurumlara ihtiyaç olduğunu söyleyerek halkevlerinin aynı zamanda okul hizmeti gördüğünü dile getirir. Sanat ve edebiyat alanında çalışma ortamı sağlanması sayesinde gençlerin yeteneklerine göre kendilerini geliştirme imkânı bulduklarını belirtir. Meslek erbabının bilgi ve tecrübelerini karşılıksız olarak topluma sunmalarının, onlara daha çok yarar sağlamalarının halkevleri sayesinde gerçekleştiğini, insanların halkevleri çatısı altında birleşerek yükselmek ve geleceğe hazırlanmak imkânı bulduğunu ifade eder. Halkevlerinin halkı aydınlatmak, millî ve tarihî günler düzenleyerek onları yabancı akımların etkisinden korumak imkânı sunduğunu, ayrıca halkevlerinin yayınlarının

memlekette geniş bir yazar topluluğu kazandırdığını da sözlerine ekler. (Kazmaz 1996: 166, 167).

Halkevlerinin köye açılan yolun başında geldiğini belirten Kazmaz, köy incelemelerinin, değişik konularla ilgili düşünce yazılarının kitaplarla dergilerle okuyucuya aktarılmasının halkevlerinin unutulmaz çalışmaları arasında olduğunu da belirtir (Kazmaz 1994c: 6).

Toplumları anlamanın, tanımanın ve öğrenmenin başlıca yolunun halk kültürü olduğuna birçok eserinde vurgu yapan Kazmaz'ın, mimari yapı, halk hukuku, halk kültürü müzeleri ve el sanatlarıyla ilgili de görüş ve önerileri vardır.

Mimari

Süleyman Kazmaz'ın üzerinde durduğu konulardan biri de mimaridir. Beton binaların gün geçtikçe yaygınlaştığını belirten Kazmaz, bunların dış görünüş itibariyle soğuk ve çirkin bir görüntü sergilediğini söyleyerek yapı tekniğini yenilerken halk kültürünün yaygın olduğu yerlerde evlerin kendine özgü güzelliğini korumak gerektiğini dile getirir (Kazmaz 1992: 264).

Kazmaz, Türk toplumunun ihtiyacını karşılayacak yeni mimarlık eserlerinin memleketin olanakları ve halk kültürünü inceleyerek ortaya konulması gerektiği konusu üzerinde durduktan sonra bunların milli nitelikte olmasının milli mimarinin yolunu açacağını vurgular. Kazmaz'a göre bu düşünce bütün sanat dallarına uygulanmalıdır (Kazmaz 2001a: 322). Yani bütün sanat dallarında halk kültürü esas alınmalıdır.

El Sanatları

Kazmaz, el sanatları üzerine özellikle yoğunlaşır. Tarihte önemli bir yer tutan bu sanat dalını unutulmaktan kurtararak geleceğe aktarılmasında büyük yarar olduğunu, bu sayede geçmişle gelecek arasında bir bağ kurulacağını söyler (Kazmaz 2001b: 21)

El sanatlarının maddi ihtiyaçları karşılama dışında güzellik duygusunu doyuran yönleri de olduğunu belirterek müzeleri süsleyen tarihi varlıkları buna örnek olarak gösterir (Kazmaz 2001b: 21).

El sanatlarındaki yaratıcılığa karşın büyük sanayide insanın sadece üretici durumuna düştüğünü, bu yüzden eşya tutkusunun yanında insanın üreten ve tüketen bir varlık olmaktan kurtulamadığını söyler (Kazmaz 2001b: 22).

Kazmaz'a göre büyük sanayi ne kadar başarılı olursa olsun yine de el sanatlarının yerini dolduramaz (Kazmaz 2001b: 21). Kazmaz, küçük sanat hayatında manevi ve insani değerlerin esas olduğunu, insanların birbirini sevip bencillik yüzünden kavgalara girişmediğini ve huzur içinde yaşadıklarını ifade eder. Bu açıdan dünyanın barışa kavuşması küçük sanat hayatının insancıl yönünün sanayi medeniyetine hâkim kılınmasına bağlıdır. Bu sebeple küçük sanatlarla büyük sanayinin karşılaştırılması, düşünce ve inanışların sanayi döneminde de benimsenmesinin insanın basit bir üretim ve tüketim vasıtası olmaktan kurtulmasını, üstün değer düzeyine yükselmesini sağladığını dile getirir (Kazmaz 2001b: 23).

Halk Hukuku

Süleyman Kazmaz, hukukî düzenlemelerde halk hukukunun hareket noktası olarak alınıp milli bir hukuk yaratılması gerektiğini vurgular. Bu zamana kadar bu yöntem uygulanmadığı için hukuk hayatımızın üçlü bir yapıya büründüğünü belirterek toplumların daima gelişme halinde olduğundan hukuk hayatında sürekli yeni

düzenlemeler yapılması gerekliliğini ifade eder. Fakat bu düzenlemelerin milli hukuk kaynaklarıyla yeni ihtiyaçlar dikkate alınarak yetkili kurullar tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini, bu yapılırken başka milletlerin hukukundan da yararlanılması gerektiğini, ancak bu yararlanmanın taklit şeklinde değil de milli hukukla uyum sağlayacak ve toplum hayatında çatışma oluşturmayacak şekilde olması gerektiğini dile getirir (Kazmaz 2001a: 323).

Kazmaz halk kültürünün bir bölümü olan halk hukukunun gerek özel, gerekse kamu hukuku alanında çağdaş bir hukukî düzenlemenin kaynağı olabileceği kanısındadır. (Kazmaz 2004: 189) Onun hukukçu biri olarak bu tavrı önem arz etmektedir. Zamanın akışı içinde toplumda, insanlar arasında meydana gelen meselelerin, anlaşmazlıkların çözüm yollarını içeren halk hukukunun hukukî düzenlemeler açısından zengin bir hazine olduğunu söyler (Kazmaz 2004: 212). O, milli kültürün en önemli bölümünün kanunlarımızda daha geniş yer almasından, hukukî düzenlemelerin bu kaynak üzerine kurulmasından yanadır. Kazmaz, halk hukukunun kanunların tedvininde esas alınması düşüncesinin bütün geleneklere uyulması gereken zorunlu kurallar olarak bakılması anlamına gelmediğini, milli bünye ile uyum sağlayacak, yabancı sayılmayan, uygulamada kişi ve toplumla çatışma durumuna düşmeyecek hukuk düzenlemelerinde genel nitelikteki ilkelerin tespitinde halk kültürünün yol gösterici olacağını belirtir. Türk halk kültürünün Atatürk medeniyetinin hukuk bölümünü yaratacak kaynakların başında geldiği düşüncesindedir (Kazmaz 2004: 189, 190).

Halk Kültürü Müzeleri

Son zamanlarda halk kültürü müzelerinin sayısında artış olmakla birlikte, yeterli oranda bu konuya yoğunlaşmadığı görülmektedir. Halk kültürü müzelerinin yaygınlaşmasıyla halk kültürü ürünlerinin müzeler aracılığıyla gelecek nesillere aktarılması sağlanabilir. Halk kültürü arşivlerine ihtiyaç da yine zaruridir. Halk kültürü malzemeleri bir kurum altında konularına göre toplanabilirse, bu durum hem araştırmacılar için folklorla ilgili çalışmalarda kolaylık sağlar hem de kişilerin şahsi arşivlerinde bu ürünlerinin yok olmasına engel olunarak kuşaklar arası kültür aktarımına imkân tanınmış olur.

Süleyman Kazmaz da halk kültürü arşivi ve müzelerinin gerekliliği üzerinde yoğunlaşır. Kazmaz, maddi kültür ürünlerinin yok olmasını önlemek ve kuşaklar arasındaki kültür bağına korumak açısından halk kültürü müzelerine fazlasıyla ihtiyaç olduğunu belirtir. İllerde kurulması düşünülen bu müzelerde, sahiplerinden satın alma ya da bağış kabul etme yoluyla geçmiş dönemlere ait halk kültürü varlıklarını toplamak ve sergilemenin bu konuda yapılacak hizmetlerin en büyüğü olduğu üzerinde durur. (Kazmaz 1990: 108). Onun yıllar önce dile getirdiği bu düşüncesine baktığımızda günümüzde hâlen halk kültürü müzelerinin yeterli sayıda ve işlevsel olmadığı söylenebilir.

Kazmaz, günümüzde varılan noktanın arşivciliği gerekli kıldığını dile getirerek arşivde yayımlanmış ürünlerin illere, konulara, sahip kaynak kişi, araştırmacılara; yayın, derleme ve tescil tarihlerine göre sicillerinin tutulması gerektiğinden söz eder. Ortaya koydukları, derledikleri eserleri yayımlama imkânı bulamayan halk sanatçıların, araştırmacıların ve kaynak kişilerin ellerinde bulunan halk kültürü ürünleriyle çeşitli sebepler yüzünden yayımlanamayan eserlerin koruma süresi dolana kadar arşivde saklanması gerektiği, kanunî süreler dolunca yayına aktarılması gerekliliği üzerinde durur (Kazmaz 1990: 105). Yine halk kültürü ürünlerinin arşivlenmesinin Süleyman Kazmaz'ın dile getirdiği gibi günümüzde gerekliliği herkes tarafından bilinmekte; fakat bu konu üzerine de kurumların çok fazla eğilmediği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Süleyman Kazmaz, ömrünü halk kültürüne adanmış biridir. Uzun yıllar köylerde derleme çalışmalarında bulunmuş ve derlediği bu ürünleri kitaplarıyla, makaleleriyle ortaya koymuştur. Onun eserleri özellikle hakkında çok fazla çalışma olmayan Rize için oldukça kıymetlidir. Kazmaz, Atatürk milliyetçiliği etrafında gelişen memleket sevgisiyle doludur. Bu sevgisini besleyen kaynağı ise küçük yaşlarda halk kültürü araştırmalarına verdiği önemde aramak gerekir.

Süleyman Kazmaz'ın eserlerinde sürekli ülkenin gelişmesi ve kalkınması için halk kültürünün, milli kültürün esas alınması gerekliliği vurgusu yapılır. O ancak kültürleri kuvvetli olan toplumların ayakta kalabilme imkânı bulabildiğini dile getirir. Halk kültürünün ise bu açıdan önem arz ettiği üzerinde durur. Ona göre milletin yaratıcı gücü ancak halk kültürüyle ortaya çıkabilir. Türk kültürünün özgürlük, hoşgörülülük, insanı sevmeye ve yüceltme gibi düşünceler üzerine yükseldiğini söyleyen Kazmaz'a göre halk kültürü çalışmaları sadece halkın yarattığı eserleri derlemekle kalmamakta, aynı zamanda yeni bir medeniyetin temsilini oluşturma imkânı taşımaktadır. Ona göre; halk kültürü insanın maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayacak zenginliktedir. Bu bilgiler hayat boyu edinilen tecrübeler sonucunda elde edilmekte, kuşaktan kuşağa aktararak varlığını devam ettirmektedir. Bu da uzun gözlem ve deneyler sonucu oluşmaktadır. Sağlam bir toplum yapısının ancak halk kültürüyle sağlanabileceğini dile getiren Kazmaz, toplumda insanlar arasında meydana çıkan anlaşmazlıkların çözümünde halk kültürünün esas alınmasını, yine halk kültürünün yaygın olduğu yerlerde halk mimarisinin göz önünde bulundurulmasının gerekliliğini savunur. Tarihte önemli bir yere sahip olan el sanatlarının unutulmaktan kurtarılarak geleceğe aktarılmasının yararlılığından, bu sayede geçmişle gelecek arasında bağ kurulabileceğinden söz eder. Yine maddi kültür ürünlerinin yok olmasını önlemek için halk kültürü müzelerine fazlasıyla ihtiyaç olduğunu belirtir.

Kazmaz, teknolojik imkânların çok da el vermediği bir zamanda yaptığı derleme çalışmalarıyla gelecek nesillere unutulmaya yüz tutan eserler bırakmış, bölgenin zenginliğini de ortaya koymuştur. Onun halk kültürüne yaptığı hizmetler sayesinde günümüz araştırmacıları, yapılan yöresel çalışmalarda onun eserlerinden faydalanabilmekte, onun çalışmalarıyla kapalı kalan konuların açığa çıkarılmasında kolaylık sağlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- ATACAN, Veysel (2009). "Süleyman Kazmaz". *Süleyman Kazmaz'a Armağan*. (hzl. Kamil Toygar - Nimet Berkok Toygar). Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları: 143-144.
- CAN, Sıtkı (1940). *Rize Şairleri*. Giresun: Akgün Basımevi.
- İŞİK, İhsan (2006). *Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*. Ankara: Elvan Yayınları.
- KAR, Fatih Sultan (2014). *Rizeliyim Rizeli*. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- KAZMAZ, Süleyman (1969). *İnsanca Bir Dünya Sorunlar ve Düşünceler*. Ankara: Kardeş Matbaası.
- KAZMAZ, Süleyman (1976). *Rize Halk Şairleri Halk Edebiyatı Alanında Bir Araştırma*. Ankara: Pars Matbaası.

- KAZMAZ, Süleyman (1990). *Halk Kültürü Ürünlerinde Telif Hakkı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.
- KAZMAZ, Süleyman (1992). *Rize Yemekleri ve Yemek Kültürü (Halk Kültürü Alanında Bir Araştırma)*. Ankara: Odak Ofset Matbaacılık.
- KAZMAZ, Süleyman (1994a). *Çayeli Geçmiş Günler ve Halk Kültürü*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- KAZMAZ, Süleyman (1994b). *Sarıkamış'ta Köy Gezileri I Kars Çukuru Köyleri (Halk Kültürü Alanında Araştırma ve İnceleme)*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- KAZMAZ, Süleyman (1994c). *Beyazsu Köyü (Bir Köy Araştırması)*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- KAZMAZ, Süleyman (1996). "Halkevleri ve Millî Kültür". *Türk Kültürü*. XXXIV/395: 159-170.
- KAZMAZ, Süleyman (1997). *Kastamonu Geçmiş Günler ve Küçük Sanat Hayatı*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- KAZMAZ, Süleyman (2000). *Barla Geçmiş Günler ve Halk Kültürü*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- KAZMAZ, Süleyman (2001a). "Halk Kültürüne Toplu Bir Bakış Düşünceler ve Değerlendirmeler". *Erdem Halk Kültürü Özel Sayısı II*. XIII/38: 295-325.
- KAZMAZ, Süleyman (2001b). *Rize-Çayeli Halk Kültürü Araştırmaları II (Küçük Sanat Hayatı)*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- KAZMAZ, Süleyman (2003). "Millî Kültür Sorumluluğu". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. LXXXVI/622: 433-449.
- KAZMAZ, Süleyman (2004). *Yeni Bir Güneş Atatürk ve Anadolu Medeniyeti*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- KUTANOĞLU, Nilüfer (2018). *Süleyman Kazmaz'ın Halk Kültürüne Yönelik Çalışmalarının Derlenmesi ve Halk Bilimsel Açısından İncelenmesi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TAN, Nail. (2013). "Romancı, Halk Kültürü Araştırmacısı Süleyman Kazmaz", *Folklor/Edebiyat*. 74: 261-263.
- TOYGAR, Kâmil (2009). "Süleyman Kazmaz'ın Hayatı ve Eserleri". *Süleyman Kazmaz'a Armağan*. (hzl. Kamil Toygar - Nimet Berkok Toygar). Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları: 3-42.

İnternet Kaynakları

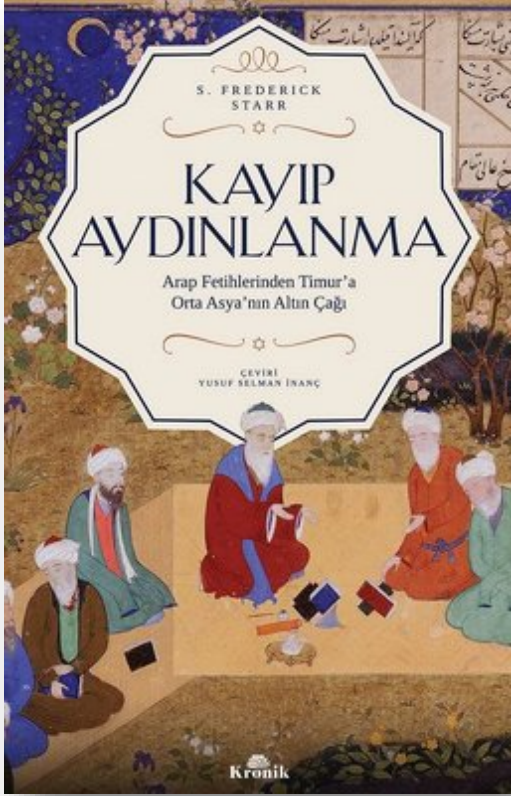
- "Süleyman Kazmaz". *Biyografya Türkiye Ünlüleri İnternet Ansiklopedisi*. (Erişim Tarihi: 30.01.2018). <http://www.biyografya.com/biyografi/13199>
- KÜÇÜKYILDIZ, Damlanur (2018). "Süleyman Kazmaz". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü II*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi. (Erişim Tarihi: 22.05.2019). http://teis.yesevi.edu.tr/index.php?sayfa=madde_detay&md=654ad60ebd1ae29cedc37da04b6b0672.5d36f09491d8f8b7

S. Frederick STARR (2019). Kayıp Aydınlanma Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı. (Çev. Yusuf Selman İnanç). İstanbul: Kronik Yayınları. 658 s., ISBN: 978-605-763-50-13

Zehra GENÇEL EFE*

Bu çalışma, S. Frederick Starr'ın "Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane" adlı eserinin Yusuf Selman İnanç tarafından "Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı" adıyla yapılan çevirisinin tanıtımıdır. Eser kitap kapağı da dâhil olmak üzere birebir çeviri olmuştur.

Eserin aslı 2015 yılında *Princeton University Press* tarafında basılmış, kısa süre içinde Yusuf Selman İnanç tarafından tercümesi yapılarak 2019 yılında Kronik Yayınları tarafından bu tercüme yayınlanmıştır.

Tercümenin başına resim ve haritaların listesi ve çevirenin önsözü eklendikten sonra eserin çevirisine geçilmiştir. Eser içinde 2 harita, 29 resim ve 50 figür mevcuttur. Eserin hemen başında bulunan haritalardan birisi Orta Asya'nın uzaydan çekilmiş resmidir. Diğerisi ise Orta Asya'nın bugünkü siyasi haritası üzerinde, İslam

Medeniyeti açısından önemli olan Buhara, Merv, Tirmiz, Yesi, Ürgenç gibi merkezlerin yerlerini gösteren haritadır. Bunun yanında eserin başına tıpkı tiyatro karakterleri gibi bir "Sahnedekiler" listesi verilmiştir. Alfabetik sırayla verilen bu karakterler, İslam Medeniyetinin oluşmasında yapı taşı niteliğinde olan dinî, siyasî, ilmî, edebî birçok şahsiyetten oluşmaktadır. Ahmed Yesevî gibi mutasavvıflar, İbn Hanbel gibi fakihler yanında, Ebu Bekir Râzî gibi hekimler de bu listede mevcuttur. Sahnedeki şahısların kısa biyografileri ve İslam Medeniyetine katkıları kısa cümlelerle verilmiştir. Mesela:

"Ahmed Yesevî (1093-1116). İsficap'lı (bugün Kazakistan'ın güneyindeki Sayram kentinde kalmaktadır) sufi ve şair. Şahsi ibadet

Kitap Değerlendirme

Makale Gönderim Tarihi: 08.08.2019; Yayına Kabul Tarihi: 01.09.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ÇORUM; ORCID: 0000-0002-7558-7382

E-posta: zehra.gencelefe@gmail.com

mesajı veren ve Tanrı'yı anlatan Türkçe yazılan dörtlüklerle, o güne kadar İslamiyet'e geçmemiş olan geniş Türkî göçebe kitlelerine hitap etmiştir." "Ebu Hamid Muhammed el-Gazalî (1058-1111). Tus'ta doğmuş ilahiyatçı ve filozof. Akılcılığa meydan okuduğu, Tehâfütü'l-Felasife'nin (Felsefe'nin Tutarsızlığı) yazarı. Himayesinde bulunduğu kimselerin ölümünün ardından ağır bir buhran geçirerek tasavvufa meyletmiş, çok sayıda mükemmel eser vererek iman konusundaki görüşlerini ana akım İslam anlayışına zerk etmiş ve nihai olarak Hristiyanlığı da etkilemiştir."

Yazar, bunun gibi önemli şahsiyetler için, kısa ve çarpıcı olan önemli bilgileri tıpkı bir ilaç kapsülü gibi derli toplu vermektedir. Bu yönüyle sadece akademisyenlerin değil, sıradan bir okuyucunun da çok rahat konuyu anlayacağı bir anahtar oluşturulmuştur. Resimler ise medeniyete dair birçok alandan vardır. İbn Sina'nın "Kanun" adlı eserinin bazı sayfaları, Kaşgarlı Mahmud'un haritası, Belh surlarının bugünkü durumu, Gazneli Mahmud'un halifeden gelen cübbeyi giymesini tasvir eden resim gibi. Resimler hem göze hitap edip okumayı akıcı hale getirirken hem de resimlerle ilgili verilen bilgiler tıpkı bir dipnot gibi konunun akışı dışında da bilgilerle eseri donatmıştır. Mesela 249. sayfada Figür 6.4. de verilen minyatürde, Ebu Bekir Râzî hakkında İbn Sina'nın görüşüne yer verilmiş, okuyucunun dikkati başka yöne çekilmiştir.

"Tıptaki ilk deneyseleci olan Râzî (865-925) bir idrar örneğini incelerken. Râzî'nin din konusundaki sivri dilli kuşkuculuğu İbn Sina'ya kendisi için "keşke çıbanlar, idrar ve dışkıyla ilgilenmekle kalsaydı" dedirtmişti. Cremonalı Gerard, Recueil des traites de medicine, 1250-1260. Reprodüksiyonu, Samuel Sadaune, Inventions et decouverts au Moyen-Age dans le monde."

Burada, hem Ebu Bekir Razi hakkında kısa bilgi verilirken hem dinî bakış açısı, hem deneyseleci bilim tarzı ile İslam tıp tarihi açısından önemi, hem de kendi döneminde yaşayan diğer İslam âlimlerinin onun bilim ve din anlayışını yorumlayışını birkaç cümle ile özetlenmiştir. Sayfa 305'de Figür 8.5. de verilen bir para hakkında şu bilgiler mevcuttur. *"Samanî kültürü Hindistan'dan İskandinavya'ya kadar rezerv para olarak kullanılan altın dinar (resimde görülen) ve gümüş dirhemde görülen katı para politikası üzerine kuruluydu. David Koleksiyonu, Kopenhag, İsmali I, ad 897, inv. no. C512. Fotoğraf: Pernille Klemp."* Burada da yine hem altın Samanî dinarı verilirken o dönemin dünya para politikaları hakkında önemli ipucu vermektedir. Yine 315. sayfada Figür 8.3.'te verilen laboratuvar malzemeleri hakkında şu not bulunmaktadır. *"Hekimler ve deneyciler on birinci asırda üretilmiş olan bu zücacıye gibi kaliteli üretilmiş ekipmana ulaşabiliyorlardı. Fotoğraf: Anvar Iliasov, Aiphoto, Özbekistan."* Yine burada tıbbın geldiği düzey kadar, dönemin ve coğrafyanın sanayisi hakkında da fikir vermektedir. Eser Türklerin İslam Medeniyeti içinde yer aldığı durumu gösteren önemli kaynakları ön plana çıkarıp dünya çapında duyurması açısından da önemlidir. Kaşgarlı Mahmud hakkındaki değerlendirme buna en çarpıcı örnektir.

"Kaşgarlı Mahmud, gururlu bir Türk'tü ve okurlarının bunu unutmamasına asla izin vermiyordu. Ama Türklerle ilgili çizdiği resim, döneminin küreselci perspektifini de yansıtıyordu. Arap leksikograflardan Firdevsî de dâhil olmak üzere İrânî halkbilimcilerden eski dönemleri araştıranlardan öğrendiği teknikleri uygulamakta hiç tereddüt etmemişti. Bu gözle bakıldığında Kaşgârî'nin kitabında, birincisi, Türklüğe dair her

şeyin siyasî bir saikle kutsandığı görülür. Kitabın hedef kitlesi de artık Türkler tarafından yönetildikleri gerçeği ile yeni yüzleşen, tedirgin İrânî halklar ve Araplardır. Geniş bir saha araştırması yapan ve kendi mirasını inceleyen Kaşgârî bu kitleye, her şeyin iyi olacağı ve önlerine yeni fırsatlar çıkacağı mesajını vermektedir. Fakat yeni gerçeklikleri de anlamaları gerekmektedir. Peygamber bile Türk kültürünün ve Türklerin üstünlüğüne işaret etmişti. En azından Kaşgârî öyle olduğunu iddia ediyordu. Buna karşı çıkacak kadar ahmak olan birisi "kendisini (Türklerin) oklarına teslim etmiş" olurdu. Bir başka deyişle, kitabın mesajını reddeden herkes ölecekti. İkincisi Kaşgârî'nin Divan'ı, hayatın kendisine değişmeyen tek şeyin değişim olduğunu öğretmiş bir adam tarafından Türkî kültürün ebedi geleneklerine sunulmuş çekici bir hediyedir. Kitabın bu iki bakış açısı arasındaki çekişme sürekli kendini belli etmektedir. Bu çekişme, bir uyumsuzluk kaynağı olmak yerine, eseri çığır açıcı bir dil kitabı, bir lügat, bir kelime sözcüğü ve öncü bir kültürel antropoloji çalışması seviyesinin bile üstüne taşıyan bir ruh vermiştir."

Yazarın batılı bir bilim adamı olması hasebiyle, Türklerin bu bölgedeki İslamlaştırma faaliyetleri hakkında haksız ifadeleri de yok değildir.

"Orta Asya üzerinde yaptığı esaslı çalışmalarında Vasily Barthold, Karahanlıları ve medeniyet üzerinde olumsuz kabul ettiği tesirlerini pek dikkate almamıştır. Aslına bakılırsa Barthold kati bir şekilde Orta Asya'daki medeniyetin kaynağının büyük ölçüde kentlileşmiş olan İrânî nüfus olduğu ve ister Karahanlılar, ister Gazneli Mahmud ve isterse de Selçuklular olsun, esasen göçebe olan Türklerin bölgeye militarizmden, ticaretle dönen ekonomiyi ihmal etmekten ve hepsinden öte, bir kültürel düşüştan başka bir şey getirmedikleri kanaatindeydi. Bu ithamda biraz haklılık payı vardır, zira Doğu Türkistan'ın çoğunu ele geçiren ve yerleşmiş kadim Budist kültürü lüzumsuz yere yok eden Karahanlılardı."

Eserde buna benzer Batılı tarzı ifadeler yer yer bulunmakta, Türkler'in bu bölgenin kültürel zenginliğini yaratmaları gerçeği göz ardı edilmektedir.

Eser, bir tarih kitabıdır. Çünkü tarihin önemli kesitlerini, zaman, mekân, sebep ve sonuç değerleriyle birlikte vermektedir. Aynı zamanda bir edebî eserdir. Yazar, üslubu, kullandığı dil, kullandığı resim, minyatür ve haritalarla bir roman tadında, geçmişin az bilinen öyküsü ile modern dünya arasında keyifli bir köprü kurmuş; çarpıcı figürlerle, canlı yaşamlar ve şaşırtıcı başarıların ifadesi ile eseri tam bir bilimsel şölen hâline getirmiştir.

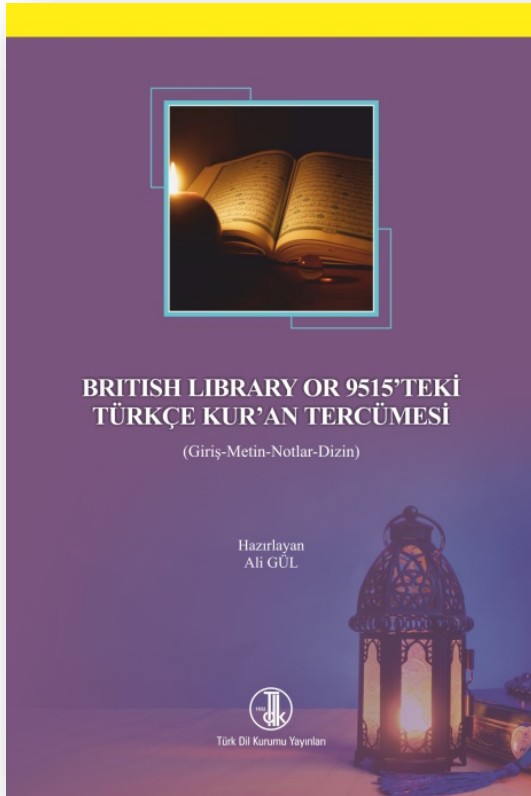
Eser içindeki bazı ifade yanlışları çeviren tarafında düzeltilmemiş ve ayrıca bir dipnot ile de açıklama ihtiyacı duyulmamıştır. Mesela Gazalî'nin eseri "Tehâfütü'l-Felasife"nin adı "Filozofların Tutarsızlığı" olması gerekirken "Felsefe'nin Tutarsızlığı" olarak kaydedilmiş, çeviren tarafından ise bir düzeltme ve açıklama yapılmamıştır. Buna benzer çok örnek vardır. Buradan eserin salt çevirisinin olduğu, çeviren tarafından bir değerlendirme yapılmadığı görülmektedir. Fakat bu hâliyle de medeniyet tarihi okuyucuları için değeri yüksek bir çalışmadır. Eser Orta Asya'nın İslamlaşması serüveninin akıcı anlatımı niteliğindedir. Her kesimden okuyucuya hitap edebilmektedir.

ŞİMŞEK Yaşar (2019). "Ali GÜL (2019). British Library OR 9515'teki Türkçe Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 675 s. ISBN: 978-975-17-4205-6."
Karadeniz Araştırmaları. XVI/63: 557-560.

Ali GÜL (2019). British Library OR 9515'teki Türkçe Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 675 s. ISBN: 978-975-17-4205-6.

Yaşar ŞİMŞEK*

Türkçe İlk Kur'an Tercümeleri üzerine yapılan çalışmaların tarihi 20. yüzyıl başlarına kadar uzanmaktadır. Bu tercüme üzerine yapılan ilk çalışmalar, daha çok metinleri tanıtmakla sınırlı kalmıştır. 20. yüzyılın ortalarından sonra ise hazırlanan metin yayınları, Türkçenin İslami dönemde Arapça dinî söz varlığını karşılamadaki yeterliliğini ortaya koymakla birlikte Türklerde İslam ve Kur'an algısını daha iyi anlamamız için ipuçları vermiştir. Bu hususta yurtdışında yapılan ilk ve en bütüncül çalışmalar olarak Borovkov'un 1963 yılında yayınladığı *Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII-XIII vv.* ile Eckmann'ın ölümünün ardından Ligeti tarafından yayınlanan *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation* (1976) başlıklı çalışmalar gösterilebilir. İlgili çalışmalar, araştırmacıların dikkatini Türkçe İlk Kur'an Tercümeleri üzerine yoğunlaştırmasını sağlamıştır. Bu cümleden Ahmet Topaloğlu tara-

findan 1976 ve 1978 yıllarında yayınlanan *Muhammed bin Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi* (2 Cilt) ve 1989 yılında Orta Asya Kur'an Tefsiri üzerine, Halil İbrahim Usta tarafından *XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı* başlığı ile hazırlanan yüksek lisans tezi Türkiye'de konu üzerine yapılan ilk çalışmalar arasında gösterilebilir.

Kur'an-ı Kerim'in Karahanlı ve Harezmi sahasında Türkçeye yapılan tercümeleri bugünkü bilgilerimize göre 8 nüshadır. Anadolu sahasına bakıldığında ise çok sayıda tercümenin olduğu hemen göze çarpmaktadır. Anadolu sahasında Kur'an'ın Türkçeye yapılan tercüme satırarası tercüme, tefsirler ve sure tefsirleri olmak üzere 3 grupta

Kitap Değerlendirme

Makale Gönderim Tarihi: 22.08.2019; Yayına Kabul Tarihi: 01.09.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, GİRESUN;
ORCID: 0000-0003-4532-8467, E-posta: ysimsek55@gmail.com

toplabilir. Bu tercümelelerin tamamının sayısı yüzlerle ifade edilmektedir. Cevâhirü'l-Asdâf ve Ebu'l-Leys es-Semerkindî tefsirleri Anadolu sahasında yapılan ilk tercümelelerdir. Bu tercümelelerle birlikte Fatiha ve İhlas suresi gibi kısa surelerin tefsirleri oldukça fazladır. Anadolu sahasında tarihi bilinen en eski satırarası Kur'an tercümesi Bursa Nüshasıdır (1401). Günümüze ulaşan diğer satırarası tercümelelerin tarihleri belli olmadığı için Bursa Nüshası'ndan evvel yapılan bir başka tercümenin olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Bu yazıda tanıtılmaya çalışacağımız eser, Bursa Nüshası gibi Kur'an'ın Türkçeye Anadolu sahasında yapılan en erken tercümelelerinden biri olan British Library Nüshası ve nüshanın metin yayınıdır.

British Library Nüshası; OR 9515 numarası ile İngiltere'de, British Library'de kayıtlı bir nüsha olup baştan ve sondan eksiktir. 250 varak olan eser, Meryem suresinin dördüncü ayeti ile başlayıp Fatır suresinin on ikinci ayetiyle bitmektedir. Nüsha, Arapça metnin hemen altında Farsça karşılık ve o karşılığın altında da Türkçe karşılık verilerek satırarası yöntemle hazırlanmıştır. Farsça tercümenin de yer alması satırarası Kur'an tercümeleleri arasında nüshayı bir kat daha değerli kılmaktadır.

Kur'an'ın Anadolu sahasında Türkçeye yapılan satırarası tercümeleleri incelendiğinde; bu tercümelelerin pek çoğunun birbirinin kopyası olduğu görülmektedir. British Library Nüshası, satırarası tercümeleler arasında -bugünkü bilgilerimize göre- bu kopya örnekler arasında gösterilemez. Hazırlanış yöntemi, dil özellikleri, Kur'an kavramlarına verilen ve diğer nüshalarda karşılaşmadığımız pek çok kelime ile eser orijinal bir nüshadır. Sahası, dili ve hazırlanış yöntemi ile Türk dili tarihi çalışmaları için oldukça önemli olan bu nüshanın metin yayını ilk kez Esra Karabacak tarafından 2006 yılında *Türkçe, Arapça, Farsça Satır Arası Kur'an Tercümesi British Museum Or 9515* (Öncü Kitap) adıyla gerçekleştirilmişti. Nüsha, daha sonra Ali Gül tarafından *British Library OR 9515'teki Türkçe Kur'an Tercümesi (Giriş - Metin - Notlar - Dizin)* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalı, Ankara, 2014) başlığı ile hazırlanan doktora tez çalışmasına konu olmuş; bu tez çalışması 2019 yılının Mayıs ayında Türk Dil Kurumu Yayınları arasından aynı adla yayınlanmıştır.

Anadolu sahasında oldukça erken sayılabilecek bir dönemde hazırlanan bu nüshanın Ali Gül tarafından yapılan yayını *Giriş, Metin, Notlar ve Dizin* olmak üzere 4 ana başlıktan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde nüshanın tavsifi yapıldıktan sonra "tercüme yöntemi ve özellikleri" üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, nüshadaki Türkçe tercümenin Arapça metin değil Farsça metin esas alınarak yapıldığı delilleri ile ortaya konmuştur. Bu açıdan nüsha, Farsça-Türkçe ilişkilerinin 14. yüzyıldaki durumu için bir kılavuz niteliğindedir. "Nüshadan Bahsedenler ve Nüsha Üzerine Yapılan Çalışmalar" başlıklı alt bölümde yazarın Karabacak 2006 ile okuma farklılıklarını detaylı olarak belirtmesi iki çalışma arasındaki farklı okumaların görülmesi açısından önemlidir.

Nüshayı Türk dili tarihi açısından önemli kılan temel özellikler arasında karışık dilli yapısı ve damak n'sinin yazımında görülen farklılıklar gösterilebilir. Eserde ilgi çekici bir biçimde damak n'si için 9 farklı işaret kullanılmıştır (*kef; kaf; üç noktalı vav; gayin; nun; nun+kef; nun+kaf; nun+üç noktalı vav; nun+gayin*). Bu işaretlerin kullanımı ve işaretlere bağlı olarak yapılan okumalar üzerinde detaylı olarak durulması, imla çalışmaları için değerli veriler sunmaktadır. Nüshanın dili, eserin Anadolu sahasında yapılan ilk tercümeleler arasında olduğunu göstermektedir. Anadolu'nun İslamlaşma sürecinde İslami terimlerin Türkçe karşılıklarının tespiti açısından da mühim bir yerde konumlandırabileceğimiz nüsha; Behcetü'l-Hadâik, Kitâb-ı Ferâiz ve Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u

gibi bazı karışık dil özellikleri ihtiva etmektedir. Mesela metinde Eski Türkçe *bar-* ve *bir-* fiilleri ile *bar* sözcükleri b- > v- değişmesine uğramamış; /b-/li şekilde korunmuştur (yalnızca iki yerde söz başı b- > v- değişmesi görülmektedir).

Nüshanın istinsah tarihi bilinmemektedir. Karabacak, nüshanın “bir Eski Anadolu Türkçesi metni olduğunu, eserin dil ve imla özellikleri göz önünde bulundurularak 13. yüzyılın hemen başında yazıldığını” (2006:4) belirtmektedir. Gül’ün tespitlerine göre ise tercümenin “14. yüzyılda yapıldığını söylemek daha doğrudur.” (s. 26).

Bursa Nüshasının Anadolu sahasında vücuda getirilen tercüme arasında tarihi bilinen en eski tercüme olduğunu yukarıda belirtmiştik. British Library Nüshası, bazı dil özellikleri; söz varlığı ve düzenleniş biçimi ile istinsahının Bursa Nüshasından daha evvel olabileceğini düşündürmektedir. Bir fikir vermesi açısından iki nüshadan bazı kısa örnekler verilebilir:

Bursa Nüshası	British Library Nüshası
Tâhâ 1-8 ayağun yére baś yâ Muḥammed biz indürmedük ḳur’ânı senüñ üstüñe sen ta’âb çekmegiçün ḳin ögüt olmağičün Taḳrıdan ḳorḳanlara inmişdür bu ḳur’ân yérleri yaradandan yüce gökleri daḳı yaradan Taḳrıdan Taḳrı Ta’âlâ Óarş üstine keyfiyetsiz müstevli olmışdür Taḳrı Ta’âlânun ḳalḳı mülkidür gökler ve yérler ehli daḳı ikisinün arasında olanlar yérler altında olanlar daḳı eger sözi âşikâre söyleseñ pes Taḳrı Ta’âlâ bilür gizlü sırları sırdan ḳaḳıler daḳı Taḳrı Ta’âlâ birdür andan özge Taḳrı yoḳdur anuñ yaḳşı adları vardur	Tâhâ 1-8 iy Muḥammed biribimedük saña bu ḳur’ânı kim sen renciyesin meger yâdigâr bolğa aña kim ḳorḳa biribindi aña kim yaratdı yiri ve gökleri yüksek Taḳrı Óarşda daḳı müstevli durur anuñ durur ol kim göklerde durur ve daḳı ol kim yirde durur ve daḳı ne kim ikisi arasında durur ve ne kim taḳt-ı šerâya degin ve eger âşkârâ ḳılasın ḳavl birle ol bilür gizlüyi örtülü Taḳrıdan kim yoḳ durur hiç Taḳrı meger aña adlar eyü

Nüshanın dikkat çekici söz varlığından şu örnekler verilebilir: *añlucaḳ* (Ar. şumm; Far. ker) “sağır, kulak vermeyen”; *çaḳla vur-* (Ar. vek’z; Far. dest zeden) “yumruk atmak, yumruklamak”; *nivirden* (Ar. ennâ; Far. ez kucâ) “nasıl, nereden, ne zaman”; *añlu* (Ar. hevñ; Far. âsân) “mütevazı, alçak gönüllü, mutedil”; *bilür* (Ar. Óalim; Far. dâñâ) “bilgin, âlim”; *biribidük* (Ar. mürsel; Fa. firistâde) “gönderilen, elçi”; *durur- / turur-* (Ar. iḳâme; Far. be-pây dâšten) “namazı ayakta kılmak”; *egse-* (Ar. ğazâza; Far. tâ furü dâšten) “sakınmak, kapamak, yummak”; *ḳaviş-* (Ar. mess; Far. be-hem âmeden) “cinsel ilişkide bulunmak”; *tayaza* (Ar. ḳâle; Far. ḳâher-i mâder) “teyze”; *yaliḳ* (Ar. nefhat; Far. demideni) “esinti” ... Bu örneklerin bir kısmı üzerine *Notlar* bölümünde açıklamalar yapılmıştır.

Çalışmanın gövdesini oluşturan *Metin* bölümünde varak/satır numaraları ile birlikte ayet numaralarının solda sıralı olarak verilmesi metin üzerinde okuma yapmayı kolay hâle getirmektedir. Farsça tercümenin metin bölümünde yer almaması ilk bakışta bir eksiklik olarak görülse de *Dizin* bölümünün Türkçe - Arapça - Farsça olarak ayrı ayrı sınıflandırılması; Türkçe söz varlığının Arapça ve Farsça karşılıkları ile birlikte verilmesi metin üzerinde yapılacak karşılaştırmalı söz varlığı çalışmaları için önemlidir.

Kur’an-ı Kerim’in Anadolu sahasında Türkçeye yapılan ilk tercümelelerinden biri olan British Library Nüshasının bilimsel yayının detaylı olarak tekrar yapılması Türklük Bilgisi çalışmaları için büyük bir kazanç olmuştur. Bu sebeple Ali Gül’ü kutlar, bu hususta yapacağı başarılı çalışmaların devamını dilerim.

Kaynakça

- GÜL, ALİ (2019). *British Library OR 9515'teki Türkçe Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARABACAK, Esra (2006). *Türkçe, Arapça, Farsça Satır Arası Kur'an Tercümesi British Museum OR 9515*. Ankara: Öncü Kitap.
- KÜÇÜK, Murat (2014). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EK: British Library Nüshasının 1b Varağı